

TURUNMAA YHTEINEN KULTTUURIYMPÄRISTÖMME

ÅBOLAND
VÅR GEMENSAMMA
KULTURMILJÖ

Kansikuva / Pärmbild

Teija Mustonen, TMK/ÅMC, 2016.

Houtskari, Parainen / Houtskär, Pargas

Toimitus / Redigering

Paula Saarento

Taitto / Layout

Pyry von Bagh

Käännös ja kielenhuolto / Översättning och
språkgranskning

Henrik Asplund

John Björkman

Marianne Hemgård

Henrik Swanljung

Samuel Reinikainen

Varsinais-Suomen rakennuskulttuuri 17

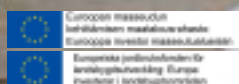
*Varsinais-Suomen liitto / Egentliga Finlands för-
bund*

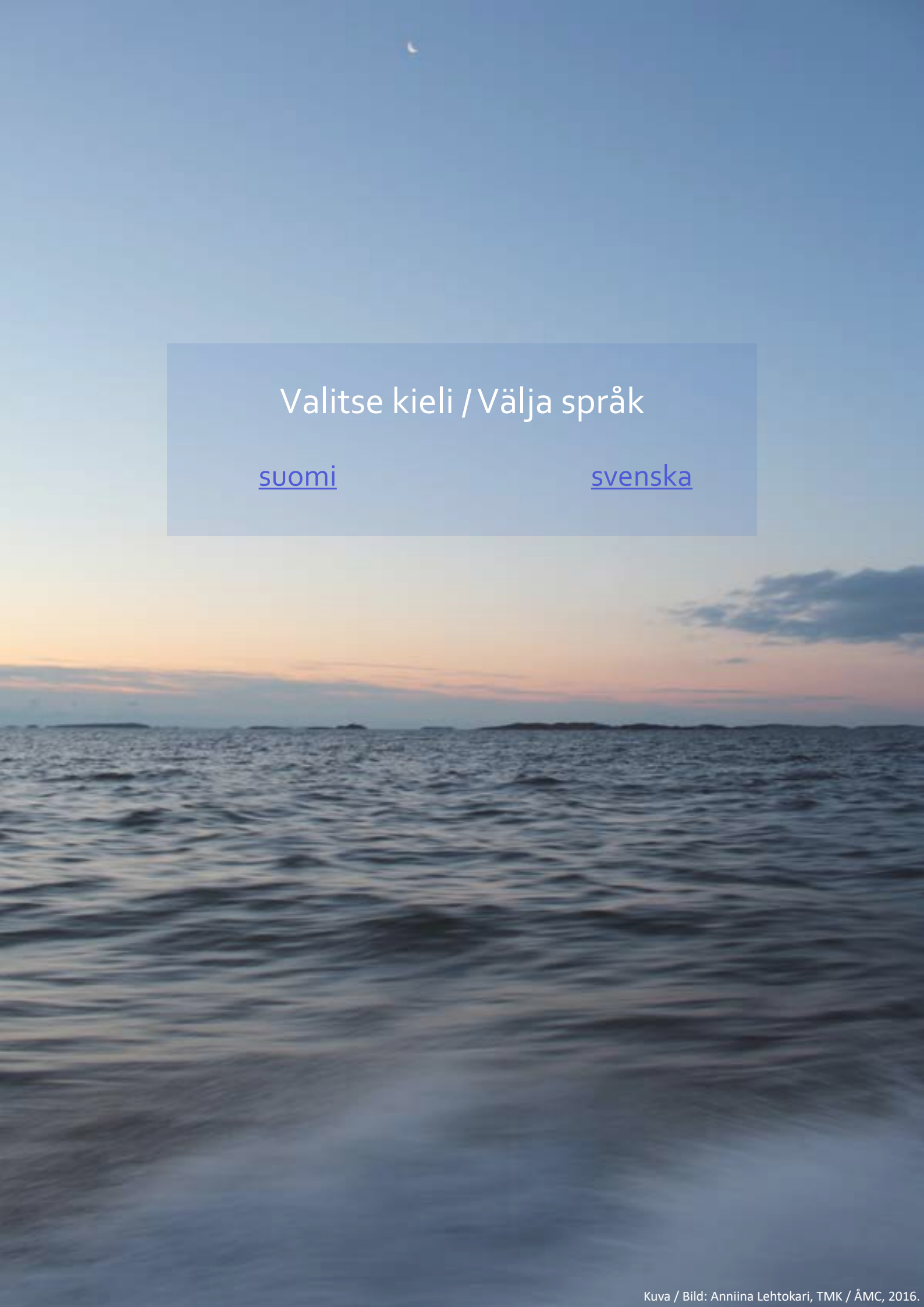
*Varsinais-Suomen maakuntamuseo / Egentliga
Finlands landskapsmuseum*

ISBN 978-951-595-211-0

ISBN 978-952-320-023-4

ISSN 0784-2457

Valitse kieli / Välja språk

[suomi](#)

[svenska](#)

Sisällysluettelo

Turunmaa, yhteinen
kulttuuriympäristömme

Paula Saarento

[Turunmaan rakennusinventoinnit ja
maisemahistoria kartalla](#)

[Korjausrakentamisohjeet](#)

Antti Nyman, Curatio ry

Arkeologinen perintö

Sari Mäntylä-Asplund

Esihistoriallisia ja historiallisen ajan
muinaisjäänköhteita Turunmaalla

Muinaisjäänkösten hoito

Liite: Paraisten ja Kemiönsaaren alueella
tehtyjä arkeologisia inventointeja

Maisema ja perinnebiotoopit
Turunmaalla

Leena Lehtomaa

Perinnemaisemat ja niiden hoito
Saaristomeren kansallispuistossa

Maija Mussaari

Kuntakaavoittajan mietteitä
kulttuuriympäristöstä

Kirsti Virkki

Kavoituksen rooli kulttuuriympäristöjen
vaalimisessa

Turkka Michelsson

Kansanomaiset pyhä- ja juhlapaikat
kulttuurimaisemassa

5 John Björkman 79

Saaristomeren Unescon
biosfäärialueessa on kyse ihmisen ja
luonnon tasapainosta

Katja Bonnevier 83

15 Taalintehtaan kulttuuriympäristö –
miten se on muotoutunut ja mitä
voimme nähdä nykypäivänä?

Hans Ginlund 86

Erik Bryggman Turunmaalla

Mikko Laaksonen 89

Kiehtovat tuulimyllyt

Kirsti Horn 107

Lyhenteet 133

44 Lähteet ja kirjallisuus 133

Varsinais-Suomen rakennuskulttuuri
56 140

Turunmaa, yhteinen kulttuuriympäristömme

Paula Saarento

Ympäristöön jääneistä jäljistä saamme arvokasta tietoa siellä asuneiden ihmisten elämästä ja historiasta. Niistä voimme lukea tarinaa toiminnastamme ja elinkeinoistamme sekä arvoistamme ja suhtautumisestamme ympäristöön eri aikoina. Turunmaan seutuun kuuluvat Kemiönsaaren kunta, jonka alue muodostuu entisistä Dragsfjärdin, Hiittisten, Kemiön ja Västanfjärdin kunnista sekä Paraisten kaupunki, jonka alueella sijaitsevat entiset Houtskarın, Iniön, Korppoon ja Nauvon kunnat. Turunmaan saaristo on sekä luonto- että kulttuuriympäristöltään erityislaatuinen.

Varsinais-Suomen maakuntamuseo kumppaninaan Korjausrakentamisyhdistys Curatio ry käynnisti vuonna 2016 Turunmaa, yhteinen kulttuuriympäristömme -hankkeen, jossa oli tavoitteena tehdä kulttuuriympäristöohjelma Turunmaan saaristoon. Hankkeessa tehtiin yhteistyötä Paraisten kaupungin, Kemiönsaaren kunnan, Varsinais-Suomen liiton, Varsinais-Suomen ELY-keskuksen, Sagalundin museosäätiön, Saaristomeren biosfäärialueen, Metsähallituksen, alueen useiden kotiseutuyhdistysten, koulujen, asukkaiden ja elinkeinoharjoittajien kanssa. Hanke toteutettiin ELY-keskuksen myöntämällä Maaseudun kehittämistuella I samma båt – Samassa veneessä ry:n puoleltua hanketta. Hanketta ovat rahoittaneet myös Svenska kulturfonden ja Keskitien tukisäätiö.

Kulttuuriympäristö koostuu maisemasta, rakennuksista ja muinaisjäänneksistä. Bolaxin kyläläisten Kalamaja Finnharun kallioisella saarella Kemiönsaaren ulkosaaristossa noin 3,5 km Bolaxin kylästä etelään.
Kuva: Elina Ovaska, TMK, 2012.

Tulokset esitellään Varsinais-Suomen maakuntamuseon ja Varsinais-Suomen liiton yhteisesti julkaisemassa Varsinais-Suomen rakennuskulttuuri -sarjassa. Sarjassa esitellään Varsinais-Suomen kulttuurimaisemaa ja rakennuskantaa. Tämä on sarjan 17. osa ja aikaisempien perinteisten julkaisujen sijaan se on sähköinen. Kohteet esitellään paikkatietopohjaisesti kartan kautta yhteistyössä Lounaistiedon kanssa. Alueen rikas kulttuuriperintö ja kohteiden suuri määrä ovat yksi syy julkaisutavan valintaan. Toinen painava syy on kohdetietojen päivittäminen ja tietojen karttuminen, jotka nyt rajapinnan avulla välittyvät myös yleisölle julkaisuun tietoon suoraan museon tietokannasta (MIP). Tieto maiseman, asutuksen ja rakennusten historiasta on hyvän ympäristön suunnittelun lähtökohta. Se luo ulottuvuutta menneisyyteen ja nostaa alueen arvostusta. Tämä on tärkeää erityisesti kuntarakenteen uudistumisen myötä syntyneiden suurkuntien asukkaiden paikallisidentiteetin vahvistamiseksi. Varsinais-Suomen maakuntamuseon MIPin kautta julkaisema tieto on avointa, ja kaikkien käytettävissä. Sitä voivat vaikkapa kyläyhdistykset käyttää vapaasti omissa kylähoitosuunnitelmissaan.

Tavoitteet

Varsinais-Suomen alueellisessa maaseudun kehittämissuunnitelmassa 2014–2020 nostetaan useassa kohtaa sekä matkailuelinkeinojen että asumisen ja ympäristön kehittämisessä esille saariston ainutlaatuinen ja rikas kulttuuriperintö, joka on merkittävä ympäristökokonaisuus jopa maailmanlaajuisesti. Tavoitteena on ollut nostaa esiin paikallisen kulttuuriympäristön ominaispiirteet ja tukea kulttuuriympäristön säilymistä, vaalimista ja hyödyntämistä kestäväällä tavalla.

Houtskari, Saverkeit.
Kuva: Teija Mustonen, TMK,
2016.

Kulttuuriympäristöohjelman tekeminen on prosessi, joka kokoaa eri osapuolet yhteen innostaen vaalimaan omaa elinympäristöä. Turunmaan alue on niin laaja, että aluksi ajateltiin olevan mahdollista tehdä yhteistyössä kotiseutuyhdistysten kanssa lähinnä vanhoja kuntarajoja noudattaen erilliset kulttuuriympäristön hoidon tavoitteet ja toimenpide-ehdotukset. Kaikissa työpajoissa, joita järjestettiin sekä paikallisille asukkaille että viranomaisille, nousi kuitenkin esiin, että eniten kaivataan ajantasaista tietoa kulttuuriympäristöstä, joka olisi kaikkien toimijoiden saavutettavissa ja jota mm. kyläyhdistykset voisivat käyttää omien kylähoitosuunnitelmien tekemisessä. Päädyttiin siis siihen, että ohjelmassa pyritään vastamaan tähän tiedontarpeeseen ja kerätty tieto julkaistaan avoimena aineistona kaikkien käyttöön.

Turunmaan kylien asutushistoria, rakennusperintö ja maisemahistoria esitetään kartalla paikkatietomuodossa siten, että tiedot avataan suoraan Varsinais-Suomen maakuntamuseon tietokannasta, MIP, jolloin myös julkaistut tiedot päivittyvät aina kun niitä muokataan. Tärkeä osa rakennusinventointitiedoista kerätään maastossa paikan päällä, ja siksi työ vie paljon aikaa. Julkaistava aineisto onkin syntynyt vuosien kenttätöön tuloksena. Rakennuskannan inventointi aloitettiin Turunmaalla jo 1980-luvulla. Työmenetelmät ja arvottamiskäytännöt ovat myös vuosine varrella vaihdelleet, mistä johtuen myös aineiston tietosisältö vaihtelee.

Inventoinnit on pyritty arvottamaan kulttuurihistoriallisiin perustein 2000-luvun alusta lähtien. Arvottamistyössä on käytetty rakennushistoriallisiin, historiallisiin ja ympäristöllisiin arvoihin pohjautuvia kriteereitä, joiden pohjalta rakennetut ympäristöt on Suomessa luokiteltu valtakunnallisesti, maakunnallisesti / seudullisesti tai paikallisesti arvokkaiksi. Varsinais-Suomen maakuntamuseossa on näiden lisäksi käytössä myös luokat maisemallinen ja historiallinen. Ne täydentävät edellä mainittua kolmea luokkaa, jotta voidaan tuoda esille kohteita, jotka eivät ehkä yksinään ylittäisi mihinkään noista kolmesta vakiintuneesta luokasta, mutta joilla

Risis, Nauvo.
Kuva: Anniina Lehtokari, TMK,
2016.

kuitenkin on joko maisemallisia tai historiallisia tai molempia arvoja, ja jotka osana suurempaa kokonaisuutta muodostavat arvokkaan kulttuuriympäristön. Niin ympäristössä kuin ajassa tapahtuvien arvokäsitysten muutosten vuoksi annettuihin arvoihin tulee kuitenkin myöhemmässä käytössä suhtautua viitteellisesti ja suunnitteluprosessien yhteydessä inventointien ajantasaisuus ja arvoluokitus tulee aina tarkistaa.

Lähtötilanne

Tilanne kerätyn kulttuuriympäristötiedon osalta oli Paraisten kaupungissa ja Kemiönsaaren kunnassa erilainen, ja tässä projektissa pyrittiin tiedonkeruussa keskittymään niille alueille, joista tietoa oli vähiten tai ei vielä ollenkaan. Kaikkia kohteita ei käytettävissä olevien resurssien puitteissa pystytty käymään läpi. Valittu julkaisumalli, jossa tiedot päivittyvät rajapinnan kautta, mahdollistaa sen että, tiedot voidaan liittää julkaisuun sitä mukaa kun ne karttuvat.

Kemiönsaari

Nykyisen Kemiönsaaren kunnan alueella, Västansfjärdissä, Dragsfjärdissä, Hiittisissä ja Kemiössä on inventoitu vanhaa rakennuskantaa vähitellen erilaisissa inventointiprojekteissa 1990-luvun puolivälistä lähtien. Kemiössä tehtiin 1990-luvun lopulla kylittäinen kulttuurimaisemaselvitys maastotarkastelun, vanhojen karttojen ja kirjallisuuden pohjalta. Vuosina 2011–2013 Kemiönsaaren kunnassa toteutettiin laaja kulttuuriympäristöprojekti, jossa inventoitiin järjestelmällisesti vanhaa rakennuskantaa niiltä alueilta, joilta sitä ei vielä oltu inventoitu. Samassa projektissa tutkittiin myös alueen maisemahistoriaa vanhojen karttojen, pääasiassa isojakokarttojen pohjalta. Muinaisjäännöksiä inventoitiin kunnan itäisessä saaristossa, Västansfjärdissä, ja Taalintehtaan ympäristössä.

Parainen

Nykyisen Paraisten alueella Houtskarissa, Nauvossa ja Korppoossa on tehty ensimmäiset rakennusinventoinnit vuonna 1986. Paraisten alue on niin laaja, että vaikka työtä on tehty jo usean henkilötyövuoden verran, vieläkin on alueita, joilta tiedot puuttuvat tai ne eivät ole ajantasaiset. Maisemahistoriaa on Paraisilla tutkittu myös alue kerrallaan. Työ aloitettiin Lossipaikkojen kyläkohtaisella kulttuuriarvokartoituksella 1998.

Toimenpiteet

Turunmaa, yhteinen kulttuuriympäristömme – hankkeen alkaessa Inventoimattomia alueita oli Paraisilla vielä paljon ja työ käynnistyi rakennuskannan inventoinneilla ja maisemahistorian tutkimuksella. Rakennusinventointi eteni Vanhalta Malmilta Houtskariin, Iniöön, Korppooseen ja Nauvoon asti. Osa näistä laajoista alueista oli inventoitu jo aikaisemmin, ja nyt keskityttiin kokonaan inventoimattomille alueille. Työpajoja järjestettiin sitä mukaa, kun inventoinnit etenivät. Kemiönsaaren puolella työ aloitettiin asukkaille suunnatuilla työpaja-/keskustelutilaisuuksilla, joissa selvitettiin asukkaiden tärkeiksi kokemia kulttuuriympäristöjä, niihin kohdistuvista toiveista, mahdollisia uhkia tai tarvittavia hoitotoimenpiteitä. Työpajat järjestettiin yhteistyössä Turunmaan korjausrakentamisyhdistys Curatio ry:n vetämän toisen, rakentajille Kestävä korjausrakentaminen -hankkeen kanssa, jossa mm. innostettiin ihmisiä pitämään rakennuksensa kunnossa korjaamalla ne ajoissa.

Vuoden 2016 aikana järjestettiin 11 asukastyöpajaa ja yksi kouluvierailu

Kemiönsaari:

Taalintehdas	3.3. 2016
Västanfjärd	23.3.2016
Hiittinen	31.3.2016
Högsåra	28.4.2016
Taalintehdas	11.5.2016
Kemiö	26.5.2016

Parainen

Vanha Malmi	7.9.2016
Houtskari	7.11.2016
Korppoo	8.11.2016
Iniö	22.11.2016
Nauvo	24.11.2016

Työpajatyöskentelyä Västanfjärdissä.
Kuva: TMK/Paula Saarento, 2016.

Kemiön koulussa 24.5.2016 oppilaiden kanssa keskusteltiin kulttuuriympäristöön liittyvistä asioista ensin luokassa, jonka jälkeen tehtiin kävelyretki Kemiön keskusta-alueen kyliin. Kävelyretkellä tarkasteltiin, miten kulttuuriympäristöstä voi havaita kylien historiasta ja kehityksestä kertovia asioita. Oppilaille annettiin myös tehtäviä piirtää, valokuvata ja kuvailla omaa elinympäristöään.

Kulttuuriympäristöohjelman tekemisessä olennaista on, että siinä yhdistyy asukkaiden ja viranomaisten näkemykset alueen kulttuuriympäristöstä. Paraisten ja Kemiönsaaren sekä ELY-keskuksen ympäristöasioiden kanssa hoidosta vastaaville työntekijöille järjestettiin yksi työpaja ELY-keskuksessa 17.10.2016. Kemiössä pidimme työpajan Hembygdsforskarna i Kimitobygden-yhdistyksen vieraina Kemiön valtuustosalissa 26.5.2016.

Työpajoissa saattoi täyttää kyselylomakkeen ja/tai tehdä merkintöjä alueen historiaa sekä rakennuskantaa kuvin, kartoin ja tekstein kokoaviin kyläjulisteisiin. Västanfjärdissä, Hiittisissä ja Kemiössä kysymyslomakkeet ja materiaalit jätettiin paikalliseen kirjastoon vielä noin kuukaudeksi. Tilaisuuksissa välitettiin tietoa ja keskusteltiin kulttuuriympäristön arvoista ja hoitomenetelmistä sekä pohdittiin niiden soveltamista käytännössä. Osallistujat saivat vapaasti tai valmiiden kysymysten avulla tuoda esille omia näkemyksiään kulttuuriympäristöstä, siihen liittyvistä tavoitteista ja tarvittavista toimenpiteistä. Tilaisuuksissa nousi esiin, että erityisesti kaivattiin ajantasaista kulttuuriympäristöön liittyvää tietoa, joka olisi helposti saatavilla ja käytettävissä. Siihen tämä julkaisu ensisijaisesti pyrkii vastaamaan. Tiedon saatavuuden lisäksi jatkotoimenpiteinä toivottiin erilaisia yksittäisiin kohteisiin tai ympäristöihin kohdistuvia kunnostushankkeita, kulttuuri- ja luontoreittejä sekä infotauluja kulttuuriperintökohteisiin maastoon.

Rakennusinventointi

Hankkeen aikana rakennusinventointia tehtiin pääasiassa Paraisten alueella, keskustan tuntumassa, Nauvossa, Korppoossa, Iniössä ja Houtskarissa. Koko projektin aikana inventoitiin tai päivitettiin tiedot 1875 kiinteistöstä, joissa on yli 5000 rakennusta. Alueinventointeja kertyi 184 kylästä ja rakennetun ympäristön kokonaisuuksia 204 kappaletta.

Inventoinnit on tallennettu MIP:iin. Niistä julkaistaan kiinteistökohtaiset yhteenvedot sekä alueinventoinnit paikkatietopohjaisesti. Kiinteistöstä/kohteesta julkaistaan nimi, kiinteistötunnus, sijainti kartalla, kulttuurihistorialliset arvot sekä niihin perustuva arvoluokitus ja lyhyt kuvaus kohteen tiedoista yksityisyyden suoja huomioiden. Alueinventoinneista julkaistaan tiedot alueen historiasta, maisemasta, nykytilasta sekä rakennetun kulttuuriympäristön kokonaisuuksista kulttuurihistoriallisine arvoineen. Nyt julkaistavista inventoinneista iso osa on tehty jo ennen tätä hanketta, ja osa sen aikana eri tahojen toimesta. Paraisten kaupungin keskustan osayleiskaavaa varten vuonna 2018 ja 2019 tehdyt rakennusinventoinnit sekä aiemmat Paraisten kaupungin ja Kemiönsaaren kunnan eri tarpeita varten yhteistyössä maakuntamuseon kanssa tehdyissä inventoinneissa kerätyt tiedot julkaistaan nyt. Yhteisenä päämääränä on, että myös tulevaisuudessa tehtävät inventoinnit liitetään karttajulkaisuun kartuttaen ja päivittäen tietoja. Rakennusinventointeja Turunmaalla ovat tehneet tehneet Pyry von Bagh, Janika Brüggmann, Elin Fellman, Petra Gyllenberg, Sari Hirvonen-Skarby, Eija Hurme, Milla-Lotta Kemiläinen, Silja Koskimies, Jussi Latvala, Anniina Lehtokari, Patrik Lustig, Teija Mustonen, Pirjo Nikkilä, Kirsi Niukko, Elina Ovaska, Selma Obali, Laura Ruohonen, Kaisa Savola, Sirkka-Liisa Sihvonen, Paula Silander, Sara Tamsaari, Aino Tillanen, Tomas Träskman ja Brita Wickholm.

Maisemahistoria

Maisemahistorian tutkimus tukee kulttuurimaiseman ja rakennetun kulttuuriympäristön kokonaisvaltaista tutkimusta. Sen avulla pystytään paikallistamaan mm. vanhojen kylätonttien, peltojen, niittyjen ja myllyjen sijainti sekä tieurien kulku. Varsinais-Suomen maakuntamuseossa maisemahistoriaa tutkitaan vanhojen, pääasiassa, isojakokarttojen avulla. Alkuperäiset isojakokartat tutkitaan ja analysoidaan. Tulkitsemisen apuna käytetään karttoihin liittyviä asiakirjoja. Alkuperäiset kartat kuvataan digitaalisesti ja kuvat viedään paikkatieto-ohjelmaan, jossa ne kiinnitetään vastinpisteiden avulla nykyisten peruskarttojen päälle. Karttojen sisältö piirretään puhtaaksi ja samalla kuhunkin karttaan liittyvät asiakirjatiedot ja muut ominaisuustiedot kirjataan mukaan.

Piirretyt kartat ovat oivallinen apuväline rakennetun kulttuuriympäristön sekä historiallisen ajan muinaisjäännösten inventoinnissa ja asutushistorian tutkimuksessa. Niiden avulla voidaan helposti paikallistaa vanhan asutuksen ja kulttuurihistoriallisesti merkittävien rakennusten sijainti. Piirrettyjä karttoja voidaan hyödyntää myös muita digitaalisia kartta-aineistoja tarkasteltaessa.

Kemiönsaaren alue kokonaisuudessaan on tutkittu vanhojen karttojen pohjalta vuonna 2010 toteutetussa maisemahistoriaprojektissa, ja sieltä on tehty maisemahistoriakartat. Paraisten alueelta maisemahistoriaa on tutkittu vuonna 2000 Lossipaikkoihin liittyvän selvityksen yhteydessä sekä vuonna 2011–2014 jolloin saatiin valmiiksi Iniön ja Houtskarın alue ja suurin osa vanhasta Korppoon kunnasta sekä osa Nauvon alueesta. Osa vanhan Paraisten aluetta sekä osia Nauvosta ja Korppoosta tutkittiin Turunmaa, yhteinen kulttuuriympäristömme hankkeessa. Suurimman osan maisemahistorian tutkimuksesta on tehnyt Jaana Salmi, maiseman historiaa alueella ovat tutkineet myös Tuija Matikainen ja Eija Hagelberg.

Digitalisoitu karttalehti Högsåran kylästä on asetettu vastinpisteiden avulla peruskartan päälle. Karttakuvio on piirretty vanhan kartan pohjalta ja siihen liittyvät asiakirjatiedot taulukoitu. Näin maisemarakennetta voidaan tarkastella yksilöidysti. Vanhasta kartasta nähdään mm. Högsåran talojen suurehko määrä sijainteineen, laiturit kylän lahdessa, kylätiet jotka noudattelevat nykyisin pitkälti samoja linjoja, niityt ja pienet pellot sekä vanha tuulimyllyn paikka.

KARTECKEN: huström
PRECISERING:
KÄLLKARTOR_OCH_BESKRIVNINGAR: Hils Högsåra storskiftskarta 1787/96
Kartans_namn: Hils Högsåra Storskiftskarta och handlingar, Henric Pontén, 1787-96
Källkartans_förvaringsplats: Lantmäteriverket Arkivcentralen, Jyväskylä
Husets_namn: Gamlas
Torpet_namn:
Övrigt_namn: C
Littera: C
Mera_data: C, Gamlas, Krono hemman, 11 al. häre eller proportion i byn, 1/4 nytt mantal, innehafves af Lots Isaac Isacson.
NUVARANDE_NAMN:
URSPR_REG_NR: 3
BY: Högsåra
KOMMUN: Kimitoön (Hils)
DIGITERING_AV_KARTAN: Jaana Salmi 2010
PROJEKT: Digitering av Kimitoöns landskapshistoria 2010
COPYRIGHT: Kimitoöns kommun/Egentliga Finlands landskapsmuseum

Arkeologia

Alueen arkeologista kulttuuriperintöä ja siinä tehtyä tutkimusta käsittelee kattavasti Sari Mäntylä-Asplund artikkelissaan Arkeologinen kulttuuriperintö – esi-historiaa Turunmaalla. Karttajulkaisussa esitetään Museoviraston ylläpitämän Muinaisjäännösrekisterin tiedot alueen tunnetuista muinaisjäännöksistä.

Malkakaton korjaus kesken
Nauvon Berghamnissa.
Kuva: Paula Saarento, 2018.

Korjausrakentamisohteet

Turunmaa, yhteinen kulttuuriympäristömme -hankkeessa tehtiin yhteistyötä Curatio ry:n Kestävä korjausrakentaminen -hankkeen kanssa. Siinä oli tavoitteena välittää tietoa vanhan rakennuskannan korjaamisesta käytännössä, ja se oli suunnattu etupäässä rakennusalan yrityksille. Tavoitteena oli myös innostaa ihmisiä arvostamaan ja pitämään kunnossa rakennettua ympäristöään sekä käyttämään korjausrakentamiseen erikoistuneiden yritysten palveluja. Hankkeessa toteutettiin luentosarja korjausrakentamisesta sekä videoluennot teemoittain. Luennot on tehnyt Antti Nyman ja löydät ne [Tästä](#).

Asiantuntija-artikkelit

Asiantuntija-artikkeleissa nostetaan esiin Turunmaan saariston kulttuuriympäristön ominaispiirteitä. FM Sari Mäntylä-Asplund kirjoittaa artikkelissaan arkeologisesta perinnöstä ja kertoo mitkä seikat esihistoriallisella ajalla vaikuttivat asuinpaikkojen valintaan ja millaista elämä saaristossa mahtoi olla tuolloin. Ylitarkastaja Leena Lehtomaa ELY-keskuksesta ja suojelubiologi Maija Mussaari Metsähallituksesta kertovat perinnemaisemista, perinnebiotoopeista ja niiden hoidosta saaristossa. Kirsti Virkki ja Turku Michelsson pohtivat kulttuuriympäristöä kaavoittajan näkökulmasta.

Arkkitehti Kirsti Horn on tutkinut tuulimyllyjen historiaa Suomessa ja kertoo artikkelissaan ”Kiehtovat tuulimyllyt” Turunmaan myllytyypeistä, niiden maisemallisesta merkityksestä ja siitä miten ne oikeastaan toimivat. Varsinais-Suomen maakuntamuseon tutkija John Björkman käsittelee artikkelissaan ”Kansanomaiset pyhä- ja juhlapaikat” ympäristöistä, joiden kulttuurinen merkitys juontaa aineettomasta kulttuuriperinnöstä mm. kansanomaisesta uskomusmaailmasta. FM Mikko Laaksonen palauttaa meidät taas ihmisen rakentamaan ympäristöön ja esittelee arkkitehti Erik Bryggmanin tuotantoa Turunmaalla. Biosfäärialueen koordinaattori Katja Bonnevier kirjoittaa Saaristomeren biosfäärialueesta ja FM Hans Ginlund rautaruukin ympärille muodostuneesta Taalintehtaan kulttuuriympäristöstä

[Turunmaa, yhteinen kulttuuriympäristömme -kartta](#) on tehty Lounaistiedon karttapalveluun. Kartalla esitellään Turunmaan asutus- ja rakennushistoriaa kohde- ja aluekohtaisesti. Tiedot tulevat rajapintana Museon informaatioportaalista. Kartalla näytetään myös Varsinais-Suomen maakuntamuseossa yhteistyössä alueen kuntien kanssa tehdyt maisemahistoriakartat. Lounaistiedon karttapalvelussa voi toki tutustua myös muihin kulttuuriympäristöaineistoihin kuten Museoviraston ylläpitämään Muinaisjäänösrekisteriin, Valtakunnallisesti merkittäviin rakennettuihin kulttuuriympäristöihin (RKY), Valtakunnallisesti arvokkaisiin maisema-alueisiin, Perinnemaisemiin, Maakunnallisesti arvokkaisiin maisema-alueisiin ja Muinaisrantoihin Lounais-Suomessa sekä moniin muihin ympäristöä koskeviin paikkatietoaineistoihin.

Toivottavasti tästä kulttuuriympäristötietopaketesta on sekä iloa että hyötyä tulevaisuuden suunnittelussa, ja myös meidän sukupolvemme ympäristöön jättämät jäljet ovat sellaisia, joita tulevat sukupolvet voivat arvostaa.

Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut ympäristöt ja maisema-alueet

Saariston asutus on perinteisesti keskittynyt tiiviisti rakennettuihin, mahdollisimman suojaisissa painanteissa oleviin kyliin. Ranta-alueilla sijaitsevat satamat aallonmurtajineen, laitureineen, ranta-aittoineen sekä vene- ja verkkovajoineen. Kylien syntyyn ovat kalastuksen lisäksi vaikuttaneet saarten ohi kulkevat merireitit ja laivaväylät. Alueen kulttuurihistoriallisiin ympäristöihin, kuuluu lukuisia valtakunnallisesti merkittäviä maisema-alueita ja rakennettuja kulttuuriympäristöjä saaristolaiskylistä poikkeuksellisen hienoihin ruukki- ja kartanomiljoihin, kalkkilouhoksiin sekä ainutlaatuisiin majakkayhdyskuntiin ja linnakesaariin.

[RKY](#) on Museoviraston laatima inventointi valtakunnallisesti merkittävistä rakennetuista kulttuuriympäristöistä. Siihen valitut kohteet edustavat monipuolisesti, alueellisesti, ajallisesti ja kohdetyypeittäin maamme rakennetun ympäristön historiaa ja kehitystä. Turunmaalla, niin Kemiönsaaren kuin Paraisten alueella, sijaitsee useita sekä ajallisesti että tyypeittäin hyvin erilaisia valtakunnallisesti merkittäviä rakennettuja kulttuuriympäristöjä. Turunmaan rannikon kalkkilouhokset ja Paraisten kalkki, joista Vestlaxin ja Lammanlan louhokset sijaitsevat Kemiönsaarella ja Paraisten kalkki Paraisilla. Turunmaan laajat kalkkiesiintymät mahdollistivat myös talonpoikaisen kalkinpolton. Valtakunnallisesti merkittäviä rakennettuja ympäristöjä Paraisten alueella ovat: [Atun kartanoympäristö](#), [Houtskarinkirkko](#), [Inin kirkonkylä](#), [Korppoon kirkko](#), [Korppoon kartano](#), [Kuitian kartanolinna](#), [Länsi-Turunmaan saaristoasutus](#), [Länsi-Turunmaan ulkosaariston kyläasutus](#), [Nauvon kirkko ja kirkonseutu](#), [Paraisten kirkko ja Vanha Malmi](#), [Seilin hospitaali](#), [Uton linnake, majakka ja luotsiyhdyskunta](#). Kemiönsaaren kunnassa sijaitsevat Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut ympäristöt: [Bengtškärin majakka](#), [Björkbodan ruukkialue](#), [Dragsfjärdin kirkko ympäristöineen](#), [Hiittisten kirkonkylä](#), [Kemiön kirkko ja pappila](#), [Kemiönsaaren ulkosaariston asutus](#), [Kiilan kylä](#), [Sagalundin kotiseutumuseo](#), [Sandön kartano](#), [Sjölaxin kartano](#), [Strömmän kanava](#), [Taalintehtaan historiallinen teollisuusalue](#), [Västanfjärdin vanha ja uusi kirkko](#), [Örön linnake](#).

[Valtioneuvoston valtakunnallisia alueidenkäyttötavoitteita koskeva 14.12.2017 tehty päätös](#) tuli voimaan 1.4.2018. Päätös edellyttää, että valtakunnallisesti arvokkaiden kulttuuriympäristöjen ja luonnonperinnön arvot, kohteiden alueellinen monimuotoisuus ja ajallinen kerroksisuus turvataan maakuntien suunnittelussa ja

kuntien kaavoituksessa sekä valtion viranomaisten toiminnassa. Valtakunnallisten alueidenkäyttötavoitteiden mukaan suomalaisen kulttuuriympäristön kokonaisuus perustuu viranomaisten laatimiin valtakunnallisiin inventointeihin, jotka koskevat valtakunnallisesti arvokkaita maisema-alueita, valtakunnallisesti merkittäviä rakennettuja kulttuuriympäristöjä (RKY) ja valtakunnallisesti merkittäviä arkeologisia kohteita.¹

Valtakunnalliset maisema-alueet

Valtioneuvosto teki vuonna 1995 periaatepäätöksen valtakunnallisesti arvokkaista maisema-alueista ja maisemanhoidon kehittämisestä. Suomessa on 156 valtakunnallisesti arvokasta maisema-aluetta. Ne ovat valikoima edustavimpia kulttuurimaisemia, joissa kulttuurielementtien ohella on huomioitu luonto ja maisemakuva. Pohjana on käytetty maisemamaakuntajakoa, jotta maan eri osien luonteenomaiset piirteet ovat edustettuna.²

Valtakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet inventoitiin uudestaan vuosina 2010–2014. Inventoinnista vuonna 2016 järjestetyn kuulemisen tulosten pohjalta ehdotukseen tehdään vielä muutoksia. Päivitysinventoinnissa tuotetun selvityksen on tarkoitus korvata valtioneuvoston vuonna 1995 periaatepäätöksellä hyväksymä valtakunnallisesti arvokkaiden maisema-alueiden inventointi maankäyttö- ja rakennuslain mukaisten valtakunnallisten alueidenkäyttötavoitteiden tarkoittamana viranomaisinventointina.³ Arvokkaiden maisema-alueiden inventointiin ja *Maisema – opas arvokkaiden maisema-alueiden maankäyttöön* voi tutustua verkkosivulta [Maaseutumaisemat](#).

1 [RKY 2009](#)

2 [Valtioneuvoston periaatepäätös maisema-alueista ja maisemanhoidon kehittämisestä. Ympäristöministeriö 23.1.1995. Dnro 1/500/95.](#)

3 Ympäristöministeriö www.ymparisto.fi/fi-FI/Luonto/Maisemat/Arvokkaat_maisemaalueet

Retkeläisiä Kemiönsaaren
Skrinnanbergetin pronssikau-
tisella röykkiöllä.
Kuva: TMK, Kaisa Lehtonen,
2015

Arkeologinen perintö

Sari Mäntylä-Asplund

Arkeologinen kulttuuriperintö – esihistoriaa Turunmaalla Kiinteät muinaisjäännökset – tärkeä osa kulttuuriympäristöämme

Muinaisjäännökset kertovat meille tarinaa menneiden ihmisten elämästä ja toiminnasta: asumisesta, elinkeinoista, hautaamisesta, uskonnosta ja myös suhteesta ympäristöön. Muinaisjäännökset ovat tärkeä osa kulttuuriperintöämme ja kulttuuriympäristön vanhinta kerrostumaa. Niiden avulla on mahdollisuus löytää yhteys menneeseen. Esihistorian ja historian tunteminen auttaa meitä ymmärtämään myös nykypäivämme kulttuuria, jonka muotoutumiseen on kulunut tuhansia vuosia. Hyvä ja ajantasainen tieto muinaisjäännöksistä edistää myös niiden suojelua.

Kiinteät muinaisjäännökset ovat maassa tai vedessä säilyneitä jälkiä, rakenteita tai kerrostumia, jotka ovat syntyneet muinaisen ihmisen toiminnasta. Osa muinaisjäännöksistä on nähtävissä maisemassa edelleen tänäkin päivänä kuten pronssi- ja rautakautiset röykkiöt. Sen sijaan vaikkapa esihistoriallisista asuinpaikoista voidaan löytää merkkejä lähinnä vain maan alta. Muinaisjäännöksiä löydetään myös veden alta; tällaisia ovat mm. vanhat hylt. Muinaisjäännökset voivat olla sekä esihistorialliselta että historialliselta ajalta.

Esihistorialliselta ajalta ts. kivi-, pronssi- ja rautakaudelta ei tunneta lainkaan kirjallisia lähteitä. Kirjallisten lähteiden puuttuessa muinaisjäännökset, esinelöydöt ja niiden arkeologinen tutkimus ovat tärkein väylä saada tietoa esihistoriasta. Esihistorialliset muinaisjäännökset voivat olla asuinpaikkoja, kalmistoja, linnavuoria, pyyntikuoppia, kuppikiviä, muinaispeltoja jne.

Historiallisen ajan raja Lounais-Suomessa ajoittuu vuoden 1200 tienoille. Kirjalliset lähteet ovat kuitenkin vielä historiallisen ajan alussakin, keskiajalla, Suomessa varsin niukat. Siksi arkeologinen aineisto on hyvin tärkeää keskiajan tutkimuksessa. Vaikka kirjallisten lähteiden määrä historian kuluessa lisääntyy, antaa arkeologia tärkeää täydentävää lisätietoa. Historiallisen ajan muinaisjäännös voi olla mm. linna tai linnoitus, vanha autioitunut kylätontti, jatulintarha, kalliohakkaus, teollisuushistoriallinen kohde jne. Vanhimmat historiallisen ajan muinaisjäännökset ajoittuvat 1200-luvulle, nuorimmat ovat 1900-luvulta, I maailmansodan puolustusvarustuksia.

Muinaisjäännökset kiinnostavat luonnollisesti ammattilaisia ja alan harrastajia. Ne ovat tärkeitä myös koulujen historianopetuksessa tarjoten mahdollisuuden havainnollistaa menneisyyttä. Paikallisille asukkaille ne ovat tärkeä osa kotiseutua. Tuttukin paikka ja maisema saa aivan uusia ulottuvuuksia, kun se ymmärretään vanhinta kerrostumaa myöten. Monet muinaisjäännöskohteet sijaitsevat osana suurempaa kulttuurimaisemakokonaisuutta tai merkittäväillä luontoalueilla. Ne voidaan näin luontevasti yhdistää osaksi kulttuuri- ja luontomatkailua sekä omatoimisesti kierrettävien reittien nähtävyyksiksi. Jokamiehenoikeuden nojalla voivat yksityiset ihmiset käydä tutustumassa muinaisjäännöskohteisiin. Ryhmien viemisestä muinaisjäännöskohteille on kuitenkin sovittava maanomistajan kanssa. Muinaisjäännösten matkailukäyttö tulee aina tapahtua hyvässä yhteisymmärryksessä maanomistajan kanssa, tuote tulee suunnitella huolella ja kohteen tulisi olla hoidettu (ks. [muinaisjäännösten hoidosta](#)). Matkailutoiminta ei saa millään tavoin vahingoittaa tai vaarantaa muinaisjäännöstä tai sen ympäristön luontoarvoja.

Monet pronssikautiset röykkiöt sijaitsevat korkeilla paikoilla ja niiltä voi vieläkin olla hieno näköala merelle, kuten Paraisten Nauvon Ernholmsbergetin röykkiöltä. Kuva: TMK, Paula Saarento, 2016.

Kohteet muinaisjäännösrekisterissä (lokakuu 2017)

Kemiönsaarelta on muinaisjäännösrekisterissä 594 kohdetta.

- Kiinteitä muinaisjäännöksiä 346
- Mahdollisia muinaisjäännöksiä 130
- Muita kulttuuriperintökohteita 72
- Löytöpaikkoja 26
- Muita kohteita 20

Paraisilta on muinaisjäännösrekisterissä 671 kohdetta.

- Kiinteitä muinaisjäännöksiä 462
- Mahdollisia muinaisjäännöksiä 64
- Muita kulttuuriperintökohteita 85
- Löytöpaikkoja 15
- Muita kohteita 45

kaikki muinaisjäännökset ovat muinaismuistolain (295/1963) rauhoittamia. Tämä tarkoittaa sitä, että muinaisjäännöksen kaivaminen, vahingoittaminen ja muu siihen kajoaminen on ehdottomasti kielletty. Muinaisjäännös on heti löytyessään automaattisesti lain suojaama.

Tietoa muinaisjäännöksistä

Tietoa oman pitäjän muinaisjäännöksistä on löydettävissä paikallishistorioiden lisäksi nykyään helposti internetin kautta. Museoviraston ylläpitämästä Kulttuuriympäristön palveluikkunasta (www.kypfi.fi) löytyy muinaisjäännösrekisteri, jossa on niin Kemiönsaaren kuin Paraisten kohteet, kuvaukset niistä sekä sijaintitiedot myös karttamuodossa esitettynä. Portaalin kautta on löydettävissä inventointi- ja kaivauskertomuksia, joiden avulla voi tarkemmin syventyä tehtyihin tutkimuksiin.

Kemiönsaarelta on merkitty muinaisjäännösrekisteriin kaikkiaan 594 kohdetta, joista 326 on lain suojaamia kiinteitä muinaisjäännöksiä (lokakuu 2017). Paraisilla vastaava luku on 671 kohdetta, joista 462 on kiinteitä muinaisjäännöksiä. Kiinteiden muinaisjäännösten lisäksi rekisterissä on mahdollisia muinaisjäännös-kohteita, joita ei ole vielä voitu todentaa kiinteiksi muinaisjäännöksiksi tai niitä ei ole vielä maastossa tarkastettu. Lisäksi muinaisjäännösrekisteriin on merkitty irtolöytöpaikkoja. Edelleen muinaisjäännösrekisterissä on myös nk. muita kulttuuriperintökohteita. Nämä ovat lähinnä historialliseen aikaan ajoittuvia kohteita, jotka eivät täytä kiinteän muinaisjäännöksen kriteerejä, mutta katsotaan merkittäviksi esim. paikallishistorian tai kulttuuriperinnön vaalimisen näkökulmasta. Muu kulttuuriperintökohde voi olla esimerkiksi edelleen asuttuna oleva vanha kylätontti, kiviaita, kylien välinen rajamerkki, louhos jne. Edellä mainitut kohteet eivät ole muinaismuistolain suojelemia, mutta lähtökohta niidenkin kohdalla esimerkiksi kaavoituksessa on suojelu.

Jos löydät muinaisjäännöksen tai -esineen:

Mikäli yksityishenkilö havaitsee uuden, ennestään tuntemattoman muinaisjäännöksen tai löytää muinaisesineen, tulee olla yhteydessä Varsinais-Suomen maakuntamuseon arkeologiin tai Museovirastoon. Epävarmoistakin muinaisjäännöshavainnoista kannattaa ilmoittaa. Paikka olisi hyvä saada mahdollisimman hyvin paikallistettua kartalle ja liittää mukaan myös valokuvia ja / tai piirroksia. Esinelöydön yhteyteen tulisi kirjata ylös kaikki muut havainnot löytöpaikalta, esimerkiksi nokimaasta tai mahdollisesti rakenteista (kummuista, kivikasoista ym.). Esinettä ei tule puhdistaa eikä löytöpaikalla tule enempää kaivella. Museoviraston internet-sivuilla löytyy lomake, joka olisi hyvä täyttää ja toimittaa esinelöydön mukana. Kaikki löytäjän antama tieto helpottaa arkeologin työtä, kun hän käy tarkastamassa kohteen ja tulkitsee sitä.

Muinaisjäännöskohteita löydetään lisää vuosittain, joten lukumäärä on muuttuva. Valitettavasti kohteita myös silloin tällöin tuhoutuu. Uusia kohteita löytävät luonnollisesti ammattiarkeologit esimerkiksi inventointien yhteydessä. Kohteita löytyy myös erilaisissa rakennustöissä. Monet kohteista Turunmaalla ovat harrastajien löytämiä ja heidän osuutensa arkeologisen tietämyksen kasvamiseen on ollut merkittävä. Lisäksi arkeologien yhteistyö kaivausten järjestämisessä yhdessä kansalaisopistojen ja kotiseutuyhdistysten kanssa Turunmaan alueella, on ollut varsin hedelmällistä. Myös kasvavan metallinilmaisinharrastuksen myötä on löydetty uusia kohteita ja erityisesti esineitä.

Paraisten Korppoon Österskogenin louhos on merkitty muinaisjäännösrekisteriin muuna kulttuuriperintökohteena.

Lähde: TMK, Sari Mäntylä-Asplund, 2015.

Turunmaan esihistoriaa

Turunmaan alueelle ominaista on saaristoympäristö. Monet seikat ovat vaikuttaneet siihen, miten saaristoa on hyödynnetty ja asutettu niin esihistoriallisella kuin historiallisella ajalla. Saaristo on jo esihistoriallisella ajalla tarjonnut ihmiselle hyvän asuinympäristön sekä monipuolisia luonnonresursseja ja toimeentulomahdollisuuksia: kalastusta, linnustusta, hylkeenpyyntiä jne. Asutuksen sijoittumisessa merkittäviä seikkoja ovat olleet mm. kalavedet, viljelyskelpoinen maa ja laidunalueet, kulkuyhteydet ja matkojen pituus, makean veden saanti jne. Tähän kaikkeen liittyy lisäksi vuodenkierto. Vakituisen asumisen lisäksi saaristoon liittyy merenkulku, kauppa, laivastojen liikkeitä niin sodan kuin rauhank aikana, pyyntiretket ja saarilla väliaikaisesti yöpyminen. Pitemmän aikavälin tarkastelussa, ilmastolla on ollut suurta merkitystä asumiseen ja elinkeinoin. Ilmastossa on esihistorian ja historian saatossa tapahtunut suurtakin vaihtelua vuotuisten keskilämpötilojen suhteen. Lisäksi meren suolapitoisuus on vaihdellut. Saariston olosuhteet ylipäänsä eroavat mantereesta ja saaristo on tarjonnut ihmiselle monin tavoin ideaalin toimintaympäristön.

Esihistorian periodijako

Kivikausi 8850 - 1700 eaa.

Mesoliittinen kivikausi 8850 - 5200 eaa.

Neoliittinen kivikausi 5200 - 1700 eaa.

Varhaiskampakeramiikka 5200 - 4150 eaa.

Jäkärilän keramiikka 4300 - 3900 eaa.

Tyypillinen kampakeramiikka 3900 - 3500 eaa.

Myöhäiskampakeramiikka 3750 - 3250 eaa.

Nuorakeramiikka 2800/2700 - 2300 eaa.

Kiukaisten keramiikka 2500/2300 - 1800/1500 eaa.

Pronssikausi 1700 - 500 eaa.

Rautakausi 500 eaa. - 1200 jaa.

Esiroomalainen aika 500 eaa. - 0/50 jaa.

Vanhempi roomalaisaika 0/50 - 200 jaa.

Nuorempi roomalaisaika 200 - 400 jaa.

Kansainvaellusaika 400 - 550 jaa.

Merovingiaika 550 - 800 jaa.

Viikinkiaika 800 - 1050 jaa.

Ristiretkiaika 1050 - 1200 jaa.

Lyhenteet:

eaa. = ennen ajanlaskun alkua

jaa. = jälkeen ajanlaskun alun

Kivikausi

Kun viimeisin jääkausi loppui noin 10 000 vuotta sitten, oli suurin osa Turunmaan alueesta vielä veden peitossa. Kun maankohoaminen mesoliittisella kivikaudella (8850 - 5200 eaa.) eteni ja ensimmäiset saaret kohosivat merenpinnan yläpuolelle, alettiin silloiselta mantereelta käsin hyödyntämään ulkosaaristoa. Lopulta saaristoon myös muutettiin asumaan.

Kemiönsaaren kohdalla oli noin 7000 vuotta sitten karikkoinen ulkosaaristo, jonne ihmiset saapuivat harjoittamaan pyyntiä ja kalastusta. Vanhimmat asuinpaikat sijaitsivat pienillä saarilla nykyisten Dragsfjärdin Nordanån ja Ölmosin sekä Västanfjärdin Galtarbyn alueilla ja ne ajoittuvat mesoliittiseen kivikauden loppuvaiheisiin. Paraisten alueelta ei kaikkein vanhimpia kivikauden löytöjä tunneta.

Kivikauden edetessä asuinpaikkoja muodostui lisää. Kemiönsaarelta tunnetaan kaiken kaikkiaan reilut kolmekymmentä kivikaudelle ajoittuvaa varmaa asuinpaikkaa ja joitakin mahdollisia asuinpaikkakohteita. Paraisilla niitä on kymmenkunta. Lisäksi tunnetaan kivikautisia löytöpaikkoja. Asuinpaikat perustettiin yleensä silloisen rannan tuntumaan hiekkamaille ja jos mahdollista, valittiin suojainen lahdenpoukama. Kaivauksissa voidaan havaita kulttuurikerroksia ts. ympäröivästä puhtaasta maasta erottuvia kerroksia, jotka ovat syntyneet ihmis-toiminnasta. Lisäksi voidaan löytää liesikiveyksiä tai muita paikkoja, joissa on pidetty tulta. Asuinpaikoilta voidaan löytää mm. kiviesineitä ja niiden katkelmia sekä kiviesineiden valmistuksessa ja pienteriä muokatessa syntyneitä iskoksia. Turunmaan alueelta ei tunneta kivikauden hautauksia.

Kivikautisia asuinpaikkoja ja löytöjä havaitaan usein hiekkakuoppien seinämistä. Kuvassa Kemiönsaaren Dammhagenin löytöpaikka, josta löytyi iskoksia.
Kuva: TMK , Esa Laukkanen.

Kun saviastoiden valmistus neoliittiselle kivikaudelle (5200 - 1700 eaa.) tultaessa alkaa, ilmestyvät keramiikanpalat löytöaineistoihin. Saviastioita koristeltiin eri tyyeillä eri aikoina ja keramiikkalöydöt auttavatkin asuinpaikkojen ajoittamisessa. Vanhin, varhaista kampakeramiikkaa edustava keramiikkalöytö on tehty Söderby II -nimiseltä asuinpaikalta Kemiönsaaren Dragsfjärdin Söderlångvikin kylästä. Ensimmäiset jäljet ihmistoiminnasta Paraisten kunnan alueella menevät noin 4500 vuoden taakse. Vanhin asuinpaikka on Fagervik, Stormälön länsiosassa ja se ajoittuu myöhäiskampakeraamiselle ajalle.

Varhaisen, tyypillisen ja myöhäisen kampakeramiikan lisäksi Kemiönsaarelta on löydetty myös nk. Jäkärän ryhmän keramiikkaa (4300 - 3900 eaa.). Jäkärän ryhmä on saviastoiden koristelun ja omien esinemuotojen perusteella erotettu omaksi ryhmäkseen lounaissuomalaisessa kivikauden kulttuurikehityksessä. Myöhemmin ryhmä kuitenkin sulautuu muuhun väestöön. Jäkärän ryhmän asuinpaikkoja on löydetty useita Kemiön ja erityisesti Dragsfjärdin alueelta. Mahdollisesti Jäkärän ryhmän väestö ja muu kampakeraaminen väestö ovat asuneet Kemiön-saaren alueella rinnan, mutta meillä ei ole tietoa millaiset ryhmien väliset suhteet olivat.

Mielenkiintoinen vaihe kivikaudella on nk. vasarakirveskulttuurin / nuorakeramisen kulttuurin (2800 - 2300 eaa.) levittäytyminen Suomeen, myös Turunmaan alueelle. Vasarakirveskulttuurin mukana on nimittäin katsottu Suomeen saapuneen etelästä uutta väestöä, joka aikojen saatossa sulautui alkuperäisväestöön. Eripuolilta Kemiönsaarta on löydetty vasarakirveskulttuurin esineitä ja myös asuinpaikkoja. Paraisten alueelta Parsbystä on löydetty vasarakirveen terä, mutta asuinpaikkoja ei toistaiseksi tunneta. Asuinpaikkojen esiintyminen Turunmaan alueella on erityisen kiinnostavaa siksi, että perinteisesti on ajateltu, ettei saaristo ja merelliset elinkeinot olisi olleet tärkeässä roolissa vasarakirvesväestön elinympäristössä. Osa asuinpaikoista sijaitsee tosin erilailla kuin kampakeraamiset asuinpaikat, joten ehkä toimeentulostrategiat olivat kuitenkin erilaisia.

Kivikauden viimeisessä vaiheessa, Kiukaisten kulttuurin aikana, Kemiönsaaresta saattoi jo hahmottaa sen nykymuotoa, mutta edelleen alueella oli lukuisia salmia ja lahtia. Kiukaisten kulttuurin asuinpaikkoja on löydetty niin Kemiön kuin Dragsfjärdin alueelta. Kiukaisten kulttuuriin voidaan Suomessa jo melko varmasti liittää maanviljely ja myös Kemiön IIsokärretistä on viljan siitepölyä löydetty kerroksesta, josta on saatu radiohiiliajoitus Kiukaisten kulttuurivaiheen lopulle (n. 1600 eaa.). Meripyyntillä oli kuitenkin vielä vahva osa toimeentulossa: esimerkiksi Kemiön Branten asuinpaikan analysoitu luuaineisto oli suurimmaksi osaksi hylkeen luita. Paraisilla kivikauden lopun asuinpaikkoja tunnetaan niin Paraisilta kuin Nauvosta, viimeksi mainitusta useampia Lilllandetin (Pikku-Nauvo) itäosasta, mutta kaikki niistä eivät välttämättä ole samanaikaisia. Myös Korppoossa on pari asuinpaikkaa. Asuinpaikoilta on löytynyt sekä kiviesineitä että keramiikkaa. Kiukaisten vaihe ja samojen asuinpaikkojen käyttö jatkuu mahdollisesti vielä osin pronssikaudenkin puolelle.

Pronssikausi

Pronssikaudella (1700 - 500 eaa.) Skandinaviasta kulkeutuu vaikutteita ja esineistöä Suomen rannikkoalueille. Myös hautaustapa muuttuu. Turunmaa kuuluu tähän nk. läntisen pronssikauden alueeseen, jonka näkyviä muistomerkkejä ovat hautaröykkiöt. Röykkiöt ovat Turunmaalle tyypillisin ja runsaslukuisin muinaisjäännösryhmä. Pronssikautisia röykkiöitä kutsutaan myös mm. hiidenkiukaiksi tai hautaraunioiksi. Röykkiöitä esiintyy pääsaarten lisäksi myös pienemmillä ja kaukaisimmilla saarilla. Pronssikautiset asuinpaikat sen sijaan ovat harvinaisempia.

Pronssikautiset röykkiöt ovat kivistä alkuperäiselle maanpinnalle kasattuja, joskus suorastaan monumentaalisia rakenteita. Ne sijaitsevat tyypillisesti korkeilla paikoilla silloisten merenlahtien ja vesikulkureittien varrella. Myöhemmin niitä on rakennettu myös alaville paikoille. Röykkiöiden muoto vaihtelee, mutta tavallisin muoto on pyöreä tai sokea. Halkaisijaltaan ne ovat muutamasta metristä noin pariin kymmeneen metriin. Esimerkiksi Nauvossa ja Korppoossa on myös pitkänmallisia röykkiöitä, jotka voivat olla varsin kookkaita. Röykkiöitä on aikojen saatossa pengottu ja niistä on otettu kiviä rakennustarpeiksi, joten monet röykkiöt eivät enää ole alkuperäisessä muodossaan ja koossaan.

Pronssikautinen röykkiö
Kemiönsaaren Jättekastbergillä.
Kuva: Sari Mäntylä-Asplund,
TMK, 2015.

Röykkiöitä tutkittaessa niistä voi löytyä sisärakenteita: reunakehiä, paasiarkkuja ja erilaisia kylmämuurattuja seinämiä. Monessa röykkiössä on keskellä va-joama: osa näistä voi johtua röykkiöiden myöhemmästä penkomisesta, mutta osan synnyksi on arveltu sitä, että puiset sisärakenteet ovat romahtaneet ja maatuneet aikojen saatossa. Vallitsevana hautaustapana hautaröykkiöissä on polttohautaus, mutta vanhemmalla pronssikaudella esiintyy myös ruumishautaus-ta. Hautaröykkiöistä löytyy vain osa vainajan poltetuista luista ja mitä ilmeisimmin tämä on ollut tarkoituksellista. Röykkiön rakentamisella ja luiden kätkemisellä röykkiöön näyttäisi olleen muitakin merkityksiä. Selitykseksi on esitetty alueiden symbolisen hallinnan osoittamista.

Pitkänmallinen röykkiö
Paraisten Korppoossa. Sen
pituus on noin 10 metriä.

Kuva: TMK, Sari Mäntylä-Asplund, 2015.

Röykkiöiden tarkka ajoittaminen on hankalaa, koska vain harvoja röykkiöitä on tutkittu arkeologisin kaivauksin eikä näin ajoittavaa esineistöä tai radiohiili-ajoituksia ole saatavissa. Monet röykkiöt onkin ajoitettu väljästi varhaismetallikautisiksi eli olevan joko pronssikaudelta tai rautakauden alusta. Sijaintikorkeus ja -ympäristö sekä ulkomuoto voivat antaa suuntaa-antavia ajoituksia, tosin Turunmaan saaristossa röykkiöiden sijaintikorkeudet ja paikat varioivat suuresti. Puhtaasti pronssikaudelle kuuluvia röykkiöitä on joka tapauksessa Turunmaalla runsaasti.

Pronssikautisia röykkiöitä tunnetaan koko Paraisten kunnan alueelta, esimerkiksi Paraisten Stortervolandetin ja Lilltervon alueella, Nauvon Lillandetin alueella, eri puolilla Korppoon pääsaarta sekä myös Houtskarista ja Iniöstä. Röykkiöitä löytyy monen kokoisia – erityisen komea on Lofsdalissa sijaitseva Kummelbergetin röykkiö, jonka halkaisija on 18 metriä ja korkeus melkein kaksi metriä. Hautaröykkiöiksi luokiteltuja kohteita Paraisten alueelta on muinaisjäännösrekisterissä lähes 150 kohdetta, joista muutama on epävarma. Yhdessä kohteessa voi olla useampi röykkiö. Paraistilta ei kuitenkaan tunneta ainoastaan pronssikaudelle ajoittuvaa asuinpaikkaa, mutta joidenkin asuinpaikkojen käyttö lienee jatkunut kivikauden lopulta pronssikaudellekin. Paraisten alueelta ei myöskään toistaiseksi tunneta pronssikauden esineistöä.

Kemiönsaari muodosti pronssikaudella yhdessä Perniön seudun kanssa tärkeän asutusalueen. Kemiönsaaren alueelta tunnetaankin pronssikauden / varhaismetallikauden hautaröykkiöitä peräti noin kaksisataa. On kuitenkin huomattava, että arkeologisin kaivauksin niistä on tutkittu vain 14 kappaletta. Asuinpaikkoja tunnetaan röykkiöiden määrään verrattuna varsin vähän; joillakin kivikauden asuinpaikoilla näyttäisi asutun vielä pronssikaudella tai asutus on jatkunut pronssikaudelta vielä rautakauden alkuun. Ajoittavaa pronssikauden materiaalia tunnetaan asuinpaikoilta vain vähän. Pronssikaudelle ajoitetut siitepölynäytteet kertovat kuitenkin jonkin asteisesta viljelystä Kemiönsaaren alueella.

Pronssikautiset metalliesineet ovat koko Suomen mittakaavassa harvinaisia – koko pitkän periodin aikana on maastamme löydetty vain noin 180 pronssiesinettä – niistä suurin osa on tuontia Skandinaviasta. Siksi on huomionarvoista, että Kemiönsaarelta on löydetty useampia pronssiesineitä. Todennäköisesti tunnetuin niistä on Långnäsin röykkiön kaivauksissa vuonna 1886 löydetty tikari, joka on ajanjaksolta n. 1300 - 1100 eaa. Se on tuontia Skandinaviasta ja yksi Suomen pronssikauden hienoimmista esineistä. Tikarin valettu kahva on kauniisti spiraalein koristeltu. Kemiönsaaren alueelta on löydetty myös useampi pronssikirves. Niistä merkittävin on vuonna 2013 metallinetsinnässä Kiilan kylästä löydetty nk. reunakirves, joka on toistaiseksi ainoa laatuaan Suomessa. Esine löytyi pellostä, pronssikautisen rantaviivan tuntumasta. Reunakirveet olivat yleisiä Keski-Euroopassa, mutta Kemiönsaaren kirves lienee kuitenkin tuontia Skandinaviasta. Tämän tyyppiset kirveet olivat siellä käytössä jo 1 800 - 1 500 eaa. Vaikka Kemiönsaaren kirves edustaakin reunakirveiden yhtä nuorinta tyyppiä, on se yksi Suomen läntisen pronssikulttuurin kaikkein vanhimmista metalliesineistä.

Kemiönsaaren Dragsfjärdistä löydetty tikari on pituudeltaan 25,8 cm ja sen valetun kahvan nupissa on spiraalikoristelua. Piirros: Hackmanin mukaan, 1897.

Rautakausi

Röykkiöiden rakentaminen jatkuu vielä rautakaudelle (500 eaa. - 1200 jaa.) tullessa ja osa Turunmaankin röykkiöistä on rautakaudelta, lähinnä rautakauden alusta tai loppupuolelta. On jopa arvioitu, että enemmän kuin puolet saaristoa-alueen hautaröykkiöistä voivat olla pronssikautta myöhempiä. Yleistäen rautakautiset röykkiöt sijaitsivat yleensä matalammalla, voivat joskus olla maansekaisia ja muodoltaan epämääräisempiä. Lounaisessa Suomessa mantereeseen puolella rautakautiset hautamuodot röykkiöiden ohella ovat monipuolisia, mutta siellä esiintyviä kalmistotyyppejä, esimerkiksi polttokenttäkalmistoja tai rautakauden lopun ruumiskalmistoja ei Turunmaalla tunneta. Asutusjatkuvuutta on vielä ollut ainakin rautakauden alussa: Kemiön ja Västansfjärdin alueelta tunnetaan varhaisen rautakauden asuinpaikkoja. Paraisten alueelta niitä ei ole.

Rautakauden alun jälkeen sekä Paraisten että Kemiönsaaren alueita luonnehtii asutuksesta tai alueella liikkumisesta kertovien havaintojen vähäisyys. Vasta nuoremmalta rautakaudelta tunnetaan taas aineistoa. Nauvon Nötöstä on löytynyt hautaröykkiöstä nuoremman rautakauden esineistöä sekä Dalkarbystä myöhäisrautakautinen miekka. Vanhan Paraisten kunnan alueelta on yksittäisiä esinelöytöjä. Kemiön pääsaarella ainoa varmana pidettävä rautakautinen esinelöytö on Kemiön Helgebodasta löytynyt soikea tuluskivi. Viikinkiajalta lähtien aineiston määrä kuitenkin kasvaa. Tällöin korostuu Hiittisten saaristo, jossa sijaitsee Kyrksundetin myöhäisrautakautinen kauppapaikka. Lisäksi siitepölynäytteet ja nimistötutkimus viittaavat rautakauden lopun toimintaan.

Kemiönsaaren pronssinen reunakirves on hyvin säilynyt ja sen pinnalle on muodostunut kaunis ns. jalopatinapinta. Sen pituus on 15,1 cm ja leveys keskeltä 2,6 cm.
Kuva: Mikko Kynäräinen, TMK, 2013.

Löytöjen ja muinaisjäännösten vähäinen määrä ajanlaskun alun jälkeen tai suoranainen puuttuminen on askarruttanut tutkijoita. Oliko Turunmaan asutuksessa rautakaudella jonkinlainen katkos vai jatkuiko asutus läpi rautakauden-keskiajalle vähäisistä havainnoista huolimatta? Kummallakin teorialla on kannattajansa. Jatkuvuuden puolesta puhuu hautaröykkiötradition jatkuminen. Toisaalta on tuotu esiin, että mantereen ja saariston asutuskehitys näyttäisi kuitenkin olleen rautakaudella erilainen. Jos vakituista asutusta oli keskittyneenä lähinnä mantereen puolelle, on saariston kala- ja riistamaita kuitenkin varmasti resurssialueena edelleen käytetty mantereelta käsin. Jos asia on ollut näin, todennäköisesti jo rautakauden lopulla ja varmasti historiallisen ajan alussa asutus on taas vakinaistunut saaristossakin.

Historiallinen aika

Tässä artikkelissa ei käydä läpi tarkemmin Turunmaan alueen historiallista kehitystä. Voidaan kuitenkin todeta, että historiallisen ajan alkuvaiheiden asutuskehitystä leimaa voimakas ruotsalaisen siirtolaisasutuksen muodostuminen saaristoalueille niin Paraisilla kuin Kemiönsaarella. Historialliselle ajalle ajoittuvia, nimenomaan saaristolle tyypillisiä muinaisjäännöksiä ovat asuinpaikkalöytöjen ohella mm. nk. tomtning -jäännökset (kalastajien käyttämät sesonkiasumukset), veneenvetopaikat, jatulintarhat, kalliohakkaukset, kompassikiveykset, ryssänuunit ja erilaiset muut kivirakenteet kuten merimerkit sekä vedenalaisina muinaisjäännöksinä alusten hylät.

Yksi hienoimmista keskiaikaisista esinelöydöistä Turunmaalla tehtiin Kemiön Östermarkin kylästä metallinetsinnässä vuonna 2014. Kyseessä on hopeasormus, joka ajoittuu 1500-luvun alkuun. Sormuksessa on Golgata-aihe: Kristus riippumassa ristillä ja hänen ympärillään seisovat Neitsyt Maria ja apostoli Johannes. Golgata-aiheisia sormuksia on Suomesta aiemmin tunnettu kuusi kappaletta. Esine löytyi pellon reunasta, aivan vanhan historiallisen kylätontin kupeesta. Tämän kaltaisia sormuksia käytti vain varakkaampi väki.

Varhaismetallikaudelle ajoitettuja Paraisten Nauvon Östergårdin röykkiöitä.
Kuva: Kaisa Lehtonen, TMK, 2012.

Yksi saaristossa esiintyvistä historiallisen ajan muinaisjäännöstyypeistä ovat kivikompassit. Tämä sijaitsee Kemiönsaaren Rosalan Rysbergetillä.
 Kuva: Esa Laukkanen, TMK, 2012.

Kemiönsaaren Östermarkin kylästä vuonna 2014 löydetty Golgota-sormus on poikkeuksellisen hyväkuntoinen. Se on todennäköisesti ollut alunperin kullattu.
 Kuva: Martti Puhakka, TMK.

Esihistoriallisia ja historiallisen ajan muinaisjäännöskohteita Turunmaalla

Sari Mäntylä-Asplund

Kivikausi

Kemiönsaari: Dragsfjärdin Nöjiksen kivikautinen asuinpaikka

Dragsfjärdin Nöjis sijaitsee Purunpäähän johtavan tien varrella. Aluetta on tutkittu arkeologisin kaivauksin 1980-luvulla. Siellä on radiohiiliajoitusten ja Jäkärlän ryhmän keramiikan perusteella asuttu noin 5000 vuotta sitten. Nöjiksen asuinpaikka sijaitsee hiekkamaalla, etelään viettävässä rinteessä, joka kivikaudella on laskenut merenlahden rantaan. Sijainti on näin ollut varsin ideaali ja tyypillinen kivikauden asuinpaikoille. Asutus sijaitsi molemmiin puolin pientä puroa, joka vielä nykypäivänäkin on näkyvissä.

Löytökeskittymien perusteella voitiin Nöjiksen asuinpaikalta erottaa alueita, joissa ihmiset ovat asuneet ja suorittaneet erilaisia askareita. Löytöaineistossa on keramiikan ohella kvartsi- ja kivilaji-iskoksia. Paikalta on löydetty myös runsaasti palaneita kiviä, jotka kertovat paikan pitkäaikaisesta käytöstä ja esimerkiksi asumisesta paikalla myös talvela. Asuinpaikalta löytyneistä palaneista luista on pystytty tunnistamaan hylkeen luita. Ylipäänsä Kemiönsaaren kivikautisilla asuinpaikoilta analysoidut luut ovat pääasiassa hylkeistä ja kaloista, joten voidaan päätellä, että meripyynti oli tärkeässä asemassa.

Kemiönsaaren Dragsfjärdin Nöjiksen asuinpaikka-alue opastusluineen.

Kuva: Sari Mäntylä-Asplund, TMK, 2012.

Parainen: Fagervikin kivikautinen asuinpaikka

Fagervikin kivikautinen asuinpaikka sijaitsee Stormälön länsiosassa – se on kivikaudella ollut saarella, hienolla hiekkarannalla. Asuinpaikka on lähes kokonaan tuhoutunut hiekanotossa, mutta jäljellä ollutta osaa tutkittiin arkeologisin kaivauksin 1990-luvun loppupuolella. Kaivauksissa havaittiin yksinkertainen liesirakenne, joka mahdollisesti on ollut jonkinlaisen asumuksen yhteydessä. Tulisijoja käytettiin niin ruuanlaitossa kuin myös lämmitykseen. Asuinpaikalta löytyi myös runsaasti kvartsia ja porfyyrisiä kivilajeja, erityisesti iskoksia, jotka kertovat paikalla työstedyn kiviesineitä. Kvartsi-iskoksista on myös edelleen työstetty pienesineitä. Lisäksi löytyi muutamia paloja keramiikkaa sekä palanutta luuta. Luista pystyttiin tunnistamaan useita hylkeiden luita.

Pronssikausi

Parainen: Koupon Rösbackenin (Uppgårdin) röykkiö ja ”kivitie”

Rösbackenilla sijaitsee röykkiö ja pienempi röykkiö tai kivrakenne noin 40 metrin päästä toisistaan. Näiden välissä kulkee erikoinen kivinen ”tie”, joka on arvioitu olevan 48 metriä pitkä ja pari kolme metriä leveä. Se on rakennettu samanlaisesta luonnonkiviaineksesta kuin röykkiöt. Paikalla suoritetuissa koekaivauksissa tutkittiin aluetta ja erityisesti pitkän kiveyksen rakennetta; löytöinä saatiin kvartsi- ja porfyyyri-iskoksia, kvartsiesineitä sekä pieniä luunpaloja. Hienoin löytö oli siro piinuolenkärki. Kaivaukset eivät tarjonneet selkeitä selityksiä ”kivitiele”. Kohteesta saadut radiohiiliajoitukset osuvat pitkälle aikaperiodille. Alimpien kivien alta on saatu ajoitustuloksia myöhäisneoliittiselle ajalle (n. 2000 eaa.), merovingi/viikinkiajalle (700 - 800-luvuille jaa.) ja ristiretkiajalle/varhaiselle keskiajalle (1030 - 1220 jaa.). Jos röykkiö on pronssikaudelta, on Koupossa ollut toimintaa monessa vaiheessa esihistorian aikana. Vaikka röykkiö ja ”kivitie” ovat löytöjen ja ajoitusten perusteella eri-ikäiset, näyttäisi niillä kuitenkin olevan jokin yhteys.

Paraisten Rösbackenin kivinen ”tien” poikki tehtiin tutkimuksissa koeojia. Kuva: Henrik Asplund, Turun yliopisto, arkeologian oppiaine, 2009.

Rösbackenilta löydetty kaunis piinuolenkärki.
Kuva: Henrik Asplund, Turun yliopisto, arkeologian oppiaine, 2008.

Kemiönsaari: Dragsfjärdin Hammarsbodan pronssikautiset röykkiöt ja asuinpaikat

Yksi Kemiönsaaren ehdottomasti näyttävimmistä pronssikautisista kohteista on Hammarsbodassa, Purunpään johtavan tien varrella. Peltomaisemasta nousevalla tasanteella on kaikkiaan kolme komeaa ja suurikokoista hautaröykkiötä. Röykkiöitä on alkujaan ollut useampi. Jo vuonna 1878 oli yhdestä röykkiöstä löytynyt kirves ja vuonna 1886 yksi röykkiöstä tutkittiin arkeologisin kaivauksin. Siitä paljastui kivikehä sekä arkkumainen ladelman. Hammarsbodan röykkiöiden ympäristössä, noin puolen kilometrin säteellä, on peräti viisi asuinpaikkaa tai löytöaluetta, jotka ajoittuvat erityisesti keramiikan perusteella kivikauden lopulle ja/tai pronssikauteen.

Yksi Kemiönsaaren Hammarsbodan näyttävistä pronssikauden röykkiöistä.

Kuva: Sari Mäntylä-Asplund, TMK, 2015.

Rautakausi ja varhainen historiallinen aika

Parainen: Houtskari, Furunabbin kalmisto

Paraisten Houtskarin Hypeisin alueelta löytyy yksi saariston mielenkiintoisimpia kalmistoja. Furunabbin kalmistossa on kaiken kaikkiaan 13 kivirakennetta. Niistä erikoisin on nelikulmainen latomus, jonka keskellä on pystykivi, jollaisia kutsutaan bautakiviksi. Latomus on kooltaan noin 8 x 7,5 metriä ja pystykivi on korkeudeltaan noin 2,25 metriä. Muut 12 kivirakennetta ovat pyöreitä kiviröykkiöitä.

Furunabbin kalmistoa on tutkittu arkeologisin kaivauksin kolmena vuonna. Löydöt olivat melko vähäiset ja nelikulmainen latomus oli täysin löydötön. Löytöjen joukossa oli kuitenkin palanutta luuta sekä vaikeasti tulkittava rautaesine. Kolmesta röykkiöstä löydetystä ihmisluista saatiin tehtyä radiohiiliajoituksia ja nämä tulokset kertoivat kalmiston olevan aivan rautakauden alusta, esiroomalaiselta ajalta (500–0 eaa.). Se todentaa, että ulompana saaristossa on asuttu myös aivan rautakauden alussa. Mainittakoon vielä, että Hypeisin alueella on Furunabbin lisäksi muitakin röykkiökohteita.

Furunabbin kalmiston nelikulmainen kivirakenne, jonka keskellä on pystykivi.

Kuva: Sari Mäntylä-Asplund, TMK, 2017.

Kemiönsaari: Västänfjärdin Tappon varhaisen rautakauden asuinpaikka

Västänfjärdissä Tapposta löytyi 1980-luvulla Kemiönsaaren ensimmäinen varhaisrautakautinen asuinpaikka pienen hiekkakuopan reunasta. Arkeologisissa tutkimuksissa paikalta on löytynyt runsaasti palanutta savea, jossa on painanteita oksista. Kyseessä on tiivistesavi, joka on kuulunut oksapunosseinäiseen rakennukseen. Lisäksi asuinpaikan aineistoon kuului keramiikan paloja, hieman palanutta luuta sekä kaksi ns. kuutiokiveä, jotka ovat yksinkertaisia jauhinkiviä. Asuinpaikalta havaitut kiveykset on tulkittu viittaavan alueen raivaukseen. Tappon asuinpaikka vastaa kuvaa rautakauden asuinpaikoista. Se ei enää sijaitse aivan rannan tuntumassa, vaan mäellä ympäristössä, jossa on voitu harjoittaa maanviljelyä. Rantaniittyjä on voitu hyödyntää laidunalueena. Meri tarjosi edelleen kulkuyhteydet ja viljelyn ohella lisäelantona mahdollisuuden pyyntiin. Palaneen luun aineistosta voitiinkin tunnistaa hylje. Asuinpaikan lähituntumassa sijaitsee myös matalia hautaröykkiöitä – ne lienevät taloa asuttaneen väen hautapaikka.

Västänfjärdin Tappon asuinpaikka havaittiin hiekkakuopan reunasta.

Kuva: Henrik Asplund.

Kemiönsaari: Kemiö, Gesterbyn linnavuori

Kemiön Gesterbyn kylästä havaittiin vuonna 2009 linnavuori, joka on ainoa Kemiönsaaren alueella – mantereen puolella esim. Salon alueella linnavuoria on sen sijaan useita. Löytö on merkittävä, koska aiemmin on ajateltu, että linnavuorien puuttuminen on yksi seikka, joka erottaa saaristoalueen mantereesta. Paikka on kallioalue, joka on aikoinaan muodostanut kaakkoon suuntautuvan niemen. Kallioalueella on noin 150x70 m laajuinen jyrkempi kalliovuori, jonka laelta avautuu näköala ympäröivään maisemaan. Vuoren pohjoisosan alarinteen poikki kulkee selkeä, lähes 30 metrin pituinen kylmämuurattu kivivalli. Kalliovuoren eteläosassa on useammassa kohdin epämääräisempiä matalia, kapeita ja lyhyitä kivivalleja, joista osa on rinnan, toinen ylärinteessä, toinen alempana. Mitään esinelöytöjä ei paikalta ole tehty.

Linnavuoret ovat puolustusrakenteita, jotka ajoitetaan yleensä kuuluviksi rautakauden lopulle ja niiden lähellä sijaitseekin yleensä rautakautista asutusta. Suomessa on kuitenkin linnavuoria, joiden ensimmäinen käyttöperiodi on jo pronssikaudella tai varhaisella rautakaudella. Alueella, jossa Gesterbyn linnavuori sijaitsee, tunnetaan siitä noin kilometrin säteellä useita pronssikaudelle / varhaiselle rautakaudelle ajoittuvia röykkiöitä. On siis varsin mahdollista, että Gesterby olisi myös yksi näistä jo varhain käytössä olleista linnavuoista.

Kemiön Gesterbyn linnavuoren vallia.

Kuva: Henrik Asplund, Turun yliopisto, arkeologian oppiaine, 2009.

Kemiönsaari: Dragsjärdin Hiittisten Kyrksundet, kauppapaikka ja kappelialue

Hiittisten Kyrksundetin muinaisjäännösalue on valtakunnallisestikin merkittävä kohde. Kyrksundet on nimittäin ainoa paikka Suomessa, jossa on toistaiseksi varmuudella pystytty todentamaan esihistoriallinen kauppapaikka. Kyrksundet on edelleen kulkukelpoinen salmi Hiittisten pääsaaren kahden osan, Hiittisten ja Rosalan välissä. Kyrksundetin on jo pitkään päätelty olleen Ørsund – paikka, joka sijaitsi Blekingestä Ahvenanmaan ja Turunmaan saariston kautta Tallinnaan kulkevan vanhan purjehdusreitillä varrella. Reitti kuvataan nk. tanskalaisessa itineraariossa eli asiakirjassa, joka on osa vuoden 1300 vaiheilla koottua käsikirjoituskokoelmaa. Reittiä on katsottu käytetyn jo rautakauden lopulla.

Kyrksundetin alueelta löydettiin vuonna 1990 metallinilmaisimella pronssiesineiden katkelmia mm. koruista. Löydön jälkeen Museovirasto suoritti Kyrksundetissa arkeologisia kaivauksia vuosina 1992 - 1997. Esineitä löytyi vanhan rantaviivan tuntumasta usean sadan metrin matkalta. Esineistön joukossa on mm. pronssiharkkoja, uusiokäyttöön tarkoitettuja pronssiesineiden katkelmia, kymmeniä punnuksia ja hopearahoja, solkia, lasihelmiä ja hioinkiviä. Paikalla näyttäisi tehdyn myös metallikäsityötä eli siellä on ollut paja tai pajoja. Esineistö ajoittuu pääosin viikinki- ja ristiretkiaikaan, 800 - 1100 -luvulle. Kyrksundet näyttäisi olleen luonnonsatama – mitään satamarakenteita ei ole löydetty. Myöskään pysyvää asutuksesta ei ole löydetty merkkejä. Kauppapaikka lienee ollut käytössä vain purjehduskauden aikana. On esitetty ajatus, että Halikonlahden ja Perniön seudun asukkaat tulivat Kyrksundetiin tekemään kauppaa idäntien kulkijoiden kanssa.

Kauppapaikan lisäksi on esitetty, että muinaisjäännösalueen keskiosassa olevalla isojen kivien täyttämällä kumpareella olisi ollut muinainen palvontapaikka eli hiisi, perustuen paikan ulkomuotoon ja sieltä tehtyihin esinelöytöihin. Ajatus on kuitenkin vaikeasti todennettavissa.

Samassa rinteessä kauppapaikan kanssa sijaitsevat kappelin perustukset ja kivimuurilla ympäröity hautausmaa. Paikka on aiemmin ollut osa Kyrkön -nimistä saarta (suom. kirkkosaari), joka nykyisin on maa-yhteydessä Hiittisiin. Ensimmäinen kirjallinen maininta Kyrksundetista paikannimenä on vuodelta 1347, mutta kappelin perustamisesta ei ole kirjallisia lähteitä. Sen on ajateltu kuitenkin perustetun paikalle jo keskiajalla, 1200-luvun kuluessa.

Hiittisten Kyrksundetin kappelialuetta rajaa kiviäitä. Kappelin perustukset ovat kuvassa näkyvän muistokiven kohdalla.

Kuva: Kaisa Lehtonen, TMK, 2016.

Kappelialuetta ja hautausmaata rajaa matala kivinen aita, mitoiltaan n. 35 x 30 metriä. Aidan sisäpuolella on osin näkyvissä kappelin perustukset, jotka ovat kooltaan n. 9,5 x 8 metriä. Paikalla lienee ollut aikojen saatossa useampi puukappeli. Ylempänä rinteessä on neljä isoa kiveä, jotka on tulkittu tapulin perustaksi. Kappelialueella tehdyissä arkeologisissa kaivauksissa on tutkittu hautauksia sekä itse hautausmaa-alueella että kappelin perustuksen sisällä. Vainajia on haudattu kappelin lattian alle ja osin hautoja oli useassa kerroksessa. Osassa haudoista oli merkinä laakakivi tai haudan suuntainen kiviryhmä ja ne edustavat keskiaikaista hautaustapaa. Suurin löytöryhmä kappelialueelta olivat rahat, jotka ajoittuvat 1400 - 1600 -luville.

Historiallinen aika

Kemiönsaari: Dragsfjärdin Hiittisten Högholmen ja Jungfrusundin Krogarudden

Edellä esitellyn Kyrksundetin kauppapaikan merkityksen vähennyttyä, siirtyy historian valokeila Högholmeniin, josta on esinelöytöjä, radiohiiliajoitus ja puulustoajoitus 1300-luvulle. Kyseessä on pieni saari Hiittisten kylän edustalla. Saaren kylän puoleisella sivustalla on meren pohjassa jäännöksiä kivi- ja puurakenteisesta laiturista tai satamaltaasta. Alueella on tehty sekä kaivauksia itse saarella että sukellustutkimuksia.

Laiturirakenteet, jotka ovat kymmeniä metrejä pitkät, on esitetty tehdyn tekniikalla, jossa on vuorottelevia pitkittäisiä ja poikittaisia puita sekä painokiviä. Lisäksi rakenteeseen kuuluu poikittaisiin puihin veistettyjen aukkojen läpi kulkevia pystypaaluja. Högholmenin laella todettu kiviperustus sekä naulat, tiilimurska ja laastin palat kertovat paikalla sijainneen rakennuksista. Esineaineisto on monipuolinen: keskiaikaista keramiikkaa, lasia, nautoja, kuusi rahaa, kolme luista arpanoppaa, hopeaheloitettu veitsi ja pronssinen sinettileimasin sekä aterioista kertovia eläinten luita. Paikalla lienee ollut kruunun varustama valvontapiste, josta käsin valvottiin vanhaa idäntietä 1300-luvulla.

Vanhon satamien joukkoon kuuluu myös Jungfrusund, joka mainitaan historiallisissa lähteissä ensimmäisen kerran vuonna 1490. Jungfrusundin keskeisin osa on Krogarudden, jossa sijaitti krouvi 1600- ja 1700-luvulla. Alueella on jälkiä ainakin kolmesta tulisijallisesta rakennuksesta ja kaksi kellarikuopannetta. Selvimmin erottuvaa talonjännöstä esitellään yleensä ”krouvina”. Rakennuksen käyttötarkoituksesta ei kuitenkaan ole selvyyttä eikä paikalla ole suoritettu arkeologisia kaivauksia. Tulisijan yhteydestä on löydetty kuonan ja raudan paloja: ne voisivat viitata pajaan. Krogaruddenilla on saatettu myös huoltaa aluksia ja niiden varusteita. Sotilaiden läsnäolosta kertovat paikalta löydetty univormujen napit.

Krogaruddenin vesillä liikkumisen historiasta kertovat myös lähitienoolta Purunpäästä merestä löydetty saviastian osat. Yksi niistä on lähes kokonainen, yläosastaan aaltoviiva-aiheella koristeltu astia. Muoto ja koristelu voidaan yhdistää ns. vendiläiseen tai slaavilaiseen keramiikkaan, joka yleistyy eteläisen Itämeren alueella rautakauden ja keskiajan taitteessa. Purunpään astioiden käyttöajaksi on arvioitu 1000 - 1200 -luku. Vastaavia astiapaloja on löytynyt myös Kyrksundetin kauppapaikalta.

Högholmen on saari Hiittisten kylän edustalla.
Kuva: Esa Laukkanen, TMK, 2012.

Krogaruddenin alueelta löytyy kalliohakkauksia, joissa on mm. nimiä ja vuosilukuja 1600- ja 1700-luvulta.
Kuva: Henrik Asplund.

Parainen: Attu, Kapelludden

Kapelludden sijaitsee Attun saarella, Paraisten portti -nimisen väylän läheisyydessä. Paraisten kotiseutuyhdistyksen toimesta paikalla suoritettiin ensimmäiset Paraisilla tehdyt arkeologiset kaivaukset vuosina 1989 - 1990 ja vuonna 1992. Kapelluddenilla on jo kauan tiedetty sijaitsevan kivimuuri, jossa on kaksi kulkuaukkoa. Sen on oletettu rajaavan hautausmaata. Nimen Kapelludden perusteella on arveltu, että paikalla on sijainnut kappeli merenkulkijoille. Tutkimuksissa ei kuitenkaan pystytty varmasti paikantamaan kappelia. Paikalla olevista kivirakennelmista ei ole pystytty tunnistamaan rakennuksen seiniä. Merkittävää on, että muurin sisäpuolelta löytyi kuitenkin yksi haudaus, joka todentaa ajatusta hautausmaasta muurin sisäpuolella. Haudasta otettiin näyte radiohiiliajoitusta varten ja sen avulla on voitu päätellä, että hauta on tehty 1200-luvun lopun jälkeen.

Kaivaukset käynnissä Paraisten Kapelluddenilla vuonna 1990.
Kuva: Henrik Asplund.

Parainen: Kalkkiuuneja ja -louhoksia

Paraisilla kalkin polttamisella on pitkät perinteet ja alueelle tyypillinen historiallisen ajan muinaisjäännösryhmä ovatkin louhokset ja kalkkiuunien jäännökset. Kalkinpoltto oli keskiajalta 1800-luvun puoliväliin asti tärkeä talonpoikien sivuelinkeino kalkkikiven esiintymisalueilla. Paraisillakin alettiin louhia kalkkikiveä ja polttaa kalkkia todennäköisesti jo keskiajalla. Luultavasti ainakin 1400-luvun loppupuoliskolla Paraisten kirkon ja Kuitian kartanon rakentamisessa käytettiin työmaiden läheisyydestä hankittua kalkkia. Kirjallisista lähteistä tiedetään, että Paraisten talonpojat ovat toimittaneet veroina suuria määriä kalkkia käytettäväksi Turun linnan korjaustöissä. Useimmat kalkkilouhokset ovat olleet kylien yhteistä omaisuutta ja kalkkiuuneja on yleensä rakennettu kalkkilouhosten välittömään läheisyyteen. Paraisilla, erityisesti Älönsaarella, oli 1700-luvun puolivälin tienoon veroluetteloiden mukaan 18 uunia, joilla oli oma louhos sekä 10 uunia ilman louhosta.

Kalkinpolttouunin jäännökset Paraisten Kalkugnäsän alueella.
Kuva: Tanja Ratilainen, TMK, 2013.

Tarkimmin kalkkiuuneja ja -louhoksia on kartoitettu Älönsaaren inventoinnissa vuonna 2013. Alueelta tunnetaan nyt 15 louhos- ja 25 kalkkiuunikohdetta. Kaikkiaan näissä kohteissa on yhteensä 54 kalkkilouhosta ja 66 kalkkiuunia. Uunit sijaitsevat usein rinteessä ja ovat pohjakaavaltaan pyöreitä tai hevosenkengänmuotoisia, maavallin ympäröimiä syviä kuoppia. Uunin seinämät ovat yleensä sisäpuolelta kivillä vuoratut. Halkaisijaltaan uunit ovat muutamista metreistä noin kymmeneen metriin.

Parainen: Nauvon Bårnholm ja Iniön Borgholm, linnokitetut saaret

Paraisten alueella sijaitsee kaksi kivivalleihin varustettua, kiinnostavaa saarikohdetta, Nauvon Bårnholm ja Iniön Borgholm. Molemmista löytyy perimätietoa sekä kirjallisia mainintoja jo 1600-luvulta. Niiden tarkka ajoitus ja käyttötarkoitus ovat kuitenkin osin arvoituksellisia. Löytöjä ei ole kummaltakaan saarelta. Molempia saarikohteita on verrattu mantereen puolelta löydettyihin linnavuoriin eli esi- ja varhais-historiallisiin puolustus- tai pakopaikkoihin. Niissäkin on hyödynnetty luonnonympäristön tarjoamaa suojaa ts. jyrkkiä kallioita, joiden loivempia rinteitä on osin varustettu muurirakenteilla.

Nauvon sisäsaaristossa, Lillandetin pohjoispuolella sijaitseva Bårnholmin (Bornholmin) saarta ovat nauvolaiset perimätiedon mukaan käyttäneet pakopaikkana sotien ja levottomuuksien aikana. Saari on vajaan kahden hehtaarin suuruinen ja sen rinteet nousevat äkkijyrkinä, korkeimman kohdan ollessa n. 30 metrin korkeudella meren pinnasta. Ainoa mahdollinen rantautumispaikka on eteläranta. Mäelle noustessa, lounaisrinteessä on noin 20 metriä pitkä ja korkeimmillaan 1,5 metrin kylmämuurattu kivivalli. Perimätiedon mukaan saaren lakialueella on ollut makeanveden allas – nykypäivänä laella erottuu kostea painanne, johon sadevesi kerääntyy.

Muistiin on kirjattu, että Bårnholmia olisi käytetty tanskalaisten liikkueissa Suomen vesillä sekä myöhemmin 1700-luvulla Venäjää vastaan käytyjen sotien aikana. Tämän perusteella on tehty arvio, että saaren varhaisin käyttöhistoria pakopaikkana ulottuisi 1500-luvun alkuun, mutta sillä ei voi sulkea pois aikaisempaa käyttöä. Periaatteessa muurien korkeuden ja rannansiirtymän perusteella, käyttöperiodin alku voisi olla jo esihistoriallisella ajalla.

Toinen vastaava saarikohde on Iniön Borgholm. Tieto sen varustuksista on merkitty muistiin jo vuonna 1674 ja samassa muistiinpanossa mainitaan myös kuninkaan sotaväki. Saari on noin 15 hehtaarin laajuinen, korkeimman kohdan ollessa noin 28 metriä meren pinnasta. Osalla rannoista nousu on vaikeaa, mutta loivemmillä rannoilla saaren itä-, etelä- ja länsiosissa, on rantojen suuntaisesti jäännöksiä kylmämuuratusta kivistä vallirakenteesta. Muuria on hahmotettavissa yhdeksässä kohdin ja sen yhteispituus on arviolta 450 metriä. Vallin päällä lieenee ollut jonkinlainen puinen rakenne, koska valli on varsin matala, alle metrin korkeudeltaan. Saaren keskellä on kostea kohta, johon kerääntyy vettä – aivan kuten Bårnholmilla. Rannansiirtymän ja em. kirjallisen maininnan perusteella on Borgholmin käyttöperiodiksi arvioitu n. 800–1600. Ihmistoiminnasta saarella kertovat mittauksissa maassa todetut korkeammat fosforiarvot, mutta toiminnan laatua ne eivät ilmaise.

Saaret ovat siis toimineet perimätietoon nojaten pakopaikkoina jossain vaiheessa historiaansa. Ne eivät kuitenkaan olleet välttämättä suurien alueiden ja ihmisjoukkojen pakopaikkoja. Pienet saaret eivät ole tarjonneet suurtakaan suojaa, lakialue on ollut jo pitkälti nähtävissä ja pakeneminen vaati venematkaa. Mantereen linnavuoretkin lienevät tarkoitettu enemmän puolustajille ja kylien asukkaat karjoineen pakenivat ja piiloutuivat metsiin.

Vallia Paraisten Iniön Borgholmin saarella.
Kuva: Satu Mikkonen-Hirvonen, Museovirasto.

Parainen: Nauvo Finby, Hvitsin jatulintarha

Lähellä Finbyn kylää, Nauvon kirkonkylän tuntumassa sijaitsee kaltevalla kalliopinnalla komea jatulintarha. Ruotsiksi näitä labyrintin muodostavia rakennelmia kutsutaan nimellä jungfrudans. Jatulintarhoille on tyypillistä yksi tai useampi kehien reunustama kulkureitti reunalta keskelle. Finbyn jatulintarhassa on keskuskivestä lähtien kaikkiaan 11 kehää. Nauvosta tunnetaan muitakin jatulintarhoja esim. Halsholmin ja Börstån jatulintarhat. Säilyneitä jatulintarhoja tunnetaan eri puolilta Turunmaan aluetta parikymmentä, Nauvon lisäksi ainakin Houtskarissa, Västanfjärdistä, Dragsfjärdin saaristosta ja Korppoosta. Kaikki jatulintarhat eivät ole säilyneet aivan alkuperäisessä asussaan, vaan niitä on aikojen saatossa ”paranneltu”.

Jatulintarhoista ei ole löytynyt mitään ajoittavia löytöjä. Siksi niiden tarkkaa ajoitusta ei tiedetä, mutta ne liitetään historialliseen aikaan. Jatulintarhojen tarkoituksesta on annettu monia eri selityksiä. Saariston jatulintarhat on yhdistetty kalastajiin ja merimiehiin: niitä olisi rakennettu kalansaaliin ja purjehdusonnen takaamiseksi, mutta myös ajankuluksi. Ruotsinkielinen nimi viittaa leikkeihin, jossa tarhan keskelle on asettunut tyttö, jota pojat tavoittelevat. On myös pohdittu, että ne olisivat voineet olla eräänlaisia rajamerkkejä, osoittaen omistusoikeutta paikoissa kaukana asutuksesta.

Nauvon Finbyn jatulintarha.
Kuva: Sari Mäntylä-Asplund, TMK, 2017.

Parainen: Nauvo, Seilin saari

Seilin saari sijaitsee entisen Nauvon kunnan alueella, Airiston eteläosassa, noin 30 kilometriä Turusta etelään. Seilin synkkäkin historia on kiinnostanut niin tutkijoita kuin kirjailijoita ja näyttämötaidetta sekä myös matkailijoita. Seilissä sijaitsee sekä esihistoriallisia että historiallisen ajan muinaisjäännöksiä ja siellä on suoritettu niin inventointia kuin arkeologisia kaivauksia. Saaren alue on luokiteltu myös valtakunnallisesti merkittäväksi rakennetuksi kulttuuriympäristöksi.

Vanhimmat merkit alueella ovat jo pronssi- ja rautakaudelta. Rautakautta edustavat kuppi- eli uhrikivet ja röykkiöt. Ensimmäinen kirjallinen maininta Seilistä ja siellä sijainneesta kylästä on vuodelta 1540, mutta on mahdollista, että kylällä on juuret jo keskiajalla. Kuningas Kustaa II Aadolfin käskystä Seiliin perustettiin leprahospitaali vuonna 1619. Hospitaalin rakennukset sekä kirkko sijaitsivat aluksi erillisenä pienenä saarena olleella Kirkkoniemellä. Lepraan sairastuneiden lisäksi saarelle alettiin 1600-luvulla eristää myös esimerkiksi köyhiä, vammaisia, vanhuksia ja psyykkisesti sairaita. Kun viimeinen leprapotilas kuoli vuonna 1784, alkoi hospitaali toimia yksinomaan hauruinhuoneena. Muutosta tapahtui jälleen 1880-luvun lopulla, jolloin Seilistä muodostui kroonisista mielenterveyshäiriöistä kärsivien naisten siirtola. Seilin mielisairaala lakkautettiin vuonna 1962. Mielisairaalan viimeisin rakennuskokonaisuus toimii Saaristomeren tutkimuslaitoksen tutkimusasemana ja majoitustiloina, mutta myös matkailuun panostetaan enenevästi.

Vuosien saatossa saarelle rakennettiin eri toimintoihin rakennuksia. Historiallisen ajan muinaisjäännöksiä saarella ovatkin mm. rakennusten perustukset ja erilaiset muut kivirakenteet sekä vanha puutarha-alue. Seilin nykyinen puukirkko on rakennettu vuonna 1733 ja sen yhteydessä on hautausmaa. On arveltu, että leprasairaita olisi haudattu muualla kuin kirkon viereiselle hautausmaalle, mutta tällaista hautausmaata ei ole kyetty toistaiseksi paikallistamaan.

Maisemaa Seilin saarelta.
Kuva: Sari Mäntylä-Asplund, 2015.

Parainen: Korppoo, Jurmo

Jurmo on yksi Saaristomeren tärkeimpiä luontokohteita, mutta se on tunnettu myös muinaisjäännöksistään, nk. munkinkehistä (munkringar) sekä kappelin rauniosta (Kapellbacken). Munkinkehät ovat pyöreitä, halkaisijaltaan n. 10 - 14 metrin kokoisia kivilatomuksia. Ne sijaitsivat harjanteella saaren itäosassa. Munkinkehissä on yksi tai kaksi sisäkkäistä kivikehää ja korkeudeltaan ne ovat noin puoli metriä. Kehien ikä tai alkuperäinen tarkoitus ei ole tunnettu, mutta nimensä ja perimätiedon mukaisesti ne on yhdistetty Kökarin munkkeihin. Todennäköisimmin ne kuitenkin ovat jäännöksiä kalastajayhteisöjen toiminnasta.

Kappelinraunioon liittyvän perimätiedon mukaan kyseessä on saaren ensimmäinen kappeli, jonka Kökarin munkit rakensivat. Kyseessä on noin 20 metriä läpimitaltaan oleva rakennuksen pohja, jota ympäröi kivivalli. Kappeli ei ilmeisesti ollut enää käytössä, kun ensimmäiset asukkaat tulivat saarelle.

Yksi nk. munkinkehistä Jurmon saarella.
Kuva: Kaisa Lehtonen, TMK, 2013.

Parainen: Korppoo, Utön muinaisjäännökset ja kulttuuriperintökohteet

Saaristomerellä sijaitseva Utö on Suomen eteläisin ympärivuotisesti asuttu saari ja kuuluu Korppoon alueeseen. Tunnetuin maamerkki saarella on majakka. Saaren historiaan kuuluu sen käyttö kalastajien tukikohtana, satama- ja luotsipaikkana, tulliasemana sekä sotilaskäytössä linnakkeena. Linnoitustyöt alkoivat saarella Venäjän toimesta 1914. Myöhemmin saaren ollessa Suomen puolustusvoimien hallussa rakennettiin sinne lukuisia puolustuslaitteita.

Saarella on useita muinaisjäännöksiä sekä muita kulttuuriperintökohteita ja valtaosa niistä liittyy juuri linnakkeen historiaan. Ensin mainittuun luokkaan kuuluvat I maailmansodan aikaiset puolustusvarustukset, mutta saaren muinaisjäännöksiin kuuluu myös kalliohakkauksia sekä kivirakenteita, kuten tilapäissuojien perustuksia, jotka kertovat saaren muusta käytöstä. Muihin kulttuuriperintökohteisiin luokitellaan II maailmansodan aikaiset ja sitä myöhemmät puolustusvarustukset.

Ensimmäisen maailmansodan aikainen ammusuoja Utön saarella. Kuva: Kaisa Lehtonen, TMK, 2015.

Kemiönsaari: Taalintehtaan ja Sunnanån teollisuus-historialliset muinaisjäännöskohteet

Kemiönsaarella on vahva teollinen historia ja osa teollisuustoimintaan liittyvistä rakenteista on historiallisen ajan muinaisjäännöksiä esimerkiksi Taalintehtaan ja Sunnanån ruukkialueilla. Taalintehtaalla ja Björkbodassa ruukkialueet on myös luokiteltu valtakunnallisesti merkittäviksi rakennetuiksi kulttuuriympäristöiksi.

Taalintehtaan masuunille myönnettiin privilegio vuonna 1686. Ruukin sijoituspaikkaan vaikuttivat suojainen satama, hyvät yhteydet Ruotsiin ja laajat metsävarat. Taalintehtaan ruukkialue on laaja, mutta vuonna 1850 valmistunut ja 1890-luvulla uusittu masuunirakennus lienee tunnetuin historiallisen ajan rakennettu muinaisjäännöskohde Kemiönsaaren alueella ja eräänlainen paikkakunnan teollisuushistorian symboli. Se sijaitsee vanhan, kivistä rakennetun, mutta osittain uusitun ja vahvistetun kivipadon alapuolella. Masuunin rauniota on restauroitu Museoviraston johdolla. Etelään masuunista on rappeutunut kuonatiilestä ja punatiilestä tehty valimorakennus. Tunnettuja nähtävyyksiä ovat lisäksi merenrannassa sijaitsevat kaksitoista kuonatiilestä 1880-luvulla rakennettua hiiliuunia.

Toinen historiallisen ajan muinaisjäännösalue on Sunnanån ruukkialue, jonka jäljellä olevat rakenteet on inventoitu vuonna 2014. Sunnanån raudanjalostuslaitosta ryhdyttiin rakentamaan vuonna 1853. Paikalle valmistui kivinen vasarapaja. Myöhemmin 1850-luvulla rakenteita ja laitteistoja uudistettiin. Sunnanå rakennettiin vielä uudelleen vuoden 1859 tulipalon jälkeen, mutta omistajansa vararikon jälkeen, ruukin rakennukset purettiin 1800-luvun lopulla. Keskeisimmät ruukkiin liittyvät jäljellä olevat rakenteet ovat joen etelärannalla kahdella alueella Skinnarvikintien molemmin puolin. Joen rannalla on todennäköisesti vasarapajan kivijalan jäännökset. Lisäksi ruukkiin kuuluneen punatiilisen, vielä pystyssä olevan rakennuksen vieressä on kahden suuren rakennuksen kivijalat.

Kemiönsaaren Taalintehtaan vanhaan masuuniin ja ympäröivään maisemaan voi tutustua näkoalatasanteella, jonne on pääsy kulkusiltaa pitkin. Kuva: Kaisa Lehtonen, TMK, 2015.

Kemiönsaari ja Parainen: Kiviuneja ympäri Turun- maata

Ryssänuunit ovat yksinkertaisia kylmämuurattuja kiviuneja, joita on löytynyt eri puolilta saaristoa. Niitä saattaa löytyä yksittäin, mutta useimmiten ne ovat isommissa ryhmissä. Nykymuodossaan useimmat ovat sortuneita kivikasoja, joten niiden tunnistaminen voi joskus olla vaikeaa. Kiviunnit ovat kooltaan yleensä noin 1 x 2 metriä leveitä ja 1 - 1,5 metriä korkeita. Ne on tehty luonnonkivistä, usein laakakivistä. Katot saattavat olla joko holvattuja tai vaakasuorista kivistä ladottuja. Niissä on ollut yleensä vain yksi suuaukko. Uuneja on käytetty ruuan esim. leivän paistamiseen ja ilmeisesti myös ruuan kuivattamiseen. Kansanomaisen nimityksensä ryssänuunit ovat saaneet siitä, että ne on yhdistetty venäläisen laivaston liikkeisiin isonvihan (1714 - 1721) ja pikkuvihan (1741 - 1743) aikana. Uuneja on kuitenkin rakennettu myös Ruotsin laivastojen sotilasleirien satamapaikkoihin. Yleisesti ottaen niiden sijainti liittyy maa- ja vesikulkureittien varsiin ja luonnonsatamien läheisyyteen. Kiviuneja on löydetty myös sisämaasta.

Paraisten alueella on ryssänuuneja löydetty paljon Korppoosta. Pääsaaren Kyrklandetin merenrantaniemekkeillä ryssänuuneja on tähän mennessä löydetty jo reilut 50 kpl. Uuneja tunnetaan Paraisten alueella jonkin verran myös Nauvosta. Kemiönsaarelta uuneja tunnetaan esim. Dragsfjärdin alueelta Biskopsön saarelta ja sitä ympäröiviltä pikkusaarilta kymmeniä.

Yksi Korppoon Kyrklandetin kiviuneista Björklidin alueella.
Kuva: Sari Mäntylä-Asplund, TMK, 2017.

Kemiönsaari ja Parainen: Tomtningit – yöpymissuo- jia saaristossa

Tomtningit ovat lähinnä ulkosaaristossa esiintyvä ryhmä muinaisjäännöksiä – termille ei ole vielä löydetty sopivaa suomenkielistä vastinetta. Kyseessä ovat tilapäiset yöpymissuojat, joita kalastajat rakensivat ulkoluodoille. Tomtningit ovat usein rakennettu siten että kivikkoon tai kallioille tehtiin maalattia. Sen ympärille on tehty pyöreä, puolipyöreä tai suorakulmainen kylmämuuri rakenteen seiniksi. Usein kallion tai siirtolohkareen pystysuora seinämä muodosti rakenteessa yhden tai kaksi seinää. Tomtningiin tehtiin yksinkertainen kattorakenne, joka voitiin peittää esim. purjeella. Seinien sisäpuolelta voidaan havaita merkkejä tulenpidosta, mutta myös tomtningin ulkopuolella saattaa olla tulisija tai kiviunni. Tomtningien lisäksi kalastuspaikoilla voi olla muitakin muinaisjäännöksiä kuten vaikkapa veneenvetopaikkoja, verkonkuivatuspaikkoja, kalliohakkauksia jne.

Tomtning-jäännösten tarkka ajoittaminen on hankalaa – joissain tapauksissa rannansiirtyminen voi antaa viitteitä siitä. Ne ovat todennäköisesti olleet käytössä viimeistään keskiajalta alkaen. Turunmaan saaristossa on joitakin korkealla maastossa sijaitsevia tomtningeja, jotka voisivat olla vanhempia. Kun kalatupia alettiin rakentaa viimeistään 1600-luvulla, jäi tomtningien käyttö vähemmälle. Niiden käyttö jatkui kuitenkin aina 1900-luvulle saakka. Tomtningeja on löydetty eri puolilta Turunmaan saaria.

Tomtning Korppoon Pattonskärissä.
Kuva: Tapani Tuovinen, Metsähallitus, 2014.

Muinaisjäännösten hoito

Sari Mäntylä-Asplund

Muinaisjäännösten maisemanhoito tarkoittaa muinaisjäännöksen ja sen ympäristön hoitoa. Sillä pyritään tuomaan esiin maiseman eri aikatasot ja elementit. Tarkoituksena ei ole yrittää palauttaa muinaista maisemaa – emme voi edes tietää, millainen se tarkalleen on ollut. On myös muistettava, että kulttuurimaisema on alati muuttuva. Hoidon tärkein päämäärä on muinaisjäännöksen suojeleminen ja kulttuuriympäristön monimuotoisuuden säilyttäminen. Hoito vahvistaa muinaisjäännöksen arvostusta sekä paikallista identiteettiä. Hoidettuja muinaisjäännöksiä voidaan myös käyttää opetuksessa sekä virkistys- ja matkailukohteena.

Muinaisjäännösten hoito kuuluu muinaismuistolain mukaan Museovirastolle. Museovirasto voi kuitenkin antaa luvan muinaisjäännöksen hoitoon muulle taholle, esimerkiksi kotiseutuyhdistykselle, kunnalle, luonnonsuojeluyhdistykselle taikka maanomistajalle. Nykyään kohteiden hoito tapahtuu useimmiten juurikin erilaisten yhteisöjen toimesta. Museovirasto valvoo, ohjaa ja neuvoo muinaisjäännösten hoitoa ja merkitsemistä koskevissa asioissa yhteistyössä maakuntamuseoiden kanssa.

On huomioitava, että hoito on useimmiten pitkä prosessi ja sen ylläpitoon tarvitaan sitoutuneisuutta. Hoitokohdetta valikoitaessa onkin realistisesti mietittävä käytössä olevat resurssit. Kohteelle laaditaan hoitosuunnitelma ja sovitaan hoidon tavoitteista ja yksityiskohdista kuten raivauksesta, niitosta ym. Hoidon suunnittelussa tarkastellaan muinaisjäännösalueutta kokonaisuutena. Siinä on otettava huomioon maaston muodot, muinaisjäännös ja sen rakenteet sekä alueen kasvillisuus. Hoidon yhteydessä tarkastellaan myös kohteen tulevalle käytölle asetettuja tavoitteita. Mikäli kohteelle halutaan hoidon myötä ohjata yleisöä, tulee pohtia myös kulkureittejä ja niihin mahdollisesti liittyviä rakenteita ja ylipäänsä kohteen kulutuskestävyyttä. Kohteella oleva opastaulu on erinomainen tapa kertoa kohteesta ja ympäröivästä miljööstä suurelle yleisölle. On muistettava, että muinaisjäännöksen hoito ja suunniteltu käyttö pitää aina toteuttaa yhteisymmärryksessä maanomistajan kanssa.

Muinaisjäännöskohteilla myös kasvillisuus voi kertoa muinaisuudesta, vanhasta asutuksesta ja ihmistoiminnasta. Monilla kohteilla kasvaa kulttuurikasveja ja nekin hyötyvät hoitotoimenpiteistä kuten niittämisestä ja laiduntamisesta. Osa näistä muinaistulokkaista eli arkeofyyteistä kulkeutui ihmisen seuralaisina nykyisille kasvupaikoilleen jo esihistoriallisena aikana. Tällaisia kasveja ovat esimerkiksi ahdekaura, sikoangervo, nurmilaukka, ruoholaukka, pölkkyruoho ja jänönapila.

Museovirastolta on mahdollista hakea muinaisjäännösten hoitotukea. Hakukaa-
vakkeet ja ohjeet löytyvät [Museoviraston nettisivuilta](#). Tukea myönnetään muinaisjäännösalueiden maisemanhoitoon ja esimerkiksi opastaulujen ja polkurakenteiden tekemiseen.

Tietoa ja kirjallisuutta aiheesta:

Internet

Museovirasto / muinaisjäännösalueiden hoitoavustukset <http://www.nba.fi/fi/avustukset/muinaisjaannosalueet>

Museovirasto / muinaisjäännösten maisemanhoito http://www.nba.fi/fi/kulttuuriymparisto/arkeologinen_kulttuuriperinto/muinaisjaannosten-maisemanhoito

Kirjallisuus

Mikkonen-Hirvonen, Satu 2006. Maiseman monet kasvot. Mäntylä, Sari (toim.) Miekka – Menneisyys – Maisema. Halikon kunnan kulttuuritoimi. Somero: 68-91.

Mikkonen-Hirvonen, Satu 2015. Vård och skötsel av fasta fornlämningar. Jaakkola, Riitta (toim.) Jungfrudanser och snickarglädje. Malax kulturmiljöprogram. Vasa: 173.

Metsähallitus / Kiinteiden muinaisjäännösten hoito-opas 2002. Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisuja. Sarja B no 64. Vantaa. myös netissä: <https://julkaisut.metsa.fi/assets/pdf/lp/Bsarja/b64.pdf>

Moisanen, Jukka & **Taskinen**, Helena 1997. Kiinteät muinaisjäännökset kulttuurimaisemassa. Luostarinen, Matti & Yli-Viikari, Anja (toim.). Maaseudun kulttuurimaisemat. Suomen ympäristö 87. Jyväskylä: 153-518.

Mäntylä, Sari 2005. Muinaisjäännökset, esihistoria ja matkailu. Pirkanmaan maakuntamuseo ja Pirkanmaan liitto. Pirkanmaan kiinteät muinaisjäännökset. Osa 1. Arkeologinen kulttuuriperintö ympäristössämme. Tampere: 38-43.

Tiitinen, Teija (toim.) 1999. Hiidenkivas ja tulikukka. Opas arkeologisen kulttuuriperinnön hoitoon. Jyväskylä.

Liite: Paraisten ja Kemiönsaaren alueella tehtyjä arkeologisia inventointeja

Liitteeseen on koottu Paraisten ja Kemiönsaaren alueella tehtyt arkeologiset inventoinnit lukuun ottamatta vedenalaisia inventointeja. Inventoinneissa etsitään systemaattisesti uusia muinaisjäännös-kohteita ja tarkastetaan tunnettujen kohteiden kunto. Nk. perusinventoinnit ovat kattaneet yleensä koko kunnan alueet (usein vanhojen kuntarajojen mukaan) tai pääsaaret, kun taas osa-alue ja tarkkuusinventoinnit ovat koskeneet rajattuja alueita, yleensä kaavoitukseen, rakentamiseen tai erilaisiin hankkeisiin liittyen. Tiedot ovat loka-kuulta 2017. Lähes kaikki tässä listatut inventointiraportit ovat luettavissa Kulttuuriympäristön palveluikkunasta (www.kyppi.fi) kohdista Kulttuuriympäristön tutkimusraportit tai Arkeologiset hankkeet.

Inventointien lisäksi on Turunmaan alueella suoritettu kymmeniä tarkastuskäyntejä arkeologisille kohteille. Osa näistäkin raporteista on luettavissa Kulttuuriympäristön palveluikkunan kautta.

Paraisten alueen arkeologisia inventointeja

Perusinventoinnit

Kopola, Marja 1971. Korppoon kunnan kiinteät muinaisjäännökset. Inventointikertomus ja luettelo kiinteistä muinaisjäännöksistä.

Laukkanen, Esa 2014. Nauvon pääsaarten Storlandetin ja Lillandetin muinaisjäännösinventointi Paraisilla 2014. Varsinais-Suomen maakuntamuseo.

Mickelson, Georg 1954. Inventarieförteckning över de fasta fornlämningarna i Pargas socken.

Mickelson, Georg 1955. Inventarieförteckning över de fasta fornlämningarna i Nagu socken.

Osa-alue- ja tarkkuusinventoinnit

Helminen, Mikko & **Ahlamo**, Juhana 2009 Länsi-Turunmaa (ent. Nauvo), Seili. Kiinteiden muinaisjäännösten inventointi ja koetutkimukset 2009.

Helminen, Mikko 2010. Länsi-Turunmaa (ent. Nauvo), Seili. Kiinteiden muinaisjäännösten inventointi ja Seilin Kirkkoniemen koetutkimukset 2010.

Lehtonen, Kaisa 2003. Arkeologinen inventointi vesijohtolinjalla Kaarina-Parainen 07.-13.05.2003. Turun maakuntamuseo.

Näränen, Jari 1995. Hylkyjen ja läheisten maa-alueiden kiinteät rakenteet.

Pukkila, Jouko 2012. Parainen Stortervolandet ja Lilltervo. Arkeologinen inventointi kaava-alueella.

Pälikkö, Marja 2014. Korppoon rantayleiskaava-alueen arkeologinen inventointi. Paraisten kaupunki.

Pälikkö, Marja 2014. Utön osayleiskaava-alueen historiallisten puolustuslaitteiden arkeologinen inventointi 2014.

Rajala, Ulla 1992. Nauvon ja Paraisten kiinteän yhteyden yleissuunnitelman linjausvaihtoehtojen arkeologinen inventointi 3.-18.6.1992.

Ratilainen, Tanja 2013. Parainen Älönsaari. Älönsaaren osayleiskaava-inventointi 10.10.-4.12.2013.

Rostedt, Tapani 2014. Parainen 2014 Parainen - Vikom - Korppoo voimajohtolinjauksen arkeologinen inventointi.

Roth, Harto 1994. Korppoon kunnan Björkön saari 1994. Inventointikertomus.

Seppälä, Sirkka-Liisa 1998. Dragsfjärd Lövä, Houtskari Kivimo ja Mossala, Korppoo Wattkast sekä Parainen Attu ja Vänö. Lossipaikkojen arkeologinen inventointi 1.-4.9.1998.

Strandberg, Nina 1999. Särkisalo, Nauvo, Houtskari, Rymättylä, Taivassalo. Lossipaikkojen inventointi 1999.

Suhonen, Veli-Pekka 1997. Parainen Lemlahden Kuitian kartanolinnan arkeologinen inventointi 16.-18.10.1997.

Tuovinen, Tapani 1990. Houtskari. Tomtning-jäännösten inventointi 1990.

Tuovinen, Tapani 1995. Paraisten Lenholmin arkeologinen inventointi.

Tuovinen, Tapani 1994. Saaristomeren kansallispuisto. Inventointi: Houtskari Jungfruskär. Arkistoinventointi: Dragsfjärd, Nauvo, Korppoo 1994.

Tuovinen, Tapani 1995. Saaristomeren kansallispuiston yhteistoiminta-alueen arkeologinen inventointi II. Korppoon Kälö, Kalgarholm, Brunskär, Österskär, Aspö, Björkö ja Utö 1995.

Tuovinen, Tapani 1996. Saaristomeren kansallispuiston yhteistoiminta-alueen arkeologinen inventointi III. Korppoon Kälö, Brunskär, Aspö, Jurmo ja Utö. Nauvon Berghamn, Grötö, Nötö, Trunsö, Sandholm, Lökhholm, Kopparholm, Mattnäs ja Stenskar. Dragsfjärdin Öro 1996.

Tuovinen, Tapani 1997. Saaristomeren kansallispuiston yhteistoiminta-alueen arkeologinen inventointi IV. Korppoon Kälö, Brunskär ja Utö. Nauvon Berghamn, Brännskär, Byskär, Gullkrona, Duvholm, Lökhholm ja Borstö. Dragsfjärdin Vänö, Tunnhamn, Storfallan, Ölmos, Högsåra, Holma, Ro-sala, Böle, Hitis ja Bolax 1997.

Tuovinen, Tapani 2016. Saaristomeren kansallispuisto. Suojelualueen kulttuuri-perintökohteiden inventointi 2014, osa 1. Metsähallitus asianro MH 832/2015.

Kemiönsaaren alueen arkeologisia inventointeja

Perusinventoinnit

Cleve, Nils 1943. Redogörelse för en fornminnesrekognosering i Dragsfjärd som-maren 1943 utförd med understöd av Nordenskiöld-samfundet i Finland.

Planting, Hildur 1933. Fasta fornlämningar i Västanfjärds socken.

Laukkanen, Esa 2011. Kemiönsaaren Västanfjärdin arkeologinen inventointi vuonna 2011. Varsinais-Suomen maakuntamuseo.

Laukkanen, Esa 2012. Kemiönsaaren Dragsfjärdin arkeologinen inventointi vuo-sina 2011 ja 2012. Varsinais-Suomen maakuntamuseo.

Laukkanen, Esa 2013. Kemiönsaaren Kemiön arkeologinen inventointi vuosina 2011 ja 2013. Varsi-nais-Suomen maakuntamuseo.

Osa-alue- ja tarkkuusinventoinnit

Appelgren, Olof 1928. Kemiö Inventointi 1927 (saaren pohjoisosa).

Bilund, Antti 2012. Kemiönsaari Nordanå-Lövböle, tuulivoimapuiston 110 kV voimajohtolinjavaihtoehto alueiden muinaisjäännösinventointi 2012.

Bilund, Antti 2012. Kemiönsaari Stusnäs, tuulivoimapuiston muinaisjäännös-inventointi 2012.

Bilund, Antti 2013. Kemiönsaari Olofsgårdin tuulivoimapuiston muinaisjäännös-inventointi 2013.

Edgren, Helena 1985. Dragsfjärd Arkeologisk inventering 1985. Konstsamfun-dets Insula Nova – område.

Fagerström, Levi & Roth, Harto 1991. Dragsfjärdin saariston inventointi 1991.

Heikkinen, Titta & Näränen, Jari 1992. Dragsfjärd Hiittisten saariston inventointi 1992.

Högman, Volter 1886. Fornminnen upptecknade och delvis undersökta i Kimito och Hiitis skär som-maren 1886.

Jansson, Henrik & **Virtanen**, Kalle 1998. Stora Ängesön.

Jussila, Timo 2012. Kemiönsaari Gräsböle, tuulivoimapuiston muinaisjäännös-inventointi 2012.

Jussila, Timo 2012. Kemiönsaari Misskärr, tuulivoimapuiston muinaisjäännös-inventointi 2012.

Jussila, Timo 2012. Kemiönsaari Nordanå-Lövböle, tuulivoimapuiston muinais-jäännösinventointi 2012.

Laukkanen, Esa 2011. Kemiönsaaren Taalintehtaan arkeologinen inventointi vuonna 2011.

Luoto, Kalle 2013. Kemiönsaaren Kasnäsin alueen asemakaava. Arkeologinen inventointi 2013.

Luoto, Kalle & Niskanen, Jari 2016. Kemiönsaari, Taalintehdas. Valverksholmenin asemakaavan muutosalue. Rakennetun ympäristön selvitys.

Näränen, Jari 1995. Hylkyjen ja läheisten maa-alueiden kiinteät rakenteet.

Pesonen, Petro 2014. Kemiönsaari Sunnanån ruukki. Rautaruukin alueen arkeologinen tarkkuusinventointi 29.-30.9.2014.

Planting, Hildur 1932. Dragsfjärd. Rökkiöinventointi 1932.

Planting, Hildur 1933. Hiittinen. Fasta forn lämningar i Hiitis socken 1933.

Raike, Eeva 2002. Voimajohtolinjausalueen arkeologinen inventointi välillä Kemiö-Förby 3.-7.6.2002.

Rostedt, Tapani & Jussila, Timo 2007. Salo – Kemiö voimajohtolinjan muinaisjäännösinventointi 2007.

Seppälä, Sirkka-Liisa 1998. Dragsfjärd Lövä, Houtskari Kivimo ja Mossala, Korppoo Wattrast sekä Parainen Attu ja Vänä. Lossipaikkojen arkeologinen inventointi 1.-4.9.1998.

Taivainen, Jouni 2012. Lounais-Suomi. Kulttuuriperintökohteiden inventointi 2012/KMO (00434). Metsähallitus.

Taivainen, Jouni 2016. Kemiönsaaren Dragsfjärdin itäisen saariston rantaosayleiskaava-alueen arkeologinen inventointi 2016.

Tuovinen, Tapani 1996. Saaristomeren kansallispuiston yhteistoiminta-alueen arkeologinen inventointi III. Korppoon Kälö, Brunsjär, Aspö, Jurmo ja Utö. Nauvon Berghamn, Grötö, Nötö, Trunsö, Sandholm, Lökhalm, Kopparholm, Mattnäs ja Stensjär. Dragsfjärdin Öro 1996.

Tuovinen, Tapani 1997. Saaristomeren kansallispuiston yhteistoiminta-alueen arkeologinen inventointi IV. Korppoon Kälö, Brunsjär ja Utö. Nauvon Berghamn, Brännsjär, Bysjär, Gullkrona, Duvholm, Lökhalm ja Borstö. Dragsfjärdin Vänä, Tunnhamn, Storfallan, Ölmos, Högsåra, Holma, Ro-sala, Böle, Hitis ja Bolax 1997.

Tuovinen, Tapani 2014. Öro. Suojelualueen kulttuuriperintökohteiden inventointi 2013. Metsähallitus asianro MH 291/2014/04.01.

Tuovinen, Tapani 2016. Saaristomeren kansallispuisto. Suojelualueen kulttuuriperintökohteiden inventointi 2014, osa 1. Metsähallitus asianro MH 832/2015.

Julkaisut

Nyberg, Ragnar 1985. Våra rösgrovar. En inventeringsrapport från Pargas. Pargas Hembygdsförenings publikationer nr 8.

Salo, Unto & **Tuovinen**, Tapani & **Vuorinen**, Juha-Matti 1992. Luettelo Suomen rannikon hautaraunioista. Karhunhammas 14.

Houtskarın Sördö ilmasta käsin.
Kuva: Mikko Jyväs, 2017.

Maisema ja perinnebiotoopit Turunmaalla

Leena Lehtomaa

Paraisten ja Kemiönsaaren maisemille on tyypillistä peltoaukeiden, pienten metsiköiden ja kallioalueiden sekä rakennusrykelmien vuorottelu, puhutaan maiseman pienipiirteisyydestä. Vain maiseman mittakaava vaihtelee. Yhtälailla torpan pihapiiri lähiympäristöineen kuin kartano englantilaistyyllisine puistoinneen ovat turunmaalaista kulttuurimaisemaa parhaimmillaan. Valtakunnallisessa maisemamaakuntajaossa Parainen ja Kemiönsaari kuuluvat Lounaisrannikon ja Saaristomeren seutuun.

Turunmaa itsessään on maisemamaakunta pienoiskoossa; laajat pääsaarten kallioalueet vuorottelevat suoralinjaisten ruhjelaaksojen kanssa ja ulkosaaristoon mentäessä suuremmat saaret pienenevät luodoiksi ja pikkuriikkisiksi lintukareiksi. Kallioperän kalkkiesiintymät, III Salpausselän sora- ja hiekkamaat sekä laaksojen merenpohjan savikot luovat erinomaisen monimuotoiset olosuhteet eläimistölle ja kasvistolle. Parainen ja Kemiönsaari kuuluvatkin kasvimaantieteellisesti hemiboreaaliseen eli tammivyöhykkeeseen, jossa kuivien mäntymetsien ohella esiintyy rehevämpiä metsiä kuten tammia ja lehmuksia kasvavia lehtoja. Saaristomeren multavilla lehtosaarilla esiintyy myös saarnea ja aivan uloimpana myös luonnonvaraista vaahteraa. Pähkinäpensasta kasvaa Paraisilla ja Kemiönsaarella yleisemminkin.

Saaristoluonnon monimuotoisuus ja myös maisemat ovat olleet kovalla koetuksella 1970-luvulta lähtien, jolloin laidunmaiden ja niittyjen umpeenkasvu alkoi toden teolla. Saaristo oli pikku hiljaa autioitunut ja perinteinen maankäyttö sen myötä vähentynyt merkittävästi. Leif Lindgren kuvaa hyvin tätä vaihetta kirjassaan *Saariston laitumet* (Lindgren 2000). Nyt 2010-luvulla tilanne on jo taas valoisampi, sillä maisemanhoidosta on tullut Turunmaalla varteenoitettava elinkeino.

Autoilija ei maisemassa laiduneläimiä vielä paljon näe, mutta veneilijä kylläkin,

Uudelleen aloitettu laidunnus paljastaa yksityiskohtia maisemasta, Korppoon Björkö.
Kuva: VARELY, 2007.

etenkin Saaristomeren kansallispuistossa. Valtio toivottaakin vierailijat tutustumaan puiston kohteisiin, jotka edustavat hoidettujen perinnebiotooppien helmiä koko Suomen mittakaavassa. Saarilla tapaa niin nautoja kuin lampaistakin ja osaa kohteista hoidetaan monen toimijan yhteisvoimin talkooleireillä. Myös yksityisillä saarilla on laiduneläimiä, mutta niillä ei ole varauduttu vierailijoihin poluin ja opastauluin. Onkin suositeltavaa, että kävijät suuntaavat kansallispuiston saarille.

Maamme arvokkaimmat perinnebiotoopit löytyvät Turunmaalta

Paraisilla ja Kemiönsaarella tiedetään olevan perinnebiotooppeja sekä kuntien “mantereisilla pääsaarilla” että ulompana saaristossa olevilla kallioisilla ja vähäpuustoisilla saarilla. Tieto perustuu valtakunnalliseen perinnemaisemainventointiin (Lehtomaa 2000) ja sen jälkeen tehtyihin inventointien täydennyksiin. Rannikon pitkä asutushistoria ja perinteinen laidunnus, niitto, kulutus ja lehdestys ovat mahdollistaneet perinnebiotooppien ja etenkin Turunmaalle ominaisten lajirikkaiden perinnebiotooppien kuten kalkkivaikutteisten kallioketojen, ketojen, nummien, lehdesniittyjen ja jalopuuhakamaiden syntymisen. Lisäksi suotuisa sijainti tammivyöhykkeellä on ollut omiaan rikastuttamaan eliölajistoa. Upeimmillaan perinnebiotoopit näyttäytyvät Saaristomeren kansallispuistossa, jonka alueella kasvavista 640 putkilokasvilajista noin 60 % hyötty perinnemaisemien hoidosta (Lindgren 2000). Niin ikään mannersuomen ainoat hoidetut lehdesniityt löytyvät Saaristomeren kansallispuistosta. Harvinaisia lehmuksia, saarnia ja tammia kasvavia jalopuuhakamaita löytyy myös Turunmaalta.

Ilmianna perinnemaisemasi!

Onko omistamallasi alueella nummea, niittyä, vanhaa lehdesniittyä tai muuta perinnebiotooppia?

Ellei kohteesi löydy tämän julkaisun kartoilta, ota yhteyttä leena.lehtomaa@ely-keskus.fi, niin mietitään yhdessä alueen hoitomahdollisuuksia.

Linnunruohot ovat kadonneet monelta kasvupaikalta laidunnuksen päätyttyä.
 Kuva: Kimmo Härjämäki, 2013.

Seljakämmekä on Houtskarimimikkokasvi, jonka kasvupaikat kaipaavat kipeästi hoitoa.
 Kuva: Maija Mussaari, 2007.

Maiseman- ja perinnebiotooppien hoidon periaatteet

Hyvin suunniteltu on puoliksi tehty

Ennen kuin aloitat vanhan perinnebiotoopin hoidon, on hyvä ensin rauhassa tarkastella miltä alue näyttää. Onko kenties katajia, jotka kertovat alueen olleen aiemmin avoin ja niittymäinen. Entä kasvaako vankkaoksaisia pihlajia tai muita lehtipuita, jolloin kyseessä saattaa olla vanha väljäpuustoinen hakamaa. Kyntteliköä muistuttavat lehtipuut kertovat vanhoista lehdespuista hakamaalla tai niityllä. Mieti, mitä osia puustosta kannattaa säästää. Mitä moni-ikäisempi ja -lajisempi puusto, sen parempi monimuotoisuuden ja maiseman kannalta.

Kun katajat raivataan, saadaan tilalle tuottavaa laidunmaata.
Kuva: VARELY, 2008.

Alueella esiintyvistä kukkakasveista voi päätellä onko paikalla ollut kuiva niitty eli keto, joka on hoidon puutteessa muuttunut korkeampia kasveja kasvavaksi tuoreeksi niityksi. Jos alueella kasvaa vain koiranputkia ja korkeita heiniä, on alue jo pitkälle umpeenkasvanut ja vaatii tehokkaita toimia ravinteiden vähentämiseksi.

Avoimuus on maiseman- ja perinnebiotooppien hoidon yhteinen nimittäjä. Avoimuudella on maiseman lisäksi suuri merkitys perinnebiotooppien kasvilajistolle ja siinä eläville hyönteisille. Niittyjen ja puustoisten perinnebiotooppien lajit ovat sopeutuneet niittoon ja laidunnukseen ja muokanneet aikojen saatossa kasvupaansa ja lisääntymistapojaan sen mukaan.

Umpeenkasvaneen perinnebiotoopin hoito lähtee yleensä peruskunnostuksesta joko puuston raivauksella tai niittämällä vanha heinäkarike mahdollisimman matalalta. Myös kulutus on oikein tehtynä erinomainen keino peruskunnostaa vanha niitty. Valtaosa perinnebiotoopeista hoidetaan laiduntamalla lampailla, naudoilla tai hevosilla. Myös vuohi on hyvä laiduneläin etenkin pensoittuvilla kohteilla. Hoidon tavoitteena on vähentää maaperän ravinteita, sillä perinnebiotooppien lajisto on tottunut elämään ravinteiltaan köyhässä maaperässä.

Varmista kunnostettavan kohteen hoito jatkossa, jotta työsi ei mene hukkaan. Perinnebiotoopin peruskunnostuksesta kertyy yllättävän paljon puuta ja laiduneläinten ravinnoksi kelpaamatonta vanhaa heinää. On hyvä miettiä etukäteen, onko mahdollisuuksia käyttää raivattu puusto polttopuuna tai hakkeena. Kuloheinä voidaan kompostoida ja hyödyntää se myöhemmin esim. pellolla tai kasvimaalla.

Peruskunnostuksen jälkeen perinnebiotooppeja hoidetaan useimmiten laiduntamalla. Jos laidunnusta on vaikea järjestää, on avoimilla niityillä kasvillisuuden niitto kerran, pari kesässä joskus jopa parempi vaihtoehto alueella elävän lajiston kannalta. Heinä tulee kuitenkin viedä alueelta pois, jotta ravinteet eivät palaudu takaisin maaperään.

Tarkempia ohjeita perinnebiotooppien hoitoon saa seuraavista lähteistä:

[Varsinais-Suomen perinnemaisemayhdistys](#)
[Perinnemaiseman hoito: raivaus](#)

[Ympäristötukien oppaat ja esitteet](#)
[Guider om miljöersättning och miljöavtal](#)

Hallittu hoitamattomuus edistää monimuotoisuutta

Kulttuurimaisemaan kuuluvat myös kylänraitit, tilusteiden pientareet, luonnonlaitumet, puukujanteet, pihapiirit, yksittäiset maisemapuut ja rannatkin. Perinnebiotooppien hoidon periaatteilla voi mainiosti edistää luonnon monimuotoisuutta myös näillä kohteilla. Säästämällä mahdollisuuksien mukaan vanhoja lehtipuita ja jättämällä vähemmällä käytöllä olevat pihapiirin osat kehittymään luonnonmukaisempaan suuntaan tulee turvattua monen perhoslajin ja muiden pölyttäjien elinympäristöjä. Myös linnusto monipuolistuu, kun maisemassa on vaihtelua.

Luonnonlaitumesta voi kehittyä hyvällä hoidolla oiva perinnebiotooppi.
Kuva: VARELY, 2006.

Poista vieraslajit ajoissa

Jättiputki, jättipalsami, komealupiini ja kurtturuusu ovat Turunmaallakin levinneet hallitsemattomasti. Lupiinkasvustot värittävät kesäkuussa teiden varsia ja ovat levittäytymässä myös teiden viereisille hakkuualoille. Myös jättipalsami on lisääntynyt ja leviää tehokkaasti oja pitkin. Parasta vieraslajitorjuntaa on käsitellä puutarhajäte oikein. Jos alueellesi on kuitenkin jo levinnyt vieraslajeja, kannattaa niiden torjuntaan perehtyä vieraslajit-portaalin ohjeistuksen avulla, www.vieraslajit.fi. Portaaliin on hyvä ilmoittaa myös kaikki vieraslajihavainnot. Kannattaa myös tutustua sivustolta löytyvään vieraslajilainsäädäntöön.

Helposti leviävä kurtturuusu on uhka hiekkarannoille.
Kuva: VARELY, 2007.

Monta tapaa rahoittaa perinnebiotooppien hoito

Porkkanarahoja ja ammattimaista maisemanhoitoa

Valtaosa maamme maatalousmaisemista, luonnonlaitumista ja perinnebiotoopeista hoidetaan Euroopan maaseuturahaston eli maatalouden ympäristötuen avulla. Nykyisellä ohjelmakaudella on mahdollista saada perinnebiotooppien hoitoon tarkoitettua ympäristökorvausta 450 €/ha. Mikäli kohde on maakunnallisesti tai valtakunnallisesti arvokas, korvaus on 600 €/ha. Sopimuskausi on 5-vuotinen ja edellyttää hakuvaiheessa hyväksyttävää hoitosuunnitelmaa. Peruskunnostukseen on lisäksi mahdollista hakea ei-tuotannollista investointitukea, jonka suuruus vaihtelee kohteen pinta-alan mukaan.

Maatalousluonnon monimuotoisuuden hoitoon tarkoitettuja viiden vuoden sopimuksia tehtiin vuonna 2016 Varsinais-Suomessa 300 kpl. Yhteensä ympäristökorvausta maksettiin varsinaissuomalaisille maatalousyrittäjille tai yhdistyksille tuolloin noin 2,8 milj. €. Tuosta summasta n. 370 000 € käytettiin Kemiönsaarella ja noin 970 000 € Paraisilla olevien monimuotoisuuskohteiden hoitoon. Maisemanhoidosta ja monimuotoisuuden edistämisestä onkin tullut Turunmaalla varteenotettava erikoistumista vaativa elinkeino.

Suomessa ei tällä hetkellä ole laajempaa kansallista perinnebiotooppien hoidon rahoitusta ja esim. pienialaiset arvokkaat kedot jäävät usein maataloustuen ulkopuolelle. Pienelläkin rahoituksella voi kuitenkin saada paljon aikaan. Var-sinais-Suomen ELY-keskuksen kautta jaettiin Saariston ympäristöhoitoavustusta perinnebiotooppien hoitoon ja vieraslajien poistoon vuosina 2012 - 2016 yhteensä 44 000 €. Vuosien varrella myös ELY-keskus on suoraan avustanut joidenkin arvokkaiden kohteiden hoitoa ja ollut apuna kohteiden jatkohoidon suunnittelussa.

Sinnikkyys palkitaan - kolme esimerkkiä Turunmaalta

Seuraavassa esitellään kolme Turunmaalla sijaitsevaa kohdetta. Alueet eivät ole aktiivilijelijän hallinnassa, joten hoitoon ei aluksi voitu käyttää maatalousohjelman kautta saatavaa rahoitusta. Oikealla asenteella, yhteistyöllä ja sinnikkyydellä asiat kuitenkin yleensä järjestyvät ja nyttemmin kaikkien kohteiden hoitoa rahoitetaan maatalouden ympäristökorvauksella. Esimerkit kertovat luonnon monimuotoisuuden, maiseman ja kulttuuriperinnön merkityksestä paikallisille ihmisille ja tarpeesta tarttua toimeen itselle tärkeiden asioiden vaalimiseksi. Lue lisää yleisesti maanomistajien ajatuksista liittyen perinnebiotooppien hoitoon filosofian tohtori biologi [Kaisa Raatikaisen blogista](#).

Brunskärin niityt Korppoossa

Korppoon ulkosaaristossa sijaitseva Brunskär on saaren maanomistajasukujen kesäviettopaikka ja monen veneilijän vierailukohde. Kylän perinnebiotoopit inventointiin jo 1990-luvulla. Silloin niiden todettiin olevan vain paikallisesti arvokkaat, sillä laidunnuksen puuttuessa niityt olivat alkaneet kasvaa umpeen. Alueellisen ympäristökeskuksen EU-projektissa tehtiin saaren kasvillisuusinventointi ja laadittiin niityille hoitosuunnitelma 2000-luvun alussa.

Heinättöissä Brunskärillä.
Kuva: Martina Lindberg, 2017.

Peruskäsitteitä

Kulttuurimaisema

Kulttuurimaisemat ovat ihmisen ja luonnon prosessien yhteisvaikutuksena syntyneitä kokonaisuuksia. Yläkäsite, joka pitää sisällään perinnemaisemat, arvokkaan rakennusperinnön ja muinaismuistot.

Kulttuuriympäristö

Koko se fyysinen ympäristö, jonka ominaispiirteet ilmentävät kulttuurin vaiheita sekä ihmisten ja luonnon vuorovaikutusta. Kulttuuriympäristöön liittyy lisäksi ihmisten aineeton suhde elinympäristöönsä ennen ja nyt: ympäristölle annetut merkitykset, tulkinnat ja sen erilaiset nimeämiset.

Perinnemaisema

Maisemallinen kokonaisuus, johon kuuluvat perinnebiotooppien lisäksi rakennukset ja muut rakenteet, jotka liittyvät kyseisen alueen historialliseen maankäyttöön.

Perinnebiotoopit

Perinteisen karjatalouden ylläpitämiä ja muovaamia monimuotoisia luontotyyppejä, jotka vaativat säilyäkseen pysyvää hoitoa, useimmiten laidunnusta tai niittoa sekä puuston ja pensaskerroksen raivausta.

Lähde: Metsähallitus 2017: Tavoitteet teoiksi, Metsähallituksen luontopalvelujen suuntaviivat perinnebiotooppien hoidolle 2025

Alueen maanomistajan Anna Danielssonin (ent. Aittola) toiveena oli saada saarelle taas lampaita. Tarvittava peruskunnostus ja aitojen rakentaminen saatiin järjestettyä yhteistyössä Suomen Luonnonsuojeluliiton ns. niittoprojektin kanssa. Lammaslaidunnus ei kuitenkaan riittänyt kasvillisuuden elpymiseen, joten tarvittiin voimaperäistä niittoa maaperän köyhdyttämiseksi. Alueellisen ympäristökeskuksen tuella paraislainen maisemanhoitoon erikoistunut yrittäjä hoiti työn muutamana vuonna.

Nyt Brunskärillä toimii paikallisten perustama Brunskärs byalag r.f., joka vastaa hoitoon liittyvästä viranomaisyhteistyöstä, lainalampaiden valvonnasta ja edelleen tarpeellisesta lisäniitosta. Lähes 15 vuoden järjestelmällinen hoitotyö on tuottanut tulosta, sillä Brunskärin niityt ovat nykyään maakunnallisesti arvokkaat.

Musiikki-ilta Brunskärillä.
Kuva: Martina Lindberg, 2017.

Kysyttäessä kokemuksia alueen hoidosta Martina Lindberg yhdistyksestä vastaa tyytyväisenä: *Olemme erittäin tyytyväisiä siihen, mitä maisemanhoidon myötä on saatu saarella aikaiseksi. Kylän niitty pysyy avoinna ja kesälampaat luovat hienon tunnelman saarella. Niittyprojektia varten perustettu Brunskärs byalag r.f. on antanut erittäin arvokkaan kehityksen toiminnalle saarella. Sen puitteissa on jo monta vuotta järjestetty heinätalkoot, talkoosauna ja heinäjuhla osallistujille. Yhdistys järjestää myös retkiä, musiikki-iltamia ja muuta hauskaa kesäisin. Yhteistyö viranomaisiin on sujunut hyvin ja neuvoja on aina saanut. Viiveitä maksatuksessa on välillä ollut, mutta pääasia, että sopimus on syntynyt.*

Hempmon tila Iniön Hepmolla

Turkulainen Arja Kindberg oli jo useamman vuoden etsinyt saaristolaistilaa, jonne voisi muuttaa pysyvästi. Vanha 1800-luvun puolivälissä perustettu kalastajatalo Iniön Hepmon saarella täytti kaikki vaatimukset. Arja osti puolisonsa kanssa Hempmon 12 hehtaarin tilan vuonna 2004. Torppa peruskorjattiin, laajennettiin ja saatiin muuttokuntoon v. 2007. Tilaan kuuluu vanhoja peltoja, joilta niitetään talviheinä kuudelle omalle lampaalle. Vesakon raivauksesta saadaan hyviä lehdeksiä lampaiden talvirehuksi, myös nokkosia kuivatetaan lampaiden ja kanojen talviherkkuiksi. Metsälaitumilta ja hakamailta saadaan polttopuutarpeet lämmitykseen. Maisema on kymmenessä vuodessa avartunut ja muodostaa sopusointuisen kokonaisuuden kunnostettujen rakennusten kanssa. Tilan perinnebiotoopit inventoitiin kesällä 2018 ja osa alueesta on jo maakunnallisesti arvokasta perinnebiotooppia.

Osa heinistä kuivatetaan Hempmolla perinteisesti seipäillä
 Kuva: Jorma Pitkäjärvi, 2014.

Talvinen Hempmo,
 Kuva: Jorma Pitkäjärvi, 2010.

Maisemahoitoa varten tilalle perustettiin Pro Hempmo yhdistys vuonna 2013. Sen kautta saatiin haettua maisemanhoidolle rahoitusta, tosin hakupapereiden täyttäminen koettiin työlääksi. Luonnon monimuotoisuuden edistämiseen, maisemahoitoon ja tukiasioihin on haettu tietoa netistä ja lammasyhdistyksen tilaisuuksista. ELY-keskuksen maastokäynnillä on myös opittu paljon perinnebiotooppien hoidosta.

Kun Arjalta kysyy onko hän tyytyväinen elämäänsä Hempmon maisemissa, hän vastaa: *Tätä olen aina halunnut, elän nyt unelmaani!*

Aidan pystytys on vaativaa työtä.
Kuva: Mikko Jyväs, 2017.

Houtskarin Sördön lehdesniitty

Sördön saari sijaitsee Houtskarin luoteisosassa veneyhteyden päässä. Saaren asutushistoria ulottuu aina 1700-luvun lopulle. Pia ja Mikko Jyväs ostivat saarelta Norrgårdin tilan v. 2015, sillä miljö rakennuksineen kiehtoi heitä heti ensi näkemältä. Etenkin saaren lehdesniitty ja saarnet olivat heidän mielestään hienoja. Niittyä oli pidetty hoidettuna pihanurmena, mutta Jyväksille tärkeintä oli saada perinnebiotooppi-kokonaisuuden ominaispiirteet säilymään ja elpymään. Toiveena oli saada ympärillä olevat perinnemaisemat takaisin laidunkäyttöön. Osa saaren perinnemaisemista oli inventoitu 1990-luvulla ja arvioitu vanhan lehdesniityn ja arvokkaan lajiston puolesta valtakunnallisesti arvokkaaksi.

Tietoa perinnebiotooppien hoidosta Jyväkset kokevat saaneensa hyvin ELY-keskuksesta ja netistä. Kesätyöt 1990-luvulla Saaristomeren kansallispuistosta olivat hyvä konkreettinen koulu perinnebiotooppien hoitoon. Rahoituksen löytäminen lammasaidan rakentamiseen on ollut työläintä koko projektissa. Lopulta ELY:n kautta järjestyi saariston ympäristöhoitoavustus, joka kattoi ison osan aita-kustannuksista. Lampaat ovat ahkeroineet saarella jo kahtena kesänä. Hoito on nyt turvattu vuosiksi eteenpäin, kiitos saaren maanomistajien ja houtskarilaisen lammastilan.

Kysyttäessä mikä on perinnebiotooppien hoidosta saamanne suurin hyöty, Mikko Jyväs vastaa: *Suurin hyöty on lampaiden tuoma riemu, maiseman parantuminen ja tutustuminen paikallisiin ihmisiin. Kokko juhlisti viime vuonna pääsiäistä, juhannusta ja muinaistulien yötä. Kyllä hoidettu alue on paljon viihtyisämpi ja lampaat ovat tutustuttaneet meidät myös naapureihimme. Tavoitteena olisi palauttaa saaristoasutus Sördössä vanhaan loistonsa. Haaveena olisi että myös saaristoasutukseen olennaisesti kuuluva venevaja-perinne saisi ansaitsemansa arvon, ennen kuin on liian myöhäistä. Hyvällä maulla vanhan perinteen mukaan rakennetut uudetkin venevajat tulisi sallia Paraisilla.*

Kun laidunnus päättyy, niitty kukkii kuin viimeistä päivää, mutta parhaimmillaankin vain vuosikymmenen
 Kuva: VARELY, 2006.

Kaksi vuotta hoidon jälkeen.
 Kuva: Mikko Jyväs, 2017.

Berghamnin niittyjen historia ulottuu keskiajalle. Niiden kunnostus alkoi 1980-luvulla. Kuva: Maija Mussaari, 2017.

Perinnemaisemat ja niiden hoito Saaristomeren kansallispuistossa

Maija Mussaari

Jo Saaristomeren kansallispuistoa perustettaessa oli selvää, että perinnemaisemien hoito tulee olemaan yksi keskeisimmistä toimenpiteistä puiston monimuotoisuuden säilyttämiseksi. Tuolloin, ennen EU-aikaa ei laajamittaisesta laidunhoidon palautusoperaatiosta ollut vielä aavistusta. Luonnonhoito kansallispuiston perinnebiotoopeilla alkoi luontevasti yhteistyössä paikallisten karjanomistajien kanssa. Sukutilat, joiden avulla maisemat olivat aikoinaan muotoutuneet, ottivat kylän laitumia uudelleen hoitoonsa tai tehostivat hoitoa kansallispuiston toivomuksesta. EU-jäsenyyden myötä maaseuturahaston tukimahdollisuudet karjanomistajille avautuivat. Tehdystä työstä oli mahdollista saada kulukorvausta, joka mahdollisti toiminnan jatkumisen pienten saaristotilojen hiipuessä ja sitä myötä kuljetusten ja valvonnan välimatkojen pidentyessä.

Tasapainoilu maiseman- ja luonnonhoidon välillä on ikuisuuskysymys perinnebiotoopeilla. Vuosisatojen varrella niittyjä ja laitumia on hoidettu kullekin aikakaudelle tyypilliseen ja väestön määrän edellyttämään tapaan, sillä niillä on ollut keskeinen asema ravinnon turvaamisessa. Viimeisen 500 vuoden aikana hoitointensiteetti on vaihdellut saaristossa melkoisesti. Vaikka keskeisimmät kylien läheiset alueet ovatkin olleet vahvassa käytössä keskiajalta saakka, oli pääosa pienemmistä saarista vielä tuolloin laiduntamatta. Vahvinta niittyjen käyttö oli luultavimmin 150 - 100 vuotta sitten, jolloin kaikki tuottava maa oli käytössä, pienimmätkin luodot laidunnettiin lampailla. Niittyjen umpeenkasvu alkoi toden teolla vasta 1900-luvun alkupuoliskolla, kiihtyi 1960 - 70-luvuilla ja jatkui aina 1980-luvulle eli puiston perustamiseen saakka.

Laiduntavat eläimet hoitavat torpan maisemaa ja kasvattavat luonnon monimuotoisuutta, samalla ne tarjoavat elämyksiä puiston kävijöille.
Kuva: Maija Mussaari, 2011.

Ensimmäiset laajamittaiset kunnostushankkeet alkoivat jo 1980-luvulla. Umpeenkasvaneita kohteita hoidettiin vahvalla laidunnuksella, niitä raivattiin ja niitettiin. 2010-luvulle tultaessa kymmeniä vuosia hoidetut perinnebiotoopit alkavat saavuttaa ihannetilaansa, on tultu taittopisteeseen, jossa hoidon intensiteettiä pikkuhiljaa kevennetään, sillä laidunnuksen jatkaminen liian vahvana taannuttaa monimuotoisuutta. Kunnostustoimet keskittyvät nyt puiston ulkopuolelle, uudemmille luonnonsuojelukohteille.

EU- aikakaudella maisemien hoidosta on muodostunut monelle saariston tilalle karjataloutta tukeva tuotantosuunta. Useiden kohteiden kokonaisuudet muodostavat mahdollisuuden ammattimaiseen perinnemaiseman hoitoon. Taitoa kohteiden hoito vaatiikin, sillä kyseessä ovat koko Suomen monimuotoisimmat perinnemaisemakohteet. Erikoistuminen on eduksi sekä luonnonsuojelualueille että paikallisille karjatalousyrityksille. Luonnonsuojelualueita hoitavan tahon on tunnettava luonnonsuojelualueiden hoidon erityispiirteet, siksi kansallispuiston etuna ovat ammattitaitoiset yrittäjät. Yrittäjälle monen kohteen kokonaisuus mahdollistaa esimerkiksi kuljetuskaluston hankinnan, joka on ensiarvoisen tärkeää merellä sijaitsevien kohteiden hoidossa. Haasteensa kohteiden hoidolle aiheuttavat aitarakenteet, jotka jakavat laitumen erillisiin osiin yleensä uhanalaisen lajin kannan vahvistamiseksi. Luonnonsuojelualueiden laidunhoito tukee paikallista yrittäjyyttä, joka taas on biosfäärialuetoimintaa parhaimmillaan. Metsähallitus pyrkii löytämään laiduntajan aina mahdollisimman läheltä saaristosta mantereelta tarjoutuvien sijaan.

Kansallispuiston saarista monet ovat historialtaan monikerroksellisia perinnemaisemakohteita. Niiltä tavataan kylärakenteita keskiajalta saakka. Erikoisia ja poikkeuksellisen hienoja ovat kohteet, joilla maisema muodostaa toiminnallisen kokonaisuuden, ja ne joita edelleen asutaan.

Uhanalainen kirkiruoho suojataan niitolta ja keskikesän laidunnukselta.
Kuva: Maija Mussaari, 2017.

Satoja vuosia hoidetut lehdesniityt Jungfrukärissä sekä Berghamnin kylässä ovat ainutlaatuinen esimerkki pohjoiseurooppalaisten kylien karjanhoidosta. Saaristomeren puiston ainoat säännöllisesti niitetyt niityt sijaitsevat näillä saarilla. Perinnemaisemat ovat mahtavia retkikohteita, sillä niityn värit vaihtuvat kesän aikana taajaan. Kesäkuussa sininen niitty voi heinäkuussa kukkia sateenkaaren väreissä.

”Moderni perinnemaisema”

Moderni, luonnonsuojelualueilla toteutettava perinnemaisemien hoito pyrkii luontotyyppin historialliseen kerroksellisuuteen. Tavoitteena ei ole tietty vuosisata, vaan yhdistelmä eri aikakausien perinnemaisemaa. Kokonaisuuksia hoidetaan harvinaisen lajiston ehdoilla, mutta historiallista maisemaa ja työtapoja kunnioittaen. Historiasta poiketen lehdeksiä tai heinää ei kuitenkaan säilytetä talviravinnoksi, vaan ne poltetaan pian korjuun jälkeen. Maisemasta ja monimuotoisuudesta on muodostunut modernin perinnemaiseman päätuote.

Historiallisella ajalla, vaihteleva maisema on taannut toimeentulon vuosien välillä vaikeasti ennustettavissa sääolosuhteissa. Poikkeuksellisen laajat ja kosteuden ja ravinteisuuden suhteen monipuoliset niittykokonaisuudet ovat erityisen merkittävä resurssi myös muuttuvassa ilmastossa. Laitumet muodostavat muutoskykyisen elinympäristömosaiikin, jossa lajistolla on suuret mahdollisuudet selvitä tulevista ympäristömuutoksista.

Berghamnin niittyjä hoidetaan niittotalkoilla sekä jälkilaidunnuksella.
Kuva: Maija Mussaari, 2017.

Kuiva niitty Jungfruskärissä.
Kuva: Maija Mussaari, 2017.

Kostealehdesniitty
Kuva: Maija Mussaari, 2017.

Tuore niitty Jungfruskärissä.
Kuva: Maija Mussaari, 2017.

Kasvillisuus vaihtelee kosteuden mukaan

Berghamn – kolmen saaren kyläkokonaisuus

Ehkä ainutlaatuisin esimerkki toiminnallisesta maisemakokonaisuudesta on Berghamnin kylä, jossa puistoon kuuluvat olennaisimmat osat kylän historiallista elinkeinorakennetta. Keskiaikainen saaristolaiskylä eli kalastuksella ja näiden kolmen saaren (Mälhamn, Boskär ja Berghamn) tuottamalla ravinnolla hyvin talven ylitse.

Kylän niityt jakautuvat niin ikään kolmelle saarelle, jotka sijaitsevat tiiviissä ryhmässä keskellä Saaristomeren kansallispuiston ulkosaaristoa. Jylhät saaret kätkevät rinteilleen ja reheviin laaksoihin laajan kalkkivaikutteisen perinnemaisemakokonaisuuden. Lehdesniityt, paahteiset kedot sekä tuoreet ja kosteat niityt yhdessä laajojen hakamaiden kanssa tarjoavat elinympäristön paitsi niittyjen lajeille, myös suurelle joukolle puustoon sidoksissa olevaa vaateliasta lajistoa. Mälhamnissa ja Berghamnissa sijaitsevat Saaristomeren ainoat niittoniityt. Leppää ja koivua sekä saarnea kasvavat lehdesniityt sijoittuvat Mälhamnin ja Boskäriin. Laidunnetut saarnea ja pähkinäpensasta kasvavat metsälaitumet täydentävät kokonaisuutta. Hakamaiden ja metsälaidunten sienilajisto on todettu erityisen monimuotoiseksi.

Kylän pääsaaren eli Berghamnin kedot ja niityt ovat loistokunnossa. Viereisillä niittysaarilla Mälhamnissa ja Boskärillä lehdesniityt ja niittoniityt yhtälailla. Vaikka puistoon kuuluu pääsaaresta vain pieni osa, lähes koko saari on laidunnuksessa. Kohteen erinomaisuutta korostaakin puiston ulkopuoleinen alue, jonka hoito on saaristolaiskujen vetovastuulla. Saaria laiduntava karja tulee nykyisin Nystun tilalta Korppoon puolelta.

Niitty ei ole ikinä valmis. Sen lajiston säilyminen vaatii jatkuvaa muutosta hoidon menetelmiin. Kymmeniä vuosia hoidetut niityt ja hakamaat ylläpitävät useita harvinaisia niittylajeja. Näistä ehkä mielenkiintoisin on tähkämaitikka, joka vaatimuksillaan asettaa haasteita niittyjen hoidon suunnittelulle. Vuosikymmenten hoidon jälkeen sen kanta on kasvanut muutamista sadoista tuhanteen Berghamnissa, jossa laidunnus on ollut rajoitettua, Mälhamnissa määrät ovat pysyneet samana laidunnettujen kivikoiden suojissa ja Boskäristä jo alkujaan niukka populaatio näyttää hävinneen. Määräävänä tekijänä lajin säilymisessä on laidunkauden pituus ja laidunnuksen ajoitus.

Berghamnissa kulkee luontopolku, joka lähtee kansallispuistoon kuulualta Västerbyn talolta. Se kulkee läpi kukkivien ketojen ylös jylhälle kalliolle, josta koko maisema avautuu sitä katsovalle. Lopuksi polku kulkee läpi kiehtovan lehdestetyn hakamaan.

Mälhamnin niittoniityt sijaitsevat saaren keskellä, niitä ympäröivät monipuoliset laitumet.
Kuva: Maija Mussaari, 2016.

Jungfruskär – lehdesniittyjä ja laidunmaita keskellä Kihtiä

Jungfruskär on kolmen saaren ryhmä keskellä Kihdin ulappaa. Kokonaisuuteen kuuluvat saaret Hamnö, Nölstö ja Storlandet. Ihmiskasutus saariryhmällä alkoi tiettävästi vasta pari sataa vuotta sitten, vaikka kalastus- ja matkustustukikohtana

Tähkämaitikka viihtyy kivien kupeilla, ruusujen alla, suojassa alkukesän hampailta ja sorkilta.

Kuva: Maija Mussaari, 2017.

Niityn läpi kulkee luontopolk.

Kuva: Maija Mussaari, 2017.

Jungfruskär on toiminut pitkään. Sen kaukainen sijainti suuriin saariin nähden on luultavasti ollut syynä siihen, ettei saarella ollut keskiajalla tilaa, vaan Hyppeisten kylä käytti sitä karjan kesälaitumena. Ilmeisesti Hamnön saarella sijaitsi tuolloin krouvi, sillä Hamnön ja Nölstön välistä kulki väylä Tukholmasta Turkuun. 1800-luvulla saariryhmään kuitenkin syntyi torppia, jotka elivät elämänsä Jungfruskärissä 1900-luvun alkupuoliskolle saakka.

Saarista Nölstö kuuluu kokonaan kansallispuistoon ja Storlandet pääosin. Hamnö on kokonaan yksityisomistuksessa ja vanhat torpat ovat saaneet uuden elämän kesämökeinä. Storlandet on nimensä mukaisesti isoin, lähes 100 hehtaaria. Storlandetin saaren maaperä on poikkeuksellisen tuottoisa. Tuoreet ja kosteat

kalkkivaikutteiset niityt yhdessä laajojen kalavesien kanssa ovat tarjonneet toimeentuloa isolle joukolle ihmisiä. Viisi kahdeksasta Jungfruskärin torpasta sijaitsi Storlandetin saarella. Huippuaikoina Jungfruskärin saariryhmällä asui yli 40 - 50 ihmistä.

Saaren keskiosan lehdesniityt ovat laajuudessaan vailla vertaa. Mutkikaslatvuksiset tervalepät ovat niityillä valtapuustoa, mutta myös vanhoja lehdeskoivuja löytyy runsaasti. Kohde on Suomen oppikirjaesimerkki lehdesniittyjen hoidosta. Hoito aloitetaan vuosittain kevätsiivouksella, jolla taataan hyvä heinänkasvu ja niittovälineiden säilyminen ehjänä. Heinäkuussa seuraa heinän teko traktoriniiton ja itse vetävien niittokoneiden avulla. Lopuksi alueelle pääsevät naudat jälkilaidunnuspuuhiin. Puiden lehdestys pyritään tekemään 5 - 7 vuoden välein.

Lehdesniityn kasvilajimäärä yltää Suomen huippuun, 40 lajiin neliömetrillä. Pitkät lajiseurannat kertovat perinnemaiseman hoidon tuottavan tulosta. Umpeenkasvun aikana lajistoltaan köyhtyneet niityt ovat kasvattaneet lajimääräänsä tasaisella tahdilla, samoin uhanalaisten lajien yksilömäärät ja jopa lajimäärä. Kauan kadoksissa ollut rantakatkerö löytyi merenrantaniityiltä vuonna 2012, samoin yhtä harvinainen revonsara 2014 ja jopa aivan uutena lajina ketokatkerö lehdesniityiltä ja kedoilta 3 vuotta sitten.

Lehdesniittyjä ympäröivät kymmenien hehtaarien haapavaltaiset hakamaat ja metsälaitumet sekä laitumien ulkopuoleiset lehdot. Polttopuun keruu on saarella päättynyt torppariajan jälkeen. Laidunten puusto hiljalleen järeytyy, jonka toivotaan lisäävän harvinaisten lahopuulajien määrää saarella.

Saaren luontopolku kiemurtelee läpi monimuotoisten luontotyyppien. Parhaat ajat vieraila kohteella ovat toukokuun loppu sekä kesäkuun lopusta heinäkuun puoliväliin. Heinäkuun puolivälissä saaren valtaavat talkoolaiset, kun kukkameri niitetään. Saaren laitumien hoito on nauvolaisten Lillemor ja Svante Engströmin käsissä. Laiduntava nautakarja tulee Nauvosta, mutta aika ajoin nautojen työtä täydentävät myös saaristolaiset lampaat.

Monihaarainen lehdestetty tervaleppä, Jungfruskär.
Kuva: Maija Mussaari, 2015.

Jungfruskärin hakamaita hallitsee haapa.
 Kuva: Maija Mussaari, 2015.

Jungfruskärin lehdesniityn tervalepät erottuvat hyvin syksyllä, kun taustan hakamaat muuttuvat keltaisiksi.
 Kuva: Maija Mussaari, 2015.

Holma – elävä kylä perinnemaisemassa

Holman saari on siinä mielessä poikkeuksellinen kansallispuiston perinnemaisemakohde, että sen hoitajat asuvat saarella. Suomenlampaat ja -lehmät hoitavat saariston perinnemaisemia myös muilla saarilla. Kylä navetoineen sijoittuu keskelle laidunalueita. Tilaa pitävä Maria Sjöberg on hoitanut saaren niittyjä puiston perustamisesta asti, ja hänen vanhempansa tätä ennen. Kansallispuiston suurimmat niityt löytyvät kylän takaa, saaren keskiosista ja niitä ympäröivät kapeat pähkinäpensasniityt ja puiston ainoat tammihakamaat. Laidunalueet ulottuvat aina saaren eteläkärkeen, suuri osa siitä on sekametsälaidunta. Holman niityt laajenevat tulevina vuosina, kun istutuskuusikkoja palautetaan niityksi. Holmassa kulkee luontopolku pitkin niittyjä ja läpi niittyjen välisten sankkojen metsien.

Holman avointen niittyjen reunoilla kasvaa pähkinää.
Kuva: Maija Mussaari, 2017.

Gammelby, Kemiö. MIP/ 2001.

Kuntakaavoittajan mietteitä kulttuuriympäristöstä

Kirsti Virkki

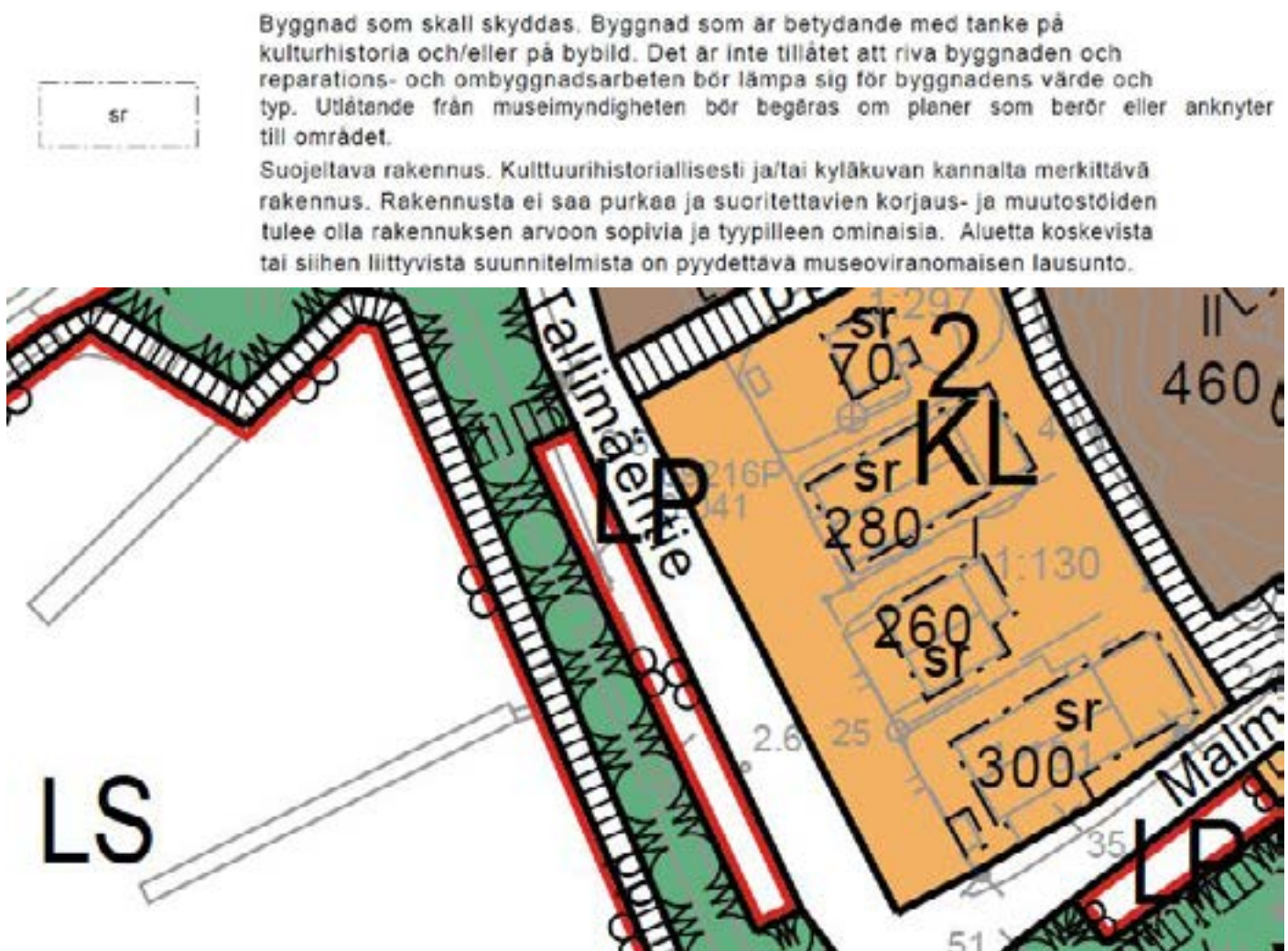
Historia konkretisoituu rakennuksissa. Matkustamme usein katsomaan nähtävyyksiä paikkaan, jossa on vanhoja rakennuksia tai ympäristöjä, koska ne vetävät puoleensa. Kerroksellisesta ympäristöstä voidaan lukea miten alue on rakennut aikojen kuluessa. Tiettyinä aikoina on aina rakennettu tietyllä tavalla, saatavilla olevista resursseista ja alueen lähtökohdista johtuen. Rakentamisen taustalla ovat vaikuttaneet yhteiskunnalliset olosuhteet, elinkeinot, uskonto, sota, koulutus jne. Kulttuuriympäristö on myös paikkakunnan markkina-alue ja käyntikortti. Suojeltu ja hyvin hoidettu kulttuuriympäristö on tulevaisuuden vetovoimatekijä, jolla voidaan houkutella uusia asukkaita, matkailijoita ja yrityksiä. Viihtyisää kulttuuriympäristöä kannattaa vaalia, ja sen tulevaisuus on turvattava tarpeellisin suojelutoimin, jotta voidaan taata alueen arvon ja viihtyisyyden säilyminen. Yleistä tietoisuutta kulttuuriympäristön arvoista tarvitaan, koska arvostuksesta seuraa kiinnostus hoitaa ympäristöä. Kunnalla on vastuu kaavoituksesta ja sitä kautta tärkeä rooli myös kulttuuriympäristöjen vaalimisessa, sillä esimerkiksi rakennusten suojelu kaavoituksella on yleisin suojelun väline.

Kulttuuriympäristön vaalimiseen on useita välineitä

Vuonna 2010 hyväksytyt Kemiönsaaren ympäristötavoitteet määriteltiin Eko-loogista hankkeen yhteydessä. Kulttuuriympäristöt mainitaan tavoitteissa: *Kemiönsaarella on arvokkaita viljelysmaista, historiallisista maisemista ja saaristoalueista muodostuvia luonnon- ja kulttuuriympäristöjä. Tämän perinnön säilyttäminen ja siirtäminen tuleville sukupolville on kaikkien vastuulla. Kunta vaalii kulttuuri- ja luonnonympäristöjä kaavoituksessa ja rakentamisessa.*

Kaavoitus

Yleisin suojelun väline on maankäyttö- ja rakennuslakiin perustuva kaavoitus. Rakennettuja kulttuuriympäristöjä, maisema-alueita, perinnemaisemia tai yksittäisiä rakennuksia voidaan suojella eri kaavatasoilla, joita ovat maakuntakaava, yleiskaava ja asemakaava. Kaksi jälkimmäistä ovat kunnan laatimia ja hyväksymiä kaavoja. Suojelumääräysten tarkkuus kasvaa siirryttäessä maakuntakaavasta kohti seuraavaa kaavatasoa eli yleiskaavaa, ja edelleen asemakaavaa. Ylempi kaavataso ohjaa aina seuraavan kaavatason laadintaa. Kaavoitusvaiheessa tehdään päätös siitä mitkä rakennukset tai kokonaisuudet suojellaan ja mitkä saa purkaa. Päätöksenteon ja suunnittelun tueksi tarvitaan tietoa kulttuuriympäristöstä eli käytännössä rakennuskannan inventointia sekä niiden pohjalta tehtyä rakennusten ja myös laajempien kokonaisuuksien arvottamista. Saman arvoluokituksen saaneet kohteet osoitetaan kaavoissa tasapuolisesti samalla kaavamerkinnällä. Kaavojen suojelua koskevat kaavamerkinnät ja -määräykset koskevat pääsääntöisesti rakennusten ulkoasua. Rakennuskannan inventoinnin lisäksi kaava-alueelta laaditaan tarpeen mukaan erillinen maisemaselvitys. Muinaisjäännökset ovat aina automaattisesti suojeltuja muinaismuistolain nojalla, riippumatta kaavatilanteesta. Muinaisjäännösrekisteriin merkityt muinaisjäännökset huomioidaan kaavoituksessa ja tarvittaessa kaava-alueella laaditaan myös erillinen muinaisjäännösten inventointi.

Taalintehtaan sataman asemakaavan sr-kaavamerkintä ja -määräys on tyypillinen asemakaavan suojelumerkintä. Esimerkiksi rannan empiremakasiinit on suojeltu asemakaavassa.

Valtakunnallisesti merkittävä rakennettu kulttuuriympäristö.

Merkinnällä on osoitettu valtakunnallisesti merkittävän rakennetun kulttuuriympäristön rajausta RKY-inventoinnin perusteella.

Alueen kulttuuriympäristön ja maiseman ominaispiirteet tulee säilyttää. Alueella tapahtuva rakentaminen, ympäristöhoito ja muu maankäyttö tulee sopeuttaa alueen maisemallisiin, kulttuurihistoriallisiin ja rakennustaiteellisiin arvoihin. Alueelle ominaisia piirteitä, maisematilaa ja näkymiä ei saa rikkoa. Maisemakuvan sekä kulttuuri- ja rakennushistorian kannalta merkittävistä rakennuksista ja rakennelmista tulee huolehtia. Uudet rakennukset tulee mahdollisuuksien mukaan sijoittaa pellon ja metsän reunavyöhykkeelle, nykyisten teiden varsille ja vanhojen rakennuspaikkojen tuntumaan. Rakennuspaikalla tulee vahvistaa kasvillisuuden reunavyöhykkeitä ja säästää siirtolohkareita, avokallioita, jyrkenteitä sekä komeita piha- ja tienvarsipuita. Rakentamisessa tulee suosia alueen perinteistä rakentamistapaa ja sille ominaisia rakennusmateriaaleja ja värejä. Ennen merkittäviin rakennushankkeisiin ryhtymistä tulee museoviranomaisille varata tilaisuus lausunnon antamiseen.

Byggd betydelsefull kulturmiljö av riksintresse

Beteckningen anger områdesavgränsning för bebyggd kulturmiljö av riksintresse baserad på RKY-inventering.

Områdets kulturmiljö och landskapets särdrag bör bevaras. Byggnation, miljövård och annan markanvändning på området bör anpassas till områdets landskapsmässiga, kulturhistoriska och byggnadshistoriska värden. För området säregna drag, landskapsrum och vyer får inte fördärras. Landskapsbilden samt byggnader och konstruktioner som till sin kultur- och byggnadshistorik är betydelsefulla bör värdas. Nya byggnader bör i mån av möjlighet placeras i randzonen mellan åker och skog, invid befintliga vägar och i anslutning till gamla byggnadsplatser. På byggnadsplatsen bör växtlighetens randzoner förstärkas och flyttblock, berg i dagen, branter samt ståtliga träd på gårdar och invid vägar bevaras. Vid byggnation bör områdets traditionella byggnadsstil och för denna säregna byggnadsmaterial och färgnyanser gynnas. Före betydande byggnadsprojekt inleds bör museimyndigheten beredas tillfälle att ge utlåtande.

Dragsfjärdin itäisen saariston rantaosayleiskaavan päivityksessä käytetty RKY 2009 -alueita, eli valtakunnallisesti merkittäviä rakennettuja kulttuuriympäristöjä, koskeva kaavamääräys.

Kemiönsaaren kunnan keskustaajamat on asemakaavoitettu. Lisäksi muutamia keskustojen ulkopuolisia alueita on asemakaavoitettu. Osayleiskaavat on laadittu Kemiön, Taalintehtaan ja Västänfjärdin keskustoihin. Lähes kaikki ranta-alueet on yleiskaavoitettu, lukuunottamatta Dragsfjärdin alueen sisäjärvä. Lisäksi on laadittu jonkin verran ranta-asemakaavoja, jotka ovat maanomistajien omia kaa-
vahankkeita. Kaavojen valmistumisajankohta vaihtelee ja siitä riippuu miten kattavasti kulttuuriympäristöä on kaavassa käsitelty. Nykyinen lainsäädäntö velvoittaa ottamaan kaavoituksessa kulttuuriympäristön arvojen turvaamisen huomioon, joten tilanne on kulttuuriympäristön osalta hyvä uudemmissa kaavoissa. Toisaalta esimerkiksi Taalintehtaan vuonna 1985 laaditussa asemakaavassa on käsitelty suojelua, vaikkakin ajankohdan kriteerien näkökulmasta. Jotkin kaavoista ovat kuitenkin kulttuuriympäristön näkökulmasta vanhentuneita, mikä asettaa oman haasteensa.

Kaavoituksessa korostuu kokonaisuuksien merkitys. Vanha päärakennus ilman pihapiiriin kuuluvia ulkorakennuksia jää yksinäiseksi ja orvoksi. Mikäli vain päärakennukset jäävät jäljelle ja ulkorakennukset ajan saatossa jätetään hoitamatta ja lopulta puretaan pois, ei kulttuuriympäristöstä jää mitään jäljelle. Yleiskaavan suojelun kohdementä koskeekin vanhojen rakennusten muodostamaa kokonaisuutta, pihapiiriä, eikä ainoastaan päärakennusta. Asemakaavoissa jokainen suojeltu rakennus osoitetaan erikseen kohdementinnällä. Kohdementintöjen lisäksi kaikilla kaavatasoilla on mahdollista käyttää laajempia alueita koskevia aluementintöjä.

Tyypillinen yleiskaavassa suojeltu kohde on esimerkiksi vanhalla historiallisella paikallaan, eli isojaon aikaisella kyläontilla sijaitseva kanta-talo, jonka rakennuskanta on hyvin säilynyttä.
Kuva: Kirsti Virkki, 2018.

Kulttuuriympäristöjen paikalliset ominaispiirteet nousevat esiin kun rakennettuja ympäristöjä inventoidaan ja arvotetaan. Kemiönsaarella esimerkiksi saariston vanhat kylät kylärantoinen ovat alueelle tyypillisiä ja niillä on pitkä asutushistoria. Vaatimattomatkin rakennukset, kuten venevajat, voivat yhdessä muodostaa arvokkaan kokonaisuuden ja kertoa omasta ajastaan. Rosalan kyläranta on tästä hyvä esimerkki. Erityisesti Taalintehtaalla tyypillinen paikallinen rakennusmateriaali on slagitiili eli kuonatili, mutta sitä tavataan myös muualla Kemiönsaaren alueella. Myös ns lankunpäärakennetta on käytetty alueella. Omaa erikoista rakennustyyppiään ovat Taalintehtaan kaksikerroksiset luhtikäytävätalot 1800-luvun lopulta ja 1900-luvun alusta.

Rakentamistapaohjeet

Rakentamistapaohjeet ovat yksi väline rakentamisen ja rakennusten korjaamisen ohjaamiseen. Monesti asemakaava-alueille laaditaan erilliset rakentamistapaohjeet, joissa voidaan määritellä esimerkiksi uudisrakennusten ulkoasuun, rakennusten sijoitteluun tai pihojen aitaamiseen liittyviä seikkoja. Erityisesti kulttuuriympäristön kannalta arvokkaille alueille olisi hyvä laatia rakentamis- ja korjaustapaohjeita. Arvokasta rakennusta kannattaa hoitaa ja korjata sen erityispiirteitä kunnioittaen, koska näin myös kiinteistön taloudellinen arvo säilyy. Usein vanhan rakennuksen omistajalla onkin kiinnostusta korjata vanhaa kunnioittaen, joten Kemiönsaarella ohjeille olisi tarvetta esimerkiksi saariston vanhoilla kyläalueilla, joista useat ovat valtakunnallisesti merkittäviä rakennettuja kulttuuriympäristöjä. Tällä hetkellä Kemiönsaaren kunnassa rakentamistapaohjeet on laadittu ainoastaan Dahlby-Gammelbyn asemakaava-alueelle.

Suojelu erityislailla

Harvinaisempi suojelun väline on laki rakennusperinnön suojelemisesta, jota on luontevaa käyttää kaavattomilla alueilla. Sitä voidaan soveltaa myös asemakaava-alueilla silloin kun kohteella on valtakunnallista merkitystä, kohteen suojelua ei voida riittävästi turvata kaavoituksen keinoin (yleensä kun on tarvetta kiinteän sisustuksen suojelemiseen) tai mikäli ilmenee asemakaavatilanteesta johtuvia erityisiä syitä. Päätöksen rakennuksen suojelemisesta tekee elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus (ELY-keskus), kun sovelletaan lakia rakennusperinnön suojelemisesta. Suojeluasian käsittelyn yhteydessä kuullaan Museovirastoa, kuntaa, maakuntaliittoa, omistajaa, haltijoita ja naapureita. Suojelupäätökseen sisältyvät suojelumääräykset. Ympäristöministeriö vahvistaa ELY-keskuksen myönteisen suojelupäätöksen.

Kemiönsaaren kunnassa on tällä hetkellä yksi rakennusperintölain nojalla suojeltu kohde; Taalintehtaan Sapelin alueen neljä luhtikäytävätaaloa piha-alueineen. Kasarmityyppiset kaksikerroksiset rakennukset rakennettiin 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa kun nopeasti kasvavalle työväestölle tarvittiin kerralla paljon asuntoja. Luhtikäytävärakennuksia on Suomessa rakennettu vähän. Rakennusmateriaalit ja -tekniikat, kuonakivi ja lankunpätäkistä ”muurattu” seinä, ovat suhteellisen harvinaisia, mutta ilmentävät ruukki- ja tehdasyhdyskunnille

Nykyisin matkailukäytössä olevan Bengtskärsin majakan suunnitteli yleisten rakennusten ylläpidossa Florentin Granholm.
Kuva: Kirsti Virkki, 2009.

Hiittisten 1680-luvulla rakennettu ristikirkko on Suomen toiseksi vanhin ristikirkko.
Kuva: Kirsti Virkki, 2012.

tyypillistä saatavilla olevien materiaalien kekseliästä ja käytännöllistä hyödyntämistä. Rakennukset pihapiireineen ovat myös maisemallisesti merkittävä osa Taalintehtaan historiallista tehdasyhdyskuntaa. Rakennusten arvo on tunnustettu jo varhain, sillä Museoviraston laatimassa 16.6.1975 päivätyssä kartassa Taalintehtaan suojelusuosituksesta Sapelin luhtikäytävätalot on merkitty säilytettäväksi. Nykyiseen [suojelupäätökseen](#) sisältyvät suojelumääräykset edellyttävät mm. asuinrakennusten hoitamiseen, kunnostamiseen ja käyttämiseen siten, että niiden kulttuurihistoriallinen arvo säilyy. Tällä hetkellä kaksi rakennuksista on korjattu asuinkäyttöön. Tien varressa taajamakuvallisesti merkittävällä paikalla sijaitsevan rakennuksen pitkään jatkunut korjausten laiminlyöminen alkaa heikentämään rakennuksen kuntoa ja säilymismahdollisuuksia.

Kirjoitushetkellä Kemiönsaaren kunnassa on vireillä myös Bengtskärin majakan suojeluasia. Majakkasaari on mukana Museoviraston valtakunnallisesti merkittävien rakennettujen kulttuuriympäristöjen inventoinnissa eli ns RKY 2009 -inventoinnissa. Paljaalla kallioluodolla sijaitseva vuonna 1906 valmistunut majakka on hallitseva maisemaelementti. Bengtskärin majakan ja viereisen saunarakennuksen arkkitehtuuria voidaan luonnehtia tyyliltään kansallisromanttiseksi. Molempien rakennusten täystiilirunko on verhoitu rakennuspaikalta louhitulla graniitilla. Majakkarakennus koostuu asuinsiivestä ja majakan tornista. Asuinsiiven julkisivujäsentelyn erikoisuutena on vintille sijoitettu sumutorvi, joka on myöhemmin muutettu lapeikkunaksi. Asuinsiiven sisätilat on alun perin suunniteltu kolmelle majakanvartijalle, sumusireenin hoitajalle ja majakkamestarille perheineen. Bengtskär on eräs 1850-luvulta alkaneen järjestelmällisen Suomen rannikkojen meriväylien kehittämisen merkittävimmistä hankkeista. Majakalla on myös rikas mielenkiintoinen historia, josta eniten muistellaan ns. Bengtskärin taistelua (26.7.1941) toisen maailmansodan aikana.

Esimerkiksi vanhojen ikkunoiden korjaaminen kannattaa, sillä pääsääntöisesti 1960-luvulle asti ikkunoihin käytettiin kovempaa ja laadukkaampaa puutavaraa kuin nykyisin. Vanhoilla puuikkunoilla on kunnostettuna pitkä elinkaari edessään ja ne osaltaan säilyttävät myös rakennuksen jälleenmyyntiarvoa, kuten myös muut rakennuksen alkuperäiset osat ja materiaalit.
Kuva: Kirsti Virkki, 2018.

Kirkot ovat usein paikkakunnan vanhimpia ja arvokkaimpia rakennuksia. Myös [kirkkolain](#) nojalla suojellaan rakennuksia. Kirkollinen rakennus, joka on rakennettu ennen vuotta 1917, on suojeltu suoraan kirkkolain nojalla. Rakennuksen suojelu käsittää myös sen kiinteän sisustuksen, siihen liittyvät maalaukset ja taideteokset sekä rakennuksen pihapiirin. Myös kirkkopihassa olevat rakennukset tai rakennelmat, kuten kellotapuli, hautakappeli, kirkkopihan portti ja aita ovat kirkkolain suojelun piirissä. Dragsfjärdin, Hiittisten, Kemiön ja Västanfjärdin kirkot on suojeltu kirkkolain nojalla. Taalintehtaan kirkko on vuodelta 1921 ja suojeltu yleiskaavassa.

Haasteita ja tarpeita kulttuuriympäristöjen vaalimisessa

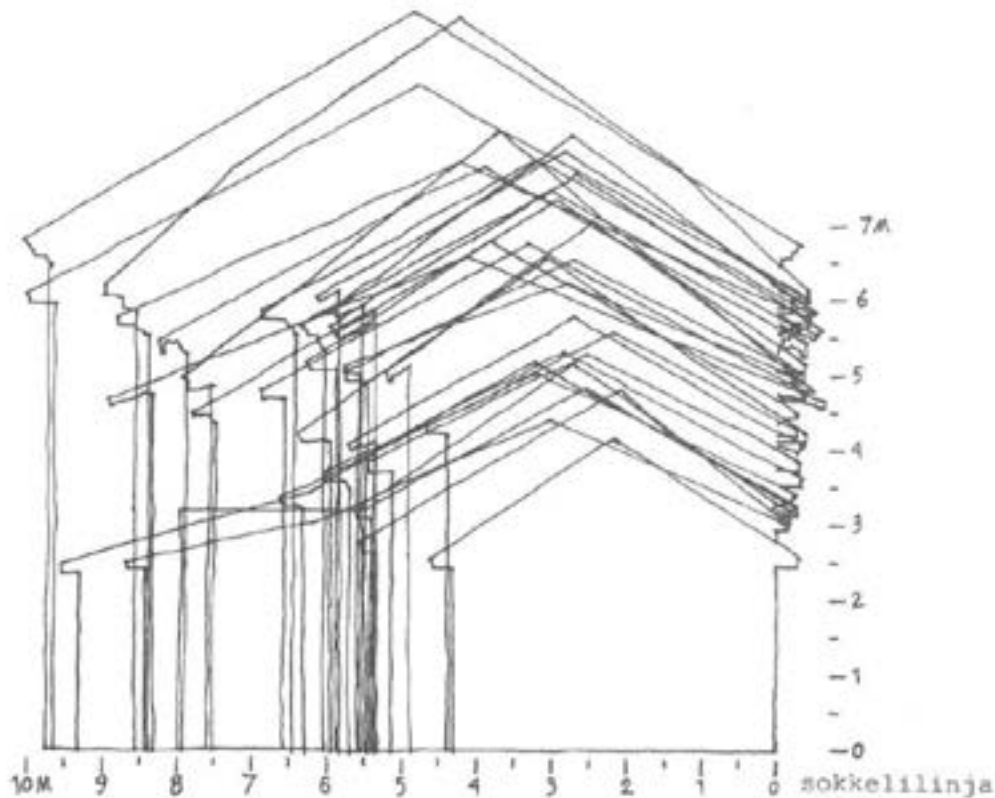
Apua, taloni on suojeltu

Vaikka rakennus suojeltaisiin, niin rakennuksen käyttötarkoitusta ei silti ole mahdollista suojella. Rakennuksia on aina rakennettu ihmisiä ja elämää varten. Olen kuullut rakennuksen omistajan kysyvän ”Onko meidän sisustus nyt museoitu?” Kulttuuriympäristön suojelu ei tarkoita ympäristön tai rakennuksen museoimista, vaan rakennuksia saa ja tulee korjata, ja parasta rakennussuojelua onkin rakennusten säilyminen käytössä, vaikka käyttötarkoitus muuttuisi. Tärkeää ovat hyvät korjaustavat ja tehtävien muutosten sopiminen ympäristöönsä. Suojeltua rakennusta ei saa purkaa, mutta kaavan suojelumääräykset koskevat rakennuksen ulkoasua, eivät sisätiloja. Lähtökohtaisesti korjaustoimenpiteet eivät saa heikentää rakennuksen kulttuurihistoriallista arvoa. Tietoa oikeista korjaustavoista saa esimerkiksi Museoviraston korjauskortistosta.

Vanhan suojellun rakennuksen korjauksen suunnittelu on vaativa tehtävä ja maankäyttö- ja rakennuslaki edellyttää, että hankkeella on pätevä pääsuunnittelija. Pääsuunnittelija vastaa suunnitelman kokonaisuudesta ja laadusta ja hänellä on oltava riittävä koulutus ja kokemus. Esimerkiksi kaikkein vaativimpiin restaurointikohteisiin käytännössä edellytetään arkkitehdin tutkintoa ja riittävää kokemusta. Hyvin suunniteltu on puoliksi tehty ja suunnitteluun käytetyt aika ja raha säästävät työ kustannuksia ja auttavat välttämään virheitä. Perinteisen rakentamistavan ja rakennuksen ominaispiirteiden säilyttämisen hallitsevan suunnittelijan palkkaaminen takaa onnistuneen lopputuloksen. Yksi yleisimmistä virheistä on yrittää sovittaa vanhaan rakennukseen enemmän toimintoja kuin sinne fyysisesti mahtuu. Kilon pussiin ei yksinkertaisesti mahdu puolitoista kiloa perunoita. Korjaus tulee aina suunnitella rakennuksen lähtökohdista alkaen. Vanhan rakennuksen korjaus onnistuu parhaiten nöyrällä asenteella ja herkällä kädellä. Joskus paras vaihtoehto voi olla myydä vanha pieni rakennus ja ostaa tilalle isompi rakennus, tai ostaa tyhjä tontti ja rakentaa uudisrakennus.

Uusi rakennus ja vanha ympäristö

Toisinaan kuulee sanottavan, että restaurointi on ”arkkitehtuurin kuningaslaji”, mutta lähes yhtä haastavaa on suunnitella uusi rakennus vanhan rakennuskannan keskelle luontevaksi osaksi ympäristöä. Uudisrakennuksen tulisi aina parantaa taajama- tai kyläkuva, ei päinvastoin. Uudisrakennus saa näyttää oman aikakautensa edustajalta ja uusi arkkitehtuuri saadaan sovitettua ympäristöönsä, kunhan luodaan hallittu kontrasti ja otetaan huomioon mittakaava, sijoittelu, tyyli, materiaalit, värit ja yksityiskohdat. Vanhan ympäristön rakeisuuden ja hierarkian säilyminen on tärkeää. Tärkeintä on että uudisrakennus soveltuu mittakaavaltaan ympäristöönsä, sillä mittakaavavirheet ovat yksi pahimpia virheitä, joita suunnittelija voi tehdä. Mikäli rakennus on esimerkiksi suhteettoman kookas ympäristöönsä nähden, ei kokonaisuutta enää voida detaljien suunnittelulla korjata. Rakennuksen julkisivun korkeus ja runkosyvyys ovat tärkeässä roolissa. Perinteisen kylämiljöön vanhoissa rakennuksissa on yleensä melko kapea ja ryhdikäs runkosyvyys, mikä osittain johtuu hirsirakentamisen mitoituksista. Rankorakenteen yleistyessä rakennuksen rungon mittojen suunnittelu tuli vapaammaksi. Perinteisesti vanhan kyläympäristön asuinrakennukset ovat olleet puolitoistakerroksisia eli asuin-kerroksen lisäksi rakennuksessa on tyypillisesti ollut ullakko. Tätä korkeammat uudisrakennukset ovat esimerkiksi saariston vanhoille kyläympäristölle vieraita. Myös materiaali- ja värivalinnoilla voidaan osaltaan saada rakennus sopimaan ympäristöönsä. Toisinaan haluttaisiin jättää päärakennuksen julkisivut hirsipinnalle, mikä ei kuitenkaan ole perinteinen ratkaisu, eikä myöskään rakennusteknisesti hyvä ratkaisu. Tyypillisesti päärakennuksen, eli pihapiirin arvokkaimman rakennuksen, julkisivut on laudoitettu ja ulkorakennusten julkisivuja jätetty hirsipinnalle. Yksi tapa saada rakennusmassaa pienemmäksi, ja paremmin ympäristöön sopivaksi, on jakaa se useampaan rakennukseen. Perinteiseen pihapiiriinhän kuuluu päärakennus ulkorakennuksineen. Samaa periaatetta voidaan hyvin soveltaa myös uudiskohteeseen, jossa ulkorakennuksia voisivat olla esimerkiksi pihasauna, vierasmaja, verstaas, toimisto, varasto tai autotalli. Ulkorakennukset ovat perinteisesti olleet alisteisia päärakennukselle ja ulkoasultaan usein hyvinkin koruttomia ja yksinkertaisia. Uuden ulkorakennuksen suunnittelussa on yleensä hyvä pitäytyä liikaa koristelemasta julkisivuja. Mallia voi ottaa ympäristön vanhasta rakennuskannasta ja rakentamistavasta, pihojen suunnittelua unohtamatta. Kulttuuriympäristö kertoo paljon, kun sitä pysähtyy lukemaan.

Sture Balgård on tutkinut uudisrakennuksen sovittamista vanhaan ympäristöön ja analysoinut mm. vanhojen rakennusten mittasuhteita. Kuvassa on Härnösandin Östanbackenin alueen asuinrakennusten poikkileikkauksia, jotka on asetettu samaan sokkeli- ja julkisivulinjaan. Pihanpuoleiset räystäät voidaan likimain yhdistää vetämällä pari lävistäjää. Tämä viittaa siihen, että mittasuhteissa on tarkoituksellista vastaavuutta. Kuva: Täydennysrakentaminen puukaupungissa, Balgård Sture, Rakentajain kustannus Oy 1982

Haastavat modernit rakennukset

Yhden haasteensa asettaa modernin arvokohteen määrittely ja turvaaminen jo ennen kuin kohde on suojeltu. Kemiönsaaren kaavoissa on osoitettu joitain 1950-luvun rakennuksia suojelluiksi, mutta aikakauden rakennuksia ei ole kattavasti inventoitu ja arvioitu. Hieman nuoremmat, 1960- ja 1970-lukujen rakennukset ovat tällä hetkellä uhanalainen ryhmä, jonka suojelun tarvetta tulisi tutkia. Näiden aikakausien rakennuksia ei mielletä arvokkaiksi ja niiden pelkistettyä ja karua ulkoasua on usein haluttu muokata erilaisin julkisivumuutoksien. Kuitenkin korjauksissa tulisi ottaa huomioon rakentamisajankohdan tyyli, vaikka se olisi hyvinkin harmaa ja moderni. Uudemmat kohteet ovat äärimmäisen hankalia arvottaa, uudisrakennuksista puhumattakaan. Uudemman laadukkaan arkkitehtuurin vaalimiseen ei juuri ole keinoja. Kattava modernin arkkitehtuurin inventoiminen ja arvokeskustelu olisikin tarpeen. Tulevaisuuden kulttuuriympäristöjä luodaan nyt, joten näkemystä ja huolellista suunnittelua vaatii myös uusien asuinalueiden suunnittelu. Nyt rakentuvien alueiden joukosta valikoituvat tulevaisuudessa ne ympäristöt jotka halutaan säilyttää ja suojella kertomaan tästä ajasta. Nähtäväksi jää miten me vastaamme tähän haasteeseen sekä kaavoituksen, rakennusten suunnittelun että rakentamisen laadun tasolla.

Kavoituksen rooli kulttuuriympäristöjen vaalimisessa

Turkka Michelsson

Vanha Malmi on Paraisten kaupungin laajin asemakaavalla suojeltu kokonaisuus. Keskiaikaisen kirkon ympärille rakentunut puukaupunginosa. Paraisten kaupungin kuva-arkisto.

Houtskarin, Iniön, Korppoon ja Nauvon kunnat sekä Paraisten kaupunki muodostivat 1.1.2009 kuntaliitoksella uuden Länsi-Turunmaan kaupungin, joka 1.1.2012 otti nimen Parainen. Vanhat kuntien nimet ovat edelleen käytössä määrittäen Paraisten kaupungin eri alueita. Ennen kuntaliitosta maankäytönsuunnittelua näiden kuntien alueilla oli toteutettu vaihtelevasti. Vanhan Paraisten alueella kaavoitettujen alueitten laajuus ja kattavuus oli pisimmällä. Muissakin kunnissa oli lainvoimaisia kaavoja ja käynnissä olevia kaavahankkeita. Vuodesta 2009 kaupungin maankäytönsuunnittelusta on vastannut kaupungin kaavoitusyksikkö. Ympäristöministeriön 2013 vahvistama maakuntakaava ohjaa kaupungin omaa kaavoitustyötä. Maaseutualueille on laadittu ja laaditaan oikeusvaikutteisia osayleiskaavoja. Maaseutualueet käsittävät Paraisilla runsaasti ranta-alueita. Osayleiskaavojen kattavuus vaihtelee vanhan kuntajaon puitteissa. Osa osayleiskaavoista on laadittu ns. rantaosayleiskaavoina, jolloin rantavyöhykkeen ulkopuoliset osat on jätetty kaavan ulkopuolelle. Keskusta-alueilla rakentamista ohjataan asemakaavoilla. Maanomistajain toimesta ranta-alueille on laadittu ranta-asemakaavoja, joilla ohjataan ensisijaisesti vapaa-ajan asumista. Maanomistajalla on oikeus laatia ranta-asemakaava omistamalleen maalle. Kaupunki valvoo, käsittelee ja hyväksyy myös ranta-asemakaavat. Nykyisen Paraisten kaupungin alueella on voimassa eri-ikäisiä ja tarkkuudeltaan vaihtelevia kaavoja.

Kaupungin alueella käytössä olevat kaavat ovat eri-ikäisiä. Pääosin rakentaminen

Kaupungin keskusta laajeni länteen Kirkkosalmen toiselle puolelle. Uutta keskusta-aluetta alettiin kutsua Uudeksi Malmiksi. Suuri osa rakennuksista on nykyisi asemakaavalla suojeltuja ja näin varmistavat omaleimaisen kaupunkikuvan säilymistä. Paraisten kaupungin kuva-arkisto.

on toteutunut kaavojen mukaan, ja näin useimpia kaavoja voidaan pitää myös ajanmukaisina. Tuoreempi uudisrakentaminen vanhemmilla kaava-alueilla on onnistuttu sovittamaan alkuperäisiin kaavoihin ja toteutuneeseen ympäristöön. Kaavoja laadittaessa eri aikoina paneutuminen vallitseviin oloihin ja olemassa olevaan rakennuskantaan on varmasti vaihdellut, mutta vanhimmissakin kaavoissa esiintyy suojelumerkintöjä yksittäisille rakennuksille tai rakennetulle ympäristölle laajemmin. Uusimmissa kaavoissa vanhojen rakennusten inventoinnit ja arvottaminen kulttuurihistoriallisin perustein ovat saaneet yhä suuremman painotuksen muiden esiselvitysten ohella. Maankäytön suunnittelu on entistä enemmän täydennysrakentamisen ohjaamista ympäristöön, jolla on erityispiirteitä ja arvoja. Vanhempien kaavojen kohdalla on mahdollista, että suojelumerkintöjä on jäänyt puuttumaan, koska inventointeja ei oltu tehty. Rakennusvalvonta kuitenkin tarkistaa rakennusten historiallisia arvoja purkulupahakemusten tai -ilmoitusten

Keskustassa käyttämättä jäänyt vanha pienteollisuustontti muutettiin asuinkäyttöön. Samalla asemakaavanmuutoksella naapuritontin eri aikakausilta olevat rakennukset suojeltiin. Paraisten kaupungin kuva-arkisto.

Qvidjan linnanpiha ja kartanomiljö on paitsi valtakunnallisesti merkittävä rakennettu kulttuuriympäristö, RKY- aluetta ja –kohde, se on suojeltu asemakaavalla. Kuva Saatsi Arkkitehdit Oy.

yhteydessä. Luonnollisesti kaavanmuutosten yhteydessä tarkennetaan suojelumerkintöjen tarve uusimpien inventointien perusteella tai niiden puuttuessa tehdään inventointi kaavanmuutoksen yhteydessä.

Kaavoitus sekä rakennuslupamenettely ovat hallinnon keino vaikuttaa rakennettuun ympäristöön.

Kaavat ovat merkittävässä asemassa rakentamisen ja kulttuuriympäristöjen kehityksen ohjaajina. Hyvän kaavoituksen lähtökohtina ovat alueen historia, sen olemassa oleva rakennuskanta sekä luonnonolosuhteet ja maisema. Rakentaminen voidaan tehdä ympäristöä vahingoittamatta ja tärkeät kohteet suojellaan kaavoituksen avulla. Kuntalaisten kannalta asiantunteva rakennusvalvonta ja korjausrakentamisen neuvonta on tärkeää, jotta kulttuuriympäristöä säilyttävä korjaus- ja täydennysrakentaminen olisi mahdollista.

Kaavojen tulee perustua riittäviin selvityksiin. Selvitykset ja inventoinnit siirtyvät tarpeellisina merkintöinä kaavoihin ja lainvoimaisissa kaavoissa niitä voidaan pitää yhdessä sovittuina reunaehtoina, mitkä otetaan huomioon rakennussuunnitelmia laadittaessa ja – lupia myönnettäessä. Kunnan alueella olevia laajoja maaseutualueita ei kaavoiteta täysin kattavasti. Aikaisemmin mainitut suurten saarten sisäosat ranta-alueen ja kyläalueiden ulkopuolella jäävät suurella todennäköisyydellä ilman oikeusvaikutteisia kaavoja. Niillä alueilla inventoinneilla ja kulttuurihistorialliseen merkitykseen perustuvalla arvottamisella on suuri merkitys. Inventointeja tulisi voida tehdä hyvin kattavasti, jotta tieto arvokkaista kohteista olisi käytettävissä rakennuslupakäsittelyissä riippumatta alueiden kaavatilanteesta.

Nauvon keskustassa historiallisesti arvokkaiden rakennusten huomattava määrä leimaa keskustan täydennysrakentamista ohjaavaa asemakaavaa. Paraisten kaupungin kuva-arkisto.

Maankäytön muutosten ja rakennetun ympäristön vaalimisen kannalta kaavoituksen merkitys on huomattava. Rakennussuojelun toteuttaminenkin on suurelta osin jätetty kaavanlaatijan vastuulle ja harkinnan varaan. Suurin osa rakennussuojelusta tapahtuu kaavojen velvoittamana. Kaavahankkeet ovat suuritöisiä ja ne on toteutettava lainmukaisessa järjestyksessä, ja lähes jokaiseen kaavahankkeeseen liittyy intressiristiriitoja. Kaavoihin liittyy epävarmuus niiden valmistumisesta jopa niin, että kaikki kaavat eivät saavuta lainvoimaisuutta koskaan. Kaavaprosessin selvitysvaiheessa tehdyt selvitykset ovat objektiivisia ja niitten tuottama tieto on voimassa tuli kaava voimaan tai ei. Selvitykset koottuna tiedostoihin palvelee kiinteistöjen omistajia, rakennusvalvontaa, kaavoittajia. Olisi suotavaa, että inventointeja voitaisiin tehdä kattavasti riippumatta siitä onko juuri ajankohtaisia kaavahankkeita.

Eri-ikäiset rakennukset ja erityisesti vanhat rakennukset, rakennettu ympäristö kokonaisuudessaan on merkittävä osa kulttuuriympäristöä. Kulttuuriympäristöä on myös ihmisen muokkaamat rakentamattomat alueet ja paikat, joilla on vain jäänteitä ihmisen aikaisemmista toimista ja rakenteista. Vanhojen rakennusten kohtelu on asia joka synnyttää kiivasta keskustelua ja esitetään voimakkaita vastakkaisia mielipiteitä. Rakennussuojelu käsittää ne keinot jolla varmistetaan se, että kulttuuriympäristömme säilyy monipuolisena ja sisältää myös vanhaa rakennuskantaa. Kun sanastoomme otettiin käsite elinkaari, rakennusten elinkaari, vahvistui ja yleistyi ajatus, että rakennuksilla on jokin käyttö tai kesto aika vuosissa minkä jälkeen ne ovat loppu ja arvottomia. Oikeanlainen käyttö ja kunnossapito takaavat rakennukselle pitkän iän. Purkulupahakemuksia perustellaan useimmin rakennuksen huonoon kuntoon vedoten. Jos huolto ja kunnossapito laiminlyödään pitkään, on selvää, että rakennus rapistuu ja lopulta kunnostuskustannukset nousevat todella suuriksi.

Rakennusten heikko kunto ei kuitenkaan ole ainut seikka mikä vaikuttaa rakennuskannan uudistumiseen ja vanhojen rakennusten purkamiseen. Toki usein on kysymys siitä että yhdyskuntarakennetta uudistetaan ja vastataan uudisrakentamisella todelliseen tilojen tarpeeseen. Laajoja alueita ja kokonaisia kaupunginosia on uudistettu uudelleen rakentamalla.

Kukaan varmaan ei ajattele, että kaikki vanhat rakennukset tulisi säilyttää mutta toisaalta yhtään purkuhanketta ei pitäisi aloittaa ilman perusteltua syytä. Vaikka rakentaminen on merkittävää taloudellista toimintaa, ja sen suurta määrää pidetään osoittajana korkeasuhdanteesta, rakentamisen huumassa tulisi pitää mielessä, että yhden sukupolven aikana ei pidä uudistaa ”koko maailmaa”. On hyvä tuntee historiaa ja tietää mitä on ollut ennen. Vanhat rakennukset ja eri-ikäiset rakennukset ovat arvokasta historian tietoa ja osittavat rakennetun ympäristön kerroksellisuutta.

Useimmat meistä muistavat omasta ympäristöstään, lähempää tai kauempaa hankkeen, jonka kohtalosta on ollut kiivasta keskustelua, säilyttämisestä tai purkamisesta. Säilyttämistä yleensä puoltavat pienemmät joukot. Säilyttäminen nähdään järjettömänä, edistyksen jarruna. ”Jyrän alle vaan” on usein selkeä, järkevä, ongelmat ratkaiseva toimintatapa. Hankkeiden valmistuttua, kun vanha ”talonraato” on kunnostettu ja se on mahdollisesti saanut uuden käyttötarkoituksen, kukaan ei enää muistelee, että olipa järjetöntä ja kallista. Historiallisesti kerroksellinen korkeatasoinen ympäristö sisältää valtavasti arvoja, joita on lähes mahdoton mitata, varsinkaan taloudellisesti. Tässä ilmenee sama vaikeus kuin ympäristön arvojen mittaamisessa ylipäättään. Kustannukset on helppo laskea, mutta saavutetun hyödyn, esteettisten, historiallisten tai hyvinvointiin vaikuttavien asioiden hinnoittelu on vaikea.

Rakennussuojelukiistoissa uudistusten kannattajien joukko ja niiden kansalaisten määrä, joille se on yhden tekevää, on huomattavasti suurempi, kuin vanhojen rakennusten säilyttämistä kannattavien määrä. Siksi on vaikea ymmärtää, että myös niitten kansalaisten määrä on suuri, jotka osoittelevat syyttäen edellistä polvea, joka on surutta purkanut vanhaa uuden tieltä. Yleisestä keskustelusta on vaikea löytää argumentteja, joihin tämä ristiriitainen suhtautuminen pohjautuu.

Utö, Paraisten kaupungin eteläisin saariyhdyskunta, on rakentunut tiiviisti suhteellisen pienelle saarelle. Huolellisella ja tarkalla suunnittelulla on tiiviiseen rakenteeseen onnistuttu osoittamaan lisärakennusoikeutta. Suojelutavoitteet on esitetty osayleiskaavassa. Paraisten kaupungin kuva-arkisto.

Kansanomaiset pyhä- ja juhlapaikat kulttuurimaisemassa

John Björkman

Juhannusalko Åselholmin saarella.

Kuva: Anniina Lehtokari, TMK, 2016.

Kun puhutaan kulttuuriympäristöstä tai perinnemaisemasta, ajatellaan usein sen itsestäänselviksi osiksi mm. rakennettua ympäristöä, muinaisjäännöksiä sekä viljelymaisemaa ja mahdollisesti perinnebiotooppeja. Kulttuuriympäristöön tulee laskea myös aineksia, jotka saavat merkityksensä aineettomasta kulttuurista, mm. perinteistä ja kansanomaisesta uskomusmaailmasta. Esimerkkeinä mm. perinteiset juhlapaikat kuten kokko- ja tanssikalliot, sekä kivet, puut ja lähteet joita on kunnioitettu tai pidetty pyhinä tai ihmeitä tekevinä.

Pitämyspuu on vanhojen pihapiirien kulttuuripiirre, joka vaikuttaa olleen hyvin yleinen vielä 1900-luvun alussa mutta lähes tuntematon nykypäivänä. Pitämyspuut ovat yksittäisiä, yleensä asuinrakennuksen välittömässä läheisyydessä kasvavia puita, joita on kunnioitettu ja pidetty peräti pyhinä. Pitämyspuut ovat hyvin tunnettu ilmiö Ruotsissa ja niistä on taltioitu tietoa myös suuresta osasta Suomea.

Tomas Ljung kuvailee pitämyspuiden funktiota Taalainmaalla: *Nykyaikana on ehkä käsitetty että pitämys viittaa siihen että puuta on pidetty hyvänä, talon jatkuvuutta ja siellä eläneiden sukupolvien muistoa kantavana elävänä olentona joka kasvaa ja kukoistaa talon mukana. Vanhat tarinat kielivät kuitenkin, että puita aiemmin pidettiin haltijaolentojen tai talon hyvinvointia valvovien tonttujen asuinpaikkana. Lounais-Suomessa pitämyspuut tunnetaan usein tonttu- tai haltijapuun nimellä.*¹

Suomessa muistitietoa pitämyspuista on taltioitu eniten Savosta, mutta ilmiö tunnetaan myös Varsinais-Suomesta. Monet taltioidut kertomukset antavat kuitenkin ymmärtää, että aikanaan lähes joka talolla on ollut oma pitämyspuunsa. Tietoa pitämyspuista on taltioitu mm. Paraisilta: *Tiettyinä päivinä kaadettiin ternimaitoa sen puun juurelle, joka oli lähinnä taloa, sillä se oli talon jättiläinen.*² Tapa uhrata osa vuoden ensimmäisestä tuotosta, eritoten maitoa ja viljaa, tai antaa osa juhlapäivien ruoista pitämyspuun juurelle on perinnetietojen mukaan ollut hyvin tyypillinen tapa. Tyypillinen on myös uskomus, että puun hyvinvointi on kytköksissä talon hyvinvointiin ja että puun kaatamisesta seuraa onnettomuus.

Puun laji ei vaikuttaisi olevan tärkeä: Suomesta kerätyt tiedot mainitsevat mm. tammia, koivuja, pihlajia, honkia ja kuusia. Turunmaalla näkyy paikoittain suuria saarnia, joita voisi ulkonäön perusteella olettaa pitämyspuiksi. Luonteenomaista on, että puut seisovat yksikseen ja ovat iäkkäitä, sillä perinne vaikuttaa kadonneen 1900-luvun alussa.

Pitämyspuut eivät myöskään aina sijaitse pihapiirin yhteydessä. Satavan Nikkilän kylästä tunnetaan ”tonttukoivu”, jossa tarinan mukaan asui tonttu.³ Tonttukoivu on sijainnut jonkin matkan päästä kylän taloista ja toiminut kylän rajapyykkinä.

Tapa kunnioittaa elävää puuta pihapiirissä on luultavasti sukua tavalle pystyttää erilaisia (kaadettuja) juhlapuita pyhinä. Aikaisen maininnan kyseisestä tavasta on tehnyt Christfrid Ganander, joka 1789 mainitsee juhannuksen ”Aatto-koivut”, joille myös uhrattiin ruokaa ja juomaa.⁴

Juhannuskoivuja tunnetumpia Turunmaalla lienevät hää- ja nimipäiväkuuset. Nämä olivat kuusia jotka kannettiin pihaan ja yleensä karsittiin, huippua lukuunottamatta. Hääkuuset voitiin asettaa parina portiksi häätalon pihan sisäänkäynnille.⁵

Juhannuskoivuja ja hääkuusia voi puolestaan verrata juhannussalkoihin – jotka ovat eritoten tyypillinen saaristo- ja rannikkoseutujen ilmiö.

Juhannussalkojen, tai ”maistonkien”, oletetaan levinneen ensin ruotsinkieliseen saaristoon ja sieltä myöhemmin suomenkielisiin naapuripitäjiin. Juhannussalkoperinne on elänyt useita nousu- ja laskukausia joiden yhteydessä se on voinut kadota tietyiltä seuduilta ja vastaavasti levitä uusille alueille. Nykyään perinne vaikuttaa olevan erityisen elinvoimainen Houtskarín, Iniön ja Kustavin tienoilla.

Juhannussalko toimii kokoavana pisteenä kyläyhteisölle. Yleisimmin salko nostetaan näkyvälle paikalle keskellä kylää olevalle kalliolle. Uudempi tapa on, että salkoja nostetaan kesäasukkaiden suosimissa ajanviettopaikoissa kuten Paraisten Sattmarkin tuvalla tai Kustavin Lomavalkamassa.

Perinne on elänyt myös muilla tavoin: Iniön Keistiössä juhannussalot olivat 1900-luvun alussa kylätielle pystytettyjä parirunkoisia ”portteja” (vrt. hääkuuset yllä). Myöhemmin on siirrytty yksinkertaiseen salkoon joka pystytetään kalliolle.

2 Finlands svenska folkdiktning 1919

3 Ahola-Riikonen Ritva. Tuhat juttua Kaksikerrasta. Muistoja vuosilta 1900-1967. 2000. s. 97

4 Ganander, Christfrid. Mythologia Fennica. SKS 1984 (1789) s.65

5 Harva, Uno. Varsinais-Suomen henkistä kansankulttuuria. Varsinais-Suomen historia III,1. 1935

Juhannussalko pystytetään juhannusaattona, minkä jälkeen se saa olla paikallaan lähes vuoden. Tavallisesti salko lasketaan alas huoltoa varten noin viikkoa ennen juhannusta. Yleensä kylässä on nimetty salon kunnostuksesta ja pystytyksestä vastaamaan yksi päävastuuhenkilö (Houtskärin alueella ”stångråd” eli ”salkoneuvos”). Salon eri osien huolto on yleensä jaettu tiettyjen talojen vastuualueeksi.

Salon koristeet vaihtelevat kylästä kylään, mutta tavallisesti varusteluun kuuluu ainakin käsillään viuhtova ukko sekä viiri salon huipussa, sekä alempana pyörivä ”aurinko”, neljä purjevenettä, kaksi pientä kuusta salon molemmin puolin, sekä seppeleitä.

Juhannusaattona kyläläiset, sekä nykyään myös kesäasukkaat, kokoontuvat yhteisesti koristelemaan salon lehväksin. Kaikki saavat ottaa osaa koristeluun. Lehtien lajit ja koristelukuviot vaihtelevat jälleen kylittäin, mutta tavallisimmin käytetään koivun, haavan ja pihlajan lehtiä eri yhdistelminä.

Juhannuksen viettoon on aikaisemmin kuulunut myös pyhinä tai ihmeitätekevinä tunnetuille lähteille kokoontuminen. Lähteitä on ainakin käytetty juhannustaikoihin, eli niistä on yritetty nähdä tulevan puolisonsa kuvajainen. Toinen uskomus on että lähteen vesi juhannusyönä muuttuu viiniksi.⁶

Juhannusalko Hiittisissä.
Kuva: Laura Ruohonen, TMK, 2012.

Tunnetuin käyttö uhrilähteille on niiden käyttö kansanparannuksessa. Lähteestä haettiin pyhää vettä, josta oli maksettava tiputtamalla mm. neuloja, rahoja tai kolikoita lähteeseen. Uhrattujen esineiden vieminen oli kiellettyä. Kiellon rikkoja sai ne taudit, joiden parantamiseksi lahjat oli lähteeseen jätetty.

Pyhät lähteet on usein nimetty pyhimysten mukaan. Pyhimyslähteet ja erilaiset pyhät lähteet saivat 1700-luvulta lähtien uuden käytön terveyskaivoina. Ihmeitätekevää vettä alettiinkin pitää terveysvetenä, jonka vaikutuksia perusteltiin tieteellisin tutkimuksin.

Eräs tunnettu uhrilähde löytyy Kemiöstä, Dalkarbyn ja Trotbyn rajalta: *siihen ihmiset heittivät arvoesineitä kuten helmiä, nappeja ym. jotta vesi saisi parantavan vaikutuksen silmävetenä.*⁷

Pyhät lähteet, kokkokalliot ja vastaavat kansanomaiset juhlapaikat ovat tyypillisesti sijainneet rajapaikoilla. Toinen esimerkki tästä on Peevalinkari tai Pyhävahankari, joka sijaitsee Paraisten Ålön ja Kaks Kerran välissä. Peevalinkarille on kokoonnuttu viettämään juhannusta niin Kaks Kerran kuin Paraistenkin puolelta vielä 1900-luvun alussa.⁸

7 Finlands svenska folkdiktning 1919

8 Ahola-Riikonen Ritva. Tuhat juttua Kaks Kerrasta. Muistoja vuosilta 1900-1967. 2000. s. 215

Näkymä Stubbnäsin saarelta
Kuva: Laura Ruohonen, TMK,
2012.

Saaristomeren Unescon biosfäärialueessa on kyse ihmisen ja luonnon tasapainosta

Katja Bonnevier

Saaristomeren Unescon biosfäärialueessa on kyse ihmisen ja luonnon tasapainosta. Vuosisatojen ajan saaristossa on ollut vuorovaikutusta ihmisen ja luonnon välillä. Kulttuuri on aina sävyttynyt merestä ja saarista. Luontoon on vaikuttanut se, että sitä on käytetty karjan laiduntamiseen, mikä taas on vaikuttanut siihen, että saaret ovat pysyneet vapaina tiheästä kasvillisuudesta. Monipuoliset eläin- ja kasvilajit ovat sopeutuneet vaihtelevaan elinympäristöön, jonka avoimet niityt tarjoavat. Yhä tänäänkin saaristo on kaikkein lajirikkain alue Suomessa.

Sota-ajan jälkeen saaristossa läpikäytiin suuria muutoksia, jotka koskivat sekä asutusta että elinkeinoelämää. Elinkeinoelämän rakenteet muuttuivat voimakkaasti. Maanviljelyä alettiin harjoittaa eri menetelmin kuin aikaisemmin, pieni-muotoisesta omavaraistaloudesta siirryttiin suurimuotoiseen ja markkinoiden sääntelemään viljelyyn. Kulkuyhteydet saarien ja mantereen välillä paranivat, mutta vaikka yhteydet paranivat, väkiluku väheni voimakkaasti, erityisesti pienillä saarilla. Samaan tahtiin kuin väestö, väheni myös luonnon monimuotoisuus. Meren tila on huonontunut voimakkaasti ravinteiden päästöistä, jotka ovat peräisin sekä maataloudesta että yhteiskuntarakenteesta.

Luonnon rikkauksien säilymiseksi saaristossa etsittiin ratkaisuja 1970-luvulla, ja sitä varten perustettiin Saaristomeren kansallispuisto vuonna 1983. Kun Saaristomeri nimitettiin Unescon biosfäärialueeksi vuonna 1994, haluttiin, että ihminen ottaa kokonaisvaltaisemman roolin luonnonarvojen vaalijana. Luonto ja ihminen kulkevat käsi kädessä. Ekologiset, sosiaaliset ja taloudelliset arvot liittyvät yhteen. On myös olemassa arvokasta, perinnetietoa merestä ja luonnosta. Nämä yhdistettynä tieteeseen, joka perustuu vuosikymmenten tutkimukseen saaristosta, antavat hyvän pohjan kehittää kestäviä ratkaisuja saaristoon, sekä tänään että tulevaisuudessa.

Muutoksia tapahtuu jatkuvasti, sekä luonnon että ihmisten aiheuttamina. Elinvoimaisen saariston säilyttämiseksi tulevaisuudessa meidän täytyy löytää kestäviä ratkaisuja, jotka sopivat sekä tämän päivän tilanteeseen että odotettavissa oleviin muutoksiin. Väestön vähenemisen ehkäisemiseksi on tärkeää löytää mahdollisuuksia työllistyä saaristossa. Turismin ja elintarvikkeisiin liittyvien trendien mukanaan tuomilla uusilla mahdollisuuksilla on suuri merkitys.

Kaikella toiminnalla on vahva kytkentä mereen ja sen tilaan. Kaikki, jotka toimivat saaristossa ovat osallisia ja vastuussa omista toimistaan ja niistä jäljistä mitä ihminen jättää jälkeensä. Yhteistyöllä rakennamme kestävästä yhteiskunnan.

Olemme kaikki osa biosfääriä!

Biosfäärialue tänään

Vuonna 2017 sijaitsi 120 eri maassa 669 biosfäärialuetta, josta Saaristomeren biosfäärialue on toinen Suomessa sijaitsevasta alueesta. Toinen sijaitsee Pohjois-Karjalassa. Saaristomeren biosfäärialueeseen kuuluvat Paraisten kaupungin ja Kemiönsaaren kunnan saaristoalueet; mikä tarkoittaa Houtskarinvuonon, Korppoon, Nauvon ja Iniön alueita kokonaisuudessaan ja osia vanhan Paraisten alueesta, Dragsfjärdistä, Västansfjärdistä sekä Kemiöstä. Pinta-ala on 5400 km², josta 820 km² on maata ja 4580 km² on vettä. Biosfäärialue kattaa kaikki saaristovyöhykkeet sisäsaaristosta ulkosaaristoon. Kansainvälisesti katsoen biosfäärialue muodostaa ainutlaatuisen luontotyyppikokonaisuuden.

Biosfäärialueella on 3535 vakituista asukasta, joista 363 asuu pienemmillä saarilla ilman maantielauttayhteyttä (2015). Väestö on pääosin ruotsinkielistä ja keski-ikä on suhteellisen korkea verrattuna muuhun maahan. Vapaa-ajan asukkaita on moninkertainen määrä, ja yhä tavallisempaa on, että hyvin varustettua loma-asuntoa käytetään toisena kotina.

Saaristomeren biosfäärialueen toiminnan ydin on yhteistyöllä löytää kestäviä tapoja asua ja toimia saaristossa – tapoja, jotka tukevat myönteistä saaristokehitystä ja meren puhdistumista. Biosfäärialueen toimiston tehtävänä on lähinnä luoda edellytyksiä ja helpottaa muiden myötävaikutusta yhteiskunnan kestävästä kehityksestä.

Suojella

Saariston kulttuuriperinnön, luonnon monimuotoisuuden, perinteisen kulttuurimaiseman ja hyvinvoivan Saaristomeren suojelu. Haluamme suojella saariston monimuotoista lajirikkautta ja luontotyyppejä, mutta myös ihmisen kulttuuria ja perinteitä. Kulttuurimaiseman hoito ja näin luonnon monimuotoisuuden säilyttäminen, ovat esimerkkejä toiminnoista, jotka tukevat sekä ekologisia että

taloudellisia arvoja.

Kehittää

Toteuttaa kehittämishankkeita, jotka edistävät ympärivuotista asumista, työllisyyttä, kestäväää turismia ja innovaatioita kestävään saaristomiljöön ja kiertotalouden edistämiseksi. Työskentelemme ekologisesti, taloudellisesti, kulttuurisesti ja sosiaalisesti kestävään saaristoyhteiskunnan hyväksi. Tärkeä aspekti saaristossa on, että luodaan työllistymismahdollisuuksia ja löydetään vetovoimaisia asuinympäristöjä. Biosfäärialue toimii kuin katalysaattori eri toimijoiden kehittämishankkeissa, tuomalla yhteen ihmisiä järjestöjä, ideoita, tietoa ja rahoitusta.

Tukea

Välittää tietoa hyvistä kokemuksista ja kontakteista, sekä inspiroida kaikkia, jotka asuvat ja toimivat Saaristomerellä löytämään rooliinsa kestävään yhteiskunnan kehittämiseksi. Haluamamme inspiroida kaikkia, jotka asuvat ja toimivat biosfäärialueellamme löytämään oman tapansa myötävaikuttaa kestävään yhteiskunta-kehitykseen tarjoamalla siihen neutraalin areenan.

Katja Bonnevier

Koordinaattori, Saaristomerén biosfäärilalue, katja.bonnevier@pargas.fi

www.skargardshavetsbiosfaromrade.fi

Näkymä Vänön saarella.
Kuva: Laura Ruohonen, TMK,
2007.

Taalintehtaan kulttuuriympäristö – miten se on muotoutunut ja mitä voimme nähdä nykypäivänä?

Taalintehtaan masuuni
Kuva: Laura Ruohonen,
TMK.

Hans Ginlund

Taalintehtaan kulttuuriympäristö on muotoutunut pääasiassa rautateollisuuteen liittyvästä toiminnasta, jota on ollut paikkakunnalla yli 300 vuotta. Toiminta loppui vuonna 2017, kun viimeinen tuotantolaitos, lankavetolaitos sulki ovensa. Taalintehtaan masuuni rakennettiin vuonna 1686 luonnon muodostamaan ympäristöön, jossa oli kaksi järveä ja puro, joka virtasi mereen muutamien pienten saarten läheisyydessä. Maasto oli yli kilometrin mittaisella rantavyöhykkeellä kallioinen ja vaikeakulkuinen. Kaksi järveä ja puro, joista sai vesivoimaa, sekä merenrannalla sijaitseva syvä luonnonsatama mahdollistivat rautaruukin perustamisen.

Vanha ruukin alue

Ensimmäinen masuuni rakennettiin kahdesta järvestä tulevan puron lähelle, mutta 1720-luvulla rakennettiin pato, joka mahdollisti voimakkaan vesivoiman käytön, joka taas mahdollisti masuunin siirron kivenheiton päähän meren rannasta. Vielä tänään voimme nähdä viimeisen vuonna 1850 samalle paikalle rakennetun masuunin. Masuuni oli Taalintehtaan sydän yli kahden vuosisadan ajan. Se on ollut myös rakennetun ympäristön kehittymisen lähtökohtana. Mitä kauemmas masuunista mennään tänä päivänä, sitä uudempaa on rakennuskanta. Esteet, kuten kalliot ja järvet viivästyttivät ympäröivien alueiden käyttöönottoa.

Masuunin ympärille levittäytyvää vanhaa ruukkialuetta hallitsevat nykyään 1850-luvulla rakennettu slagitiilinen konepaja, sekä 1700-luvun puolivälin takorautavalimo. Lähistöllä ovat myös Taalintehtaan vanhimmat säilyneet työväenasunnot 1700-luvun puolivälistä. Tämän lisäksi lähellä on työväen asuinrakennuksia myös 1800-luvulta, 1930-luvulta, sekä moderneja kuusikerroksisia kerrostaloja 1970-luvun alusta. Vanha ruukkialue tekee Taalintehtaasta erityisen mielenkiintoisen, koska pienellä alueella voi nähdä erilaisten historiallisten aikojen vaikutuksen kulttuuriympäristöön. Luonnonympäristö ei kuitenkaan ole masuunin ympärillä muuttunut yhtä paljon kuin muualla Taalintehtaalla, sillä teollinen toiminta alueella ei koskaan muotoutunut kovin laajaksi. Teollisen toiminnan voimakkaasti kasvaessa 1800-luvun lopulla, otettiin käyttöön uusi teollisuusalue.

Nykyinen teollisuusalue

Suurimmat muutokset Taalintehtaan kulttuuriympäristössä ovat tapahtuneet alueella, joka on nykypäivänä aidattu teollisuusalueeksi. Teollinen toiminta alueella alkoi vuonna 1860 valssauslaitoksen rakentamisella Skeppsholmin saarelle, joka nykyään tunnetaan nimellä Valsverksholmen.

Suhteellisen pienelle saarelle rakennettiin vuosien saatossa monia teollisuuslaitoksia, kuten pudlauslaitoksen, Siemens-martin-uuni, teräsvalimo ja myös työläisasuntoja aina pienistä tuvista suuriin kasarmeihin. Kaikki tämä johti siihen että saarelle tuotiin täyttömaata ja saaresta tehtiin yhä isompi. 1940-luvun lopussa täytettiin kanava joka erotti Valsverksholmenin mantereesta. Nykyään maantie kulkee Taalintehtaalle vanhan kanavan paikalta. Jäljellä ei ole mitään jälkiä siitä, että Skeppsholmen/Valsverksholmen on ollut erillinen saari. Voi perustellusti sanoa että suurin muutos kulttuuriympäristössä Taalintehtaalla on tapahtunut teollisuuden vaikutuksesta. Taalintehtas on vuosien saatossa tarvinnut yhä enemmän maa-alueita toimintaansa. Valsverksholmenin pinta-ala on kasvanut viisi kertaa alkuperäistä kokoaan suuremmaksi.

Taalintehtaan keskusta

Siinä missä teollisuusalue on ajan saatossa muuttunut valtavasti, ovat lähellä sijaitsevat Taalintehtaan sisäsatama ja puisto säilyneet paremmin 1700-luvun ja 1800-luvun lopun asussaan rakennuskantoineen. Rantamakasiinit, konttori, ruukinpatruunoiden huvilat, sekä keisarinna ulkokuusi ovat rakennuksia, jotka ovat leimanneet Taalintehtaan maisemaa lähes 200 vuotta. Lisäksi Taalintehtaan kaupallinen keskus toreineen ja virkataloineen muodostaa erityisen maininnan arvoisen kulttuuriympäristön. Tori rakennettiin täyttämällä 1850-luvulla paikalla ennen sijainnut kosteikkoalue. Paikasta tuli pian tärkeä kauppakeskus taalintehtalaisille. Torin asemakaava on yhä nykyäänkin sama, kuin 1800-luvun lopussa, vaikka rakennukset ovatkin postitaloa lukuunottamatta moderneja. Itse tori on myös modernisoitu kivikatteella.

Käveltäessä torilta kohti merta nykyiseen vierasvenesatamaan, kohtaa merkillisen näkymän. Katsojan silmien edessä on nähtävissä 11 slagitiilestä valmistettua hiiliuunia 1800-luvulta. Ne muodostavat jyrkän vastakohdan uudemmille rakennuksille kuten 1980-luvun kunnan virastotalolle ja kaupparakennuksille. Alueeseen on vaikuttanut suuresti pankkien korkeasuhdanne 1980-luvulla, jolloin moni vanha rakennus sai antaa tilaa uusille suurille pankkitaloille. Nykypäivänä tämä tuntuu vähän kummalliselta, sillä alueen pankkitoiminta on lakannut, ja vain rakennukset ovat jääneet jäljelle.

Itäinen ja läntinen Taalintehtas

Taalintehtaan rakennuskanta muodostaa ikään kuin kaksi samankeskistä ympyrää teollisuusalueen ympärille. Taalintehtaan sekä itä-, että länsipuolella on ympäristöjä, joita hallitsevat työväenasunnot. Ennen kaikkea itäisellä Taalintehtaalla on monia, hyvin hoidettuja vai luhtikäytävätaaloja, sekä pienempiä työväenasumuksia. Alueella on myös monia maakellareita ja muutamia perunapelloja. Tämän kaltainen kotitalousviljely on lähes kokonaan kadonnut muualta Taalintehtaan alueelta. Vastakohtana itäiselle Taalintehtaalle, on Taalintehtaan läntinen osa, erityisesti Sabbelsin alue läpikäynyt suurempia muutoksia uudisrakentamisen ja epäonnistuneiden restaurointien myötä.

Lopuksi kuuluu nostaa esiin kaksi slagitiilirakennusta Taalintehtaan kulttuuriympäristössä. Taalintehtaan kirkko, sekä Taalintehtaan koulu vuodelta 1908, jotka ovat ainoita slagitiilistä rakennettuja rakennustyyppinsä edustajia.

Storskolan.

Kuva: Laura Ruohonen, TMK, 2011.

Erik Bryggman Turunmaalla

Mikko Laaksonen

Arkkitehti Erik Bryggmanin (1891 - 1955) tuotannosta merkittävä osa on Turunmaalla, nykyisten Paraisten ja Kemiönsaaren kuntien alueilla. Saaristossa on sekä klassistisia, funktionalistisia että sodan jälkeisen ”uusromantiikan” – ruotsiksi ”nyrealism” edustajia.

Erik Bryggmanin vanhemmat olivat saaristosta – isä Paraisilta ja äiti Karunasta – kotoisin, ja säilyneen aineiston perusteella hänen yhteytensä saaristoon olivat tiiviitä. Valokuvakokoelmista löytyy kuvia Bryggmanista purjehtimassa perinteisellä saaristoaluksella. Sodan aikaan, 1942, poika Johan Bryggman oli Kökarin Karlbyssä Gustaf Karlbergin luona. Bryggmanien kesäpaikka Kulhossa sijaitsi veneilyetäisyydellä Paraisilta, ja vaikkapa kauppa-asioille paikalta on sama matka Paraisille kuin Turkuun. Bryggman harrasti veneilyä ja purjehdusta, josta löytyy myös kuvia valokuva-albumeissa.

Erik Bryggmanin arkkitehtuuri – kirjaa laadittaessa sekä aiemmissa rakennusinventoinneissa löytyi Turunmaalta useita Bryggmanin suunnittelemia huviloita, jotka aiemmin on tunnettu vain teosluettelon mainintoina. Piirustuskokoelmassa on edelleen muutamia huvilasuunnitelmia, joita ei ole paikannettu ja joista ei ole selvää tietoa, rakennettiinko talot vai ei. Mikäli Bryggmanin rakennuksia on vielä löydettävissä, niitä mitä todennäköisimmin on juuri Turunmaan saaristossa.

Artikkeli perustuu kirjaan *Erik Bryggmanin arkkitehtuuri* (2016).

Yksityistalo, Lilltervo, Parainen 1914

Bryggmanin sukulaiselleen suunnittelema harjakattoinen, puolitoistakerroksinen omakotitalo edustaa hillittyä, vielä myöhäiseen jugendiin viittaavaa arkkitehtuuria. Pystylaudoitettu talo on rakennettu graniittiselle kivijalalle. Talo oli suunniteltu pieniruutuiset ikkunat, joista osa on jäljellä. Sisäikkunat ovat yksiruutuisia. Talon eteläpäädyssä on sali, jossa on ulkoneva erkkeri, luoteiskulmassa keittiö ja itäisivulla kaksi huonetta. Alun perin itäisivulle suunniteltiin avoveranta, joka on muutettu erkkeriksi. Talon länsisivulle on rakennettu uusi eteinen. Ullakkokerroksessa on neljä huonetta, joista päätyhuoneet on merkitty makuuhuoneiksi, sivuhuoneissa on kattolyhdyt. Itäisivun huoneessa on parveke. Talo näkyy kauas Lilltervon itärannan maisemassa.

Huvila rannan puolelta.
Kuva: Mikko Laaksonen, 2014.

Grännas, Nauvo, 1922

Nauvon Grännas oli Erik Bryggmanin yhtiökumppanin, insinööri Ruben Granqvistin sukutila, jota Granqvist hallitsi vuodesta 1918 alkaen. Bryggman teki päärakennuksen muutostöitä varten useita ehdotuksia, joista toteutettiin pylväskoristeltu kuisti sekä julkisivun rimalaudoitus ja ikkunajako. Nykyiseen saliin tehtiin uusi palkkikatto ja rapattu tiilitakka. Toisen kerroksen tanssisalia ei toteutettu. Palveluskunnalle rakennettiin 1922 uusi sivurakennus ”Stenbacka”, jossa oli leivintupa, rengin keittiön ja kamarin asunto sekä karjakon hellahuone. Rakennus purettiin 1990-luvulla.

Grännasin kuisti
Kuva: Mikko Laaksonen, 2014.

Grännas ennen muutoksia
Kuva: ÅABS

Kemiön säästöpankki, Kemiö, 1923 - 1925

Säästöpankin rakennus rakennettiin Kemiön kirkonkylään maantien varteen, jossa se on hallinnut viljelymaisemaa. Rakennus on toteutettu italialaisen palatsin hengessä. Pääsisäänkäyntiä korostaa neljän korkean pilarin muodostama portaali. Portaalin välissä on kolme holvattua syvennystä, joista keskimmaisessa on ulko-ovi ja sivuilla ikkunat. Toisessa kerroksessa on viisi korkeaa ikkunaa, jotka on koristettu balusterikaiteilla. Näistä kolme keskimmäistä ovat ranskalaisia parvekkeita, mutta vain keskimmäisin, ainoa todellinen parveke, on suoraan portaalin yläpuolella. Alakerroksen ikkunat ovat neliömäisiä, mutta sivujulkisivuissa on myös korkeat ikkunat.

Päätilat, pankkisali, johtokunnan ja johtajan huone sekä johtajan asunto ovat toisessa kerroksessa italialaisen piano nobile -ratkaisun mukaan. Pankkisaliin kuljetaan rakennuksen lounaiskulmassa sijaitsevan edustusportaikon kautta. Alakerroksen eteinen on koristettu kasettikatolla, portaikossa on kupolissa klassistinen koristemaalaus. Pankkisali on jaettu kahdella neljän pylvään kannattamalla kattopalkilla.

Alakerroksessa on pankkiholveja, säilytystiloja ja talonmiehen asunto. Pohjakaavaltaan rakennus on lievästi L-muotoinen, mutta tämä ei näy pääjulkisivun puolelle, vaan rakennus vaikuttaa neliömäiseltä Rinteessä pihan puolella on sivuportaana toimiva porrastorni, josta pääsee ullakolla sijaitsevaan kahden huoneen ja keittiön asuntoon. Aumakaton lappeet ovat kaarrettuja ”hollantilaiseen” tyyliin. Ratkaisun esikuva ovat Bryggmanin 1923 Tukholmassa näkemät Ragnar Östbergin rakennukset kuten Tukholman kaupungintalo (1902 - 1923) ja Villa Geber (1911 - 1913). Lopulliset piirustukset laadittiin kesäkuussa 1923 Bryggmanin palattua matkalta.

Bryggman suunnitteli toukokuussa 1924 klassistisen ulkorakennuksen, joka on sittemmin purettu. Rakennus muutettiin käräjätaloksi 1986 - 1987, jolloin uuden sisustuksen suunnitteli Carin Bryggman.

Kemiön säästöpankki
Kuva: Mikko Laaksonen, 2016.

Kemiön säästöpankki rakenteilla.
Kuva: ÅABS

Sven Hollstenin maalaistalo Skogsböle, Kemiö 1924 - 1929

Skogsbölen talo on rakennettu aikaisempien maatalojen paikalle vanhoja perustuksia ja hirsikehikkoja hyödyntäen. Länsipäädyn peruskiveen on hakattu vuosiluku 1699. Vanhojen rakenteiden hyödyntämisen vuoksi sivusiiven ja pääsiiven kulma ei ole suora, kuten piirustuksissa. Pääjulkisivu on Norrlångvikin suuntaan, koska tilaa lähestyttiin tuolloin useimmiten veneellä.

Bryggman kuvaa itse rakennusta: *Rakennus sijaitsee Norrlångvikin rannalla, joka on Kemiön saaren syviä, vuonomaisia lahtia. Paikalla oli aikaisemmin kaksi rakennusta, osia toisesta niistä sisältyy nykyiseen rakennusryhmään ja on tämä seikka sangen paljon vaikuttanut sisäiseen pohjaratkaisuun. Muuten on erinomaisen kauniin paikan mahdollisuuksia koetettu käyttää hyväkseen, varsinkin näköalaa, joka länteen, pohjoiseen ja itään lahdelle päin on ainutlaatuinen. Pohjoiseen ja itään päin sulkeutuvaa pihaa pidettiin toivottavana tuulelle sangen alttiin aseman vuoksi.*

Pohjoisessa kapearunkoisessa pääsiivessä on päätilat: sali, halli, ruokailuhuone, konttorihuone ja kaksi makuuhuonetta, joista toisen yhteydessä on kylpyhuone. Hallin sisäpihan puoleisella sivulla on korkea ikkuna ja ovi neljän pylvään kannattamalle terassille. Meren puoleisella sivulla on ovi terassille, jonka kohdalla ikkunat on korostettu pilastereilla. Merijulkisivun ikkunoiden alla ja pihan terassin kaiteessa on balusterit. Itäpuolisessa siivessä on keittiö, leivintupa ja porttikäytävän erottamana ruoka-aitat ja puuliiteri. Maatila on säilynyt rakentajien suvun omistuksessa.

Skogsbölen merijulkisivu, vanha kivijalka.
Kuva: Mikko Laaksonen, 2014.

Skogsböle mereltä ennen uudistustöitä.
Kuva: ÅABS

Skogsbölen merijulkisivu.
Kuva: MFA

Skogsbölen pihajulkisivu.
Kuva: Mikko Laaksonen, 2014.

Kuva: Anniina Lehtokari, TMK, 2016.

Alvar Dahlénin maalaistalo, Druckis, Nauvo 1927

Druckiksen päärakennus on selkeä, pitkänomainen, lautavuorattu rakennus luonnonkiviperustalla. Pitkien sivustojen ullakkoikkunat ovat puolipyöreitä. Rakennuksen eteläpäässä on suuri sali ja koilliskulmassa tupa, joiden välissä itäisivulla on kaksi kamaria ja ruokasali. Koilliskulmassa tupaan liittyy uloke, jossa on keittiöön liittyviä taloustiloja. Maantien puolella on kuisti, molempien sivujen aukotus on vaihtelevarytminen. Pohjoispäädystä on ullakonikkunan vieressä kaksi pikkuikkunaa. Druckiksen piirustusten mukaisia ikkunoiden alusbalustereita ja toisen kerroksen tanssisalia ei toteutettu.

Kuva: Anniina Lehtokari, TMK, 2016.

Aina Janssonin huvila, Lilltervo, Parainen, 1931

Peiterimalaudoituksella vuorattu huvila Lilltervossa salmen rannalla tuntuu olevan vuosikymmenen edellä aikaansa. Kaksikerroksinen huvila on katettu epäsymmetrisellä harjakatolla, meren puoleinen itäjulkisivu on kaksikerroksinen ja sisääntulon puolella katto jatkuu katokseksi.

Olohuoneessa on suuri kulmaikkuna kaakkoon, keittiö on pohjakerroksen luoteiskulmassa, ja sen kulmassa on pieni uloke. Koilliskulmassa on lasiveranta, jonka katolle johtaa yläkerrasta ovi. Yläkerroksen makuuhuoneissa on suuret ikkunat. Ullakon päädyissä on neljän pikkuikkunan rivi, joka toistuu kolmen ikkunan rivinä kellarissa.

Bryggman suunnitteli huvilaa huolella. Siitä tehtiin muun muassa pienoismalli, josta on säilynyt kuvia. Rannassa on pieni sauna, jossa alun perin on ollut terassin ympärillä umpikaide. Kattoa kannattamaan on rakennettu myöhemmin pilarit, joiden vuoksi rakennus muistuttaa nykyisin temppeliä.

Huvilan viisto katto ja terassi, jonka läpi näkyy pihalta merelle päin.
Kuva: Mikko Laaksonen

Sauna
Kuva: Mikko Laaksonen

Paraisten siunauskappeli 1929 - 1930

Paraisten siunauskappelissa yhdistyvät funktionalismin ja klassismin piirteet. Kappelin yksinkertainen hahmo mataline harjakattoineen muistuttaa klassista temppeliä ja sisätilan palkkikatossa on klassismin piirteitä. Bryggman kuvailee ratkaisujaan näin: *Kappeli on rakennettu Paraisten vanhan kirkon kirkkomaan yhteyteen. Paikalla kasvaa runsaasti vanhoja kauniita puita, joista jotkut ovat aivan lähellä kappelia. Kappeli on rakennettu niin, että kuori on itäpäässä ja että osa rakennuksesta joutuu kirkkomaamuurin sisäpuolelle ja muu suurempi osa ulkopuolelle siitä. Tällä tavoin on taso-eroavaisuus (n. 2 m), joka on muurin sisä- ja ulkopuolen välillä, voitu käyttää tarpeellisiin sivutiloihin. Käynti kappeliin on kirkkomaan puolelta. Kappelin lattia on ainoastaan yhtä askelta ylempänä sitä. Kappelihuoneen valaistuksessa on pyritty valon keskittämiseen katafalkille ja kuoriin. Kuoriseinälle on sijoitettu valkoisella, harmaalla ja kullalla koruommeltu vihreä silkkiivaate. Sen yläpuolella oleva krusifiksi on vanha ja on aikoinaan ollut seurakunnan kirkossa. Sieltä ovat peräisin myös tinakynttilänjalat ja rikkaasti koruommeltu kirjavaate.*

Kappeli on kirkkotarhan aidan kohdalla, vainajat kuljetetaan katutasolta ruumishuoneeseen, sieltä ylös kappelin katafalkille ja kappelin kautta siunattuun maahan. Alttarin vieressä on korkea eteläikkuna, josta valo lankeaa alttarin takaiselle seinälle. Tämä aihe muistuttaa Sigurd Lewerentzin Uppståndelsekappellen- kappelia (1925) Tukholman Skogskyrkogården-hautausmaalla. Urkuparvi, jolle nousee veistoksellinen kierreporras, saa valoa pyöreästä ikkunasta. Kappelin kolme lamppua ovat seitsenheijastimisia P.H.-kruunuja ”rawglassista” ja kappelin silmiinpistävin modernistinen piirre.

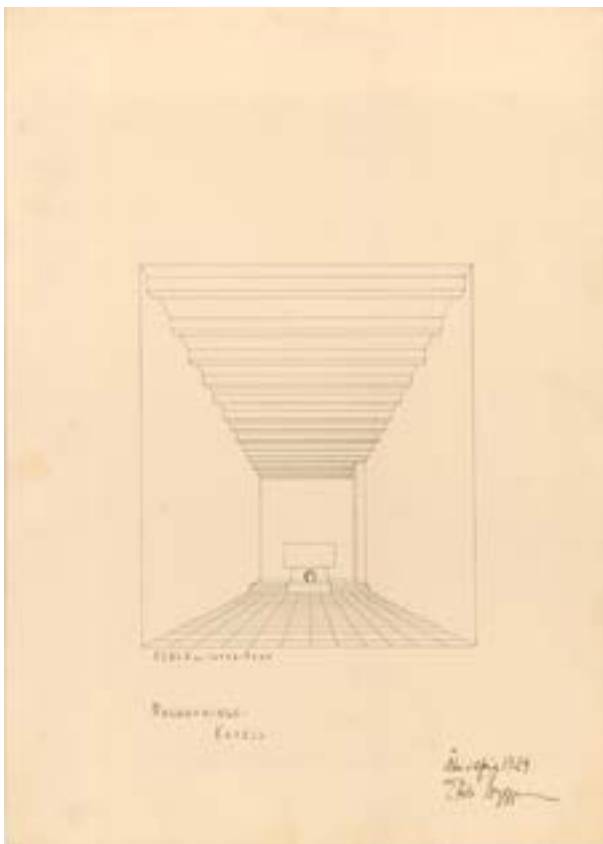
Rakennus on rakennettu sementtitiilestä betoniperustalle, rapattu molemmin puolin ja maalattu kalkkivärillä. Ruutukuvioitu lattia on teräshierrettyä sementtiä 60 x 60 cm ruuduilla ja sen valmisti Turun Asfalttitehdas O.Y. Portaali on marmoria ja kuparilla päällystetyt portit toimitti W.Ahlfors. Rakennusmestari oli Järvinen Paraisilta ja seurakunnan työvalvojana toimi herra Karl Sundell. Hienostunut kappeli herätti kansainvälistä huomiota. Se julkaistiin Bauweltlehdessä 1935 ja Herbert Johansen toteutti Tallinnan Liivan hautausmaalle 1935 Paraisten kappelia muistuttavan, pae-kalkkikivistä rakennetun kappelin.

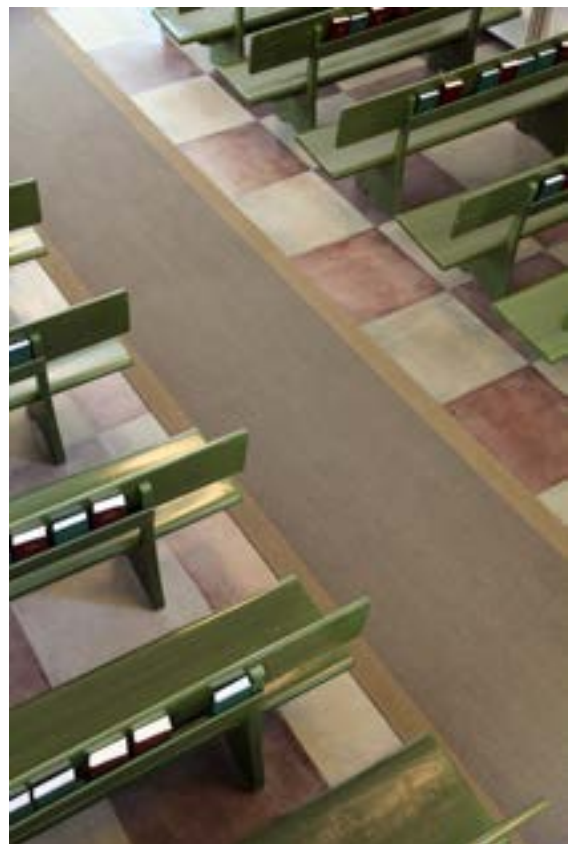
Paraisten siunauskappeli
nähtynä Paraisten kirkkoesp-
lanadilta
Kuva: Milla Järvipetäjä, 2011.

Paraisten siunauskappeli, urkuparvi. Huomaa veistoksellinen, moderni kierreporras.
Kuva: Milla Järvi, 2009.

Paraisten siunauskappeli, sisäperspektiivi.
Kuva: MFA, 1929.

Paraisten siunauskappeli sisä näkymä.
Kuva: Milla Järvi, 2009.

Saaristotien puoleinen julkisivu.
Kuva: Mikko Laaksonen, 2014.

E. Rönnin huvila, Parainen, 1930-luku

Saaristotien pohjoispuolella sijaitsee kaksikerroksinen suurikokoinen rakennus, jossa on pihan puolella poikkipääty. Rakennuksessa on Bryggmanille leimallisia yksityiskohtia, kuten terassin klassiselta vaikuttavat pylväät sekä päätykolmion neljän ikkunan rivi. Rakennus vastaa osittain E. Rönnin huvilaksi merkittyjä piirustuksia.

Dragsfjärdin sankarihauta.
Kuva: Mikko Laaksonen, 2014

Dragsfjärdin sankarihauta 1944 - 1954

Dragsfjärdin sankarihaudalla yksittäiset haudat on merkitty pienillä valkoisilla puuristeillä. Kolmiosisiseen punagraniittiseen paateen on kaiverrettu kaikki kaatuneet ja heidän syntymä- ja kuolinaikansa.

Paraisten sankarihauta
Kuva: Mikko Laaksonen, 2014

Paraisten sankarihauta 1941, 1944 - 45, 1952, 1953

Paraisten sankarihauta on sijoitettu hautausmaan aidan ulkopuolelle, rinteeseen. Päämonumentti on Kurun mustasta graniitista veistetty paasi, joka on sijoitettu Kirkkoesplanadilta nousevien portaiden keskelle peruskallion nyppylälle. Paateen on kirjoitettu sankarivainajien nimet. Monumentin edessä on laaja liuskekivikenttä muistotilaisuuksia varten. Yksittäiset haudat ovat riveissä paaden molemmin puolin.

Kemiön seurakuntatalon pääty.
Kuva: Mikko Laaksonen, 2014.

Kemiön seurakuntakoti 1948 - 1949

Bryggman suunnitteli Rovasti Karl August Mellbergin 1899 lahjoittaman, 1930 laajennetun rukoushuoneen uudistuksen ja uudet ikkunat. Rakennus vuorattiin pystylaudoituksella ja eteläpuolelle rakennettiin harjakatolla katettu kuisti. Suuret ikkunat ovat kuusi- ja kahdeksanruutuisia. Rakennusta on jatkettu länteen 1970 - 1971 ja kuisti muutettu pulpettikattoiseksi. Itäpääty ja pohjoissivun ikkunat ovat Bryggmanin suunnittelemassa asussa.

Roland Lundille rakennettu huvila Kirjalansalmen rannalla.
Kuva: Mikko Laaksonen, 2016.

Roland Lundin viikonloppumaja ja sauna, Parainen 1940–1944

Yksinkertainen lautapintainen huvila sijaitsee Kirjalansalmen rannalla. Rakennuksessa on epäsymmetrinen harjakatto. Olohuoneessa on kaareva sisäkatto, lounaiskulmassa kulmaikkuna ja itäjulkisivussa iso kuusiruutuinen ikkuna kohti merinäköymää. Huvilassa on säilynyt merkittävä osa Bryggmanin suunnittelemasta kiinteästä sisustuksesta. Huvila on nykyisin maalattu vaaleaksi, vanhassa valokuvassa julkisivu on tumma ja vuorilaudat vaaleita.

Kuva 1: Huvila rannan puolelta. Lepotuolit Bryggmanin suunnittelemia.

Kuva: Mikko Laaksonen, 2016.

Kuva 2: Portaen kaiteen yksityiskohta.

Kuva: Mikko Laaksonen, 2016.

Kuva 3: Talousrakennus.

Kuva: Mikko Laaksonen, 2016.

Kuva 4: Saunan vierashuoneen takka.

Kuva: Mikko Laaksonen, 2016.

Prof. Axel Grandellin huvila, Stormälö, Parainen 1945 - 46, sauna 1947 - 1948

Åbo Akademin kauppakorkeakoulun professorin harjakattoinen, rimalaudoituksella vuorattu huvila sijaitsee kauniilla paikalla etelään avautuvassa niemessä. Kaksikerroksisen rakennuksen toinen kerros on kapeampi kuin pohjakerros. Länsipäädyssä on pylväiden kannattama hallin parveke, joka on samalla sisään-tulokatos.

Etelä- ja itäjulkisivujen ikkunat ovat huomattavan suuria, ja kaakkoisnurkassa alakerrassa on olohuoneen isot, moniruutuiset ikkunat. Eteläjulkisivun keskellä on ulko-ovi pihamaalle. Kivijalka on muurattu epäsäännöllisistä pienistä luonnonkivistä.

Pohjoisjulkisivussa on keittiösisäänkäynti, ja leveämmän osan päällä olevan katon yläpuolella on pienten neliömäisten ikkunoiden rivi yläkerran käytävää. Päädyissä ylhäällä on pienet neliömäiset ikkunat ullakolle.

Olohuoneessa on tiheään sijoitetuista palkeista rakennettu, yläkerta kantava palkkikatto. Lattiat ovat maalaamatonta puuta. Portaassa on kaunis, kaartuva ja nahalla verhoiltu parvekkeen kaide. Yläkerran hallissa on portaiden vieressä Bryggmanin 1920-luvulla suunnitteleman kuvion mukainen tapetti.

Huvilan takka sijoitettiin Bryggmanin esityksestä poiketen sydänmuuriin eikä merinäköymän puolelle, ja sisään-tulon puoleista muuria ei toteutettu. Huvila on maalattu valkoiseksi, ikkunanpuiteissa ja räystäiden alla on sinistä.

Rannassa on Bryggmanin suunnittelema sauna, jonka ovet on koristettu vinoilla puuleikkauksilla. Pukuhuoneessa, saunakamarissa ja saunassa on kaikissa harjakattomuotoiset sisäkatot ja rakennuksen pohjoispuolella talousrakennus. Rannassa on venevajaksi suunniteltu hirsinen maja.

Metsänhoitaja Bo Eric Blumenthalin huvila, Trollö, Parainen 1948 - 1949

Huvila sijaitsee Trollön kaakkoisen niemen lounaiskärjessä, kallion päällä, avoimen selän äärellä. Pulpettikattoinen rakennus on lautavuorattu. Pohjakaava on muunnos Bryggmanille tyypillisestä, laajan olohuoneen ympärille ryhmitellystä siipiratkaisusta. Olohuone on suunnattu lounaaseen, kohti näkymää selälle, keskellä ulkoseinää on takka. Siivet muodostavat rakennuksen koillispuolelle suojaisan pihan. Rakennuksen ulkopuoli on maalattu tummanruskeaksi, pihan puoli keltaiseksi. Sisään vedetyn pääsisäänkäynnin yhteydessä on kaksi klassistiseen viittaavaa pylvästä. Huvila on yksityinen kesäasunto.

Huvila sulautuu Trollön saaristomaisemaan.
Kuva: Mikko Laaksonen, 2014.

Kolmisiipisen rakennuksen takana on suojattu piha.
Kuva: Mikko Laaksonen, 2014.

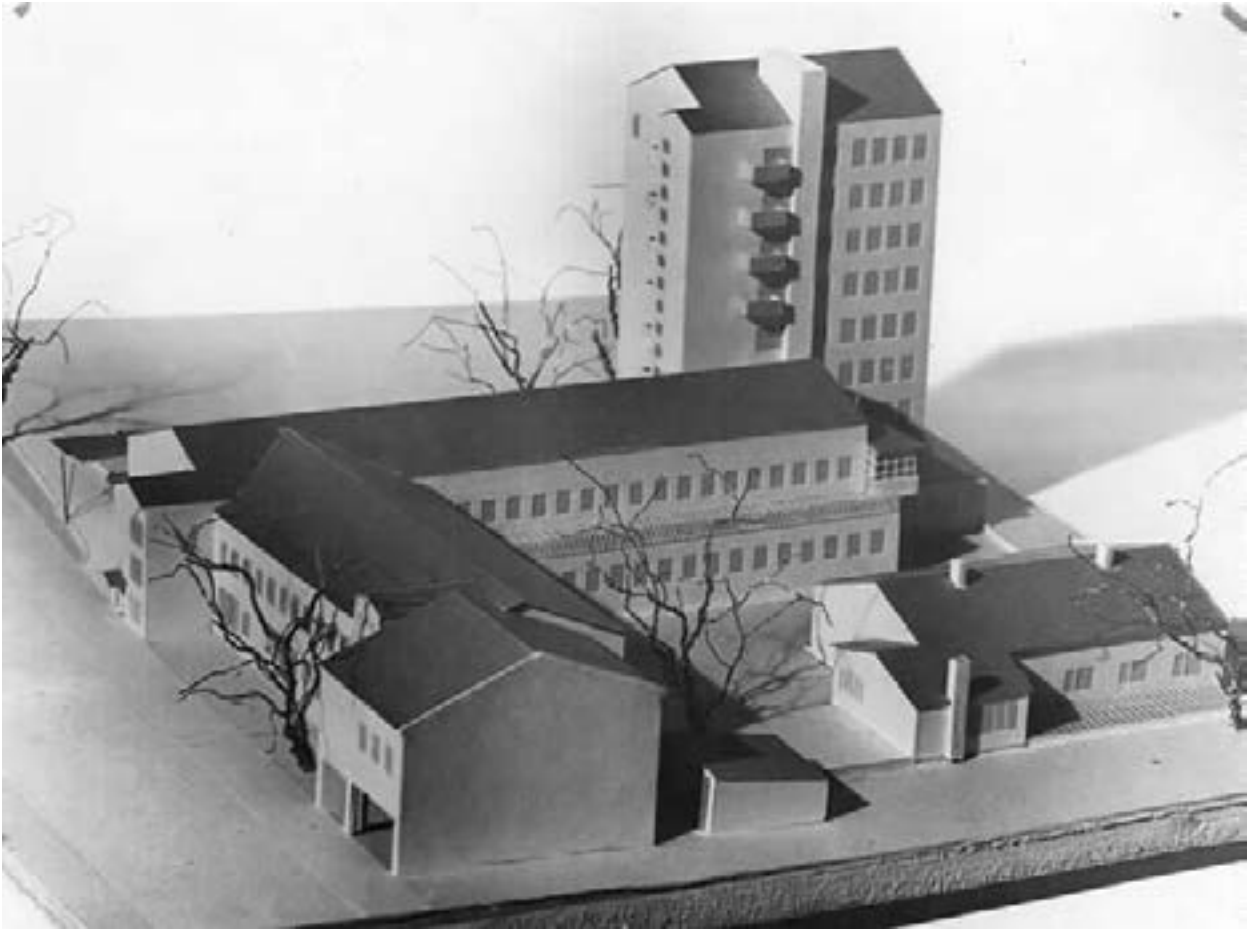
Turunmaan saaristokuntien sairaala, Turku 1948 - 1954

Suurin Turunmaata palveleva Erik Bryggmanin rakennus ei ole Turunmaalla, vaan Turussa. Göteborgilainen lääkäri Gert von Sydow, joka toimi 1941 - 1942 Turunmaan saaristossa, arvioi lasten hoidon edellyttävän sairaanhoitokeskusta. Turunmaan sekä Göteborgin ja Bohusin läänien Punainen risti keräsivät varoja saaristokuntien yhteiseen sairaalaan. Ruotsissa kerätyillä kruunuilla ostettiin kahvia, jonka arvo Suomen markkoissa oli moninkertainen. Lastensairaalan lisäksi rakennukseen sijoittui Punaisen ristin, Mannerheimin lastensuojeluliiton ja Folkhälsanin järjestötiloja sekä Fruntimmerförening-yhdistyksen lastenkoti.

Harjakattoinen ja rosorapattu rakennus on ryhmitelty siiviksi Sirkkalankadun ja Kaskenkadun varteen; sisäänkäynti katoksineen on kulmassa. Pihan puolella oli terasseja ja piharakennuksena erillinen lastenkoti. Rakennuksen korosteena oli kahdeksankerroksinen henkilökunnan asuntola. Ensimmäinen vaihe valmistui 1951. Sirkkalankadun siipi korotettiin myöhemmin kolmikerroksiseksi, jolloin poikkipäätyjä muutettiin. Terassit on muutettu sisätiloiksi 1965 ja 1971 ja aulan porras poistettu 1972. Kaksikerroksinen lisäsiipi Kaskenkadulle rakennettiin 1984 - 1985 Sigvard Eklundin suunnitelmien mukaan.

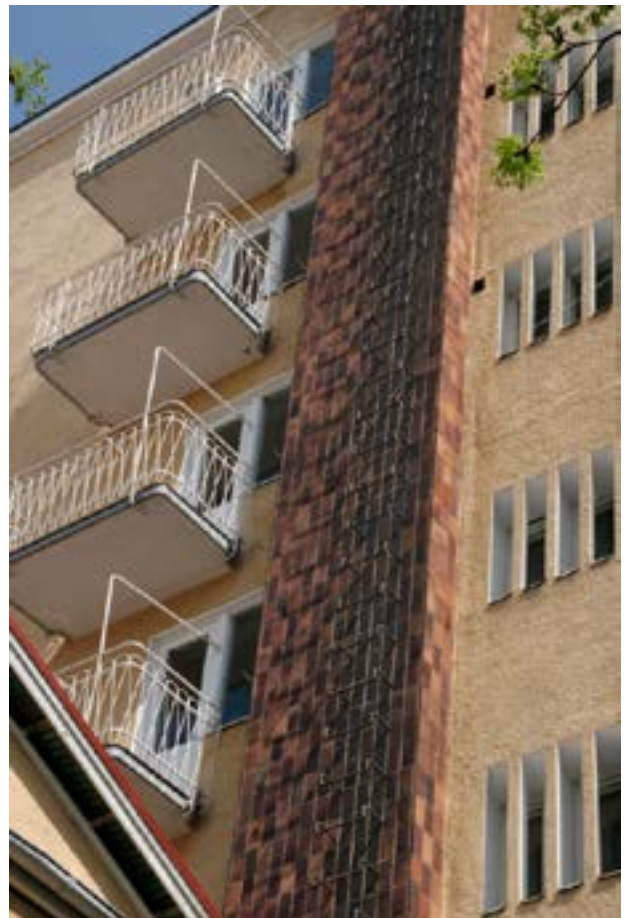
Sirkkalankadun julkisivu.
Kuva: Milla Järvipetäjä, 2010.

Turunmaan sairaalan pienoismalli.
Kuva: TMK

Hoitajien asuintornin ovi.
Kuva: Milla Järvi­petäjä, 2010.

Julkisivu­uyksityiskohta.
Kuva: Milla Järvi­petäjä, 2010.

Paraisten kansakoulu 1950–1955

Bryggman toteutti 1940 - 50-luvun vaihteessa kaksi kansakoulua; Övernäsin kansakoulun Maarianhaminaan sekä Paraisten Malmin kansakoulun. Bryggman tutustui Kööpenhaminan-matkalla 1946 ja Ruotsin-matkalla 1948 kouluihin.

Erityisesti Nils Ahrbomin ja Helge Zimdahlin suunnittelemat koulut, Wieselgrensskolan Helsingborgissa (1947) sekä Södra flickläroverket, myöhempi Skanstullin lukio Tukholmassa (1947 - 1948). Ruotsalaisista kouluista Bryggman hyödynsi erityisesti tiilen käyttöä sekä luokkasiivet, joissa oli luokkia vain käytävän etelä- tai lounaispuolella. Samaa perusratkaisua hyödynnettiin Turun talorakennusosaston suunnittelemissa Pansion koulussa (Totti Sora, 1948 - 1950) sekä Vasaramäen koulussa (Veijo Kahra, 1952 - 1953)

Kutsukilpailun voiton perusteella rakennetun koulurakennuksen julkisivuissa on käytetty keltaista rosorappausta ja valkoista sileää rappausta, kivijalassa liuskekivipintaa ja eteläsiivessä keltaista tiiltä. Pohjoiseen päin suuntautuu juhlasali-liikuntasalin ja ruokalan käsittävä nivelosa, jonka päässä on Heikki Niemisen tekemä, 1955 paljastettu reliefi. Ruokalassa on rakennuksen alkuperäinen pienoismalli. Katoksella ja loivilla portailla korostettu sisäänkäynti on nivelosan ja länteen päin ulottuvan luokkasiiven yhtymäkohdassa, sen vieressä on auditorio. Länteen ulottuvan kolmikerroksisen luokkasiiven luokat ovat pääosin tiiliseinäisen käytävän eteläpuolella, pohjoispuolella on vain kuvaamataidon luokka. Päädyssä on viisitokattainen, isojen ikkunoiden valaisema teknisen työn luokka ja alakerroksessa uima-allas. Luokkasiiven päässä on suuri kello. Yksikerroksisessa eteläsiivessä on muun muassa kansliat. Aulojen lattiat ovat Bryggmanille tyypillisesti tiiltä ja useissa huoneissa on harjakattomaisia sisäkattoja.

Laajennusosa (Pekka Mäki, Silja Törnström / Arkkitehtitoimisto Sigge Oy 2005) on etelään suuntautuvan luokkasiiven eteläpäässä. Loiva harjakatto, rappaus ja kivijalan liuskekivipinnoite kytkevät rakennuksen vanhaan osaan. Laajennussiiven paikka oli osoitettu alkuperäisessä suunnitelmassa.

Wieselgrensskolan, Helsingborg, Nils Ahrbom ja Helge Zimdahl 1947.
Kuva: Erik Bryggman, ÅABS, 1948.

Malmin koulu.
Kuva: Mikko Laaksonen, 2013.

Malmin koulun liikuntasali
Kuva: Mikko Laaksonen, 2011.

Kiehtovat tuulimyllyt

Kirsti Horn

Kuva: Kirsti Horn, 2016.

Sisällys

Mikä myllyissä kiinnostaa?

- Historia
- Maisemallinen arvo
- Rakennus
- Kone

Tuulimyllyjen lukumäärästä

- Lähtökohta
- Tuulimyllyjen lukumäärä vuosina 1900, 1947 ja 2017
 - koko maassa ja Varsinais-Suomessa

Mitenkähän tämä vekotin oikeastaan toimii?

- Mitä myllyssä jauhettiin?
- Tuulimyllyn muita käyttötarkoituksia
- Keskiaikaista konetekniikkaa: tuulimyllyn toimintaperiaatteet
- Voiman siirto

Turunman myllytyypit ja niiden esiintymisalueet

- Myllytyyppien esiintymiä kuvaavat Varsinais-Suomen kartat
- Jalkamyllyt
- Jalkamyllyjen esiintymisalueet Varsinais-Suomessa
- 1700-luvun jalkamyllyt
- Harakkamyllyt
- Harakkamyllyjen levinneisyys Varsinais-Suomessa
- Turunmaan harakkamyllyjen erikoispiirteitä
- Mamsellimyllyt

Myllyjen siirtäminen

Yhteenveto ja kiitokset

Mikä myllyssä kiinnostaa?

Perinteisen tuulimyllyn viehätys ja merkitys on monitahoinen. Mylly on ensinnäkin nerokas kone, jonka suojana on mielenkiintoinen rakennus, lisäksi se on yleensä ollut kulttuurimaiseman kohokohta, ja aina sillä on tarina.

Historia

Tuulimyllyjen yhteinen tarina alkaa länsimaissa joskus varhaisella keskiajalla. Se on avainasemassa maanviljelyksen sekä elintarviketuotannon kehityksessä ja teollistumisessa. Arvellaan ristiretkeläisten tuoneen idean mukanaan itämailta, missä tuulimyllyjä tiedetään olleen olemassa jo ammoisista ajoista. Sitten on laitetta kehitetty lännessä jalkamyllystä yhä monimutkaisempiin muotoihin. Suomeen tekniikka rantautui Ruotsin kautta 1400-luvulla. Yhteisen tarinan loppu alkaa siirtymisestä höyryvoimaan ja lopulta sähköön voimanlähteenä. Melkein joka talolla oli tuuli- tai vesimylly vielä 1800-luvun lopulla, mutta nämä puhtaasti energian talouskoneet menettivät tehtävänsä hyvin nopeasti seuraavan vuosikymmen alkuvuosina kaikkialla maailmassa. Toisen maailmansodan jälkeen ei tuulimyllyjä ole käytetty Suomessa kuin nimeksi. Mutta toimettomanakin tuulimyllyt jäivät sellaisiin pihoihin, missä esi-isien perintöä ymmärrettiin vaalia. Monet, joilla ei ollut resursseja myllynsä ylläpitoon, tallettivat sen lähimpään kotiseutumuseoon. Näin tuulimyllyjen tarina ei suinkaan ole vielä päättynyt, mutta on selvää, että ilman huolenpitoa ja kunnioitusta mikä tahansa historiallinen monumentti on ennen pitkää tuhon oma - varsinkin, kun se on kokonaan tehty puusta.

Maisemallinen arvo

Tuulimylly peltoaukealla tai kallion laella on huomiota herättävä yksityiskohta maisemassa. Se tarvitsee tuulta toimiakseen ja samalla se on varmasti isännän ylpeyden aihe, jota ohikulkijan sopii ihaila. Alkuperäisellä paikallaan seisovat myllyt ovat Varsinais-Suomessa valitettavan usein kuitenkin joutuneet metsän peittoon, jolloin niiden merkitys osana kulttuurimaisemaa on kokonaan hävinnyt. Tämän tilanteen korjaamista ei liene vaikea toteuttaa. Ulkomuseoissa tontti on usein rajoitettu, ja tämän vuoksi monet tuulimyllyt ovat saaneet niiden toiminnan kannalta epätyypillisen paikan.

Rakennus

Puhtaasti funktionaaliset myllyrakennukset edustavat taidokasta ja jylhää talonpoikaista estetiikkaa. Myllyn vaipparakenne on oikeastaan osa konetta, jossa on kaikki tarpeellinen, mutta ei mitään turhaa. Kaikki Varsinais-Suomen tuulimyllyt ovat silmää hivelevän sopusuhtaisia rakennuksia.

Kone

Ensimmäisenä kiinnitämme huomion siipiin, tekniikkaan, jolla tuulivoimaa hyödynnetään. Ajat sitten nämä ovat lakanneet Suomessa pyörimästä, mutta ne herättävät katsojan uteliaisuuden: miten tähän tämä vekotin oikeastaan toimii? Tuulimyllyn konetekniikka on siis peräisin keskiajalta ja laitteethan ovat tosiaan kokonaan puuta! (Kansikuva) Mitä puuta? Kuka veisti? Milloin? Kenelle? Missä suunnitelmat? Mieleessä herää vaikka kuinka monta kysymystä jo ennen kuin edes

astuu ovesta sisään, mutta varsinkin sen jälkeen, kun ensin on toipunut ällistyksestään mahtavan rattaiston äärellä. Läheskään kaikkiin kysymyksiini en ole vielä löytänyt vastausta, mutta kuva on tarkentunut kahden kesän inventointiretkillä Varsinais-Suomessa. Joka myllyssä nimittäin oppii jotakin uutta, sillä kahta samanlaista tuulimyllyä ei olekaan.

Tuulimyllyjen lukumäärästä

Lähtökohta

Suomessa on ollut valtava määrä tuulimyllyjä 1800-luvulla, mutta ne ovat olleet pääasiassa pieniä koti-tarvemyllyjä, kun taas teknisesti kehittyneemmissä ja teollistuneemmissa maissa suuri osa myllyistä on ollut teollisuuslaitoksia. Jotta omasta perinnöstä saisi jonkinlaisen käsityksen, on ensimmäiseksi kartoitettava sen määrä ja sijainti. Sen jälkeen voi paneutua typologiaan, alueellisiin variaatioihin ja lopuksi detaljeihin.

Viimeksi Suomen tuulimyllyjä tutkivat laajemmin fil. lis. Auvo Hirsjärvi ja kuuluisa englantilainen teollisuuden perinnön tutkija, koneinsinööri Rex Wailes 1960- ja 70-luvulla¹. Tämän päivän tilanteesta on parhaiten selvillä hollantilainen tutkija Drs. L. P. M. van der Drift, joka on laatinut niin kattavan luettelon maassamme säilyneistä tuulimyllyistä kuin on mahdollista Alankomaista käsin. Hän on myös tehnyt pitkiä valokuvamatkoja koko Suomessa päämääränään selvittää maamme kaikkien myllyjen tarkka sijainti ja tyyppi edustamansa mylly-yhdistyksen - The International Molinological Society - kansainväliseen myllytietokantaan². Lähteinään hän on käyttänyt Hirsjärven ja Wailes'in kirjasten lisäksi internetiä, Museoviraston ja Mills Archive'n arkistoja³, karttoja, Google Earth ohjelmaa, vanhoja postikortteja sekä tämän kirjoittajan maakuntamuseoiden kanssa yhteistyössä laatimaa 550 myllyn luetteloa, jonka yhteenveto julkaistiin 2014⁴. Myllyjä on sittemmin löytynyt yli 100 lisää ja näyttää löytyvän vieläkin joka kerta, kun tapaa paikallisten museoiden edustajia, myllyjen omistajia ja kotiseutuyhdistysten aktiivijäseniä.

Tuulimyllyjen lukumäärä vuosina 1900, 1947 ja 2017 koko maassa ja Varsinais-Suomessa

Lähin numeerinen vertauskohde päivän luetteloinnille on kansatieteen prof. Ilmar Talven maininta 556 tuulimyllystä maassamme Ahvenanmaata lukuun ottamatta vuonna 1947.⁵ Vastaava luku vuonna 2017 on 463. Vuonna 1900 Suomen läänien kuvernöörit laativat viimeiset *Alamaiset kertomuksensa läänin tilasta*. Näissä on tilastotietoa Petojen tappamista koti-eläimistä, Henkikirjoihin ja kirkonkirjoihin pannusta väestöstä, Ruishehtolitrin hinnanvaihtelusta ynnä muusta tärkeästä, kuten myös Myllyjen lukumäärästä.

Vuonna 1900 Suomessa oli 268 höyrymyllyä, 3905 vesimyllyä ja 8933 tuulimyllyä.⁶ Vuoden 2017 laskujen mukaan perinteisiä tuulimyllyjä on jäljellä 630 kpl. Lisäksi massamme on säilynyt ainakin 22 tuulipumppua 1900-luvulta, 11 perinteisen myllyn rauniota ja 2 replikaa (Kartta 1).

Tuulimyllyjen lukumäärä on siis vähentynyt keskimäärin 7 prosenttiin vuoden

1 Hirsjärvi 1909-1998; Wailes 1901-1986

2 <http://milledatabase.org>,

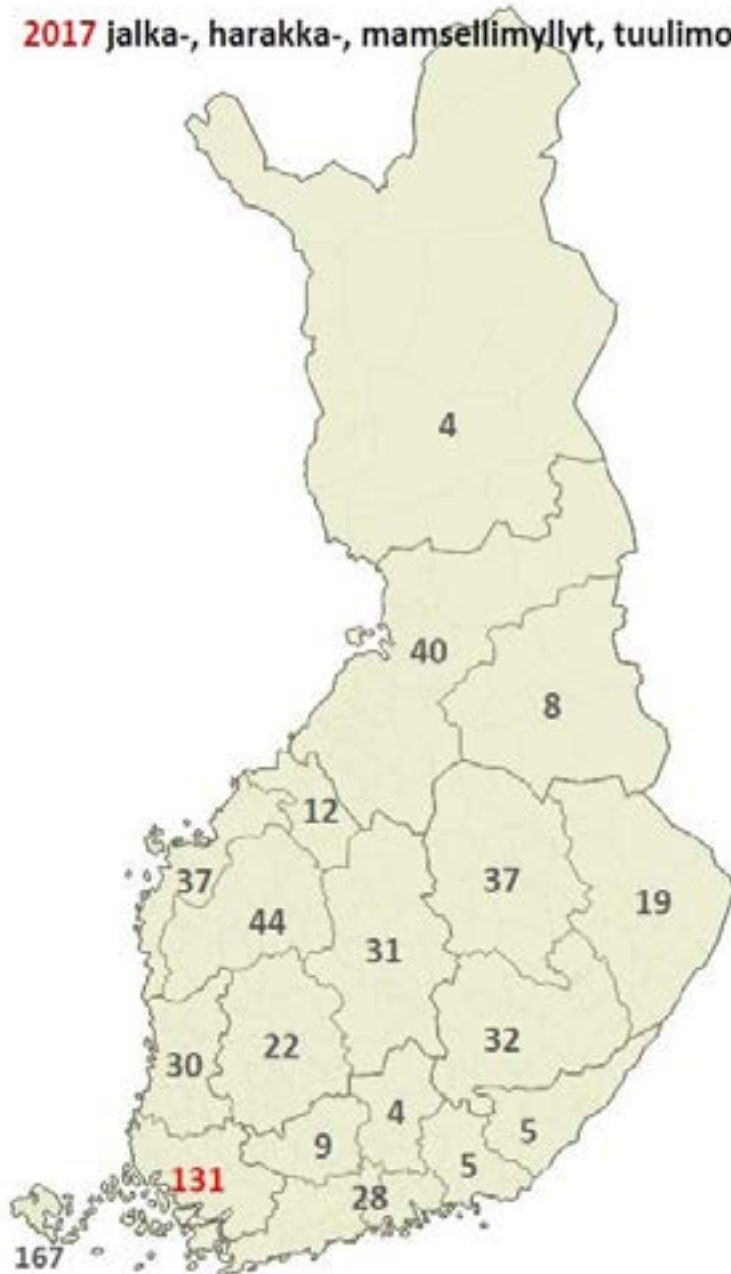
3 <https://catalogue.millsarchive.org/finnish-mills-material>

4 <http://www.sustainableheritage.eu/tuulimyllyt/>

5 Suomen kansankulttuuri SKS 1979, sivu 57.

6 <http://www.doria.fi/handle/10024/90693>

2017 jalka-, harakka-, mamsellimyllyt, tuulimoottorit: 665 kpl

Kartta 1: Monen vuoden tutkimuksen tuloksena on Suomessa vuonna 2017 tunnettujen tuulimyllyjen määräksi saatu 665 (van der Drift ja Horn). Lukumäärä kasvaa edelleen.
Kartta: Kirsti Horn

1900 luvuista ja 83 prosenttiin sodan jälkeisistä luvuista. 120 vuotta sitten puolet maamme tuulimyllyistä oli Varsinais-Suomen maakunnassa eli alueella, johon kuuluivat nykyisen Varsinais-Suomen lisäksi Ahvenanmaa ja Satakunta. Samalta alueelta löytyvät edelleenkin puolet Suomen perinteisistä tuulimyllyistä eli noin 330 kpl. Vertauksen vuoksi mainittakoon, että Hollannin pinta-ala on vain kaksi kertaa niin suuri kuin entinen Turun ja Porin lääni. Siellä on vuonna 1900 ollut noin 6250 tuulimyllyä, joista on meidän päiviimme säilynyt 1084, toisin sanoen 17 prosenttia – useimmat toiminnassa alkuperäisessä tehtävässään elintarvike-tuotannossa ja vesipumppuina.

Mitenkähän tämä vekotin oikeastaan toimii?

Seuraavassa tarkastellaan tuulimyllyjen yhteisiä piirteitä, jotka ovat niiden tehtävässä ja koneistossa.

Mitä myllyssä jauhettiin?

Kun muualla maailmassa tuulivoimaa valjastettiin jos jonkinlaisten raaka-aineiden hienontamiseen, ei suomalaisissa pienissä kotitarvemyllyissä jauhettu juurikaan muuta kuin jyviä jauhoksi. Vanhimmat viljalajit ovat ohra, ruis ja kaura. Vehnää on viljelty vain aivan maan lounais- ja eteläosassa, ja isommassa mittakaavassa vasta 1800-luvun loppupuolelta lähtien. Jyvien joukosta seulottiin ennen jauhamista suurimmat roskat, ja sen jälkeen tehtiin puhdistus ilmavirtaa hyödyntäen joko käsin viskomalla tai viskurikoneen avulla. Vain kaikkein suurimmissa myllyissä oli tilaa seulontakoneelle myllyn sisällä, joten raaka-aineen piti olla puhdasta ja kuivaa tullessaan. Kosteaa viljaa paakkuuntui nimittäin kiinni kiviin ja aiheutti paljon harmia. Jyvät jauhettiin kuorineen. Viimeinen siivilöinti tehtiin vielä ennen leipomista.

Myllyssä jyvät kaadettiin suureen suppiloon eli *tuuttiin*, josta ne valuivat ränniin, jota kutsutaan *porsaaksi*. Se johtaa jyvät yläkiven *silmään*. Sekä tuutti että porsas roikkuvat köysien varassa irti rakenteesta (joissakin myllyissä tuutti seisoo jalkojen varassa kiviä ympäröivän laatikon kannen päällä). Jyvien liikettä saattoi säätää sululla. Porsas asetettiin niin että kulmikas lyhdynvarsi töytäisi sitä pyöriessään, jolloin jyvät valuivat eteenpäin. Seuraavaksi - Samuel Roosin sanoin – *Meidän tawallisissa jauho-myllyissä pyörii päällyskiwi ympäriinsä, leikkaa terävyydellensä, musertaa painollansa ja hieroo liikunnollansa jywät jauhoiksi, jotka wiipotuksen voimalla sen alta lähtewät.*⁷ Tästä jauhun matka jatkui torven kautta tynnyriin ja edelleen säkkiin (Valokuvat 1 ja 6).

Valokuva 1: Tuutti, johon jyvät kaadettiin ja porsas, joka johti ne kiven silmään ovat joka myllyssä erilaista muotoilua.
Kuva: Kirsti Horn, 2016.

Tuulimyllyn muita käyttötarkoituksia

Pärekaton tekemisessä tarvittavien naulojen teollinen tuotanto alkoi 1800-luvun puolivälissä, jonka jälkeen katemateriaali saavutti suuren suosion. Päreitä käytettiin katontekoon vielä 1950-luvulla, kunnes kestävämmät ja paloturvallisemmat materiaalit sivuuttivat vanhan tekniikan. Päreet tehtiin aina paikallisesti erilaisilla koneilla käsivoimin tai hevosen tai tuulivoiman avulla kuten saaristossa. Niissä Turunmaan tuulimyllyissä, joissa oven yläpuolella julkisivusta törröttää koukku, on ollut pärehöylä. Monissa on lisäksi jokin osa höylän kannakkeista vielä seinällä, ja joskus itse höyläkin löytyy myllyn sisältä. Siipiakselin peräpäähän kiinnitettyyn koukkuun ripustettiin tanko, joka muutti koukun pyörimisliikkeen edestakaiseksi. Tanko nosti ja laski kiskoja varaan asetettua suurta höylää. Nauvossa ja Korppoossa on päreiden valmistaminen tuulimyllyn avulla ollut suosittua. Yhteensä 12 säilyneessä myllyssä on vielä höylän osia jäljellä ja yksi toimintakelpoinenkin höylä löytyy Korppoosta. (Valokuva 2)

Tuulen voimalla voi myös sahata lautoja. Sahamyllyistä komein on säilynyt Turunmaalla Åselholmin saarella. Pienteollisen mittakaavan laitos perustuu puiseen myllyyn verrattuna kehittyneempään rautaiseen konetekniikkaan.

Valokuva 2: Saaristolainen pärehöylä myllyn seinustalla.
Kuva: Kirsti Horn, 2016.

Keskiaikaista konetekniikkaa

Eniten kunnioitusta tuulimyllyssä herättää sen puinen koneisto. Materiaali on pääosin tiheäkasvuista mäntyä ja kuusta. Kovalle kulumiselle alttiit osat – hammasrattaan pyöreä kehä, puolat, tapitus sekä hampaat ja lyhdyn puolat – tehtiin useimmiten koivusta. Kallisarvoista rautaa ja sepän työtä, on käytetty säästeliäästi vain lyhdyn varren eri osiin, lyhdyn, siipiakselin peräpäähän ja kaulan laakerointiin, ja joskus yläkivenkin vahvikkeeksi. Ne paikat koneistossa, joita on rasvattu, erotuvat tummina, ja tervan sekaista ihraa on usein valunut pitkin seiniä ja konetta. Myllyn käydessä suurin kitka syntyy siipiakselin lattaraudoilla vahvistetun kaulan kohdalla, siipiakselin peräpäähän laakerissa ja naparaudan alapäässä, joita kaikkia tuli tarkkailla ja rasvata myös jauhamisen lomassa, etteivät ne kuumenneet liikaa ja sytyttäneet tuleen koko laitetta.

Voiman siirto

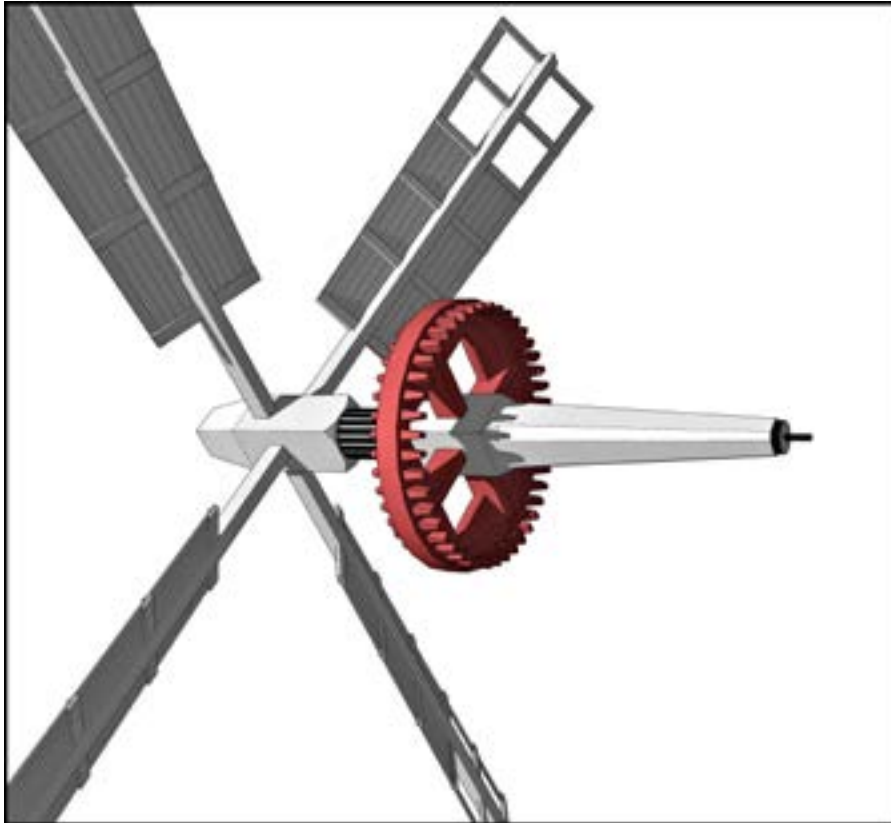
Piirustukset 1 - 4 näyttävät koneen osat oikeassa suhteessa keskenään. Tuulen voiman siirto tapahtuu kaikissa tuulimyllyissä vaihteittain siten, että ensinnäkin siivet pyörittävät siipiakselia (Piirustus 1). Mutamaa poikkeusta lukuun ottamatta Turunmaan ja Varsinais-Suomen myllyissä on neljä symmetristä, kiilamaista siipeä. Kaksi vastakkaista siipeä muodostaa 10–11 metriä pitkän parin. Ne rakennetaan siten, että yksi siiven lapa kiinnitetään paikalleen siipien yhteiseen rankaan eli *armiin*⁸ maassa. Toisen osat tehdään valmiiksi, mutta ne jäävät odottamaan, kunnes *armi* on pujotettu ja kiilattu siipiakselin reikään. Valmis lapa nostetaan ylös pystyyn ja sitten nikkaroidaan toinen lapa alhaalta ylöspäin asentamalla ensin poikki-pienat eli *karat* armin läpi tehtyihin reikiin. Karoja pitkin voi ketterä nikkari kiivetä ylös kiinnittämään siiven lautoja. Siipien asentaminen on myllyn rakentamisvaiheista viimeinen, mutta työ joudutaan toistamaan muutaman vuosikymmenen välein, kun *armit*, ja silloin tällöin myös siipitukin pää, lahoavat ja katkeavat tuulessa. Siipien kärjissä on avonaiset *portit*, joihin laitettiin luukut tuulen voimakkuuden mukaan, kun mylly käynnistettiin. Sen levätessä siivet kiinnitettiin seinään tukevalla rautaketjulla.

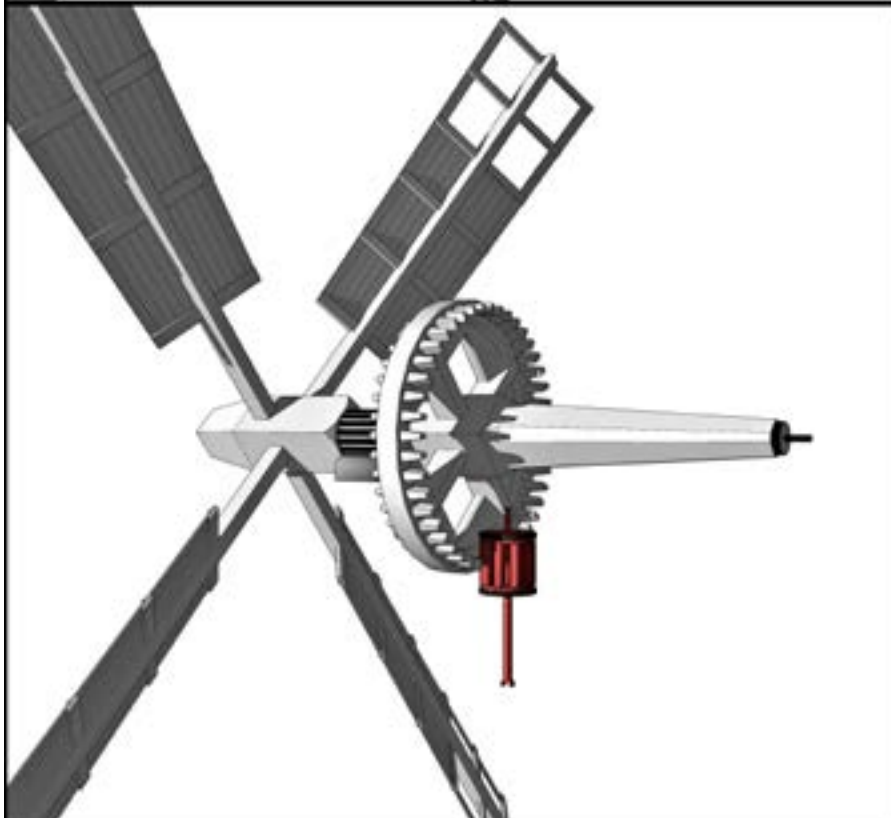
Piirustus 1: Tuulimyllyn kone. Siivet ja siipiakseli. Piirustus: © Stephan Horn

8 Tuulimyllyjen osien nimet on lainattu Auvo Hirsjärven kokoamasta luettelosta vuodelta 1971. Nimet vaihtelevat paikkakunnittain, mutta harva myllynomistaja näitä enää muistaakaan.

Siipiakseliin on kiinnitetty myös suuri hammasratas, joka pyörii samaa vauhtia kuin siivet (Piirustus 2). Rattaan halkaisija vaihtelee 150 ja 210 cm välillä myllyn koon ja tyyppin mukaan. *Lyhdyksi* kutsutun vaihteen kautta voima siirtyy sitten pyörittämään ylem্পää myllynkiveä yleensä n. $4\frac{1}{2}$ kertaa hammasrattaan kiertoa nopeammin, (Piirustus 3). Yleinen hampaiden lukumäärä on 44 lyhdyn puolien eli *kalikoiden* määrän ollessa useimmiten 9. Jotta toisiaan vasten hankaavat puuosat kuluisivat tasaisesti, on oleellista, että hampaiden lukumäärä ei ole jaollinen lyhdyn puolien kanssa, sillä näin samat osat kohtaavat harvemmin. Vain niissä harvoissa myllyissä, joissa on kaksi tai useampi kivipari, tarvitaan useampia vaihteita. Turunmaalla ei tällaisia myllyjä olekaan.

Piirustus 2: Tuulimyllyn kone. Suuri hammasratas. Piirustus: © Stephan Horn

Piirustus 3: Tuulimyllyn kone. Lyhty ja sen akseli eli lyhdynvarsi, jonka alapää on kaksiahaarainen. Piirustus: © Stephan Horn

Piirustus: © Stephan Horn

Valokuva 3: Kahna ympäröi jauhinkivet ja estää jauhон karkaamisen työtilaan.
 Kuva: Kirsti Horn, 2016.

Valokuva 4: Alakiven pohja on jalkamyllyssä näkyvillä.
 Kuva: Kirsti Horn, 2016.

Valokuva 5: Romahtaneesta myllystä on säilynyt kaunis yläkivi. Huomaa siiliraudan kolot yläkiven pohjassa.
 Kuva: Kirsti Horn, 2016.

Yläkiven korkeutta, ts. jauhojen karkeutta, voi säätää nostamalla ja laskemalla puomia eli *sammakkopenkkiä*, jonka päällä on *naparaudan* alustana rasvakuppi, metallilevy tai kivi eli *sammakko* (Valokuva 7). Sammakkopenkin säätövivut ovat sivuseinällä. Naparauta kulkee alemman jauhinkiven silmään kiilatun puutapin eli *tyynyn* läpi ja kantaa yläkiveä lattaraudan eli *siiliraudan* avulla, joka asetetaan yläkiven pohjaan tehtyihin koloihin (Valokuvat 4 ja 8). Naparaudan kärki sopii siiliraudan keskellä olevaan reikään. Kun jyvät johdetaan kivien väliin ylhäältäpäin yläkiven silmästä, estää tynny niitä valumasta suoraan rei'istä läpi lattialle. Yläkiven silmästä voi nähdä osan siilirautaa ja lyhdyn akselin eli *lyhdynvarren* alapäässä olevan kaksiahaaraisen *kouran*, joka tarttuu siilirautaan yläkiveä pyörittämään (Valokuva 9).

Valokuva 6: Puista jauhotorvea jatkettiin usein kankaalla. Taustaseinällä näkyvät yläkiven säätövivut.
Kuva: Kirsti Horn, 2016.

Valokuva 7: Naparauta pyörii rasvakupissaan, lävistää alakiven silmässä olevan puutapin ja pyörittää siiliraudan välityksellä yläkiveä. Tohnan isäntä Veikko Kotirannan synteesi: "Koko koneiston tuottama pyörimisliike keskittyy tässä lantin kokoiselle alalle". Kuva: Kirsti Horn, 2016.

Valokuva 8: Siilirautoja Göran Dahlin kokoelmasta, Saltvik, Ahvenanmaa. Kuva: Kirsti Horn, 2017.

Valokuva 9: Tämä näkymä yläkiven silmästä on harvinaisen selvä, koska alakiven puutappi on pudonnut: siilirauta on lyhdynvarren kouran otteessa. Kuva: Kirsti Horn, 2017.

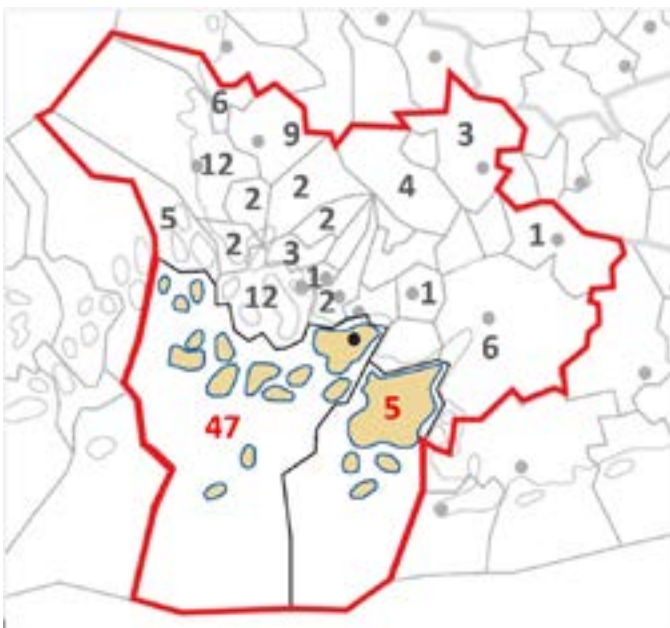
Turunmaan myllytyypit ja niiden esiintymisalueet

Kokonaiskuvan havainnollistamiseksi ja hallitsemiseksi on Varsinais-Suomen perinteisten tuulimyllyjen esiintymisalueista laadittu kartat. Yksittäisen myllyn tarkemman sijainnin löytää em. kansainvälisestä myllytietokannasta: "milldatabase". Edellä esitetyn teknisen tiedon täydentämiseksi tässä esitetään lisäksi kahden myllytyypin rakenne ja joitakin niiden yksitviskohdista.

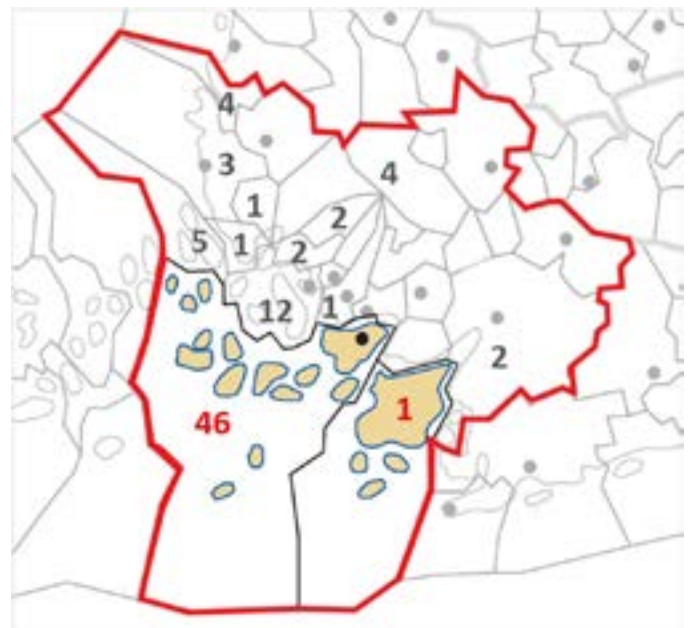
Myllytyyppien esiintymiä kuvaavat Varsinais-Suomen kartat

Turunmaa on viereisissä kartoissa 2 - 7 esitetty osana Varsinais-Suomea, johon se luonnollisesti kuuluu. Juuri tätä kautta emämaasta tuotu tuulimyllytekniikka levisikin koko maahan, ja näin läntinen vaikutus leimaa koko lounaisen saariston säilynyttä myllykantaa.

Turunmaalta löytyy pääasiassa kahta kolmesta Suomessa yleisesti tavattavista perinteisistä myllytyypeistä: jalkamyllyjä ja harakkamyllyjä. Kolmannen tyyppin, mamsellimyllyjen, ainoa edustaja on ainutlaatuinen sahamylly Iniön Åselholmissa. Ero eri myllytyyppien välillä on siinä, kuinka niiden siivet käännetään häntäpuusta tuulen mukaan. Tämä selviää, kun katsoo myllyä ulkopuolelta, mutta ulkomuoto heijastaa myös sen sisäisen organisaation ja toiminnan. Vaikka koneen toimintaperiaate on aina edellä esitetyn mukainen, on sen osissa vaihtelua sen mukaan, miten siipien kääntäminen on ratkaistu ja miten tämän seurauksena myllyn vaipparakenne on muotoiltu. Perinteisten tuulimyllyjen konetta suojaava rakennus on erottamaton osa laitteen toimintaa.

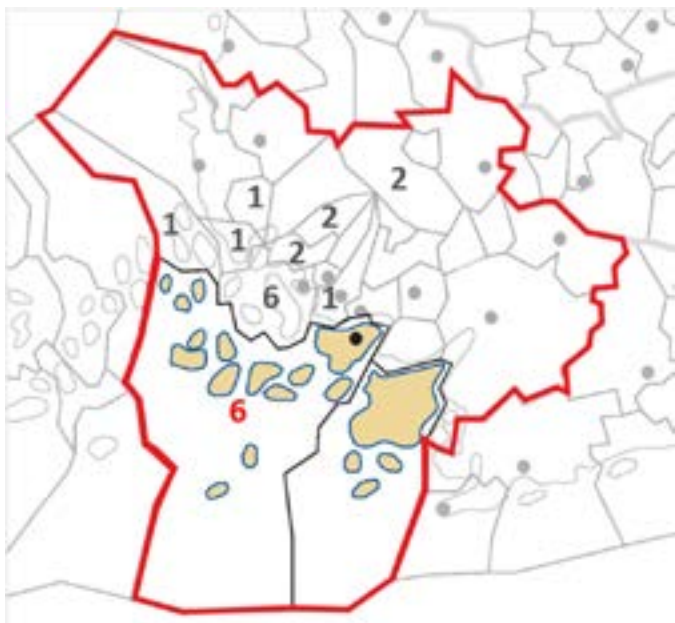

Kartta 2: Varsinais-Suomen kaikki tunnetut tuulimyllyt vuonna 2017: 131 myllyä, joista Turunmaalla 52 kpl. Luku sisältää perinteiset myllyt ja tuulimoottorit.
Kartta: Kirsti Horn.

Kartta 3: Pystyssä olevat jalkamyllyt Varsinais-Suomessa vuonna 2017: yhteensä 84 kpl, joista 47 Turunmaalla.
Kartta: Kirsti Horn

Karttapohja on muokattu Maanmittauslaitoksen kartasta SUOMEN KUNNAT, MAAKUNNAT JA ALUEHALLINTOVIRASTOT.

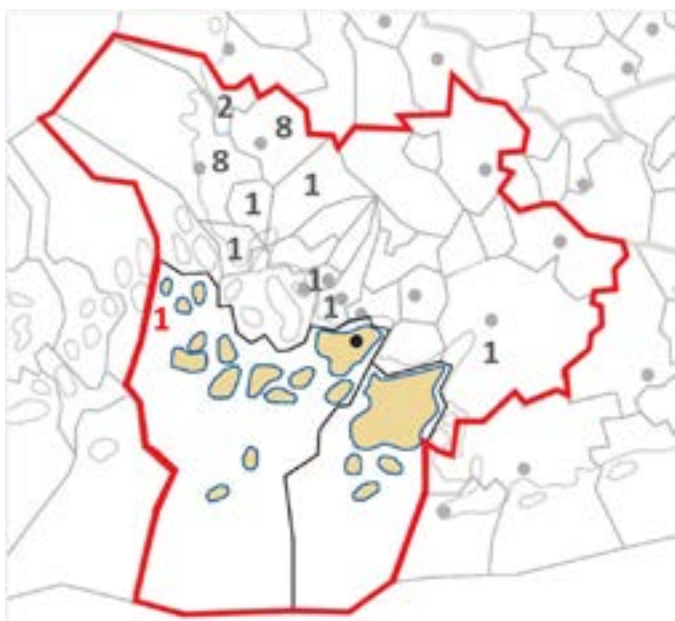
Kartta 4: 1700-luvulta peräisin olevat jalkamyllyt Varsinais-Suomessa keskittyvät saariston pohjoisosiin: yhteensä 22 kpl, joista 6 on Turunmaalla.

Kartta: Kirsti Horn

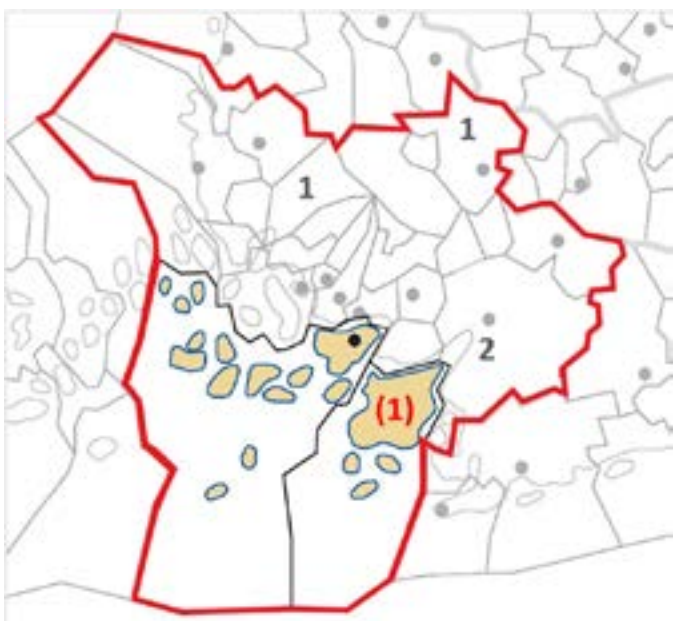
Kartta 5: Pystyssä olevat harakkamyllyt Varsinais-Suomessa vuonna 2017: yhteensä 12 kpl, joista 4 Turunmaalla. Alleviivaus osoittaa ne 9, joissa on neliömäinen pyramidikattoinen alaosa ja kapea yläosa; rengas suuret myllyt, joissa on kaksi kiviparia.

Kartta: Kirsti Horn

Kartta 6: Varsinais-Suomessa on mamsellimyllyjä 25 kpl, joista 1 on Turunmaalla.

Kartta: Kirsti Horn

Kartta 7: Pystyssä olevia tuulimootoreita tunnetaan Varsinais-Suomessa 4 vuonna 2017. Turunmaan viimeinen tuulimoottori purettiin vuonna 2016.

Kartta: Kirsti Horn

Valokuva 10: Saariston tuulimylly avoimella kalliollaan kruunaa Nötön kylämaiseman. Mylly on yksityisomistuksessa. Kuva: Willem van Bergen, 2017.

Jalkamyllyt

Turunmaalta tunnetaan 47 jalkamyllyä ja 5 jalkamyllyn rauniota vuonna 2017. Välittömän korjauksen tarpeessa on ainakin 11 jalkamyllyä Turunmaalla (ja 5 muualla), joissa katto on rikki tai perustukset pettävät.

Jalkamyllyjen esiintymisalueet Varsinais-Suomessa

Kartta 3 osoittaa kuinka Varsinais-Suomen jalkamyllyt sijoittuvat pääosin saaristoon ja rannikon kuntiin. Vain 6 on sisempänä maassa, nimittäin 4 Pöytyällä ja 2 Nousiaisissa. Kun Paraisten huikean määrän, eli 52 jalkamyllyä, jakaa entisten kuntien kesken, on Paraisten kaupungissa Ålön saarella 6 myllyä, Nauvossa 13 (ja 1 raunio), Korppoossa 16 (ja 1 raunio), Houtskarissa 10 (ja 2 rauniota) sekä Iniössä 2 (ja 1 raunio). Saariston myllyjen määrä on kuitenkin mitätön verrattuna aikaan runsaat sata vuotta sitten (Valokuva 11). Maassa makaavat hammasratat ja myllynkivet kertovat viime vuosikymmenten trendistä kylien yhteisillä myllykallioilla. Alun perin avoimeksi raivatut, tuuliset kallioiden ovat nyt useimmiten sankan mäntymetsän ja katajikon peitossa. Puuston katveessa seisovien myllyjen seinät sammaloituvat, jalat lahoavat, ja sitten myllyt unohtuvatkin pikkuhiljaa. Surullisin on tilanne tietysti niillä saarilla, missä talot ovat autioituneet asukkaiden muutettua leveämmän leivän tai mukavuuden perään.

Valokuva 11: Vanha kuva Houtskarın Björkön myllykalliolta. Vain yksi näistä myllyistä on säilynyt tähän päivään. Kuva: Siv ja Bjarne Fagerlundin kokoelma

Turunmaalaisen jalkamyllyn rakenteen yksityiskohdista

Jalkamyllyn selkäranka on sen keskellä seisova jykevä noin kolmen metrin mittainen *napatukki*, jonka varassa on myllyä kannattava, myllyn leveyden mittainen *niskahirsi*. Vain napatukki pysyy paikallaan, kun koko muuta myllyä käännetään tuuleen.

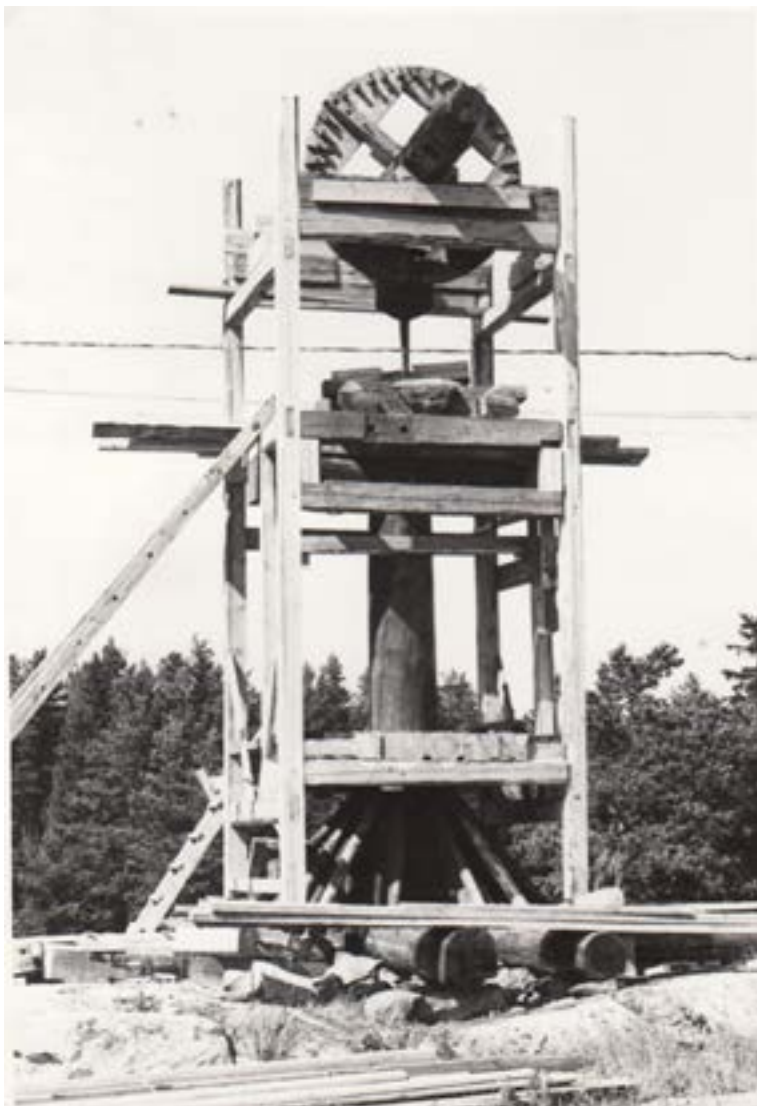
Jalka: Turunmaan jalkamyllyt ovat päällisin puolin hyvin samankaltaisia, mutta kurkistus jalkaosaa suojaavan helman alle paljastaa suurimmat erot niiden rakenteessa. Kaikki saariston tuulimyllyt on rakennettu kalliolle. Perinteinen jalkamyllyn alusrakenne eli *jalka* koostuu ristin muotoon kivien päälle salvotusta kahdesta tai neljästä hirsiparista. Napatukki seisoo keskellä myllyä kalliolla tai kivien päällä hirsien risteyskohdassa ja sitä tukevat kahdeksan tai 16 vinotukea, jotka on lovettu päistään jalan hirsiiin sekä napatukkiin. Myös ainakin 17 myllyssä on useammasta hirsikerrasta pyramidin muotoon salvottu jalusta, jolloin vinotukia ei tarvita. Sälle alttiit jalustan osat on aina suojattu joko perinteisesti laudoituksella, jonka alla on tuohet vesieristeenä, tai modernisti kattohuovan suikaleilla. (Valokuvat 12)

Koska tuulimyllyjä pidettiin irtaimena omaisuutena, ne saattoivat vaihtaa omistajaa ja sijaintia moneenkin kertaan. Siirtojen yhteydessä uusittiin tietysti jalusta uuteen paikkaan sopivaksi. Rakennustekniikka vaihteli uuden omistajan tai paikallisen myllyrakennusmestarin mieltymysten mukaan. Niinpä esimerkiksi Korppoossa on seitsemän myllyä, joissa ei ole lainkaan jalkoja vaan joiden napatukin vinotuet tukeutuvat kallioon porattuihin rautatappeihin. Kuudessa myllyssä napatukki on valettu betoniin. Materiaalivalinnasta päätellen viimeksimainitut myllyt on siirretty vasta 1900-luvulla.

Valokuvat 12: Jalkamyllyjen jalustoissa on monenlaisia ratkaisuja korkean rakennuksen ja jyskyttävän koneen pitämiseksi pystyssä. Kuvat: Kirsti Horn, 2016 & 2017.

Rakenne: Rakenteeltaan Lounais-Suomen jalkamyllyt ovat samantapaisia kuin mm. gotlantilaiset ja virolaiset jalkamyllyt. Kääntyvä myllyaitta on ristikkorakenteinen laatikko, joka kirjaimellisesti roikkuu koneistoineen kaikkineen napatukin päällä kääntyvän niskahirren varassa (Valokuva 13). Napatukin yläpää on veistetty tukevaksi tapiksi ja niskahirressä on sitä vastaava kuoppa. Niveltä voideltiin tervan ja iهران sekoituksella ennen kuin myllyä alettiin hännästä työntämällä kääntää tuuleen. Pitkä häntäpuu myllyn takana, joka toimii vipuna käännettäessä, on sään armoilla, ja siksi se on monissa myllyissä lahonnut poikki. Napatukin varassa on siis koko myllyn paino päinvastoin kuin Suomen pohjoisemmissa ja itäisemmissä hirsirakenteisissa jalkamyllyissä, missä se toimii ainoastaan kuin saranan tappi, jonka ympäri myllyä käännetään. Ristikkorakenne on koottu myllyn tärinän kestäville joustavilla liitoksilla ja koivusta tai kuusesta veistetyillä puutapeilla.

Valokuva 13: Rakenteilla oleva jalkamylly. Napatukki ja niskahirsi muodostavat T:n, joka kantaa koko myllyn koneistoineen. Siipiakseli lepää ristikkorakenteen ylimpien palkkien varassa. Kuva: Timo Söderholmin kokoelma

Mitat: Jalkamyllyissä on kaksi kerrosta, joista ylemmällä on sekä koneisto että työtila. Turunmaalla jalkamyllyjen sivuseinät ovat noin viisi metriä korkeita ja pohja on muodoltaan neliö tai suorakaide, jolloin mylly on ovelta katsoessa 10 - 30 cm pidempi kuin se on leveä. Leveys on keskimäärin 230 cm. Näin myllyn hahmo on kaunis suhteiltaan, kuin kaksi kuutiota päällekkäin, jotka leijuvat lähes metrin irti maasta. Siroutta lisää pystylauditus ja monissa myös ylöspäin levenevät seinät.

Sisäänkäynti: Ovi on nikkaroitu laudasta, ja siinä on sepän tekemät saranat ja avainkilpi sekä useimmiten muhkea tukkilukko. Turunmaalla oven edessä on yleensä pelkkä lattiarakenteen ulokkeista ja häntäpuusta muodostuva taso, jolle kiivetään tikkaita pitkin. Yhdessä myllyssä on umpinainen kuisti. Muualla Varsinais-Suomessa parveke on usein varustettu yksinkertaisella kaiteella ja katoksella, jotka muodostavat kuistin. Paraisillakin on seitsemässä myllyssä tällainen avokuisti (Valokuva 14).

Valokuva 14: Korppoon museon myllyssä on avokuisti, lautakatto ja pelkät vinotuet napatukin tukena.
Kuva: Kirsti Horn, 2016.

Katto: Siipiakselin suuntainen harjakatto on yleensä noin 45° kulmassa. Valtaosassa myllyistä on katemateriaalina perinteinen lomalauta (Valokuva 14). Koska korkealla olevaa puukattoa on työläs huoltaa, ovat monet omistajat päätyneet käyttämään pitkäikäisempää kattohuopaa, joskus betonikattotiliäkin tai saumatua peltiä. Turunmaan myllyistä on 11 päre-, 5 pelti-, 6 huopa- ja 2 tiilikattoa. Vailla kattoa on ainakin 5 myllyä.

1700-luvun arvokkaat jalkamyllyt

Valokuva 15: Vuonna 1736 rakennettu Jackoisin myllyvanhus Iniössä ei ulkoisesti poikkea myöhemmistä jalkamyllyistä. Mylly on yksityisomistuksessa.
Kuva: Kirsti Horn, 2017.

Hyvin mielenkiintoisen ja erityisen arvokkaan ryhmän varsinais-suomalaisten säilyneiden tuulimyllyjen joukossa muodostavat 1700-luvulla ja 1800-luvun alkuvuosina rakennetut runsaat 20 myllyä, joista ainakin kuusi sijaitsee Parais-ten pohjoisosissa. Esiintymisalue jatkuu täältä koilliseen kartan 4 osoittamassa laajuudessa. Alueen museoissa olevat vanhat myllyt ovat peräisin museoiden lähikunnista, kun taas yksityiset myllyt seisovat omistajiensa mukaan alkuperäisillä sijoillaan. 16 myllyssä on vuosiluku, joista vanhin on 1732. Tämä muotoilultaan hyvin yhtenäinen ryhmä on ikänsä puolesta varmasti yksi Suomen myllykannan arvokkaimmista kokonaisuuksista, jota pitäisi tutkia tarkemmin mittaamalla ne esimerkiksi 3D skannausta apuna käyttäen ja dokumentoimalla ne yksityiskohtia myöden piirustuksiin ja valokuviin. Keitä olivatkaan näiden myllyjen mestariraken-tajat, jotka säilyttivät tyyliinsä ja tekniikkansa samanlaisena yksityiskohtia myöden 70 vuoden ajan?

Ulkopuolelta Varsinais-Suomen 1700-luvulta peräisin olevia myllyjä on vaikea erottaa muista, mutta sisäpuolelta näkee, että ne ovat vankempaa tekoa kuin uu-demmat (Valokuva 15). Niiden keskenään hyvin samantapaisissa yksityiskohdissa on nähtävissä kirvesmiehen ja puusepän huolellisuus materiaalivalinnoissa ja jopa hillittyä koristeellisuutta oven karmissa, kivien säätölaitteen kahvassa, tikkaissa, kurkihirressä jne. Kolmessa myllyssä on vielä alkuperäinen piiluttu julkisivulau-doituskkin paikallaan, neljännessä siitä on säilytetty mallipalat. Mielenkiintoisia ovat myös vanhojen myllyjen sisällä olevat kuvat ja kirjoitukset, joita on näissä enemmän kuin uudemmissa. Niiden systemaattinen dokumentointi ja tutkiminen voisi syventää perspektiiviä tuon ajan talonpoikien maailmaan.

Turunmaan kuudesta reilusti yli 200-vuotiaasta jalkamyllyistä kaksi on kriittisessä tilassa, mutta vielä pelastettavissa. Koska Suomessa näin vanhoja rakennuksia on niin harvassa, olisi varmasti hyvä yhteisymmärryksessä jokaisen omistajan kanssa luoda yksityiskohtainen ohjelma niiden säilyttämiseksi ja pelastamiseksi sekä osoittaa siihen yhteiskunnan kautta taloudellinen ja myllyasiantuntijan tuki.

Valokuva 16: Amos Andersson siirsi lähisaarelta harakkamyllyn tilalleen Söderlångvikiin silmiensä iloksi. Näky-mä päärakennuksen kattoterassilta. Kuva: Stephan Horn, 2017.

Harakkamyllyt

Turunmaalla on neljä harakkamyllyä vuonna 2017. Niiden esiintymisalue on Kemiönsaarella ja sen ympäristössä. Ne on rakennettu 1800-luvun alkupuoliskolla.

Harakkamyllyjen levinneisyys Varsinais-Suomessa

Kartta 5 osoittaa, että harakkamyllyjä löytyy vain kolme Kemiönsaarelta ja yksi sen eteläpuolelta. Lounaiselle maankolkalle tyypillisiä ovat alaosaltaan neliömäiset, pyramidikattoiset ja yläosaltaan kapeat myllyt (Valokuva 16). Tämän muotoinen harakka on harvinaisin tyyppi koko maassa, missä niitä on lisäksi tiedossa vain 5 Varsinais-Suomessa 2 Uudellamaalla, 2 Hämeessä ja 4 Ahvenanmaalla. Yhtä lukuun ottamatta kaikki säilyneet harakkamyllyt ovat ehjiä.

Turunmaan harakkamyllyjen erikoispiirteitä

Rakenne: Varsinais-Suomen harakkamyllyjen alaosa on salvottu hirsistä. Sen pohja on keskimäärin ulkomitoiltaan noin 4,5 x 4,5m kokoinen neliö ja seinän korkeus runsaat 2m. Hirsikehikko seisoo kivien varassa irti maasta ja huoneessa on maalattia. Jauhinkivet sijaitsevat keskellä huonetta. Pyramidin muotoisen katon huipulla on myllyn kone pienen jalkamyllyn näköisessä ristikkorakenteisessa ja laudoilla verhoillussa rakennelmassa. Yläosan kääntämiseen tarvittava häntäpuu on korkealla ilmassa kuin harakan pyrstö.

Kone: Harkkamyllyn kone toimii samalla periaatteella kuin jalkamyllyn. Erona on uusi oivallus erottaa napatukkinsa ympäri kiertyvä kone omaan koppiinsa hirsistä kiinteäksi rakennetun työtilan yläpuolelle. Hammasrattaaseen kytketyn vaihteen eli lyhdyn pystyvarsi on sijoitettu ontoksi koverretun napatukin sisään. Samalla, kun napatukin yläpään varassa on niskahirsi, joka kantaa yläosan rakennetta ja konetta samalla tavalla kuin seudun jalkamyllyissä, se yhdistää myllyn osat toimivaksi kokonaisuudeksi. Sen alapään alla ovat jauhinkivet. Onttoa napatukkia ei siis ole kannatettu alapäästään vaan kyljistään vinotukien avulla hirrestä salvotun alaosan nurkkiin, seiniin ja kolmeen ristikkäin asetettuun orteen. Tällaisen harakkamyllyn pystyakseli on 5 - 6 m pitkä, jolloin napatukki on noin metrin lyhyempi (Valokuva 17). Yläkiven korkeutta säättävää naparautaa kannattava puomi ja sen säätömekanismi ovat myllynkivien alla lähellä maan pintaa.

Valokuva 17: Ontto napatukki ja sen sisässä lyhdyn akseli Sagalundin museon harakkamyllyssä.
Kuva: Kirsti Horn, 2016.

Teknisesti harakkamyllyssä on ratkaistu ainakin työturvallisuuteen ja aerodyna-
miikkaan liittyvät ongelmat, jotka ovat jalkamyllyssä haitaksi. Ensinnäkin, mylläri-
työtä helpottaa harakkamyllyssä huomattavasti, että se tehdään yhdessä tasossa
eikä jyväsäkkejä tarvitse kantaa ahtaassa tilassa ylös toiseen kerrokseen jyrkkiä
tikkaita pitkin kuten jalkamyllyssä. Toiseksi, kun kone on eristetty työtilasta, väl-
tetään mylläriin ilmeinen vaara joutua tempaistuksi hammasrattaan ja lyhdyn
väliin. 1800-luvun sanomalehdissä on toinen toistaan murheellisempia tarinoita
onnettomuuksista, joita jalkamyllyissä tapahtui. Tällainen oli erään onnekkaan
nuoren miehen kokemus:

27.6.1887 Sanomia Turusta

*Ilmakeikauksen teki eräs Rymättylän renki viime keskiwiikkona aiwan odottamat-
ta, ollessaan tuulimyllyssä eloja jauhattamassa. Hän käänsi myllyn päin tuuleen
ja päästi irti, mutta piti siiwestä kiinni. Yhtäkkiä lähti mylly pyörimään wei miehen
siiwessään tekemään huiman ympyrän. Kun siipi taas wuorostaan alas tuli, päästi
mies kätensä siiwestä irti ja putosi kalliolle. Ihme kyllä, pääsi mies wahingotta
tuolta pyörämatkalta takaisin.*

Siivet: Muodoltaan ja yksityiskohdiltaan harakkamyllyn siivet ovat samanlaiset
kuin muidenkin myllyjen siivet Varsinais-Suomessa, mutta muita pienemmät.
Paras esimerkki näistä on Sagalundin museossa (Valokuva 18). Ne ovat niin kor-
kealla, ettei niihin ylety, eivätkä ne myöskään voi kolauttaa ohikulkijaa kuoliaaksi
niin kuin silloin tällöin tapahtui jalkamyllyn ja mamsellimyllyn pitkien siipien
pyöriessä. Myllyn kapea yläosa ei aiheuta tuulen pyörteitä samassa määrin kuin
jalkamyllyn leveämpi julkisivu, jolloin harakkamyllyn siivet pyörivät tasaisemmin
ja tehokkaammin.

Valokuva 18: Sagalundin siro museomylly.
Kuva: Kirsti Horn, 2016.

Valokuva 19: Åselholmin yksityisessä omistuksessa oleva sahamyly.
Kuva: Kirsti Horn, 2017.

Mamsellimyllyt

Turunmaalla on vain yksi mamsellimylly vuonna 2017. Se on Åselholmin suuri ja kansainvälisestäkin perspektiivistä ainutlaatuinen sahamyly.

Åselholmin komea, kuusisiipinen sahamyly on rakennettu vuonna 1902. (Valokuva 19, kartta 6) Osittain valurautainen Ruotsista hankittu koneisto on vielä paikallaan lukuun ottamatta pystyakselia, jonka tehtävänä on ollut nostaa ja laskea viittä sahanterää kantavaa raamia. Tämän mittasuhteiltaan poikkeuksellisen mahtavan ja maassamme ainutlaatuisen mamsellimyllyn restaurointi on toteutettu paikallisten aloitteesta ja suurimmaksi osaksi paikallisin voimin. Mylly on yksityisomistuksessa.

Myllyjen siirtäminen

Tuulimyllyn rakenne, ja konekin on suhteellisen helppo purkaa, siirtää ja koota uudelleen. Niinpä hyvin monet myllyt ovat jo kolmannessa tai neljännessä paikassa, sillä niitä pidettiin irtaimena omaisuutena, joka vietiin mukana naimakauppojen tai perinnönjakojen yhteydessä. Tämä heijastaa sitä käytäntöä, että koko mylly on talouskone, jonka saattoi myös myydä. 1800-luvun sanomalehdissä onkin runsaasti tuulimyllyjen myynti-ilmoituksia. Toki niitä ostetaan ja siirretään vielä tänäkin päivänä. Tällainen toimenpide onkin monen raunioituvan myllyn pelastus. Jossakin kaukana erilaisten myllyjen piirissä koreaksi maalattuna ja vieraassa maisemassa ne voivat näyttää eksoottisilta puutarhakoristeilta, mutta naapurisaaren tai -kylän avoimella kalliolla ne ovat kuin kotonaan.

Sata ja kaksisataa vuotta sitten tuulimyllyn siirtäminen sujui varmasti parhaiten jäiden yli. Jotkut myllyn osat, erityisesti napatukki ja jauhinkivet, painavat kuitenkin huomattavan paljon, joten matka esimerkiksi jonnekin ulkosaareen on vaatinut paljon sisua. Erityistä ihailua ansaitsevat ne Jurmon kolme isäntää, jotka hankkivat kukin oman myllyn avoimen Itämeren äärellä olevalle saarelleen, jolla ei ollut metsää rakennusmateriaaliksi sen paremmin kuin peltomaatakaan.

Yhteenveto

Suomessa tuulimyllyjen lukumäärä kääntyi jyrkkään laskuun jo vuoden 1890 jälkeen, kun samaan aikaan vesimyllyjen ja etenkin höyrymyllyjen määrä kasvoi. Varsinais-Suomessa on aina ollut maamme tihein myllykanta, mutta monilla paikkakunnilla ne ovat jo tyystin hävinneet. Turunmaa on tässä suhteessa poikkeus: maakunnan 131 perinteisestä myllystä on 52 vielä pystyssä Turunmaan saarilla.

Monen myllyn sanotaan olevan käyttökelpoinen, mutta kulttuuriympäristössämme ei yksikään ole pyörinyt pitkiin aikoihin edes näytösluonteisesti. Huomattava osa, 91%, saariston tuulimyllyistä on yksityisessä omistuksessa. Kotiseutumuseoissa olevia myllyjä ovat Turunmaalla Saariston rengastien varrella Paraisten museon, Skyttalan museon, Korppoon museon ja Houtskarın Näsbyn museon jalkamyllyt sekä Kemiönsaarella Sagalundin museon harakkamylly. Voisikohan näistä jonkin panna pyörimään esimerkiksi muille ja kehittää siitä paikallista neuvontaa 51 muun myllyn omistajalle? Mallia voisi hakea Saarenmaalta ja Hiidenmaalta.

Kiitos!

Lopuksi esitän lämpimät kiitokseni kaikille maakunnan myllyjen omistajille, jotka ovat ystävällisesti avanneet minulle ovet näiden ihmeellisten rakennusten ja koneiden kiehtovaan maailmaan.

Kuva / Bild: Anniina
Lehtokari, TMK / ÅMC, 2016.

Lyhenteet / Förkortningar

MFA = Museum of Finnish Architecture

TMK = Turun museokeskus

VARELY = Varsinais-Suomen ELY-keskus

ÅABS = Åbo Akademis bildsamlingar

ÅMC = Åbo Museicentralen

Lähteet ja kirjallisuus / Källor och litteratur

Internet

[Arkeologisen kulttuuriperinnön opas](#)

[Kirkkolaki. Suomen säädöskokoelma 1054/1993.](#)

Laukkanen, Esa 2014. [Kivi- ja pronssikauden rantoja ja kivilatomuksia niillä.](#)
Varsinais-Suomen kulttuuriperintöblogi.

Lehtonen, Kaisa & Ratilainen, Tanja 2013. [Kalkkiuuneja Paraisilla.](#)
Varsinais-Suomen kulttuuriperintöblogi.

Lehtonen, Kaisa 2014. [Kemiönsaaren pronssikirves - ainoa laatuaan Suomessa.](#)
Varsinais-Suomen kulttuuriperintöblogi 7.1.2014

Lehtonen, Kaisa & Immonen, Visa 2014. [Hopeasormus Kemiönsaarelta.](#)
Varsinais-Suomen kulttuuriperintöblogi.

Muinaismuistolaki www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1963/19630295

Museovirasto. Kulttuuriympäristön palveluikkuna / muinaisjäännösrekisteri
www.kyppi.fi

Museovirasto / Lausunto Bengtskärin majakan suojeluasiassa, 3.2.2017

Museovirasto www.nba.fi

Museovirasto / Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt
RKY www.rky.fi

Painamattomat lähteet / Otryckta källor

Erik **Bryggmanin** piirustuskokoelma, Suomen arkkitehtuurimuseo, Helsinki

Erik **Bryggmanin** ja Carin Bryggmanin yksityiset valokuvat ja asiakirjat,
Åbo Akademin kuvakokoelma, Turku

Kemiönsaaren ja Paraisten alueiden arkeologiset inventoinnit (ks. [Liite](#))

Kemiönsaaren ja Paraisten alueiden arkeologisten tutkimusten kaivaus- ja tarkastusraportit.

Museovirasto 2017. [Museoviraston lausunto Bengtskärin majakan suojeluasiassa, 3.2.2017](#)

Mäntylä-Asplund, Sari 2016. Hiittisten Kyrksundetin opastaulun teksti.
Kemiönsaaren seurakunta.

Mäntylä-Asplund, Sari 2016. Hiittisten Kyrksundetin opastaulun teksti.
Kemiönsaaren seurakunta.

Ympäristöministeriö.Sapelin kasarmien suojelupäätöksen vahvistaminen
24.10.2014.

Kirjallisuus / Litteratur

Ahola-Riikonen, Ritva 2000. Tuhat juttua Kaksikerrasta. Muistoja vuosilta 1900–1967.

Alopaesus, Eila., **Lindgren**, L., **Marttila**, E., **Sundberg**, V. & **Tuovinen** T, 2008. Jungfruskär I Skiftet. Houtskärs kulturgille r.f. Painotalo Gillot Oy. Åbo

Asplund, Henrik 1990. Förhistoriska kulturspår i Kimitobygden. *Skärgård* 3/1990.

Asplund, Henrik 1997. Kemiön suurpitäjän esihistoria. *Kemiön suurpitäjän historia I*. Tammisaari

Asplund, Henrik 2000. Tid, människor och landskap. En bok om arkeologi i Pargas. Pargas hembygds-förenings publikation nr 15. Åbo

Asplund, Henrik 2001. Krouvi vai paja? Pari ajatusta Dragsfjärdin Krogaruddenin satama-alueen funktiosta. *SKAS* 3/2001.

Asplund, Henrik 2007. [Mycket sten, lite avslag och ben. Undersökningen av Koupo Rösbacken i Pargas. Arkeologia NYT! Arkeologi NU! 4/2007.](#)

Asplund, Henrik 2008. Kymittæ. Sites, centrality and long-term settlement change in the Kemiönsaari region in SW Finland. Turun yliopiston julkaisuja. *Annales universitatis Turkuensis. Sarja-ser. B. Humaniora*. Osa Tom. 312. Turku

Asplund, Henrik 2009. Reflektioner kring Kimitoöns förhistoria. *Skärgård* 3/2009.

Asplund, Henrik 2009. Arvoitusta ratkaisemassa – arkeologian opetuskaivaus 2009. *Henrikinkadun Helmi. Turun yliopiston kulttuurien tutkimuksen laitoksen tiedotuslehti* 2/2009.

Asplund, Henrik & **Vuorela**, Irmeli 1989. [Settlement studies in Kemiö – Archaeological problems and palynological evidence](#). *Fennoscandia Archaeologica* VI.

Balgård, Sture 1982. Täydennysrakentaminen puukaupungissa. Rakentajain kustannus Oy

Bryggman, Erik. 1931 Paraisten hautauskappeli. *Arkkitehti* 1/1931.

Bryggman, Erik 1929. Skogsbölen talo. *Arkkitehti* 5/ 1929.

Bryggman, Erik. 1931 Pargas begravningskapell. *Arkitekten* 1 /1931.

Bryggman, Erik 1929. Skogsböle gård. *Arkitekten* 5/1929.

Chapel in Pargas, Finland: Erik Bryggman, architect. *Architectural Record* 78, Summer 1935.

Cleve, Nils 1942. Kimitobygdens forntid. *Kimitobygdens historia II*:1. Åbo

Edgren, Torsten 1977. Medeltidsarkeologi i Skärgårdshavet. *Historisk Tidskrift för Finland* H. 4 1977.

Edgren, Torsten 1997. Varhaisia saviastioita Dragsfjärdin Purunpään vesiltä. *Nautica Fennica* 1997.

Edgren, Torsten 1995. Kyrksundet i Hitis. Ett arkeologiskt forskningsprojekt kring en av "det danska itinerariets" hamnar i sydvästra Finlands skärgård. *Budkavlen* 1995.

Edgren, Torsten 1995. "...De Aspø usque Ørsund.vi.Inde usque Hangethe.iij .." – An archaeological research project concerning one of the harbours in Finland's south-western archipelago referred to in "the Danish itinerary". Olaf Olsen, Jan Skamby Madsen and Flemming Rieck (ed). *SHIPSHAPE*. Essays for Ole-Crumlin Pedersen. Roskilde

Edgren, Torsten 1977. Arkeologi i Hitis utskär. *Skärgård* 3/1990.

Edgren, Torsten 1999. Fornlämningar och fornfynd i Hitis utskär. Sagalundsgillet. Ekenäs

Edgren, Torsten & **Salo**, Unto & **Lehtosalo-Hilander**, Pirkko-Liisa 1984. *Suomen historia* 1. Espoo

Edgren, Helena & **Hiekkanen**, Markus 1990. Havet, kapellen och franciskanerna. *Skärgård* 3/1990.

Ekelund, Hilding (toim.) 1932. Suomen rakennustaidetta. Byggnadskonst i Finland. Helsinki.

Ericsson, Christoffer H. 1989. Timrade bryggkonstruktioner vid Högholm i Hitis. *Jungfrusund 2*.

Fagerlund, Rainer 1992. Förhistorisk tid och medeltid. *Nagu sockens historia I*. Nagu kommun. Åbo

Friedshofskapelle zu Pargas in Finnland: Erik Bryggman Architekt. Monatshäfte für Baukunst und Städtebau 19, März 1935.

Finlands svenska folkdiktning VII. Folktro. 1. Övernaturliga väsen. SLS 1919.

Gallén, Jarl 1989. Kökar, klosterbröderna och havet. Ericsson, Christoffer H. & Montin, Kim (toim.) Maritima medeltidsstudier. *Jungfrusund 2*.

Gallén, Jarl 1993. Det "Danska itinerariet". Franciskansk expansionsstrategi i Östersjön. *Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland* Nr 579. Helsingfors

Ganander, Christfrid. Mythologia Fennica. SKS 1984 (1789)

Hackman, Alfred 1897. Die Bronzezeit Finnlands. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja XVII*.

Haggrén, Georg, **Halinen**, Petri, **Lavento**, Mika, **Raninen**, Sami & **Wessman**, Anna 2015. Muinaisuutemme jäljet. Suomen esi- ja varhaishistoria kivikaudelta keskiajalle. Gaudeamus.

Halpoja kesäasuntoja. Aitan piirustuskilpailussa v. 1928 palkitut ja lunastetut ehdotukset. 1928, Helsinki.

Harva, Uno 1935. Varsinais-Suomen henkistä kansankulttuuria. Varsinais-Suomen historia III,1.

Hiekkanen, Markus 2010. Burial Practices in Finland from Bronze Age to the Early Middle Ages. Nilsson, Bertil (toim) *Från hedniskt till kristet. Förändringar i begravningsbruk och gravskick i Skandina-vien c:a 800-1200*. Sällskapet Runica et Mediævalia. Stockholm

Hirsjärvi, Auvo. & **Wailles**, Rex 1970-71. Finnish Mills, Part II: Mamsel or Smock Mills (Excerpt Transactions of the Newcomen Society Vol. XLIII, 1970-71) London

Hirsjärvi, Auvo. & **Wailles**, Rex 1971-72. Finnish Mills, Part Ili: Hollow Post Mills (Excerpt Transactions of the Newcomen Society Vol. XLIV, 1971-72) London

Hirsjärvi, Auvo. & **Wailles**, Rex 1970-71. Finnish Mills, Part IV: Post Mills (Excerpt Transactions of the Newcomen Society Vol. XLV, 1972-73) London

Horn, Kirsti 2015. [Windmills in Estonia, Sweden and Finland](#). Enja publishing, Vantaa

Huokeita kesäasuntoja / Toimitus. 1913 Otava : 1913 : 4.

Jokelainen, Timo 1993. [Lakeuden tuulimyllyt](#). Oulun Yliopisto, Arkkitehtuurin osasto Julkaisu C 65. Oulu

Jumppanen, Riitta. **Kouri**, Raija. & **Mikola**, Eeva 2002. Veden ja tuulen voimalla Loimaa-Seura ry. Loimaan Kirjapaino Oy, Loimaa

Kallberg, Ulla 1990. Var Purunpää en hamn under medeltiden? *Bötnisk kontakt* V. Raumo

Kallio, Paavo 1939. Tuulimyllyt Turun asumusrannikon maisemassa (*Eripainos Suomen Maantieteellisen Seuran Aikakauskirjasta "Terra" 51:1 1939*)

Kivikoski, Ella 1966. Suomen kiinteät muinaisjäännökset. Suomalaisen kirjallisuuden seura. Tietolipas 43. Helsinki

Koivula, Seppo 2015. Paikallismyllyjemme historiaa ja nykypäivää, Myllyliitto ry 70 vuotta. Eura Print, Eura

Korhonen, Teppo 1993. Vesimyllyt – Historia, rakenne, käyttö ja kunnostus. Vammalan kirjapaino Oy, Vammala

Laaksonen, Mikko & **Nummelin**, Juri 2013. Turun seudun arkkitehtuuriopas. Kustantaja Laaksonen

Lahti, Juhana (toim) 2000: 20th century architecture
Mortuary Chapel at Parainen: Erik Bryggman, architect. Architectural Forum 63, Summer 1935.

Lehto, Ture 1959. Pargasbygdens historiska öden intill 1865. *Pargasbygdens historia II*. Åbo

Lehtomaa, Leena 2000. Varsinais-Suomen perinnemaisemat : Egentliga Finlands vårdbiotoper. Alueelliset ympäristöjulkaisut. Lounais-Suomen ympäristökeskus. Edita.

Lehtonen, Kaisa 2014. [Menneen jälkiä: maan vanhin reunakirves](#). *Aamuset* 8.1.2014.

Lindgren, Leif 2000. Saariston laitumet. Metsähallitus. Edita.

Ljung, Tomas 2017. Vårt levande kulturarv. Minnen och spår i landskapet. Dalarna.

Lukas, Dan 2015. Eesti tuuleveskite ehituslik/arhitektuurne uurimus, Väärtused ja kaitsevajaduse eksperthinnang puidust, Hollandi tüüpi tuuleveskite näitel, Magistritöö, Eesti Kunstiakadeemia, Tallinn

Mussaari (toim), Maija., **Käyhkö**, Niina., **Haggren**, Georg., **Jansson**, Henrik., **Lindgren**, Leif., **Pitkänen**, Timo. & **Raatikainen**, Katja 2012. [Management guidelines for semi-natural landscapes – integrating historical perspectives and GIS into planning process. 2012](#). Metsähallitus & University of Turku.

Myhrman, Hans 1990. *Från säljagare till rösbbyggare. Stenåldern i Dragsfjärd ur en amatörarkeologs synvinkel*. Åbo

Mårtensson, Bernt 2007. Midsommarstänger i Houtskär under 100 år. Houtskär

Mäkikalli, Maija ja **Grägg**, Ulrika (toim.) 2004. Moderni Turku 1920- ja 1930-luvuilla. Det moderna Åbo under 1920- och 1930-talen K&h, Turun yliopisto, kulttuurihistoria.

Mäntylä, Sari 2005. Muinaisjäännökset, esihistoria ja matkailu. Pirkanmaan maakuntamuseo ja Pirkanmaan liitto. *Pirkanmaan kiinteät muinaisjäännökset. Osa 1. Arkeologinen kulttuuriperintö ympäristössämme*. Tampere

Nikander, Hagar 1970. Pargasbygdens historia IV. Allmogekulturen. Åbo

Nikula, Riitta (toim.) 1991. Erik Bryggman 189–1955 arkkitehti. Suomen rakennustaiteen museon monografiasarja. Helsinki. Otava, Helsinki.

Nikula, Riitta. 2003 Bryggman, Erik (1891-1855). Suomen kansallisbiografia. 2, s. 28-31

Niukkanen, Marianne 2009. [Historiallisen ajan kiinteät muinaisjäännökset. Tunnistaminen ja suojele](#). Museoviraston rakennushistorian osaston ohjeita ja op-paita 3, Museovirasto rakennushistorian osasto. Helsinki

Nordman, C.O. 1940. Medeltidskyrkogården i Hitis. *Finskt Museum* XLVI 1939.

Nyberg, Ragnar 1985. Våra rösgravar. En inventeringsrapport från Pargas. Pargas Hembygdsförenings publikationer nr 8.

Orrman, Eljas 1986. Bebyggelsen i Pargas, S:t Mårtens och Vemo socknar i Egentliga Finland under senmedeltiden och på 1500-talet. Historiallisia tutkimuksia 131.

Orrman, Eljas 1990. Den svenska bebyggelsens historia. "Finska skären". *Studier i åboländsk kulturhistoria utgivna av Konstsamfundet till dess 50-årsjubileum 1990*. Helsingfors

Pietiläinen, Petteri 2001. Jatulintarhan määritelmästä. Ranta, Helena (toim.) *Kentältä poimittua 5. Kirjoitelmia arkeologian alalta*. Museoviraston arkeologian osaston julkaisuja n:o 9.

Pihlman, Sirkku 2004. Väestöräjähdyks historiallisen ajan taitteessa? Voisiko aineistoja tulkita toisinkin? *ABOA. Turun maakuntamuseo. Vuosikirja* 66–67/2002-2003.

Purhonen, Paula (toim.) 2001. Maiseman muisti. Valtakunnallisesti merkittävät muinaisjäännökset. Museovirasto. Helsinki

Raatikainen, Katja (toim.) 2018. [Tavoitteet teoiksi! Metsähallituksen luontopalveluiden suuntaviivat perinnebiotooppien hoidolle 2025](#). Metsähallitus. Vantaa

Raatikainen, Kaisa., **Mussaari**, Maija., **Raatikainen**, Katja. & **Halme**, Panu 2017. [Systematic targeting of management actions as a tool to enhance conservation of traditional rural biotopes](#). *Biological conservation* 207.

Roos, Samuel 1851. Muutamia mieleen pantavia Asioita Myllyn Rakentajaille Suomessa. JW Lillja & Co. Kirjapaino, Turku

Salo, Unto & **Tuovinen**, Tapani & **Vuorinen**, Juha-Matti 1992. Luettelo Suomen rannikon hautaraunioista. *Karhunhammas* 14.

Schildt, Göran 1985. Moderna tider. Alvar Aaltos möte med funktionalism. Helsingfors. SRM, Tku.

Soiri-Snellman, Helena 2010. Atrium, Erik Bryggman ja Turun arkkitehtuuri. Lönnberg Print, Helsinki.

Stigell, Anna-Lisa 1965. Erik Bryggman. Ekenäs. (Särtryck ur Finländska Gestalter IV.)

Suistoranta, Kari 1985. Paraisten historia. Paraisten kaupunki. Turku

Suistoranta, Kari 1997. Kemiön suurpitäjän historia I. Tammisaari.

Talve, Ilmar 1979. Suomen kansankulttuuri, SKS Helsinki

Tervonen, Päivi 1994. Kainuun tuulimyllyt, inventointi ja kunnostus. Kainuun Museon julkaisuja.

Tuovinen, Tapani 1985. Saaristomeren varhaismetallikautiset hautarauniot. *Karhunhammas* 10.

Tuovinen, Tapani 1990. Fornfynden och deras uttolkning. "Finska skären". *Studier i åboländsk kulturhistoria utgivna av Konstsamfundet till dess 50-årsjubileum 1990*. Helsingfors

Tuovinen, Tapani 1990. Om maritim anpassning. *Skärgård* 3/1990.

Tuovinen, Tapani 1993. Turunmaan saariston ja Kemiönsaaren kivirauniot. Purhonen, Paula (toim.) 1992. *Lapinraunioita ja hiidenkiukaita. Kansallismuseossa 17.10.1991 pidetyn "Epämääräisiä kiviröykkiöitä" koskevan seminaarin alustukset*. Museovirasto. Arkeologian osasto. Julkaisu n:o 3.

Tuovinen, Tapani 1993. Fieldlabyrinths in the Baltic Sea Area. *Karhunhammas* 15.

Tuovinen, Tapani 2000. Ulkosaariston arkeologiaa. Saaristomeren kansallispuiston yhteistoiminta-alueen inventointi 1994-1997. *Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisuja Sarja A No 122*. Vantaa

Tuovinen, Tapani 2002. [The burial cairns and the landscape in the archipelago of Åboland, SW Finland, in the Bronze Age and the Iron Age](#). *Acta Universitatis Ouluensis, Series B, Humaniora* 46. University of Oulu. Oulu

Tuovinen, Tapani 2005. Kring skärgårdsarkeologi. *Nordenskiöld-samfundets tidskrift* 65.

Utas, Jansson. & **Salomonsson**, Anders 1977. Väder- och vattenkvarnar på Gotland. Barry Press förlag, Visby

Valonen, Niilo & **Vuoristo** Osmo 1994. Suomen kansanrakennukset. Vammalan kirjapaino, Vammala

Vuorela, Toivo 1976. (toim.) Suomen kansankulttuurin kartasto. Werner Söderström Oy, Helsinki

Vuorela, Toivo 1975. Suomalainen kansankulttuuri. Werner Söderström Oy, Helsinki

Vuorinen, Juha-Matti 2000. Röykkiöiden inventointia lounaisessa Suomessa. Maaranen, Päivi & Kirkinen, Tuija (toim.) *Arkeologinen inventointi. Opas inventoinnin suunnitteluun ja toteuttamiseen*. Museovirasto

Åhlen, Marit & **Tuovinen**, Tapani & **Myhrman**, Hans 1998. Ett runstensfragment från Hitis. *Muinaistutkija* 1/1998.

Varsinais-Suomen rakennuskulttuuri /
Varsinais-Suomen maakuntamuseo,
Varsinais-Suomen liitto
(ISSN 0784-2457)

N:o vuosi

1. 1987 Ruskon kulttuurimaisema ja vanha rakennuskanta / Eija suna / 1987. ISBN 951-9125-62-0; ISBN 951-9290-79-6. (Toinen uudistettu painos 2002. ISBN 951-595-088-0)
2. 1990 Someron ja Somerniemen kulttuurimaisema ja vanha rakennuskanta / Kaarin Lehtonen / 1990. 504 s., kuv., kartt. ISBN 951-9125-77-9; ISBN 952-9532-05-9. nid.
3. 1993 Mietoisten kulttuurimaisema ja vanha rakennuskanta / Sinikka Kauko-Vainio / 1993. 183 s., kuv. kartt., 9 karttaliit. ISBN 951-9125-96-5; ISBN 952-9532-44-X. nid.
4. 1996 Merimaskun kulttuurimaisema ja vanha rakennuskanta / Sanna Kupila, toim. Kaarin Lehtonen / 1996. 175 s. kuv. kartt., 8 karttaliit. ISBN 951-595-026-0; ISBN 952-9532-79-2. nid.
5. 1997 Raision kulttuuriympäristö ja vanha rakennuskanta / Tapio Laaksonen et al, toim. Kaarin Lehtonen / 1997. 207 s. kuv. kartt. ISBN 951-595-030-9; ISBN 952-9532-89-X. sid.
6. 2000 Lemun kulttuurimaisema ja vanha rakennuskanta / Elina Pursimo et al, toim. Kaarin Kurri / 2000. 168 s. kuv. kartt., karttaliite. ISBN 951-595-064-3; ISBN 951-9054-42-1. nid.
7. 2001 Rymättylän kulttuurimaisema ja vanha rakennuskanta / Heljä Brusila et al. toim. Kaarin Kurri / 2001. 373 s. kuv. kartt. ISBN 951-595-070-8; ISBN 951-9054-57-X. nid.
8. 2002 Nousiaisten kulttuurimaisema ja vanha rakennuskanta / Anu Johansson, Eija Suna / 2002. 303 s. kuv., kartt. ISBN 951-595-080-5; ISBN 951-9054-67-7. nid.
9. 2010 Liedon kulttuurimaisema ja vanha rakennuskanta / Sinikka Kauko-Vainio et al., toim. kaarin Kurri (1998), Timo Raunio (2001), Viivi Vuorinen (2004), Tellervo Saukoniemi (2006), Paula Saarento (2009). 358 s. kuv. kartt. ISBN 978-951-595-114-4; ISBN 978-952-5599-15-2. nid.

- 10.** 2006 Naantalin vanhankaupungin rakennuskanta / Margaretha Ehrström et al. toim. Paula Saarento, Tellervo Saukonieniemi / 2006. 236 s. kuv. kartt. ISBN 951-595-115-1; ISBN 952-5599-16-7. sid.
- 11.** 2008 Sauvon kulttuurimaisema ja vanha rakennuskanta / toim. Paula Saarento, Tellervo Saukonieniemi / 2008. 414 s. kuv. kartt. ISBN 978-951-595-127-4; ISBN 952-5599-29-9. sid.
- 12.** 2007 Maskun kulttuurimaisema ja vanha rakennuskanta / Titta Löppönen et al. toim. Paula Saarento, Tellervo Saukonieniemi / 2007. 264 s. kuv. kartt. ISBN 978-951-595-128-1; ISBN 952-5599-28-0. sid.
- 13.** 2008 Naantalin luonnonmaan kulttuurimaisema ja vanha rakennuskanta / Mari Termonen et al. toim. Paula Saarento / 2008. kuv. kartt. ISBN 978-951-595-135-9; ISBN 952-5599-37-X. sid.
- 14.** 2009 Paattisten taloja ja tarinoita, Paattisten kulttuurimaisema ja vanhat rakennukset / toim. Sanna Kupila / 2009. ku. kartt. ISBN 978-951-595-144-1; ISBN 978-952-5599-47-3. sid.
- 15.** 2011 Naantalin kulttuuriympäristö ja vanha rakennuskanta Ailostenniemeltä Ladvoon / Kari Appelgren et al. toim. Paula Saarento / 2011. 207s. ISBN 978-951-595-157-1; ISBN 978-952-5599-69-5. sid.
- 16.** 2014 Velkuan, Livonsaaren ja Lempisaaren kulttuurimaisema ja vanha rakennuskanta / Milla-Lotta Kemiläinen et al. toim. Paula Saarento, Sara Tamsaari / 2014. 263s. ISBN 978-951-595-176-2; ISBN 978-952-5599-92-3. sid.
- 17.** 2019 Turunmaa, yhteinen kulttuuriympäristö - Åboland, vår gemensamma kulturmiljö. toim. Paula Saarento / 2014. ISBN 978-951-595-211-0; ISBN 978-952-320-023-4.

Innehållsförteckning

Åboland, vår gemensamma kulturmiljö		Folkliga högtidsplatser i kulturlandskapet	
Paula Saarento	143	John Björkman	216
<u>Åbolands byggnadsinventeringar och landskapshistoria på kartan.</u>		Skärgårdshavets Unesco biosfärområde handlar om en balans mellan människa och natur	
<u>Direktiv för byggnadsvård</u>		Katja Bonnevier	220
Antti Nyman, Curatio ry		Dalsbruks kulturmiljö hur har den utformats och vad kan vi se idag?	
Det arkeologiska arvet		Hans Ginlund	223
Sari Mäntylä-Asplund	153	Erik Bryggman i Åboland	
Fornlämningsobjekt från förhistorisk och historisk tid i Åboland		Mikko Laaksonen	226
Vården av fornlämningar		Fascinerande Väderkvanar	
Sari Mäntylä-Asplund	176	Kirsi Horn	244
Bilaga: arkeologiska inventeringar gjorda inom Pargas och Kimitoön		Förkortningar	270
Landskap och kulturbiotoper i Åboland		Källor och litteratur	270
Leena Lehtomaa	181	Varsinais-Suomen rakennuskulttuuri	277
Kulturlandskap och kulturlandskapsvård i skärgårdshavets nationalpark			
Maija Mussaari	193		
En kommunplanläggares tankar om kulturmiljön			
Kirsti Virkki	202		
Planläggningens roll vid skyddet av kulturmiljöer			
Turkka Michelsson	211		

Åboland, vår gemensamma kulturmiljö

Paula Saarento

Spår som människan lämnat i miljön kan ge oss värdefull information om livet förr. Ur dessa spår går det att utläsa berättelser om våra aktiviteter, näringar, värderingar och förhållanden till omgivningen under olika tider. Till regionen Åboland räknas Kimitoöns kommun, vars område bildas av de tidigare kommunerna Dragsfjärd, Hitis, Kimito och Västanfjärd, samt Pargas stad som innefattar de tidigare kommunerna Houtskär, Iniö, Korpo och Nagu. Åbolands skärgårdsmiljö är särklassig både natur- och kulturmässigt.

Med Egentliga Finlands landskapsmuseum som samarbetspartner startade Byggnadsvårdsföreningen i Åboland Curatio r.f. år 2016 projektet Åboland, vår gemensamma kulturmiljö, med målet att skapa ett kulturmiljöprogram för Åbolands skärgård. Samarbetspartners i projektet har varit Pargas stad, Kimitoöns kommun, Egentliga Finlands förbund, NTM-centralen i Egentliga Finland, Sagalunds museistiftelse, Skärgårdshavets biosfärområde, Forststyrelsen, samt flera av områdets hembygdsföreningar, skolor, invånare och näringsidkare. Projektet genomfördes med det av NTM-centralen beviljade stödet för utvecklingen av landsbygden, förordat av I samma båt – Samassa veneessä r.f. Även Svenska kulturfonden och Keskitien tukisäätiö har finansierat projektet.

Kulturmiljön består av landskapet, byggnader och fornlämningar. Bolax bybornas fiskehydda på Finnharu grundet i Kimitoöns ytterskärgård, ca 3,5 km söder om Bolax by. Foto: Elina Ovaska/ÅMC

Resultaten presenteras i serien Varsinais-Suomen rakennuskulttuuri som Egentliga Finlands landskapsmuseum och Egentliga Finlands förbund publicerar tillsammans. I serien presenteras Egentliga Finlands kulturlandskap och byggnadsbestånd. Detta är seriens 17. del och publiceras, till skillnad från de tidigare tryckta publikationerna, i elektroniskt format. Objekten presenteras på en platsdatabaserad karta, i samarbete med Lounaistieto. Områdets rika kulturarv och den stora mängden objekt är en orsak till valet av publiceringssätt. Andra betydande orsaker är den kontinuerliga insamlingen av information och uppdateringen av objektuppgifter i museets databas (MIP), varifrån den uppdaterade informationen genom ett gränssnitt kan publiceras direkt till publiken. Kännedom om landskapets, bebyggelsens och byggnadernas historia är utgångspunkten till planerandet av en god miljö. Kännedomen synliggör områdets koppling till det förflutna, och höjer uppskattningen av området. Detta är särskilt viktigt då det kommer till att förstärka invånarnas känsla av lokalidentitet i de storkommuner som bildats under förnyelsen av kommunstrukturen. Informationen som publiceras av Egentliga Finlands landskapsmuseum, genom MIP, är öppen och fri att användas av alla. Den kan t.ex. fritt användas av byaföreningar då de lägger upp vårdplaner för sina byar.

Målsättningar

De regionala utvecklingsplanerna för landsbygden i Egentliga Finland 2014–2020 lyfter upprepade gånger fram skärgårdens unika och rika kulturarv, både då det talas om utvecklingen av turismnäringarna och bebyggelsen och miljön. Skärgården utgör en miljöhelhet som kan anses ha t.o.m. globalt värde. Målsättningen har varit att lyfta fram den lokala kulturmiljöns särdrag och understöda ett hållbart bevarande, vårdande och nyttjande av kulturmiljön.

Houtskari, Saverkeit.
Kuva: Teija Mustonen, TMK,
2016.

Att göra ett kulturmiljöprogram är en process som samlar och inspirerar olika delparter till att vårda sin egen livsmiljö. Åboland är en så stor region, att man ursprungligen tänkte sig att det främst skulle vara möjligt att i samarbete med hembygdsföreningar sätta upp olika mål och ge förslag till åtgärder för vården av kulturmiljön utgående från de gamla kommungränserna. Det behov som ändå dök upp på de verkstäder, som ordnades för både lokalinvånare och myndigheter, är att ha tillgång till uppdaterad information om kulturmiljön för alla aktörer, och som t.ex. byföreningarna skulle kunna använda för skapandet av vårdplaner för sina egna byar. Slutsatsen som nåddes var alltså att i programmet sträva efter att fylla detta informationsbehov och sedan publicera den samlade informationen som öppet material för var och en.

Åbolands byars bebyggelsehistoria, arkitektoniska arv och landskapshistoria presenteras på en karta i form av geografisk information på så vis att informationen öppnas direkt från Egentliga Finlands landskapsmuseums databas MIP, vilket medför att den publicerade informationen alltid är uppdaterad. En betydande del av informationen rörande byggnadsinventeringar samlas i fält, och därför kräver arbetet mycket tid. Även den information som publiceras nu är ett resultat av flera års fältarbete. Inventeringen av byggnadsbeståndet i Åboland påbörjades redan på 1980-talet. Arbetsmetoderna och utvärderingskonventionerna har också skiftat under årens gång, vilket innebär att även informationsinnehållet i materialet skiftar.

Man har strävat efter att göra utvärderingarna under inventeringarna utgående från ett kultuurhistoriskt perspektiv sedan början av 2000-talet. I utvärderingsarbetet har man använt sig av kriterier baserade på byggnadshistoriska, historiska och miljömässiga värden. Utgående från dessa kriterier har de byggda miljöerna i Finland klassificerats som värdefulla ur nationell, regional eller lokal synvinkel. I Egentliga Finlands landskapsmuseum används även klasserna historisk och

Risis, Nauvo.
Foto: Anniina Lehtokari, ÅMC,
2016.

landskapsmässig. Dessa kompletterar de tidigare nämnda tre klasserna för att lyfta fram sådana objekt som kanske inte på egen hand skulle räcka för att uppfylla kriterierna till någon av de tre etablerade klasserna, men som ändå innehåller historiska och/eller landskapsmässiga värden som delar av en större värdefull kulturmiljöhelhet. På grund av förändringar i värderingarna som sker både i miljön och med tiden, bör man vid senare användning se de givna värdena som riktgivande, som vid planläggningsarbeten granska inventeringsuppgifternas och värdeklassificeringarnas aktualitet.

Utgångsläge

Då det gäller den samlade mängden information om kulturmiljön, var läget rätt olika i Pargas stad respektive Kimitoön. I projektet strävade man efter att koncentrera informationssamlingen till de områden, om vilka det fanns minst, eller t.o.m. ingen information. Inom projektets ramar var det inte möjligt att gå igenom alla objekt. Det valda publiceringssättet, där informationen uppdateras via gränssnittet, möjliggör att informationen kan bifogas till publikationen i takt med att den ansamlas.

Kimitoön

Inom Kimitoöns nuvarande kommun har det gamla byggnadsbeståndet inventerats i Västanfjärd, Dragsfjärd, Hitis och Kimito, under olika inventeringsprojekt sedan mitten av 1990-talet. I Kimito gjordes i slutet av 1990-talet en kulturlandskapsutredning byavis, baserat på gamla kartor, litteratur och fältgranskningar. Mellan åren 2011 och 2013 genomfördes i Kimitoöns kommun ett omfattande kulturmiljöprojekt, inom vilket det gamla byggnadsbeståndet i de ännu oinventerade områdena systematiskt inventerades. Inom samma projekt undersöktes även landskapshistorien utgående från gamla kartor, i synnerhet storskifteskartor. Fornlämningar inventerades i kommunens östra skärgård, i trakten av Västanfjärd och Dalsbruk.

Pargas

Inom nuvarande Pargas stad har de första byggnadsinventeringarna gjorts i Houtskär, Nagu och Korpo år 1986. Västra Åboland är så omfattande att det ännu finns områden där uppgifter saknas eller är föråldrade, trots att flere årsverken redan lagts ner i arbetet. Även i Pargas har landskapshistorien undersökts ett område i taget. Arbetet påbörjades med en bymässig kulturvärdeskartläggning av färjelägen år 1998.

Åtgärder

Vid starten av projektet Åboland, vår gemensamma kulturmiljö, fanns det ännu en stor mängd oinventerade områden, och arbetet kördes igång med inventeringar av byggnadsbeståndet och undersökningar av landskapshistorien. Byggnadsinventeringen fortskred från Gamla Malmen till Houtskär, Iniö, Korpo och slutligen Nagu. Delar av dessa omfattande regioner hade redan inventerats tidigare, så nu koncentrerades inventeringarna till de helt oinventerade områdena. Arbetsmöten ordnades i takt med att inventeringarna framskred.

På Kimitoön inleddes projektet med verkstäder/diskussionstillfällen för att ta reda på vilka kulturmiljöer invånarna ansåg viktiga, vad man hade för önskemål gällande dem samt potentiella hot eller vårdåtgärder rörande dem. Diskus-

Under år 2016 arrangerades 11 verkstäder för invånare samt ett skolbesök

Kimitoön:

Dalsbruk	3.3. 2016
Västanfjärd	23.3.2016
Hitis	31.3.2016
Högsåra	28.4.2016
Dalsbruk	11.5.2016
Kimito	26.5.2016

Pargas

Gamla Malmen	7.9.2016
Houtskär	7.11.2016
Korpo	8.11.2016
Iniö	22.11.2016
Nagu	24.11.2016

Verkstadsarbete i Dalsbruk.
Foto: Paula Saarento /ÅMC,
2016.

sionstillfällena ordnades i samarbete med projektet Hållbar byggnadsvård, lett av Byggnadsvårdsföreningen i Åboland, Curatio r.f., där man bl.a. uppmuntrade folk att hålla sina byggnader i skick genom att reparera dem i tid.

I en av skolorna i Kimito 24.5.2016 diskuterades frågor rörande kulturmiljön med eleverna, först i klassen, vartefter det till fots ordnades en utflykt till byarna inom centrala Kimito. Under utflykten undersöktes det på vilka vis det är möjligt att i kulturlandskapet upptäcka saker rörande byarnas historia och utveckling. Eleverna fick även i uppgift att rita, fotografera och beskriva sin egen livsmiljö.

Det väsentliga är att invånarnas och myndigheternas synpunkter på områdets kulturmiljö kombineras då ett kulturmiljöprogram görs upp. Åt de arbetare som ansvarar för aspekter rörande vården av miljön i Pargas, på Kimitoön samt inom NTM-centralen ordnades en verkstad på NTM-centralen 17.10.2016. I Kimito höll vi 26.5.2016, inbjudna av Hembygdsforskarna i Kimitobygden, en verkstad i Kimito fullmäktigesal.

I verkstäderna kunde man fylla i ett frågeformulär och/eller göra anteckningar på plakat där information om byområdenas historia samt byggnadsbestånd samlades i form av bilder, kartor och texter. I Västankfjärd, Hitis och Kimito lämnades frågeformulären och materialet i de lokala biblioteken ännu i ca en månads tid. Under tillfällena förmedlades information och det diskuterades om kulturmiljöns värde och vårdmetoder samt hur dessa kunde verkställas i praktiken. Deltagarna fick fritt, eller med hjälp av på förhand uttänkta frågor, föra fram sina egna synpunkter på kulturmiljön, målsättningarna rörande den samt nödvändiga åtgärder.

På verkstäderna kom det fram att det i synnerhet önskades uppdaterad information rörande kulturlandskapet, som skulle vara lätt att komma åt och använda. Det är detta behov som denna publikation i första hand eftersträvar att besvara. Utöver tillgängligheten av information önskades det som uppföljande åtgärder till olika enskilda objekt upprustningsinitiativ, kultur- och naturstigar samt informationsskyltar i terrängen kring kulturarvsobjekten.

Byggnadsinventering

Under projektet gjordes byggnadsinventeringar i huvudsak inom centrala Pargas, samt Nagu, Korpo, Iniö och Houtskär. Under hela projektet inventerades eller uppdaterades uppgifter för 1875 fastigheter, omfattande över 5000 byggnader. Områdesinventeringar gjordes över sammanlagt 184 byar, och 204 helheter innefattande den byggda kulturmiljön.

Inventeringarna finns sparade i MIP. Den publicerade informationen omfattar sammanfattningar om fastigheterna samt områdesinventeringarna. Av varje fastighet/objekt publiceras namnet, fastighetsbeteckningen, placeringen på kartan, kulturhistoriska värden samt den på dessa baserade värdeklassificeringen, och slutligen en kort beskrivning om objektets uppgifter, med hänsyn till skydd av de berördas privatliv. Av områdesinventeringarna publiceras uppgifterna om områdets historia, landskap, nutida läge samt den byggda kulturmiljöns helheter med sina tillhörande kulturhistoriska värden. Av de inventeringar som publiceras här har en stor del redan gjorts innan det aktuella projektet, och delvis av olika aktörer. Nu publiceras den information som samlades för delgeneralplanen av Pargas stad under åren 2018 och 2019 samt informationen från tidigare inventeringar i Pargas stad och Kimitoöns kommun, som utförts till olika ändamål i samarbete med landskapsmuseet. Ett gemensamt mål är att även framtida inventeringar bifogas till kartpublikationen, och på så vis uppdaterar och ökar på informationen. Byggnadsinventeringar inom Åboland har gjorts av Teija Mustonen, Anniina Lehtokari, Laura Ruohonen, Sara Tamsaari, Milla-Lotta Kemiläinen, Elina Ovaska, Paula Silander, Kirsi Niukko, Patrik Lustig, Kaisa Savolainen och Sirkka-Liisa Sihvonen.

Landskapshistoria

Forskningen om landskapshistoria stöder den helhetsomfattande forskningen om kulturlandskap och den byggda kulturmiljön. Med hjälp av den är det möjligt att fastställa platserna för t.ex. gamla bytomter, åkrar, ängar och kvarnar samt hur de gamla vägarna gått. I Egentliga Finlands landskapsmuseum görs landskapshistorisk forskning med hjälp av gamla kartor, särskilt storskifteskartor. De ursprungliga storskifteskartorna undersöks och analyseras. Som stöd för tolkningen används historiska dokument som berör kartorna. De ursprungliga kartorna fotograferas digitalt, varefter de överförs till ett geografiskt informationsprogram, där de med hjälp av motsvarande knutpunkter fästs över nutida grundkartor. Kartornas innehåll renritas sedan, och samtidigt dokumenteras de relevanta dokumentuppgifterna för varje karta.

Ritade kartor utgör ett ypperligt verktyg för inventeringen av den byggda kulturmiljön och fornlämningar från historisk tid samt i bebyggelsehistorisk forskning,. Med hjälp av kartorna är det enkelt att fastställa platserna för den gamla bebyggelsen och kulturhistoriskt betydelsefulla byggnader. Ritade kartor kan även utnyttjas i granskningen av annat, digitalt kartmaterial.

Kimitoön har som helhet undersökts utgående från gamla kartor i samband med landskapshistorieprojektet som genomfördes 2010, och av regionen finns även landskapskartor. Inom Pargas har landskapshistorien undersökts i samband med utredningen av färjelägen år 2000 samt åren 2010–2014, då Iniös och Houtskärs regioner blev avklarade samt stora delar av Korpos gamla kommun och en del av Naguområdet. En del av Pargas gamla område och delar av Nagu och Korpo undersöktes i Åboland, vår gemensamma kulturmiljö-projektet. Huvuddelen av de landskapshistoriska undersökningarna har utförts av Jaana Salmi. Även Tuija Matikainen och Eija Hagelberg har bidragit till undersökningarna.

Ett digitaliserat kartblad av Högsåra by har fästs på motsvarandepunkter på grundkartan. Kanrtmönstret har avritats från den gamla gamla kartan och anslutande dokumentuppgifter ha införts i en tabell. Härigenom kan landskapsstrukturen studeras individualiserat. På den gamla kartan (1787-1796) kan man bl.a. se den stora mängden byggnader på Högsåra och deras läge, bryggorna i byviken, byvägarna som i nutiden har nästan samma sträckning, ängarna och de små åkrarna och den gamla väderkarnens plats.

KARTECKEN: hustomt
PRECISERING:
KÄLLKARTOR_OCH_BESKRIVNINGAR: Hils Högsåra storskiftskarta 1787/96
Kartans_namn: Hils Högsåra Storskiftskarta och handlingar, Henric Pontén, 1787-96
Källkartans_förvaringsplats: Lantmäteriverkets Arkivcentralen, Jyväskylä
Husets_namn: Gamlas
Torpet_namn:
Övrigt_namn: C
Littera: C
Mera_data: C. Gamlas, Kroon hemman, 11 al. häls eller proportion i byn, 114 nytt mantal, innehafves af Lott Isaac Isacson.
NUVARANDE_NAMN:
URSPR_REG_NR: 3
BY: Högsåra
KOMMUN: Kimitoön (Hils)
DIGITERING_AV_KARTAN: Jaana Salmi 2010
PROJEKT: Digitering av Kimitoöns landskapshistoria 2010
COPYRIGHT: Kimitoöns kommun/Egentliga Finlands landskapsmuseum

Arkeologi

Sari Mäntylä-Asplund behandlar i sin artikel Det arkeologiska kulturarvet – förhistoria i Åboland i en omfattande utsträckning regionens arkeologiska kulturarv och de undersökningar som gjorts i området. I kartpublikationen presenteras informationen om områdets kända fornlämningar, som finns i Museiverkets Fornlämningsregister.

Reparation av vedtak i Berg-
hamn, Nagu.
Foto: Paula Saarento, 2018.

Direktiv för byggnadsvård

I Åboland, vår gemensamma kulturmiljö-projektet samarbetades det med Curatio r.f.:s projekt Hållbar byggnadsvård. Syftet med det senare projektet var att förmedla praktiskt information rörande byggnadsvård av det gamla byggnadsbeståndet, och det var i huvudsak riktat till företag inom byggbranschen. Målet var även att inspirera folk att uppskatta och hålla den byggda miljön i skick samt använda sig av tjänsterna erbjudna av företag specialiserade på byggnadsvård. I projektet genomfördes en serie föreläsningar om byggnadsvård samt temamässigt videoföreläsningar. Antti Nyman har gjort föreläsningarna, och de är länkade till även denna [publikation](#).

Expertartiklar

Särdragen för kulturmiljön i Åbolands skärgård lyfts fram i expertartiklarna. FM Sari Mäntylä-Asplund skriver i sin artikel om det arkeologiska arvet, och berättar om vilka faktorer som under den förhistoriska tiden inverkade på valet av boplatser och hur livet i skärgården kunde ha varit på den tiden. Överinspektör Leena Lehtomaa från NTM-centralen och skyddsbiologen Maija Mussaari från Forststyrelsen berättar om traditionslandskap, traditionsbiotoper och vården av dessa i skärgården. Kirsti Virkki och Turkka Michelsson funderar kring kulturlandskapet från en planläggares perspektiv.

Arkitekten Kirsti Horn har undersökt väderkvarnarnas historia i Finland, och beskriver i sin artikel "Fascinerande väderkvarnar" vilka typer av kvarnar som funnits i Åboland, hur de riktigt fungerar samt deras landskapsmässiga betydelse. John Björkman, som är forskare på Egentliga Finlands landskapsmuseum, behandlar i sin artikel "Folkliga högtidsplatser i kulturlandskapet" miljöer, vars innebörd bygger på det immateriella kulturarvet, bl.a. folkliga trosföreställningar. FM Mikko Laaksonen tar oss tillbaka till den byggda miljön, och presenterar arkitekten Erik Bryggmans arbeten i Åboland. Biosfärområdets koordinatör Katja Bonnevier skriver om Skärgårdshavets biosfärområde, och FM Hans Ginlund om Dalsbruks kulturmiljö som bildats kring bruksområdet.

[Kartpresentationen Åboland, vår gemensamma kulturmiljö](#) har gjorts i karttjänsten Lounaistiedon karttapalvelu. På kartan presenteras Åbolands bebyggelse- och byggnadshistoria objekts- och områdesvis. Uppgifterna kommer som gränssnitt från Museets informationsportal. På kartan visas även landskapshistoriekartorna som gjorts på Egentliga Finlands landskapsmuseum i samarbete med regionens kommuner. Uppgifterna rörande fornlämningar kommer från Fornlämningsregistret, vilket upprätthålls av Museiverket. I karttjänsten Lounaistiedon karttapalvelu kan man givetvis även bekanta sig med andra kulturmiljömaterial från Sydvästra Finland, såsom Byggda kulturmiljöer av riksintresse (RKY), nationellt värdefulla landskapsområden, Traditionslandskap, landskapsmässigt värdefulla landskapsområden, Fornstränder och många andra geografiska informationsmaterial som berör miljön.

Förhoppningsvis är det här informationspaketet om kulturmiljön till både glädje och nytta i planeringen av framtiden, och förhoppningsvis är även de spår vår generation lämnar i miljön sådana som kommande generationer kan uppskatta.

Byggda kulturmiljöer av riksintresse och nationellt värdefulla landskapsområden

Bosättningen i skärgården har traditionellt koncentrerats till tätbebyggda byar som varit belägna i möjligast skyddade sänkor. På strandområdena finns hamnarna med sina vågbrytare, bryggor, strandbodas, båthus och nätbodas. Förutom fisket har även de vattenvägar och farleder som går förbi öarna påverkat byarnas uppkomst. Till regionens kulturhistoriska miljöer hör en mängd nationellt värdefulla landskapsområden och byggda kulturmiljöer av riksintresse, från skärgårdsbyar och säreget fina bruks- och herrgårdsmiljöer till kalkbrott samt unika fyrsamhällen och fästningsöar.

[RKY](#) är den av Museiverket uppförda inventeringen av byggda kulturmiljöer av riksintresse. Objekten som blivit valda representerar mångfaldigt, områdesvis, tidsmässigt och objekttypmässigt vårt lands byggda kulturmiljö med dess historia och utveckling. I Åboland, såväl som på Kimitoön och i Pargas region, finns en mängd byggda kulturmiljöer av riksintresse som skiljer sig i stor grad till både typ och ålder. [Kalkbrott vid Åbolands kust och Pargas kalkfabrik](#), av vilka Lammala gamla brott ligger i Västankfjärd och Pargas kalkfabrik i Pargas. De omfattande kalkfyndigheterna i Åboland möjliggjorde även kalkbränning för de lokala bönderna. Inom Pargas är de byggda kulturmiljöerna av riksintresse: [Attus herrgårdsmiljö](#), [Bybebyggelsen i Västankbolands yttre skärgård](#), [Houtskärs kyrka med omgivning](#), [Iniö kyrkby](#), [Korpo gård](#), [Korpo kyrka](#), [Nagu kyrka med omgivning](#), [Pargas kyrka och Gamla Malmen](#), [Qvidja slott](#), [Skärgårdsbosättning i Västankboland](#), [Själö hospital](#) och [Utö fort, fyr- och lotssamhälle](#). På Kimitoön är de byggda kulturmiljöerna av riksintresse: [Bengtsskärs fyr](#), [Björkboda bruksområde](#), [Bybebyggelsen i Kimitoöns yttre skärgård](#), [Dalsbruks historiska industriområde](#), [Dragsfjärdss kyrka med omgivning](#), [Hitis kyrkby](#), [Kila by](#), [Kimito kyrka och prästgård](#), [Sagalunds hembygds museum](#), [Sandö gård](#), [Sjölax gård](#), [Strömma kanal](#), [Västankfjärdss gamla och nya kyrka](#) och [Örö fort](#).¹

[Statsrådets beslut av den 14 december 2017 om de riksomfattande målen för områdesanvändningen](#) trädde i kraft den 1 april 2018. Beslutet kräver att nationellt värdefulla kulturmiljöer och naturarv, liksom även deras regionala mångfald och tidsskikt i dem, tryggas i planeringen på landskapsnivå och kommunernas planläggning samt i statliga myndigheters verksamhet. Enligt de riksomfattande

målen för områdesanvändningen baserar sig helheten av kulturmiljöer i Finland på nationella inventeringar som myndigheterna gör av nationellt värdefulla landskapsområden, byggda kulturer av riksintresse (RKY) och arkeologiska objekt av riksintresse.²

Nationella landskapsområden

Statsrådet gjorde år 1995 ett principbeslut om nationellt värdefulla landskapsområden och utvecklingen av landskapsvården. I Finland finns 156 nationellt värdefulla landskapsområden. De utgör ett urval av de mest representativa landskapsområdena, i vilka naturen och landskapsbilden tagits i beaktande utöver de kulturella elementen. Landskapsprovinserna har använts som utgångspunkt, så att särdragen i landets olika delar ska vara representerade.³

De nationellt värdefulla landskapsområdena inventerades igen mellan 2010 och 2014. Det görs ännu ändringar i förslaget utgående från resultaten av hörandet om inventeringen, som ordnades år 2016. Den uppdaterande inventeringen är ämnad att ersätta inventeringen av nationellt värdefulla landskapsområden som år 1995 godkändes genom statsrådets principbeslut, i form av en sådan myndighetsinventering som avses i de riksomfattande målen för områdesanvändningen, vilka är i enlighet med markanvändnings- och bygglagen.⁴ Man kan bekanta sig med inventeringen av värdefulla landskapsområden och Landskap – guide för planering av markanvändning på värdefulla landskapsområden på webbsidan [Landsbygdslandskap](#).

2 [RKY 2009](#)

3 Valtioneuvoston periaatepäätös maisema-alueista ja maisemanhoidon kehittämisestä. Ympäristöministeriö 23.1.1995. Dnro 1/500/95.

4 Miljöministeriet [https://www.ymparisto.fi/sv-FI/Natur/Landskap/Vardefulla landskapsomraden](https://www.ymparisto.fi/sv-FI/Natur/Landskap/Vardefulla+landskapsomraden)

På utflykt till Skrinanbergets bronsåldersröse på Kimitoön.
Foto: Kaisa Lehtonen / ÅMC, 2015.

Det arkeologiska arvet

Sari Mäntylä-Asplund

Det arkeologiska kulturarvet – förhistoria i Åboland

Fasta fornlämningar – en viktig del av vår kulturmiljö

Fornlämningar berättar historien om de forna människornas liv och verksamhet – boende, näringar, gravskick, religion, relation till omgivningen, o.s.v. Fornlämningarna är en viktig del av vårt kulturarv och de utgör kulturmiljöns äldsta skikt. Genom dem kan vi hitta en koppling till det förflutna. Kunskap om vår förhistoria och historia hjälper oss även att förstå dagens kultur, som formats under tusentals år. En korrekt och uppdaterad kännedom om fornlämningar främjar även skyddet av dem.

Fasta fornlämningar är de strukturer, jordlager eller konstruktioner bevarade på land eller i vatten, som uppstått till följd av mänsklig aktivitet i det förflutna. En del av fornlämningarna är synliga i landskapet ännu idag, såsom rösen från brons- och järnåldern. Däremot finner man för det mesta enbart spår under jorden då det kommer till t.ex. förhistoriska boplatser. Fornlämningar hittas även under vattnet, t.ex. i form av gamla skeppsvrak. Fornlämningar kan både vara från förhistorisk och historisk tid.

Från förhistorisk tid, d.v.s. sten-, brons- och järnåldern, känner vi inte till några skriftliga källor överhuvudtaget. I brist på skriftliga källor är det fornlämningar, gamla föremål och arkeologiska undersökningar som utgör de viktigaste medlen att få kunskap om förhistorien. Till förhistoriska fornlämningar hör exempelvis boplatser, gravfält, fornborgar, fångstgropar, skålgropsstenar, fornråkrar, o.s.v.

Skiftet till historisk tid har i sydvästra Finland fastställts till ungefär år 1200. De skriftliga källorna är dock väldigt begränsade gällande medeltiden, som utgör början till historisk tid. Därför är det arkeologiska källmaterialet i en central position i forskningen om medeltiden. Trots att mängden skriftliga källor efterhand växer under historiens gång, erbjuder arkeologin viktig kompletterande och förtydligande information. Fornlämningar från historisk tid kan bl.a. vara slott eller befästningar, gamla övergivna bytomter jungfrudanser, hållristningar, industrihistoriska objekt, o.s.v. De äldsta fornlämningarna från historisk tid är daterade till 1200-talet, och de yngsta är första världskrigets försvarsverk från 1900-talet.

Fornlämningar intresserar såväl professionella arkeologer som amatörer. De är även viktiga för skolornas historieundervisning, eftersom de gör det möjligt att åskådliggöra det förflutna. För de lokala invånarna är de en viktig del av hembygden. Även en från tidigare bekant plats eller ett landskap får ett helt nytt djup, då man lär känna dem ända ner i bottenlagret. Många fornlämningsobjekt existerar som delar av ett vidare kulturlandskap eller viktigt naturområde. På så vis kan de på ett naturligt sätt kopplas ihop till en del av kultur- och naturturismen. De kan även fungera som sevärdheter längs sådana rutter folk planerar och vandrar på egen hand. Tack vare allemansrätten är det möjligt för privatpersoner att bekanta sig med fornlämningarna på plats. Att leda besökargrupper till fornlämningsobjekt förutsätter dock att man kommit överens om saken med markägaren. Då man väljer fornlämningar som guidade resmål bör det alltid ske i gott samförstånd med markägaren. Utflykten ska alltid planeras väl och det bör gälla ett vårdat objekt. Reseverksamheten får aldrig på något sätt skada eller äventyra fornlämningen eller omgivningens naturmässiga värden.

Många rösen från bronsåldern är placerade uppe på höga platser, och det kan ännu idag vara fin havsutsikt från dem. Så är t.ex. fallet vid röset på Ernholmsberget i Nagu, Pargas. Foto: Paula Saarento / ÅMC, 2016.

Objekt i fornlämningsregistret (oktober 2017)

Från Kimitoön finns 594 objekt i fornlämningsregistret

- fasta fornlämningar 346
- möjliga fornlämningar 130
- övriga kulturarvsobjekt 72
- fyndplatser 26
- övriga objekt 20
-

Från Pargas finns 671 objekt i fornlämningsregistret

- fasta fornlämningar 462
- möjliga fornlämningar 64
- övriga kulturarvsobjekt 85
- fyndplatser 15
- övriga objekt 45

Alla fornlämningar är fredade enligt fornminneslagen (295/1963). Detta innebär att man inte får gräva eller skada eller på något annat sätt rubba en fornlämning. Fornlämningen är genast när den upptäcks automatiskt skyddad av lagen.

Kunskap om fornlämningar

Uppgifter om den egna socknens fornlämningar hittar man förutom i lokalhistoriska verk nuförtiden enkelt också på internet. Museiverket upprätthåller en webbtjänst rörande Finlands kulturmiljö (www.kyppi.fi) med ett fornlämningsregister, där man även hittar Kimitoöns och Pargas fornlämningsobjekt. I portalen finns rapporter om utgrävningar och inventeringar, med vars hjälp man noggrannare kan fördjupa sig i de utförda undersökningarna.

För Kimitoöns del har man i fornlämningsregistret infört sammanlagt 594 objekt, av vilka 326 är enligt lag skyddade fasta fornlämningar (oktober 2017). I Pargas är den motsvarande siffran 671 objekt, av vilka 462 är fasta fornlämningar. Förutom fasta fornlämningar finns det i registret även möjliga fornlämningar. Dessa har man antingen ännu inte kunnat fastställa som fasta fornlämningar, eller så har deras karaktär inte blivit utredd i terrängen. Därtill finns i fornlämningsregistret fyndplatser för lösfynd och även s.k. övriga kulturarvsobjekt. Dessa är i allmänhet objekt från historisk tid, vilka inte fyller kriterierna för fasta fornlämningar, men anses viktiga t.ex. ur lokalhistorisk synvinkel eller för värnandet av kulturarvet ur ett vidare perspektiv. Till övriga kulturarvsobjekt räknas bl.a. fortsättningsvis bebodda gamla bytomter, stengården, råmärken mellan byar, stenbrott o.s.v. Den här typen av objekt är inte enligt lag skyddade fornlämningar, men utgångspunkten för även dem är att de bör beaktas, t.ex. då det kommer till planering av markanvändning.

Om du hittar en fornlämning eller ett fornföremål

Ifall en privatperson upptäcker en ny, tidigare okänd fornlämning eller hittar en artefakt, bör denne ta kontakt med en arkeolog från Egentliga Finlands landskapsmuseum eller Museiverket. Det lönar sig att ta kontakt även om man är osäker ifall det rör sig om en fornlämning. Helst ska man få platsen placerad på en karta så väl man kan, och gärna bifoga även fotografier och/eller skisser. I samband med fynd av fornföremål är det bra att dokumentera alla övriga observationer man gjort på fyndplatsen, t.ex. av sotig jord eller möjliga konstruktioner (jordhögar, stenrösen o.s.v.). Artefakten ska inte tvättas, och man ska inte gräva något ytterligare på platsen. På Museiverkets nätsidor finns en blankett som man helst ska fylla i och lämna in tillsammans med föremålet. All information man kan ge i egenskap av upptäckare underlättar arkeologens jobb, då denne granskar och tolkar objektet.

Fornlämningsobjekt hittas varje år, så deras mängd varierar. Tyvärr förstörs objekt även nu och då. Nya objekt hittas naturligt av yrkesarkeologer t.ex. i samband med inventeringar. Objekt hittas även i samband med byggnadsprojekt. Många objekt i Åboland har hittats av lokala amatörarkeologer och deras bidrag till den arkeologiska kunskapen är anmärkningsvärd. Därtill har samarbetet varit mycket givande då arkeologer organiserat utgrävningar tillsammans med hembygdsföreningar och medborgarinstitut i Åboland. Även det växande intresset för användningen av metalldetektorer har lett till upptäckter av nya objekt, i synnerhet föremål.

Österskogs stenbrott i Korpo, Pargas är registrerat som ett övrigt kulturarvsobjekt i fornlämningsregistret. Foto: Sari Mäntylä-Asplund / ÅMC, 2015.

Åbolands förhistoria

Skärgårdsmiljön är karakteristisk för Åboland. Många faktorer har påverkat hur skärgården har utnyttjats och bebotts under både förhistorisk och historisk tid. Skärgården har redan under förhistorisk tid erbjudit en god bebyggelsemiljö för människan med dess mångsidiga naturresurser och näringsmöjligheter i form av fiske, jakt av fågel och säl, o.s.v. Faktorer som påverkat placeringen av boplatser är bl.a. fiskevatten, odlingsbar jord, betesmark, farleder och förbindelser, tillgång till sötvatten, o.s.v. Till skärgården hör förutom den permanenta bebyggelsen sjöfart, handel, de tidiga flottornas manövrar i såväl krigs- som fredstid samt fångstfärder med tillfälliga övernattningar på öarna. Sett ur ett långt tidsperspektiv har klimatet haft en stor betydelse för boende och näringar. Under tidens gång har det skett förändringar i klimatet gällande årets medeltemperatur, med tidvis stora skillnader. Därtill har havets salthalt varierat. Förhållandena i skärgårdens skiljer sig överlag från dem på fastlandet, och skärgården har på många sätt erbjudit en idealisk omgivning för människan.

Förhistoriens periodindelning

Stenåldern 8850–1700 f.v.t.

Mesolitikum 8850–5200 f.v.t.

Neolitikum 5200–1700 f.v.t.

Tidig kamkeramik 5200–4150 f.v.t.

Jäkrlä-gruppens keramik 4300–3900 f.v.t.

Typisk kamkeramik 3900–3500 f.v.t.

Sen kamkeramik 3750–3250 f.v.t.

Snörkeramisk keramik 2800/2700–2300 f.v.t.

Kiukaiskeramik 2500/2300–1800/1500 f.v.t.

Bronsåldern 1700–500 f.v.t.

Järnåldern 500 f.v.t.–1200 e.v.t.

Förromersk järnålder 500 f.v.t.–0/50 e.v.t.

Äldre romersk järnålder 0/50–200 e.v.t.

Yngre romersk järnålder 200–400 e.v.t.

Folkvandringstiden 400–550 e.v.t.

Merovingertiden 550–800 e.v.t.

Vikingatiden 800–1050 e.v.t.

Korstågstiden 1050–1200 e.v.t.

Förkortningar:

f.v.t. = före vår tideräkning

e.v.t. = efter vår tideräkning

Stenåldern

Vid den senaste istidens slut för ca 10 000 år sedan, låg största delen av Åboland ännu under vatten. Då landhöjningen under den mesolitiska stenåldern (8850-5200 f.v.t.) framskred och de första holmarna blev synliga över havsnivån, började man från det dåvarande fastlandet utnyttja ytterskärgården. Till slut bosatte man området.

Där Kimitoön nu ligger, låg för 7000 år sedan en stenig ytterskärgård, dit människor kom för att fiska och idka fångst. De äldsta boplatserna var belägna på små öar inom dagens Nordanå och Ölmos i Dragsfjärd, samt Galtarby i Västanfjärd, och de hör till mesolitikums slutskede. Från Pargas känner man inte till fynd från den allra äldsta stenåldern.

Under stenåldern uppstod med tiden fler boplatser. Från Kimitoön känner man till allt som allt drygt trettio säkra boplatser från stenåldern och några möjliga boplatser. I Pargas finns det ett tiotal boplatser, och man känner även till fyndplatser från stenåldern. Boplatserna placerades i allmänhet på sand i närheten av den dåtida stranden, och i mån av möjlighet valde man gärna en skyddad vik. Vid utgrävningar går det att se kulturlager, d.v.s. jordlager som skiljer sig från den rena jorden i området, och som uppstått till följd av människans verksamhet. Därtill kan man hitta härdar med skörbrända stenar och andra spår av eld. Vid boplatserna har man hittat bl.a. stenföremål, fragment av sådana samt avslag som uppstått under tillverkningen av stenföremål och tillslagning av mindre eggar. Från Åboland känner man inte till några stenåldersgravar.

Boplatser och andra fynd från stenåldern upptäcks ofta i sandgroparnas kanter. På bilden syns Dammhagens fyndplats på Kimitoön, där man hittat stenavslag.
Foto: Esa Laukkanen / ÅMC.

Då tillverkningen av lerkärl påbörjades under neolitikum (5200-1700 f.v.t.) börjar keramikskärvor förekomma bland fynden. Lerkärlen dekorerades i olika stilar under olika perioder, vilket innebär att keramikfynd kan användas vid dateringen av boplatser. Det äldsta keramikfyndet hör till den tidiga kamkeramiken, och har gjorts vid boplaten Söderby II i Söderlångvik by i Dragsfjärd på Kimitoön. De första spåren av mänsklig verksamhet inom Pargas är ca 4500 år gamla. Den äldsta boplaten är Fagervik, på västra sidan av Stormälö, och den är daterad till sen kamkeramisk tid.

Förutom den tidiga, typiska och sena kamkeramiken, har man på Kimitoön funnit keramik av Jäkärälä-gruppen (4300-3900 f.v.t.). I den sydvästfinska stenålderns kulturutveckling har Jäkärälä-gruppen urskilts som en egen grupp baserat på lerkärlens dekoration och de specifika formerna på gruppens föremål. Med tiden kom Jäkärälä-gruppen dock att smälta samman med den övriga befolkningen. I Kimito och särskilt i Dragsfjärd har man funnit flera boplatser som hör till Jäkärälä-gruppen. Det är möjligt att Jäkärälä-gruppen och den kamkeramiska befolkningen bott sida vid sida på Kimitoön, men vi vet inte hur de två grupperna förhållit sig till varandra.

Ett intressant skede under stenåldern är den s.k. snörkeramiska kulturens, eller stridsyxekulturens (2800-2300 f.v.t.) ankomst till Finland och Åboland. Stridsyxekulturen anses företräda en ny befolkning som kommit till Finland från söder, som med tiden assimilerades med den ursprungliga befolkningen. På olika håll på Kimitoön har man funnit föremål som representerar stridsyxekulturen och även boplatser. I Parsby, Pargas har man funnit eggen av en stridsyxa, men boplatser känner man tillsvidare inte till. Förekomsten av boplatser i Åboland är speciellt intressant i och med att man traditionellt har ansett att skärgården och havsnäringarna inte skulle ha varit i en central position i stridsyxebefolkningens livsmiljö. En del av boplatserna är trots det annorlunda belägna än de kamkeramiska boplatserna, vilket innebär att gruppernas näringsstrategier ändå kan ha skilt sig.

Under stenålderns sista skede, Kiukaiskulturens tid, kunde man redan ana Kimitoöns nutida form, fast området ännu präglades av ett flertal sund och vikar. Kiukaiskulturens boplatser har man hittat i såväl Kimito som Dragsfjärd. Inom Kiukaiskulturen har det med rätt stor sannolikhet redan idkats jordbruk. Även i Ilsokärret i Kimito har man funnit pollen av sädesslag i ett lager som med kol-14-metoden daterats till Kiukaiskulturens slutskede (ca 1600 f.v.t.). Marin fångst var trots det fortsättningsvis en viktig del av näringen: t.ex. visade analys att benfynd från Brantens boplat i Kimito att största delen kom från säl. Man känner till boplatser från stenålderns slutskede såväl i Pargas som i Nagu. De sistnämnda i Lillandets östra del, men alla dessa är inte nödvändigtvis från samma tid. Även i Korpo finns ett par boplatser. På boplatserna har man funnit både stenföremål och keramik. Kiukaisperioden och användningen av boplatserna fortsatte möjligen in på bronsåldern.

Bronsåldern

Under bronsåldern (1700-500 f.v.t.) sprids skandinaviska influenser och föremål till Finlands kustområden. Även gravskicket förändras. Åboland hör till detta område, och den s.k. västliga bronsåldern, vars synligaste minnesmärken utgörs av gravrösen. I Åboland är rösen den mest typiska och allmänt förekommande fornminnesgruppen. Bronsåldersrösen kallas ibland även kummelgravar eller jättekast, och på finska används ibland termen hiidenkiuas. Rösen finns förutom på de stora öarna även på mindre och mer avlägsna holmar. Boplatser från bronsåldern är däremot mer sällsynta.

Bronsåldersrösen är uppförda av stenar direkt på den ursprungliga marknivån. Ibland är de till proportionerna rent ut sagt monumentala konstruktioner. De befinner sig vanligen på högt belägna ställen, nära de forntida havsvikarna och farlederna. Senare har rösen även byggts på lägre nivåer. Rösenas form varierar, men vanligen är de runda eller ovala. I genomsnitt är de från ett par meter till 10–20 meter i diameter. Till exempel i Nagu och Korpo finns även långsmala rösen, vilka kan vara rätt stora. Under tidernas lopp har man rotat i rösen och bl.a. tagit stenar till byggmaterial, vilket innebär att många rösen inte längre har sin ursprungliga form eller storlek.

Ett bronsåldersröse på Jättekastberget på Kimitoön.
Foto: Sari Mäntylä-Asplund / ÅMC, 2015.

Då man undersöker rösen kan man hitta interna konstruktioner såsom stencirklar, hällkistor och kallmurade konstruktioner. Många rösen har en fördjupning i mitten. Detta kan delvis bero på att röset rotats i senare, men i en del fall tror man att det beror på att de innehållit konstruktioner av trä som med tiden rasat samman och förmultnat. Kremering var det dominerande gravskicket i samband med bronsåldersrösen, men under den tidigare bronsåldern förekommer även skelettbegravning. I gravrösen finns bara en del av de avlidnas brända ben, vilket uppenbarligen har varit avsiktligt. Det verkar som att det funnits alternativa funktioner för byggandet av rösen och deponerandet av ben inuti dem. En förklaring som framförts är att rösen även fungerade som en symbol för kontroll över områden.

Ett avlångt röse i Korpo, Pargas. Dess längd är ungefär 10 meter.
Foto: Sari Mäntylä-Asplund / ÅMC, 2015.

Rösen är svåra att tidsbestämma med noggrannhet eftersom endast få har blivit undersökta genom arkeologiska utgrävningar, och därför saknas daterbara fynd och kol-14-dateringar. Många rösen har löst daterats till tidig metallålder, m.a.o. bronsåldern eller början av järnåldern. Platsens höjd och omgivning samt rösets form kan ge riktgivande dateringar, men det bör noteras att rösenas placering och omgivning varierar mycket i Åbolands skärgård. Rösen som tydligt hör till bronsåldern förekommer i varje fall allmänt i Åboland.

Man känner till bronsåldersrösen från hela Pargas kommun, t.ex. Stortervolandet och Lilltervo i Pargas, Lilllandet i Nagu samt på olika håll på Korpos huvudö och även på Houtskär och i Iniö. Rösenas storlek varierar avsevärt – speciellt ståtligt är det i Lofsdal belägna Kummelbergsröset, vars diameter är 18 meter och höjden nästan 2 meter. Det finns nästan 150 objekt klassade som gravrösen i Pargas, varav några är osäkra. Inom ett och samma fornlämningsobjekt kan det finnas flera rösen. I Pargas känner man trots det inte till boplatser från bronsåldern, men en del stenåldersboplatser har troligen bebotts inpå bronsåldern. Bronsåldersföremål har ej heller ännu påträffats inom Pargas.

Kimitöön var tillsammans med Bjärnå ett viktigt bosättningsområde. På Kimitöön känner man till ungefär 200 rösen från bronsåldern/tidig järnålder. Man bör dock notera att endast 14 rösen undersökts arkeologiskt. Boplatser har hittats synnerligen lite i förhållande till rösen, men det verkar som bosättningen fortsatt inpå bronsåldern på en del boplatser. Andra boplatser påvisar att bosättningen fortsatt från bronsåldern till början av järnåldern. Man känner till daterbart boplatsmaterial från bronsåldern i bara små mängder. Analyser av pollen som tidsbestämts till bronsåldern avslöjar dock någonting om ett gradvis utvecklande jordbruk på Kimitön.

Metallföremål från bronsåldern är sällsynta i hela Finland. Från hela denna långa tidsperiod har man funnit endast 180 bronsföremål. Av dessa är största delen importprodukter från Skandinavien. Därför är det anmärkningsvärt att man på Kimitoön har hittat flera bronsföremål. Sannolikt kändast av dessa är en dolk som härrör från perioden ca 1300–1100 f.v.t., som hittades i samband med utgrävningen av Långnäsröset år 1886. Dolken är ett exempel på import från Skandinavien och är ett av Finlands finaste arkeologiska fynd. Dolkens gjutna hjalt är vackert dekorerat med spiraler. På Kimitoön har man även funnit flera bronsyxor. Av dessa är det mest noterbara en i Kila by år 2013 funnen kantyx, som tillsvidare är det enda exemplaret som hittats i Finland. Föremålet hittades på en åker, i närheten av den dåtida strandlinjen. Kantyxor var i allmänt bruk i Mellaneuropa, men yxan från Kimitoön är sannolikt ändå import från Skandinavien. Yxor av detta slag användes i Skandinavien redan 1800–1500 f.v.t.. Trots att yxan från Kimitoön representerar en av kantyxans yngsta typer, är den hur som helst ett av de äldsta metallföremålen från Finlands västra bronsålderskultur.

Dolken som hittats i Dragsfjärd, på Kimitoön. Till längden är den 28,5 cm, och det gjutna hjaltets knapp är dekorerad med spiraler.
Bild: enligt Hackman, 1897.

Järnåldern

Byggandet av rösen fortsatte ännu under järnåldern (500 f.v.t.–1200 e.v.t.), och en del av Åbolands rösen är uttryckligen från järnåldern, främst från periodens början och slutskede. Man har t.o.m. uppskattat att mer än hälften av skärgårdens gravrösen kan vara byggda efter bronsåldern. Generellt sett är järnåldersrösen belägna på lägre marker, och de är ibland blandade med jord och oregelbundna till formen. På fastlandet i sydvästra Finland förekommer det under järnåldern en mångfald andra gravskick vid sidan av rösetraditionen. I Åboland känner man dock inte till dylika varierande gravfält såsom brandgravfält under flat mark eller skelettgravfält från järnålderns slut. Kontinuerlig bebyggelse har förekommit i området ännu i början av järnåldern: i Kimito och Västanfjärd känner man till boplatser från tidig järnålder. I Pargas förekommer däremot inga sådana.

Efter järnålderns början kännetecknas både Kimitön och i Pargas av få tecken på boplatser eller spår av annan aktivitet i området. Först under den yngre järnåldern dyker det upp material igen. På Nötö i Nagu har man i gravrösen hittat fynd från den yngre järnåldern och i Dalkarby ett svärd från den sena järnåldern. I Pargas gamla kommun har man gjort enstaka föremålsfynd. På Kimito huvudö är det enda säkra föremålsfyndet från järnåldern en oval eldslagningssten från Helgeboda i Kimito. Från och med vikingatiden ökar dock materialet. Nu blir Hitis skärgård allt viktigare, där en handelsplats från sen järnålder är belägen vid Kyrksundet. Pollenanalyser och ortnamnsforskning har även visat på aktivitet under järnålderns slut.

Kantyxan av brons hittad på Kimitön har bevarats väl, och en vacker grön ärg har bildats på dess yta. Dess längd är 15,1 cm och bredden 2,6 cm. Foto: Mikko Kynäräinen / ÅMC, 2013.

Den begränsade mängden, eller rent ut sagt totala avsaknaden, av fynd och fornlämningar från för tideräknings början har förbryllat forskare. Förekom det under järnåldern någon form av avbrott i bosättningen eller fortsatte den genom järnåldern till medeltiden, trots de få spåren? Båda teorierna har sina förespråkare. Gravrösetraditionen talar för en kontinuerlig bosättning. Å andra sidan har man framfört att utvecklingen av fastlandets och skärgårdens bosättning trots allt uppvisar olikheter under järnåldern. Om fast bosättning främst skulle ha förekommit på fastlandet har man därifrån säkerligen fortsättningsvis använt sig av skärgårdens fiske- och jaktmarker. Ifall detta var fallet, förefaller det troligt att skärgården fick fast bosättning redan under slutet av järnåldern och senast i början av historisk tid.

Den historiska tiden

I denna artikel behandlas inte noggrannare Åbolands historiska utveckling. Man kan dock konstatera att bosättningen i skärgården under början av den historiska tiden präglas av en betydande svensk immigration, såväl i Pargas som på Kimitoön. För skärgården typiska fornlämningar från historisk tid är, förutom boplatssfynd, lämningar av s.k. tomtningar (säsongsmässiga övernattningsställen för fiskare), båtlämningar, jungfrudanser, hållristningar, kompassrosor, ryssugnar och övriga stenkonstruktioner såsom sjömärken, samt fornlämningar under vatten såsom skeppsvrak.

Ett av de finaste medeltida föremålsfynden i Åboland gjordes med metalldetektor år 2014 i Östermark by i Kimito. Det handlar om en silverring, som daterats till 1500-talets början. Ringen har ett Golgatatema: Kristus på korset, omgiven av Jungfru Maria och aposteln Johannes. Ringar med Golgatatema känner man från tidigare bara sex exemplar. Föremålet hittades vid en åkerkant, alldeles intill en gammal historisk bytomt. Det var endast förmögna människor som hade sådana här ringar.

Östergårds rösen i Nagu, Pargas. Daterade till tidig metallålder.
Foto: Kaisa Lehtonen / ÅMC, 2012.

Kompassrosor hör till de fornlämningar från historisk tid som hittas i skärgården. Denna finns belägen på Ryssberget på Rosalalandet, Kimitoön.
Bild: Esa Laukkanen, 2012 / ÅMC, 2012.

Golgataringen som hittades i Östermark by på Kimitoön är ovanligt välbevarad. Den har troligen ursprungligen varit förgylld.
Bild: Martti Puhakka / ÅMC.

Fornlämningsobjekt från förhistorisk och historisk tid i Åboland

Stenåldern

Kimitoön: Stenåldersboplatsen vid Nöjis i Dragsfjärd

Nöjis i Dragsfjärd ligger vid vägen till Purunpää. Det har gjorts arkeologiska undersökningar på området under 1980-talet. Enligt dateringar baserade på kol-14-metoden och keramik från Jäkärlä-gruppen har platsen varit bebodd för ca 5000 år sedan. Boplatsen befinner sig på sandjord, i en åt söder vettande sluttning, som under stenåldern ledde ned till stranden av en havsvik. Läget har således varit idealiskt och typiskt för stenåldersboplatser. Bosättningen låg på bägge sidor av en liten bäck, som är synlig ännu idag.

Utgående från fyndkoncentrationer kunde man urskilja områden på boplatsen, där folk bott och utfört olika bestyr. I fyndmaterialet förekom utöver keramik avslag av kvarts och stenarter. På platsen hittades dessutom en mängd skörbränd sten, som vittnar om att platsen har varit i bruk under lång tid och att man bott här även vintertid. Bland de brända ben som hittats på platsen har man kunnat identifiera ben av säl. Överlag tenderar ben från Kimitoöns stenåldersboplatser huvudsakligen komma från säl och fisk, varav man kan dra slutsatsen att havsfångsten har spelat en viktig roll.

Nöjis boplatsoområde i Dragsfjärd, Kimitoön, med dess informationsskylt. Foto: Sari Mäntylä Asplund / ÅMC, 2012.

Pargas: Stenåldersboplatsen i Fagervik

Stenåldersboplatsen i Fagervik ligger på västra sidan av Stormälö. Under stenåldern var den belägen på en ö, på en fin sandstrand. Boplatsen är nästan helt förstörd p.g.a. av sandtäkt, men inom den bevarade delen gjordes arkeologiska undersökningar under den senare hälften av 1990-talet. Under utgrävningen upptäcktes en enkel stenlagd härd, som möjligen låg i anknytning till någon slags boning. Härdar användes till såväl matlagning som uppvärmning. Vid boplatsen hittade man även kvarts i stora mängder samt porfyriska stenarter, särskilt i form av avslag, vilket visar på att man bearbetat stenföremål på området. Av kvarts har man också framställt mindre föremål. Därutöver hittades några keramikskärvar och bränt ben. Bland benfynden kunde man urskilja ben från säl.

Bronsåldern

Pargas: Röset och "stenvägen" på Rösbacken (Uppgård) i Koupo

På Rösbacken ligger ett röse samt ytterligare ett mindre röse eller en stenkonstruktion på ungefär 40 meters avstånd från varandra. Mellan dessa löper en egenartad "väg" av sten som uppskattningsvis är 48 meter lång och 2-3 meter bred. Den har byggts av samma sorts lokalt förekommande sten som rösena. Då man vid provgrävningar undersökte området, och i synnerhet den långa stenkonstruktionen, hittade man avslag av kvarts och porfyr, kvartsföremål och små benbitar. Det finaste fyndet var en smäcker pilspets av flinta. Utgrävningarna ledde inte till någon klar förklaring på mysteriet kring "stenvägen". Kol-14-analyser visar på aktivitet över en lång tidsrymd. Under de understa stenarna fick man dateringsresultat från sen neolitisk tid (ca 2000 f.v.t.), merovingertid/vikingatid (700–800-talen e.v.t.) och korstågstid/tidig medeltid (1030–1220 e.v.t.). Ifall röset är från bronsåldern, har det i Koupo förekommit aktivitet under många skeden under förhistoriens gång. Även om röset och "stenvägen" att döma av fynden och dateringarna är av olika ålder, förefaller de ändå ha haft något slags samband.

Fig. 13. Sökschakt grävdes över "stenvägen" i samband med den arkeologiska undersökningen på Rösbacken, Pargas. Foto: Henrik Asplund / Åbo Universitet, arkeologi, 2009.

Fig. 14. Den vackra pilspetsen av flinta som hittades på Rösbacken.
Foto: Henrik Asplund / Åbo Universitet, arkeologi, 2008.

Kimitoön: Bronsåldersrösen och boplatserna i Hammarsboda, Dragfjärd

Ett av Kimitoöns mest uppseendeväckande bronsåldersobjekt finns i Hammarsboda, vid vägen till Purunpää. Allt som allt tre stycken stora, ståtliga gravrösen är belägna på en platå som reser sig från det omkringliggande åkerlandskapet. Rösen har ursprungligen varit flera. Redan 1878 hittades en yxa i ett av rösen, och 1886 blev ett röse föremål för en arkeologisk utgrävning. I röset hittade man en stencirkel och en kistliknande stensättning. Inom en halv kilometers radie från Hammarsbodarösen finns hela fem boplatser eller fyndområden, vilka i synnerhet baserat på keramikfynden kan dateras till stenålderns slut och/eller bronsåldern.

Ett av de ståtligaste bronsåldersrösen i Hammarsboda på Kimitoön.
Foto: Sari Mäntylä-Asplund / ÅMC, 2015.

Järnåldern och tidig historisk tid

Pargas: Houtskär, gravfältet i Furunabb

På Hypeis i Houtskär, Pargas finns ett av skärgårdens intressantaste gravfält. Gravfältet i Furunabb omfattar allt som allt 13 stenkonstruktioner. Den mest speciella av dessa är en fyrkantig stenläggning, som i mitten har en rest sten, en s.k. bautasten. Stenläggningen är till storleken 8 x 7,5 meter, och den resta stenen är ca 2,25 meter hög. De 12 övriga stenkonstruktionerna är runda rösen.

Arkeologiska utgrävningar har gjorts på gravplatsen i Furunabb under tre års tid. Fynden är ganska fåtaliga och den fyrkantiga stenläggningen saknade helt fynd. Bland fynden förekom dock brända ben och ett svårtolkat järnföremål. Från tre av rösen hittades vad som visade sig vara människoben. Kol-14-analyser av benen visade att de var alldeles från järnålderns början, m.a.o. från den förromerska järnåldern (500–0 f.v.t.). Detta visar på att man redan under början av järnåldern bosatt och konstruerat gravfält i ytterskärgården. Det kan ännu nämnas att det hittats övriga rösen i Hypeistrakten, utöver dem i Furunabb.

Den fyrkantiga stenkonstruktionen på gravfältet i Furunabb, med den resta stenen i mitten.
Foto: Sari Mäntylä-Asplund / ÅMC, 2017.

Kimitoön: boplatser från tidig järnålder i Tappo, Västernorrland

I Tappo, Västernorrland hittades på 1980-talet Kimitoöns första boplatser från tidig järnålder i kanten av en liten sandgrop. Vid arkeologiska utgrävningar på platsen har man hittat stora mängder bränd lera med avtryck av grenar. Det är fråga om lerklining som har hört till en byggnad med en väggkonstruktion av hopflätade grenar. Därtill ingick i boplatsens fynd keramikskärvar, en liten mängd bränt ben och två kubformade enkla malstenar. Omkringliggande stenformationer har tolkats som resultatet av röjningsarbete som gjorts på boplatsen. Fornlämningsobjektet i Tappo passar bra in i bilden vi har av järnåldersboplatser. Den befinner sig inte längre alldeles intill stranden, utan uppe på en backe inom ett område som lämpat sig väl för jordbruk. Strandängarna har kunnat utnyttjas som betesmarker. Havet fungerade ännu som transportväg, och erbjöd fångst som sidonäring till jordbruket. Detta understryks av de brända sälbenen som identifierats bland benmaterialet. I närheten av boplatsen ligger även låga gravrösen – de torde vara gravplatsen för människorna som bodde här.

Boplatsen i Tappo, Västernorrland hittades i kanten av ett sandtag. Foto: Henrik Asplund.

Kimitoön: Kimito, Gesterby fornborg

I Gesterby, Kimito upptäcktes år 2009 en fornborg som är den enda inom Kimitoön, medan det på fastlandet, t.ex. i trakten av Salo, däremot finns flera. Fyndet är betydande, eftersom man tidigare ansett att avsaknaden av fornborgar är ett utmärkande drag som skiljer skärgårdsområdet åt från fastlandet. Platsen ligger på ett område som i tiden utgjort en udde riktad mot sydost. Här höjer sig ett brant berg med dimensionerna 150 x 70 meter, från vars krön man har utsikt över det omgivande landskapet. Tvärs över bergets nordliga sluttning löper en tydlig, nästan 30 meter lång kallmurad stenvall. På bergets södra sida finns på flera ställen mer diffusa, stenvallar som är lägre, smalare och kortare. Ett par av dem ligger i en linje – en högre upp i sluttningen, och den andra längre ner. Inga föremålsfynd har gjorts på platsen.

Fornborgar är försvarsverk, vilka i allmänhet dateras till slutet av järnåldern. I närheten av dem brukar man även hitta spår av bosättning från uttryckligen järnåldern. I Finland förekommer ändå fornborgar, vars tidigaste period av aktivitet stäcker sig så långt tillbaka i tiden som bronsåldern och tidig järnålder. I området där Gesterby fornborg ligger, känner man inom ca en kilometers radie till flera rösen som daterats till bronsåldern eller den tidiga järnåldern. Det är således tämligen möjligt, att även Gesterby skulle höra till dessa tidigt använda fornborgar.

Fig. 18. Stenvallen vid fornborgen i Gesterby, Kimito.
Foto: Henrik Asplund / Åbo Universitet, arkeologi, 2009.

Kimitoön: Kyrksundet i Hitis, Dragsfjärd, handelsplats och kapellområde

Fornminnesområdet i Kyrksundet i Hitis är ett anmärkningsvärt objekt t.o.m. ur nationell synvinkel. Kyrksundet är nämligen den enda platsen i Finland, där man hittills med säkerhet har kunnat påvisa förekomsten av en förhistorisk handelsplats. Kyrksundet är en fortfarande ett farbart sund mellan huvudöns två delar, Hitis och Rosala. Man har redan för länge sedan dragit slutsatsen att Kyrksundet motsvarar det forna Ørsund – en mellanstation längs den gamla segelleden som löpte från Blekinge via Åland och Åbolands skärgård till Tallinn. Rutten beskrivs i det s.k. danska itinerariet, ett dokument som är en del av en handskriftssamling som sammanstälts kring år 1300. Rutten anses ha varit i bruk redan vid slutet av järnåldern.

I trakten av Kyrksundet hittades år 1990 med hjälp av metalldetektor fragment av bronsföremål, bl.a. smycken. På grund av fynden utförde Museiverket arkeologiska utgrävningar vid Kyrksundet åren 1992–1997. Föremålsfynd gjordes i närheten av den gamla strandlinjen, längs en flera hundra meter lång sträcka. Bland föremålen fanns bl.a. bronsstackor, för återanvändning avsedda bronsfragment, tiotal vikter och silvermynt, spännen, glaspärlor och slipstenar. Det verkar som att man på platsen även utfört metallhantverk, vilket innebär att där funnits en eller flera smedjor. Föremålen har i huvudsak daterats till vikinga- och korstågstiden, från 800-talet till 1100-talet. Kyrksundet förefaller ha varit en naturhamn, eftersom inga hamnanläggningar har påträffats. Inga tecken på fast bosättning har heller påträffats. Handelsplatsen har sannolikt varit i bruk enbart under seglingssäsongen. En tanke som framförts är att folk som bodde i trakten av Halikkoviken och i Bjärnånejden tog sig till Kyrksundet för att handla med resande i österled.

Man har även frågat sig om det på platsen funnits en forntida kultplats i anslutning till handelsplatsen. I mitten av fornlämningsområdet finns nämligen en stenig kulle som enligt utseendet samt utgående från fynden som gjorts på platsen, tolkats som en s.k. hiisi, men hypotesen är svårbevisad.

På samma sluttning som handelsplatsen ligger grunden till kapellet samt en gravgård, omgärdad med en stenmur. Platsen låg tidigare på en ö vid namn Kyrkön, som numera har landförbindelse med Hitis. Det tidigaste skriftliga omnämnandet av Kyrksundet som ortnamn härstammar från år 1347, men om själva kapellets grundande säger de skriftliga källorna inget om. Man tror dock att kapellet grundades redan under medeltiden, på 1200-talet.

Fig. 19. Kapellområdet i Kyrksundet, Hitis omgärdas av ett stengärde. Kapellgrunden är belägen intill minnesstenen som syns på bilden.
Foto: Kaisa Lehtonen / ÅMC, 2016.

Kapellområdet och gravgården avgränsas av ett lågt stengärde, med dimensionerna ca 35 x 30 meter. Kapellets grunder är delvis synligt innanför stengärdet, och dess dimensioner är ungefär 9,5 x 8 meter. På platsen torde det under tidens lopp ha funnits flera träkapell. Längre uppe i sluttningen ligger fyra stora stenar, vilka har tolkats som grunden till en klockstapel. I samband med de arkeologiska utgrävningarna av kapellområdet har man undersökt gravar både på gravgården och innanför själva kapellgrunden. Avlidna har begravts under kapellets golv, och delvis ovanpå varandra i flera lager. En del av gravarna är markerade med en stenhäll eller en grupp stenar placerade i gravens riktning, vilket representerar det medeltida gravskicket. Den största fyndgruppen från kapellområdet består av mynt, vilka daterats från 1400- till 1600-talet.

Historisk tid

Kimitoön: Högholmen i Hitis och Krogarudden i Jungfrusund, Dragsfjärd

Efter att den ovannämnda handelsplatsen vid Kyrksundet minskade i betydelse, förflyttar sig historiens fokus till Högholmen, där det gjorts föremålsfynd och kol-14- samt dendrokronologiska dateringar till 1300-talet. Det är fråga om en liten ö utanför Hitis by. På byns sida av holmen finns på havsbotten lämningar av en kaj eller hamnanläggning konstruerad av trä och sten. Man har både gjort utgrävningar på själva ön samt dykningsundersökningar i det omkringliggande området.

Hamnkonstruktionerna, som är tiotals meter långa, har tolkats vara byggda enligt en teknik baserad på trä radat turvis på längden och bredden, samt viktstenar. I de trä som legat på tvärs har man dessutom infogat resta pålar genom mejslade hål. Uppe på krönet av Högholmen har man funnit resterna av en stengrund, samt spik, tegelkross och murbruk, vilket vittnar om det funnits byggnader på platsen. Föremålsfynden är mångsidiga: medeltida keramik, glas, spikar, sex mynt, tre tärningar, en kniv med silverbeslag, en sigillstamp av brons samt djurben som berättar om måltider som intagits på platsen. Här torde ha funnits en av kronan uppehållen övervakningspost, varifrån man övervakade den gamla österleden under 1300-talet.

Till de gamla hamnarna hör också Jungfrusund, som första gången dyker upp i historiska källor redan år 1490. Jungfrusunds centralaste del är Krogarudden, där en krog var belägen på 1600- och 1700-talen. På området finns det spår av åtminstone tre byggnader med tillhörande eldstäder samt två källargropar. Den synligaste byggnadslämningen presenteras i allmänhet som "krogen". Vad byggnaden användes för är dock osäkert, och inga arkeologiska utgrävningar har gjorts på platsen. I närheten av eldstaden har man hittat slagg och järnstycken, vilket tyder på att här kan ha funnits en smedja. Det är möjligt att man vid Krogarudden även utfört underhåll av fartyg och utrustning. Uniformsknappar som hittats berättar om soldaters närvaro på platsen.

Om sjöfarten kring Krogarudden berättar också lerkärl som har hittats i havet vid det närbelägna Purunpää. Ett av dessa är nästintill intakt: ett kärl vars övre del är dekorerat med ett inristat vågmönster. Formen och decorationen kan kopplas till den s.k. vendiska eller slaviska keramiken, som började förekomma i det södra Östersjöområdet vid övergången från järnålder till medeltid. Lerkärlen från Purunpää har uppskattningsvis varit i bruk mellan 1000- och 1200-talet. Kärlfragment av samma typ har också hittats på handelsplatsen vid Kyrksundet.

Högholmen är en ö som ligger intill Hitis by.
Foto: Esa Laukkanen / ÅMC, 2012.

Hällristningar vid Krogarudden, bl.a. namn och årtal från 1600- och 1700-talen. Foto: Henrik Asplund.

Pargas: Attu, Kapelludden

Kapelludden ligger på ön Attu, i närheten av en farled som kallas Pargas port. På Pargas hembygdsförenings initiativ utfördes de första arkeologiska utgrävningarna på platsen under åren 1989–90 samt år 1992. Man har redan länge vetat att det på Kapelludden finns en stenmur med två portar. Man har antagit stenmuren omgärdat en gravgård. Utgående från namnet Kapelludden har man antagit att här tidigare funnits ett kapell för sjöfarare. Vid undersökningarna lyckades man emellertid inte med säkerhet lokalisera något kapell. Av stenkonstruktionerna på platsen gick det inte att identifiera några väggar som skulle ha tillhört en byggnad. Det är ändå anmärkningsvärt att man hittade en grav innanför stenmuren, vilket stöder hypotesen om en gravgård. Från graven togs prov för en kol-14-analys, med vars hjälp man kunde fastslå att gravläggningen utförts senare än slutet av 1200-talet.

Fig. 22. Utgrävningen i full gång på Kapelludden, Pargas, år 1990. Foto: Henrik Asplund.

Pargas: Kalkugnar och kalkbrott

I Pargas har kalkbränningen långa anor och en typisk fornlämningsgrupp från den historiska tiden i området är uttryckligen kalkbrott och lämningar av kalkugnar. Kalkbränning var under medeltiden och ända till mitten av 1800-talet en viktig binäring för bönderna i områden med kalkförekomster. Också i Pargas började man sannolikt bryta kalksten och bränna kalk redan på medeltiden. Troligen använde man åtminstone under 1400-talets senare hälft kalk som låg nära byggplatserna vid byggandet av Pargas stenkyrka och Qvidja gård. Tack vare skriftliga källor vet man att bönderna i Pargas som skatt har levererat stora mängder kalk till reparationsarbeten på Åbo slott. De flesta kalkbrotten har varit byarnas gemensamma egendom och kalkugnarna har i allmänhet byggts i kalkbrottens omedelbara närhet. I Pargas och i synnerhet på Ålön, fanns enligt skattelängder från mitten av 1700-talet 18 ugnar med eget brott och 10 ugnar utan brott.

Kalkugnarna och -brotten har kartlagts noggrannare i samband inventeringen av Ålön år 2014. Numera känner man i området till 15 kalkbrottsobjekt och 25 kalkugnsobjekt. Allt som allt känner man till 54 kalkbrott och 66 kalkugnar. Ugnarna ligger ofta i sluttningar och är uppifrån sett runda eller hästskoformade djupa gropar omgivna av jordvallar. Ugnarnas innerväggar är vanligen stenlagda. Till diametern varierar ugnarna från några meter till ca tio meter.

Lämningarna av en kalkbränningsugn i Kalkugnsnäs, Pargas. Foto: Tanja Ratilainen / ÅMC, 2013.

Pargas: Bårnholm, Nagu och Borgholm, Iniö – befästa öar

Inom Pargas finns på två öar intressanta objekt som är omgivna av vallar, Bårnholm i Nagu och Borgholm i Iniö. Bägge nämns i skriftliga källor redan på 1600-talet, och gällande båda finns muntliga traditioner bevarade. Deras exakta ålder och funktion är dock delvis en gåta. Inga fynd har gjorts på någondera av öarna. Fornlämningsobjekten på bägge öar har jämförts med fastlandets fornborgar, d.v.s. försvarsverk eller tillflyktsorter från förhistorisk och tidig historisk tid. Även i dem har man utnyttjat det skydd som terrängen erbjuder: branta klippor vars flackare sluttningar delvis försetts med murkonstruktioner.

Bårnholm, som ligger norr om Lillandet i Nagus inre skärgård har, enligt den muntliga traditionen bevarad bland Naguborna, använts som tillflyktsort under krig och oroliga tider. Ön är knappt två hektar stor och dess klippor reser sig ytterst brant ur omgivningen, med en högsta punkt på omkring 30 meter över havsnivån. Den enda möjliga platsen att ta i land på ligger på den södra stranden. Uppe på berget finner man en ca 20 lång och som mest 1,5 meter hög kallmurad stenvall. Enligt muntlig tradition har det funnits en sötvattenbassäng på ön – nuförtiden går där att urskilja en sänka där regnvatten ansamlas.

Enligt minnestraditionen skulle Bårnholm ha använts då danskarna rörde sig i finländska farvatten, och senare på 1700-talet under krigen mot Ryssland. Man har tolkat det som att öns äldsta historia som tillflyktsort skulle gå tillbaka till 1500-talets början, men man kan inte heller utesluta tidigare användning. I princip kan man utgående från murarnas höjd och strandförskjutningen dra slutsatsen att bruket kan ha börjat redan under förhistorisk tid.

Ett annat liknande objekt är Borgholm i Iniö. Uppgifter om försvarsverk har nedtecknats redan 1674 och i samma dokument omnämns även kungens trupper. Ön är ca 15 hektar till ytan och den högsta punkten ligger ca 28 meter över havsnivån. En del av stränderna är svårbestigna, men på de mer lågsluttande stränderna på öns östra, södra och västra sidor, förekommer längs stränderna lämningar av kallmurade stenvallar. Nio avsnitt av muren kan urskiljas och dess sammanlagda längd är uppskattningsvis 450 meter. Ovanpå vallen torde ha funnits någon form av träkonstruktion, eftersom vallen är ganska låg – lägre än en meter. Mitt på ön finns ett fuktigt område, där det ansamlas vatten, precis som på Bårnholm. Utgående från strandförskjutningen och de skriftliga källorna har Borgholm varit i användning mellan uppskattningsvis 800- och 1600-talen. Om mänsklig aktivitet vittnar höjda fosforvärden som konstaterats vid analys av jordprov, men värdena berättar ingenting om den mänskliga aktivitetens natur.

Öarna har således enligt muntlig tradition stundtals fungerat som tillflyktsorter under historiens lopp. Trots det behöver det inte ha gällt stora mängder människor från större områden. De små öarnas värde som tillflyktsorter har inte varit särskilt stort, i och med att öarnas krön syns på långt håll och flykten krävde båtfärd. Också fastlandets fornborgar torde ha varit avsedda för försvararna i större grad, medan byborna med sin boskap flydde och gömde sig i skogarna.

Stenvallen på ön Borgholm i Iniö, Pargas.
Foto: Satu Mikkonen-Hirvonen / Museiverket.

Pargas: Nagu Finby, jungfrudansen i Hvits

I närheten av Finby, nära Nagu kyrkby ligger en ståtlig jungfrudans uppe på en sluttande bergsplatå. Typiskt för jungfrudanserna är att de består av en eller flera med sten avgränsade korridorer, som löper från objektets yttre ring till dess mitt. I Sverige är de även kända under namnet labyrint, vilket är passande med tanke på utseendet. Jungfrudansen i Finby består allt som allt av 11 stencirklar, räknat från den centrala stenen utåt. I Nagu känner man också till andra jungfrudanser, t.ex. jungfrudanserna på Halsholmen och Borstö. Sammanlagt känner man till ett tjugotal bevarade jungfrudanser på olika håll i Åboland. Utöver Nagu, finns de åtminstone i Houtskär, Västankfjärd och i Dragsfjärds skärgård samt i Korpo. Alla jungfrudanser har inte bevarats i sitt ursprungliga skick, utan de har ”förbättrats” under tidernas lopp.

I anslutning till jungfrudanserna har man inte hittat några daterbara fynd. Därför känner man inte till någon exakt datering för dem, men de förknippas med historisk tid. Det har lagts fram många förslag till jungfrudansernas funktion. Skärgårdens jungfrudanser har förknippats med fiskare och sjömän och man har ansett att de byggts för att trygga fiskelyckan och sjöfararna själva, men även som tidsfördriv. Jungfrudansnamnet syftar på en lek, där en flicka ställde sig mitt i dansen, varpå pojkarna sedan skulle komma åt henne. Man har också spekulerat att de kan ha varit en form av gränsmärken, som markerat ägande på platser långt från bebyggelsen.

Jungfrudansen i Finby, Nagu.
Foto: Sari Mäntylä-Asplund / ÅMC, 2017.

Pargas: Nagu, Själo

Själo ligger inom området för vad som tidigare var Nagu kommun, i södra delen av Erstan, ca 30 kilometer söder om Åbo. Själös på många sätt dystra historia har intresserat allt från forskare till författare och scenkonst, samt turister. På Själo finns fornlämningar både från förhistorisk och historisk tid och här har gjorts såväl inventeringar som arkeologiska utgrävningar. Området har klassificerats som byggd kulturmiljö av riksintresse.

De äldsta spåren av mänsklig aktivitet på området är från brons- och järnåldern. Järnåldern representeras på området av skålgropsstenar och rösen. Den äldsta skriftliga källan gällande Själo och den på ön belägna byn är från år 1540, men möjligen har byn sitt ursprung redan i medeltiden. På befallning av kung Gustav II Adolf grundades ett spetälskehospital på Själo år 1619. Hospitalets byggnader och kyrkan låg ursprungligen på Kyrknäset som då var en separat liten holme. Utöver spetälskesjuka började man på 1600-talet på ön isolera även fattiga, handikappade, åldringar och psykiskt sjuka. Då den sista spetälskesjuka dog år 1784, började hospitalet fungera enbart som s.k. "dårhus." Nya förändringar ägde rum i slutet av 1880-talet, då Själös hospital omformades till en isolerad avdelning för kvinnor med obotliga psykiska störningar. Själo mentalsjukhus lades ner år 1962. Mentalsjukhusets senaste byggnadskomplex fungerar numera som forskningsstation och logi för Skärgårdshavets forskningsanstalt, men utöver det satsar man allt mer på turismen.

Under årens lopp uppfördes byggnader för olika typer av verksamhet på ön. Fornminnen från historisk tid på ön är bl.a. byggnadsgrunder och andra stenkonstruktioner samt ett gammalt trädgårdsområde. Den nuvarande träkyrkan på Själo byggdes år 1733 och i anslutning till den ligger en gravgård. Man har tänkt sig att de spetälskesjuka skulle ha begravts på någon annan plats än på gravgården intill kyrkan, men någon sådan gravgård har man tillsvidare inte kunnat lokalisera.

Pargas: Korpo, Jurmo

Jurmo är ett av Skärgårdshavets viktigaste naturområden, men det är också känt för sina fornlämningar: de s.k. munkringarna och kapellruinen (Kapellbacken). Munkringarna är runda stenläggningar, som är ca 10–14 meter i diameter. De ligger på en bergskam på östra sidan av ön. Munkringarna består av en eller två koncentriska cirklar av sten, ca en halv meter höga. Vi vet inte vad ringarnas ålder eller ursprungliga funktion är, men objekten har kopplats till munkarna på Kökar, med anledning av namnet och den muntliga traditionen. Det förefaller dock mer sannolikt att de är lämningar av fiskarsamhällenas verksamhet. Enligt muntlig tradition gällande kapellruinen skulle det vara fråga om öns första kapell, som byggdes av munkarna på Kökar. Det är fråga om en byggnadsgrund med en dimension på ca 20 meter som omges av en stenvall. Kapellet var av allt att döma inte längre i bruk då de första invånarna kom till ön.

Landskap på Själo.
Foto: Sari Mäntylä-Asplund, 2015.

En av de s.k. munkringarna på ön Jurmo.
Foto: Kaisa Lehtonen / ÅMC, 2013.

Pargas: Fornlämningar och kulturarvsobjekt på Utö, Korpo

Utö, som ligger i Skärgårdshavet, är den sydligaste finländska ön som är bebodd året runt. Ön hör till Korpo kommun. Öns kändaste landmärke är dess fyr. Till öns historia hör dess funktion som bas för fiskare, hamn- och lotsplats, tullstation och militär fästning. Befästningsarbetena påbörjades av Ryssland år 1914. Senare när ön var under kontroll av den finländska försvarsmakten byggdes här en mängd ytterligare försvarsverk.

På ön finns flera fornlämningar och övriga kulturarvsobjekt, och flertalet har uttryckligen anknytning till fästningens historia. Till den förstnämnda kategorin räknas försvarsverk från första världskriget, men till öns fornlämningar hör också ristningar och stenkonstruktioner, såsom grunderna till temporära övernattningsplatser, som vittnar om övrig aktivitet på ön. Försvarsverk från andra världskriget och senare tid klassificeras som övriga kulturarvsobjekt.

Ett skyttevärn från första världskriget på Utö. Foto: Kaisa Lehtonen / ÅMC, 2015.

Kimitoön: Industrihistoriska fornlämningar i Dalsbruk och Sunnanå

Kimitoön har en rik industrihistoria och de flesta byggnader med anknytning till industriell verksamhet, t.ex. de som finns på bruksområdena i Dalsbruk och Sunnanå, betraktas som fornlämningar från historisk tid. Bruksområdena i Dalsbruk och Björkboda har också klassificerats som byggda kulturmiljöer av riksintresse.

Masugnen i Dalsbruk beviljades privilegium år 1686. Till brukets placering bidrog den skyddade hamnen, nära kontakter till Sverige och avsevärda skogsresurser. Bruksområdet i Dalsbruk är omfattande, men masugnbyggnaden som färdigställdes år 1850 och förnyades på 1890-talet torde vara det mest kända fornlämningsobjektet från historisk tid på hela Kimitoön, och kan betraktas som en symbol för ortens industriella historia. Masugnen ligger nedanför en gammal damm byggd av sten, som delvis blivit förnyad och förstärkt med tiden. Masugnsruinerna har restaurerats under Museiverkets ledning. Söder om masugnen ligger ett förfallet gjuteri, byggt av slaggtegel och rött tegel. Till de övriga kända sevärdheterna hör tolv kolugnar som ligger vid havsstranden och byggdes av slaggtegel på 1880-talet.

Ett annat fornlämningsområde från historisk tid är Sunnanå bruksområde, vars återstående konstruktioner har inventerats år 2014. Byggandet av järnförädlingsanläggningen i Sunnanå inleddes år 1853. På platsen uppfördes en hammarsmedja av sten. Senare på 1850-talet förnyades byggnader och maskiner. Sunnanå var tvunget att byggas upp ytterligare en gång efter en eldsvåda år 1859. Efter att bruksägaren gjort konkurs revs brukets byggnader dock i slutet av 1800-talet. De återstående byggnadslämningarna med närmast anknytning till bruket ligger inom två områden på åns södra strand, på bägge sidor om Skinnarviksvägen. Vid åstranden ligger vad som troligen är hammarsmedjans stenfot. Dessutom ligger husgrunderna till två stora byggnader intill den ännu idag bevarade byggnaden av rött tegel, som hört till bruket.

Man kan bekanta sig med den gamla masugnen i Dalsbruk, Kimito, med dess omgivning, från en utsiktsplattform som nås via en gångbro. Foto: Kaisa Lehtonen / ÅMC, 2015.

Kimitoön och Pargas: Stenugnar runtom i Åboland

Med ryssugnar avses enkla kallmurade stenugnar, som har hittats på olika håll i skärgården. Man kan hitta enstaka sådana, men i allmänhet förekommer de i större grupper. I sitt nuvarande tillstånd har de flesta rasat samman till stenhögar, varför de ibland är svåra att identifiera. Stenugnarna är till dimensionerna oftast ca 1 x 2 meter breda och 1–1,5 meter höga. De är i allmänhet gjorda av i den lokala terrängen förekommande stenar. Taken kan vara antingen välvda eller vågräta radade med stenar. I allmänhet har de bara haft en öppning. Ugnarna har använts till matlagning, t.ex. för gräddande av bröd, och uppenbarligen även till att torka mat. Sin folkliga benämning, ryssugnar, har de fått i och med att de förknippats med den ryska flottans rörelser under stora ofreden (1714–1721) och lilla ofreden (1741–1743). Ugnar har emellertid också byggts nära hamnplatserna vid den svenska flottans fältläger. Generellt sett ligger de invid land- och vattenvägar samt i närheten av naturhamnar. Stenugnar har också påträffats i inlandet.

I Pargas har man i synnerhet hittat ryssugnar i Korpo. Drygt 50 ryssugnar har hittills hittats på huvudön Kyrklandets havsuddar. I Pargas känner man även till ugnar i viss mån i Nagu. På Kimitoön känner man till tiotals ugnar t.ex. i Dragsfjärd på Biskopsö och omkringliggande mindre holmar.

Kimitoön och Pargas: Tomtningar – övernattningsskydd i skärgården

Tomtningar är en grupp av fornminnen som förekommer främst i ytter-skärgården. Det är fråga om tillfälliga övernattningsskydd, som fiskare byggde ute på de yttre holmarna. Tomtningar byggdes ofta kring ett jordgolv på berg eller mark. Som väggar byggdes en cirkel-, halvcirkelformad eller fyrkantig kallmur. Ofta fick en klippa eller ett flyttblock fungera som en eller två väggar till byggnaden. Tomtningen försågs med en enkel takkonstruktion som man kunde täcka med t.ex. ett segel. Innanför väggarna kan man se spår av eld, men också på tomtningens utsida kan det förekomma en eldstad eller en stenugn. Utöver tomtningarna kan det förekomma andra fornlämningar på fiskeplatserna såsom båtlänningar, platser för torkning av fiskenät, ristningar, o.s.v. Det är svårt att datera tomtningsslämningarna. I vissa fall kan strandförskjutningen ge ledtrådar. De har sannolikt varit i användning senast från medeltiden. I Åbolands skärgård finns ett mindre antal högt belägna tomtningar, som skulle kunna vara äldre än så. Då man började bygga fiskestugor senast i slutet av 1600-talet minskade användningen av tomtningar. Trots det var de i viss mån i användning ända in på 1900-talet. Tomtningar har hittats på olika håll i Åbolands skärgård.

En stenugn i Björklidstrakten på Kyrklandet, Korpo.
Foto: Sari Mäntylä-Asplund / ÅMC, 2017.

En tomtning på Pattonskär i Korpo. Foto: Tapani Tuovinen / Forststyrelsen, 2014.

Vården av fornlämningar

Sari Mäntylä-Asplund

Landskapsvård av fornlämningar syftar på vården av fornlämningar och deras omgivning. Syftet är att lyfta fram landskapet och dess tillhörande drag, sett ur olika tidsperioder. Målet är inte att försöka återställa det forna landskapet, och vi kan inte ens med säkerhet veta hur det sett ut. Man bör även komma ihåg att kulturlandskapet är i konstant förändring. Huvudpoängen med vården är således att skydda fornlämningar och bevara kulturmiljöns mångfald. Vården har positiva effekter på uppskattningen av fornlämningar samt den lokala identiteten. Vårdade fornlämningar kan även användas inom undervisningen och lämpar sig väl som resmål för utflykter och turism.

Vården av fornlämningar hör enligt lagen om fornminnen till Museiverket. Museiverket kan dock överlåta tillståndet att vårda en fornlämning åt andra parter, t.ex. en hembygdsförening, kommun, naturskyddsförening eller markägare. Nuförtiden sker vården av objekt oftast via dylika aktörers verksamhet. Museiverkets roll är att övervaka, styra och ge råd i frågor om vården och utmärkande av fornlämningar i samarbete med landskapsmuseerna.

Det bör noteras att vården i de flesta fall är en långvarig process och att uppehållandet av den innebär en förbindelse. Man måste alltså göra en realistisk uppskattning av resurserna man har till sitt förfogande, då det kommer till att välja ett vårdobjekt. För objektet görs en vårdplan och man kommer överens om målsättningarna med vården samt detaljer såsom röjning och slåtter. Fornlämningsområdet betraktas i sin helhet då man planerar vården. Man måste ta i beaktande terrängens former, fornlämningen och dess strukturer samt växtligheten på området. I samband med vården granskar man även målsättningarna för objektets framtida användning. Ifall planen är att leda grupper med besökare till objektet i samband med vården bör man även tänka på rutter med eventuella tillhörande konstruktioner, och fornlämningsobjektets slittålighet i största allmänhet. Placerandet av en informationsskylt är ett ypperligt sätt att berätta om objektet och den omkringliggande miljön åt allmänheten. Här är det bra att komma ihåg, att vården och den planerade användningen av fornlämningen ska ske i samförstånd med markägaren.

Även växtligheten inom ett fornlämningsobjekt kan ge information om platsens ålder, om den varit bebyggd och vilken typ av aktivitet som ägt rum där. Vid många objekt växer kulturväxter, vilka även de mår bra av vårdverksamhet såsom slåtter och bete. En del av dessa forntida främmande arter, m.a.o. arkeofyter, har spridits med människan till sina nuvarande habitat redan under förhistorisk tid. Exempel på sådana arter är t.ex. ängshavre, brudbröd, backlök, gräslök, rockentrav och harklöver.

Det är möjligt att söka understöd för vård av fornlämningar från Museiverket. Direktiv och blanketter hittas på [Museiverkets webbplats](#). Understöd beviljas för vård av fornlämningsområdenas landskap och t.ex. för uppförande av informationsskyltar och konstruktioner intill stigarna som leder till området.

Information och litteratur gällande fornminnesvård:

Museiverket / understöd för vård av fornlämningsområden <https://www.museovirasto.fi/sv/understod/vard-av-fornlamningsomraden>

Museiverket / landskapsvård av fornlämningar <https://www.museovirasto.fi/sv/kulturmiljo/arkeologiskt-kulturarv/vard-av-de-arkeologiska-kulturarvet>

Litteratur

Mikkonen-Hirvonen, Satu 2006. Maiseman monet kasvot. Mäntylä, Sari (red.) Miekka – Menneisyys – Maisema. Halikon kunta, kulttuuritoimi. Somero: 68-91.

Mikkonen-Hirvonen, Satu 2015. Vård och skötsel av fasta fornlämningar. Jaakkola, Riitta (red.) Jungfrudanser och snickarglädje. Malax kulturmiljöprogram. Vasa: 173.

Metsähallitus / Kiinteiden muinaisjäännösten hoito-opas 2002. Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisuja. Sarja B no 64. Vantaa. Även på webben: <https://julkaisut.metsa.fi/assets/pdf/lp/Bsarja/b64.pdf>

Moisanen, Jukka & **Taskinen**, Helena 1997. Kiinteät muinaisjäännökset kulttuuri- maisemassa. Luostarinen, Matti & Yli-Viikari, Anja (red.). Maaseudun kulttuuri- maisemat. Suomen ympäristö 87. Jyväskylä: 153-518.

Mäntylä, Sari 2005. Muinaisjäännökset, esihistoria ja matkailu. Pirkanmaan kiinteät muinaisjäännökset osa 1. Pirkanmaan maakuntamuseo, Pirkanmaan liitto. Tampere: 38-43.

Tiitinen, Teija (red.) 1999. Hiidenkivas ja tulikukka. Opas arkeologisen kulttuuriperinnön hoitoon. Jyväskylä.

Bilaga: arkeologiska inventeringar gjorda inom Pargas och Kimitoön

De arkeologiska inventeringar som gjorts inom Pargas och Kimitoön har samlats i bilagan, med undantag av undervattensinventeringar. Inventering innebär att systematiskt söka efter nya fornlämningsobjekt och granska tillståndet hos kända objekt. Så kallade grundinventeringar har i allmänhet innefattat hela kommuner (oftast utgående från de gamla kommungränserna) eller huvudöar, medan riktade inventeringar och precisionsinventeringar gjorts på avgränsade områden, vanligen i samband med planering, byggnadsarbeten och dylika projekt. Informationen är från oktober 2017. Nästan samtliga uppräknade inventeringar finns att läsa på Museiverkets webbtjänst för kulturmiljön (www.kyppi.fi), under länkarna kulttuuriympäristön tutkimusraportit (forskningsrapporter om kulturmiljön) och arkeologiset hankkeet (arkeologiska projekt).

Vid sidan av inventeringarna har det även utförts tiotals granskningar av arkeologiska objekt runtomkring i Åboland. En del av dessa finns även att läsa i Museiverkets ovannämnda webbportal.

Arkeologiska inventeringar inom Pargas

Grundinventeringar

Kopola, Marja 1971. Korppoon kunnan kiinteät muinaisjäännökset. Inventointikertomus ja luettelo kiinteistä muinaisjäännöksistä.

Laukkanen, Esa 2014. Nauvon pääsaarten Storlandet ja Lillandetin muinaisjäännösinventointi Paraisilla 2014. Varsinais-Suomen maakuntamuseo.

Mickelson, Georg 1954. Inventarieförteckning över de fasta fornlämningarna i Pargas socken.

Mickelson, Georg 1955. Inventarieförteckning över de fasta fornlämningarna i Nagu socken.

Riktade och precisionsinventeringar

Helminen, Mikko & **Ahlamo**, Juhana 2009. Länsi-Turunmaa (ent. Nauvo), Seili. Kiinteiden muinaisjäännösten inventointi ja koetutkimukset 2009.

Helminen, Mikko 2010. Länsi-Turunmaa (ent. Nauvo), Seili. Kiinteiden muinaisjäännösten inventointi ja Seilin Kirkkoniemen koetutkimukset 2010.

Lehtonen, Kaisa 2003. Arkeologinen inventointi vesijohtolinjalla Kaarina-Parainen 07.-13.05.2003. Turun maakuntamuseo.

Näränen, Jari 1995. Hylkyjen ja läheisten maa-alueiden kiinteät rakenteet.

Pukkila, Jouko 2012. Parainen Stortervolandet ja Lilltervo. Arkeologinen inventointi kaava-alueella.

Pälikkö, Marja 2014. Korppoon rantayleiskaava-alueen arkeologinen inventointi. Paraisten kaupunki.

Pälikkö, Marja 2014. Utön osayleiskaava-alueen historiallisten puolustuslaitteiden arkeologinen inventointi 2014.

Rajala, Ulla 1992. Nauvon ja Paraisten kiinteän yhteyden yleissuunnitelman linjausvaihtoehtojen arkeologinen inventointi 3.-18.6.1992.

Ratilainen, Tanja 2013. Parainen Ålönsaari. Ålönsaaren osayleiskaava-inventointi 10.10.-4.12.2013.

Rostedt, Tapani 2014. Parainen 2014 Parainen - Vikom - Korppoo voimajohtolinjauksen arkeologinen inventointi.

Roth, Harto 1994. Korppoon kunnan Björköns saari 1994. Inventointikertomus.

Seppälä, Sirkka-Liisa 1998. Dragsfjärd Lövä, Houtskari Kivimo ja Mossala, Korppoo Wattrast sekä Parainen Attu ja Vänä. Lossipaikkojen arkeologinen inventointi 1.-4.9.1998.

Strandberg, Nina 1999. Särkisalo, Nauvo, Houtskari, Rymättylä, Taivassalo. Lossipaikkojen inventointi 1999.

Suhonen, Veli-Pekka 1997. Parainen Lemlahden Kuitian kartanolinnan arkeologinen inventointi 16.-18.10.1997.

Tuovinen, Tapani 1990. Houtskari. Tomtning-jäännösten inventointi 1990.

Tuovinen, Tapani 1995. Paraisten Lenholmin arkeologinen inventointi.

Tuovinen, Tapani 1994. Saaristomeren kansallispuisto. Inventointi: Houtskari Jungfruskär. Arkistoinventointi: Dragsfjärd, Nauvo, Korppoo 1994.

Tuovinen, Tapani 1995. Saaristomeren kansallispuiston yhteistoiminta-alueen arkeologinen inventointi II. Korppoon Kälö, Kalgarholm, Brunskär, Österskär, Aspö, Björkö ja Utö 1995.

Tuovinen, Tapani 1996. Saaristomeren kansallispuiston yhteistoiminta-alueen arkeologinen inventointi III. Korppoon Kälö, Brunskär, Aspö, Jurmo ja Utö. Nauvon Berghamn, Grötö, Nötö, Trunsö, Sandholm, Lökhalm, Kopparholm, Mattnäs ja Stenskär. Dragsfjärdin Öro 1996.

Tuovinen, Tapani 1997. Saaristomeren kansallispuiston yhteistoiminta-alueen arkeologinen inventointi IV. Korppoon Kälö, Brunskär ja Utö. Nauvon Berghamn, Brännskär, Byskär, Gullkrona, Duvholm, Lökhalm ja Borstö. Dragsfjärdin Vänä, Tunnhamn, Storfal-lan, Ölmos, Högsåra, Holma, Rosala, Böle, Hitis ja Bolax 1997.

Tuovinen, Tapani 2016. Saaristomeren kansallispuisto. Suojelualueen kulttuuriperintökohteiden inventointi 2014, osa 1. Metsähallitus asianro MH 832/2015.

Arkeologiska inventeringar på Kimitoön

Grundinventeringar

Cleve, Nils 1943. Redogörelse för en fornminnesrekognosering i Dragsfjärd sommaren 1943 utförd med understöd av Nordenskiöld-samfundet i Finland.

Planting, Hildur 1933. Fasta fornlämningar i Västanfjärds socken.

Laukkanen, Esa 2011. Kemiönsaaren Västanfjärdin arkeologinen inventointi vuonna 2011. Varsinais-Suomen maakuntamuseo.

Laukkanen, Esa 2012. Kemiönsaaren Dragsfjärdin arkeologinen inventointi vuosina 2011 ja 2012. Varsinais-Suomen maakuntamuseo.

Laukkanen, Esa 2013. Kemiönsaaren Kemiön arkeologinen inventointi vuosina 2011 ja 2013. Varsinais-Suomen maakuntamuseo.

Riktade och precisionsinventeringar

Appelgren, Olof 1928. Kemiö Inventointi 1927 (saaren pohjoisosa).

Bilund, Antti 2012. Kemiönsaari Nordanå-Lövböle, tuulivoimapuiston 110 kV voimajohtolinjavaihtoehto alueiden muinaisjäänneinventointi 2012.

Bilund, Antti 2012. Kemiönsaari Stusnäs, tuulivoimapuiston muinaisjäänneinventointi 2012.

Bilund, Antti 2013. Kemiönsaari Olofsgårdin tuulivoimapuiston muinaisjäänneinventointi 2013.

Edgren, Helena 1985. Dragsfjärd Arkeologisk inventering 1985. Konstsamfundets Insula Nova – område.

Fagerström, Levi & **Roth**, Harto 1991. Dragsfjärdin saariston inventointi 1991.

Heikkinen, Titta & **Näränen**, Jari 1992. Dragsfjärd Hiittisten saariston inventointi 1992.

Högman, Volter 1886. Fornminnen upptecknade och delvis undersökta i Kimito och Hiitis skär sommaren 1886.

Jansson, Henrik & **Virtanen**, Kalle 1998. Stora Ängesön.

Jussila, Timo 2012. Kemiönsaari Gräsböle, tuulivoimapuiston muinaisjäänneinventointi 2012.

Jussila, Timo 2012. Kemiönsaari Misskärr, tuulivoimapuiston muinaisjäänneinventointi 2012.

Jussila, Timo 2012. Kemiönsaari Nordanå-Lövböle, tuulivoimapuiston muinaisjäänneinventointi 2012.

Laukkanen, Esa 2011. Kemiönsaaren Taalintehtaan arkeologinen inventointi vuonna 2011.

Luoto, Kalle 2013. Kemiönsaaren Kasnäsin alueen asemakaava. Arkeologinen inventointi 2013.

Luoto, Kalle & **Niskanen**, Jari 2016. Kemiönsaari, Taalintehtas. Valsverksholmenin asemakaavan muutosalue. Rakennetun ympäristön selvitys.

Näränen, Jari 1995. Hylkyjen ja läheisten maa-alueiden kiinteät rakenteet.

Pesonen, Petro 2014. Kemiönsaari Sunnanån ruukki. Rautaruukin alueen arkeologinen tarkkuusinventointi 29.-30.9.2014.

Planting, Hildur 1932. Dragsfjärd. Röykkiöinventointi 1932.

Planting, Hildur 1933. Hiittinen. Fasta fornlämningar i Hiitis socken 1933.

Raike, Eeva 2002. Voimajohtolinjausalueen arkeologinen inventointi välillä Kemiö- Förby 3.-7.6.2002.

Rostedt, Tapani & **Jussila**, Timo 2007. Salo – Kemiö voimajohtolinjan muinaisjäänne-

inventointi 2007.

Seppälä, Sirkka-Liisa 1998. Dragsfjärd Lövö, Houtskari Kivimo ja Mossala, Korppoo Wattkast sekä Parainen Attu ja Vånö. Lossipaikkojen arkeologinen inventointi 1.-4.9.1998.

Taivainen, Jouni 2012. Lounais-Suomi. Kulttuuriperintökohteiden inventointi 2012/KMO (00434). Metsähallitus.

Taivainen, Jouni 2016. Kemiönsaaren Dragsfjärdin itäisen saariston rantaosayleiskaava-alueen arkeologinen inventointi 2016.

Tuovinen, Tapani 1996. Saaristomeren kansallispuiston yhteistoiminta-alueen arkeologinen inventointi III. Korppoon Kälö, Brunskär, Aspö, Jurmo ja Utö. Nauvon Berghamn, Grötö, Nötö, Trunsö, Sandholm, Lökhholm, Kopparholm, Mattnäs ja Stenskär. Dragsfjärdin Öro 1996.

Tuovinen, Tapani 1997. Saaristomeren kansallispuiston yhteistoiminta-alueen arkeologinen inventointi IV. Korppoon Kälö, Brunskär ja Utö. Nauvon Berghamn, Brännskär, Byskär, Gullkrona, Duv-holm, Lökhholm ja Borstö. Dragsfjärdin Vånö, Tunnhamn, Storfal-lan, Ölmos, Högsåra, Holma, Rosala, Böle, Hitis ja Bolax 1997.

Tuovinen, Tapani 2014. Öro. Suojelun alueen kulttuuriperintökohteiden inventointi 2013. Metsähallitus asianro MH 291/2014/04.01.

Tuovinen, Tapani 2016. Saaristomeren kansallispuisto. Suojelun alueen kulttuuriperintökohteiden inventointi 2014, osa 1. Metsähallitus asianro MH 832/2015.

Publikationer

Nyberg, Ragnar 1985. Våra rösgravar. En inventeringsrapport från Pargas. Pargas Hembygdsförenings publikationer nr 8.

Salo, Unto & **Tuovinen**, Tapani & **Vuorinen**, Juha-Matti 1992. Luettelo Suomen rannikon hautaraunioista. Karhunhammas 14.

Sördö i Houtskär från luften.
Foto Mikko Jyväs, 2017.

Landskap och kulturbiotoper i Åboland

Leena Lehtomaa

Karaktäristiska drag för landskapet i Pargas och på Kimitoön är åkeröppningarna och den klippiga terrängen som växlar med en sporadisk bebyggelse. Man kan tala om landskapets småskalighet. Bara miljöns skala varierar. Såväl torpets gårdstun med sina näromgivningar som herrgårdarna med sina parker i engelsk stil företräder i samma mening åboländsk kulturlandskap när det är som bäst. I den riksomfattande landskapsindelningen räknas Pargas och Kimitoön till sydvästkusten och Skärgårdshavets region.

Åboland utgör i sig självt med avseende på landskapet en provins i miniatyr. Huvudöarnas klippiga områden växlar med rätlinjiga skjuvzoner och när vi rör oss mot den yttre skärgården byts de större öarna mot kobbar och små fågelgrynnor. Berggrundens kalkfyndigheter, Salpausselkäs grus- och sandmarker och dalarnas lermarker, som ursprungen varit havsbotten, skapar utomordentligt mångsidiga förhållanden för såväl fauna som flora. Pargas och Kimitoön hör i växtgeografisk mening till det hemiboreala eller tallbältet, där det utöver torra tallskogar växer frodigare lundskogar beväxna med ek och lind. På Skärgårdshavets humusrika lundöar förekommer också ask och ytterst också vildväxande lönn. Hasselbuskar växer också mera allmänt i Pargas och på Kimitoön.

Skärgårdsnaturens diversitet och landskapen som sådant har befunnit sig under hård påfrestning fr.o.m. 1970-talet, då igenväxandet av betesmarkerna och ängarna tog fart på allvar. Skärgården har undan för undan avfolkats och den traditionella markanvändningen minskat märkbart. Leif Lindgren beskriver förtjänstfullt det här skedet i sin bok Saariston laitumet (Lindgren 2000). Nu på 2010-talet ser situationen åter ljusare ut, eftersom landskapsvården utvecklats till en näring att räkna med i Åboland.

Ett bete som på nytt tagits i bruk avslöjar detaljer i landskapet, Björkö, Korpo. Foto VARELY 2007.

Bilisten ser ännu inte nämnvärt med betande djur i landskapet. Det gör däremot båtfararen, i synnerhet i Skärgårdshavets nationalpark. Staten hälsar besökare välkomna att bekanta sig med parkens sevärdheter, som kan betraktas som pärlor bland vårdade biotoper i en nationell jämförelse i Finland. På öarna stöter man på såväl nötboskap som får och en del av objekten sköts inom ramen för ett samarbete mellan olika aktörer på talkoläger. Också på privata holmar finns det betande djur, men här har man inte förberett sig på besökare med stigar och guidetavlor. Det rekommenderas, att besökare söker sig till öarna i nationalparken.

Landets värdefullaste kulturbiotoper finns i Åboland

I Pargas och på Kimitoön känner man till kulturbiotoper både på kommunernas "fastlandsöar" och på de klippiga och trädfattiga öarna i ytterskären. Uppgifterna baserar sig på en riksomfattande kulturbiotopinventering (Lehtomaa 2000) och senare kompletteringar. Kustens långa bosättningshistoria, präglad av aktiviteter som traditionella beten, slåtter, svedjebruk och lövtäkt har möjliggjort uppkomsten av artrika kulturbiotoper och i synnerhet kulturbiotoper som är typiska för Åbolands kalkrika bergsängar, fält, hedar, lövängar och ädelträdshagar. Därtill har det gynnsamma läget i ekbältet varit ägnat att berika artbeståndet. De vackraste kulturbiotoperna kan man se i Skärgårdshavets nationalpark, där 60% av de 640 arterna av kärlväxter gynnas av kulturlandskapsvården (Lindgren 2000) På samma sätt hittar man här de enda vårdade lövängarna i Skärgårdshavets nationalpark. Ovanliga trädbevuxna hagar med lind, ask och ek förekommer också i Åboland.

Berätta om ditt kulturlandskap!

Finns det på ditt område en malm, en äng, en gammal löväng eller någon annan kulturbiotop?

Ifall ditt objekt inte hittas på kartorna i den här publikationen, kontakta leena.lehtomaa@ely-keskus.fi, så funderar vi tillsammans på alternativ för skötseln av området.

Jungfrulinet har försvunnit från många växtplatser efter att betet upphörde.
Foto Kimmo Härjämäki, 2013.

Fläderyxnen är Houtskärs karaktärsväxt, och dess växtplatser är i behov av skyndsamt vård. Foto Maija Mussaari, 2007.

Landskaps- och kulturbiotopvårdens riktlinjer

Väl planerat är till hälften gjort.

Innan man påbörjar vården av en gammal kulturbiotop, är det bra att stanna upp och iakttä hur området ser ut. Finns där måhända enar, som vittnar om att området tidigare har varit öppet och ängsartat. Finns det stadiga rönnar eller andra lövträd, som berättar att det tidigare varit fråga om en glest bevuxen hagmark. De kandelaberliknande lövträden vittnar om gamla lövträd på hagmarker eller ängar. Överväg sedan vilka delar av trädbeståndet som det lönar sig att spara. Ju större åldersspridning trädbeståndet uppvisar, desto bättre är det för diversiteten och landskapet.

När enarna röjs bort, får man istället en produktiv betesmark.
Foto VARELY, 2008.

Av områdets blomm växter kan man sluta sig till om det på platsen har funnits en torr äng eller ett fält, som i brist på vård har ändrat karaktär till en äng bevuxen med högre växter, är området redan illa igenvuxet och det krävs effektiva åtgärder för att hindra en övergödning.

Öppenhet är den gemensamma nämnaren vid skötseln av landskap och kulturbiotoper. Öppenheten har utöver landskapet en stor betydelse för kulturbiotopens växtbestånd och insektfauna. Arterna på ängarna och de trädbevuxna kulturbiotoperna är anpassade till slåtter och avbetning och har under tidernas lopp format sin växt och fortplantning därefter.

Vården av en igenvuxen kulturbiotop börjar ofta med röjning av trädbeståndet och med att bottenvegetationen slås möjligast låg.. Svedning är, rätt utförd, en annan bra metod att iståndsätta en gammal äng. De flesta kulturbiotoper vårdas med hjälp av betande får, nötboskap eller hästar. Också geten är ett lämpligt betesdjur, i synnerhet på förbuskade områden, Vårdens målsättning är att minska gödningsämnen i jorden, eftersom kulturbiotopernas artbestånd är anpassat till en näringsfattigare jordmån.

Försäkra dig om vårdens kontinuiteten i området, så att ditt arbete inte går till spillo. Under iståndsättandet av en kulturbiotop hopar sig förvånansvärt stora mängder ved och gammalt hö som duger som näring åt betesdjur. Det är bra att på förhand reda ut ifall de röjda träden kan användas som brännved eller flis. Svedjat hö kan komposteras och senare utnyttjas på åkrar eller i trädgårdsland.

Efter grundrestaureringen vårdas kulturbiotoper vanligen med hjälp av bete. Ifall det är svårt att ordna bete, är det på öppna ängar, med tanke på artbeståndet t.o.m. bättre med slåtter en eller två gånger per sommar. Höet bör dock fraktas bort, så att näringsämnen inte återbördas till jordmånen.

Noggrannare information om skötsel av kulturbiotoper hittar du i nedanstående källor: <http://perinnemaisemat.fi/hoito/raivaus>

Behärskad vanvård främjar diversitet

Till kulturlandskapet hör också bygator, ägovägar vid åkerrenar, naturliga betesmarker, trädhäckar, gårdar, fristående träd och stränder. I enlighet med principerna kan man på ett utmärkt sätt främja naturens mångfald också vid dessa objekt. Genom att i mån av möjlighet skona gamla lövträd och genom att låta en mindre frekventerad del av gården utvecklas i en mera naturlig riktning kan man trygga många fjärilarters och pollinerares livsmiljöer. Också fågelfaunan blir mångsidigare då landskapet är varierande.

En naturlig betesmark kan med riktig vård utvecklas till en ypperlig kulturbiotop.
Foto VARELY, 2006.

Avlägsna främmande arter i tid

Tromsölöka, jättebalsamin, blomsterlupin och vresros har också i Åboland spridit sig okontrollerat. Lupinbestånden ger i juni färg åt vägkanterna och arten håller på att sprida sig till hyggen invid vägarna. Också jättebalsaminen har ökat och sprider sig effektivt längs med diken. Det bästa sättet att bekämpa främmande arter är att hantera trädgårdsavfall på rätt sätt. Om främmande arter har spridit sig i området, lönar det sig att bekämpa sig med bekämpningsmetoder i portalen för främmande arter, www.vieraslajit.fi. Det är bra att meddela alla observationer av främmande arter till portalen. Det lönar sig också med att bekämpa med lagstiftningen om främmande arter som hittas på samma sidor.

Vresrosen, som sprider sig effektivt, utgör ett hot mot sandstränder.
Foto VARELY, 2007.

Vården av kulturbiotoper kan finansieras på många sätt

Morotspengar och professionell landskapsvård

Huvuddelen av vårt lands jordbrukslandskap, naturbeten och kulturbiotoper vårdas med medel från Europeiska jordbruksfonden, sk. miljöstöd för jordbruk. Under pågående programperiod är det möjligt att få miljöstöd för skötsel av kulturbiotoper uppgående till 450€/ha. Ifall objektet är av regionalt eller riksfattande värde, är ersättningen 650€/ha. Avtalsperioden är fem år och förutsätter i ansökningskedet en godtagbar vårdplan, vars storlek varierar beroende på objektets areal. För grundrestaurering är det dessutom möjligt att söka stöd för icke-produktiva investeringar, vars storlek varierar efter objektets areal.

Antalet femåriga avtal för skötsel av jordbruksnaturens mångformighet som ingicks i Egentliga Finland år 2016 var 300. Sammanlagt utbetalades miljöstöd till jordbruksföretagare i Egentliga Finland eller föreningar ca 2,8 milj. €. Av beloppet användes ca 370 000 € på Kimitoön och ca 970 000 € till skötsel av diversitetsobjekt i Pargas. Landskapsvård och främjande av diversitet har utvecklats till en beaktansvärd specialistnäring i Egentliga Finland.

I Finland finns för närvarande ingen omfattande nationell finansiering av kulturbiotopvård varför smärre värdefulla områden ofta faller utanför jordbruksstödet. Redan med en mindre finansiering kan man emellertid få mycket till stånd. Genom Närings-, trafik- och miljöcentralen i Egentliga Finland utbetalades miljöstöd för skötsel av kulturbiotoper och avlägsnande av främmande arter åren 2012-2016 sammanlagt 44 000 €. Under årens lopp har NTM-centralen också gett direkt stöd för vård av vissa värdefulla objekt och varit behjälplig vid planeringen av objektens fortsatta vård.

Envishet belönas – tre exempel från Åboland

I de följande presenteras tre objekt i Åboland. Områdena befinner sig inte i aktiva odlares besittning, varför man inte i initialskedet har kunnat använda finansiering avsedd för jordbruksprogram. Med rätt attityd, samarbete och envishet brukar saker ändå ordna sig och numera finansieras skötseln av samtliga objekt med miljöstöd för jordbruk. Exemplena berättar om naturens mångfald, om landskapets och kulturarvets betydelse och om vikten av att skrida till handling för att skydda saker som är viktiga ur egen synvinkel. Läs mera om jordägarnas tankar i allmänhet när det gäller skötseln av kulturbiotoper [i en blogg](#) som uppehålls av doktorandstuderanden vid Jyväskylän universitet, Kaisa Raatikainen.

Ängarna på Brunskär i Korpo

Brunskär i Korpo yttre skärgård tjänar som sommarställe för jordägarläkter och besöks av båtfarare i stort antal. Byns kulturbiotoper inventerades redan på 1990-talet. Då konstaterades de uppnå bara ett lokalt värde eftersom ängarna hade börjat växa igen i brist på bete. Inom ramen för ett EU-projekt som drevs av den regionala miljöcentralen inventerades växtlighet och utarbetades i början av 2000-talet ett program för skötseln av ängarna.

Höbärgning på Brunskär.
Foto Martina Lindberg, 2017.

Grundbegrepp

Kulturlandskap är helheter som har uppstått i samverkan mellan människan och naturens processer.. Det är ett övergripande begrepp som innefattar kulturlandskap, värdefull byggnadstradition och fornminnen.

Kulturmiljö

En fysisk miljöhelhet, vars särdrag speglar kulturens historia och växelverkan mellan människan och naturen. Anknytning till kulturmiljön har också människans immateriella relation till sin levnadsmiljö och betydelser, tolkningar och benämningar med anknytning till miljön.

Kulturlandskap

En landskapsmässig helhet, som utöver kulturbiotoper innefattar byggnader och andra konstruktioner med anknytning till områdets historiska markanvändning.

Kulturbiotoper

Mångsidiga naturtyper, som har uppehållits och danats av traditionell boskapsskötsel och vilkas bevarande kräver kontinuerligt underhåll, främst i form av bete eller slåtter och gallring av träd och buskar.

Källa: Forststyrelsen 2017: Tavoitteet teoiksi, Metsähallituksen luontopalvelujen suuntaviivat perinnebiotoopien hoidolle 2025.

Den lokala jordägaren Anna Danielsson (tidigare Aittola) ville få fåren tillbaka till ön. Den nödvändiga restaureringen och byggandet av bodar kunde ordnas i samarbete med Finlands naturskyddsförbunds sk. Slätterprojekt. De betande fåren räckte emellertid inte till för att få växtligheten att återhämta sig, varför det krävdes grundlig slåtter för att utarma jordmånen. En företagare från Pargas som var specialiserad på landskapsvård skötte arbetet under några år med stöd från den regionala miljöcentralen.

För närvarande fungerar Brunskärs byalag r.f., som drivs av lokala krafter och som svarar för myndighetssamarbete, övervakningen av de lånade fåren och den intensifierade slåtter som fortfarande behövs. Nästan femton år av systematisk skötsel har gett resultat, eftersom Brunskärs ängar numera betraktas som värdefulla på landskapsnivå.

Musikafton på Brunskär.
Foto Martina Lindberg, 2017.

När jag frågade om erfarenheterna av områdets vård, svarar en nöjd Martina Lindberg: *Vi är mycket nöjda med vad man har fått till stånd genom landskapsvården på ön. Ängsmarken i byn hålls öppen och sommarfåren skapar en fin atmosfär. Brunskärs byalag r.f., som grundades med tanke på ängsprojektet, har utarbetat en värdefull ram för verksamheten på ön, som redan under många år har innefattat slättertalkon med bastu och höbärningsfest för deltagarna. Föreningen ordnar också exkursioner, musikaftnar och annat roligt under sommarsäsongen. Samarbetet med myndigheterna har fungerat bra och de har alltid förmått ge råd, Dröjsmål av utbetalningar har förekommit, men det är huvudsaken att avtalet har ingåtts.*

Hempmo hemman på Hepmo, Iniö

Åbobon Arja Kindberg hade redan under flera års tid sökt ett skärgårdshemman, som lämpade sig för stadigvarande boende. Ett gammalt fiskehemman på ön Hepmo i Iniö, grundat i mitten av 1800-talet, uppfyllde alla anspråk. Arja köpte Hempmo hemman på 12 hektar tillsammans med sin make år 2004. Torpet grundrenoverades, utvidgades och blev inflyttningsklart år 2007. Till hemmanet hör gamla ängar, där man slår vinterfoder åt gårdens sex egna får. I samband med röjning av småskog bärgar man dessutom löv, samt torkar nässlor till vinterfoder åt fåren och hönorna. Från skogsbeten och hagmarker får man brännved för uppvärmning. Landskapet har under tio års tid blivit öppnare och bildar en harmonisk helhet tillsammans med de renoverade byggnaderna. Det är meningen att kartlägga hemmanets kulturbiotoper under sommaren 2018.

På Hempmo betar också
hönorna.
Foto Jorma Pitkäjärvi, 2014.

Hempmo på vintern.
Foto Jorma Pitkäjärvi, 2010.

Med tanke på landskapsvården grundades föreningen Pro Hempmo år 2013. I föreningens namn kunde man söka finansiering för landskapsvården, fast man tyckte att det var arbetsamt att fylla i ansökningarna. Information om främjande av naturens mångfald, landskapsvård och understöd har man sökt på nätet och på fårföreningens möten. Under NTM-centralens terrängsyn har man också lärt sig mycket om skötsel av kulturbiotoper.

När man frågar av Arja om hon är nöjd med livet i Hempmo-miljön, svarar hon:
Det här har jag alltid önskat mig, nu lever jag min dröm!

Lövängen på Sördö i Houtskär

Sördö ligger på en båtresas avstånd i nordvästra Houtskär. Öns bebyggelsehistoria sträcker sig ända till slutet av 1700-talet. Pia och Mikko Jyvä köpte Norrgårds hemman på ön år 2015, eftersom miljön och byggnaderna fängslade dem vid första anblicken. I synnerhet lövängen på ön och askarna tyckte de var fina. Ängen har hållits som en vårdad gårdsgräsmatta, men det viktigaste för paret Jyvä har varit att förmå kulturbiotopen som helhet att bevaras och återhämta sig. Målsättningen var att åter ta i bruk de omgivande kulturlandskapen som betesmarker. En del av öns kulturlandskap har inventerats på 1990-talet och har med avseende på lövängen och det värdefulla artbeståndet bedömts äga riksomfattande värde.

Att bygga stängsel är ett krävande arbete.
Foto Mikko Jyvä, 2017.

Paret Jyvä upplever att de har fått god information om skötseln av kulturbiotoper av NTM-centralen. Sommararbeten i Skärgårdshavets nationalpark på 1990-talet var en bra och konkret skola i skötseln av kulturbiotoper. Det arbetsammaste skedet av projektet var att hitta finansiering till byggandet av ett fårstängsel. Till slut ordnade sig genom NMT-centralens förmedling ett miljövårdsstöd, som täckte en stor del av kostnaderna för stängslet. Fåren har arbetat ihärdigt på ön redan under två somrar, tack vare markägaren och ett fårhemman i Houtskär.

På frågan vad som har varit den största behållningen av skötseln av en kulturbiotop har varit, svarar Mikko Jyvä: *Den största behållningen är den glädje som fåren ger, landskapets förkovran och bekantskapen med lokalbefolkningen. Påsken, midsommaren och forneldarnas natt har firats med en brasa. Ett vårdat område är trivsammare och fåren har gjort oss bekanta med grannarna. Målsättningen är att återställa skärgårdsbosättningen på Sördö till sin forna glans. En dröm är också att återge den med skärgårdsbebyggelsen sammanhängande båthustraditionen dess forna status, förrän det är för sent. Med god smak och traditionella metoder byggda nya båthus borde tillåtas i Pargas.*

Då betet upphör, blommar ängen som om var dag var den sista, men som bäst bara ett årtionde.
Foto VARELY, 2006.

Två år efter vårdåtgärderna.
Foto Mikko Jyväs, 2017.

Berghamns ängars historia går tillbaka till medeltiden. Restaureringen av dem påbörjades på 1980-talet. Foto Maija Mussaari, 2017.

Kulturlandskap och kulturlandskapsvård i skärgårdshavets nationalpark

Maija Mussaari

Redan vid grundandet av Skärgårdshavets nationalpark stod det klart, att kulturlandskapsvården kommer att vara en av de mest centrala åtgärderna för att bevara parkens mångformighet. Då, före EU-epoken, hade man ingen erfarenhet av omfattande landskapsrestaureringsprojekt såsom avbetning. Naturvården i nationalparkens kulturbiotoper kom i gång på ett naturligt sätt i samarbete mellan de lokala boskapsägarna. Hemmanen, under vilkas inverkan landskapen i tiden hade bildats, återupptog skötseln av byns betesmarker och effektiviserade den i enlighet med nationalparkens önskemål. Genom EU-medlemskapet öppnade sig möjligheter för boskapsägare att få understöd från landsbygdsfonden. Det blev möjligt att få kompensation för kostnader som uppstod av arbetet, vilket gjorde det möjligt att fortsätta verksamheten på tynande små skärgårdshemman och sköta transporter och övervakning över växande avstånd.

Balansen mellan landskaps- och naturvård är en evighetsfråga på kulturbiotoper. Ängar och betesmarker har under århundraden skötts på tidstypiska sätt, och i överensstämmelse med befolkningsantalets förutsättningar, eftersom detta har haft en central roll för tryggheten av näringen. Under de senaste 500 åren har vårdintensiteten i skärgården varierat kraftigt. Även om byns centrala närområden har brukats intensivt sedan medeltiden, var största delen av de mindre holmarna ännu obetade. Som kraftigast var bruket troligen för 150-100 år sen, då all produktiv mark var i bruk och får betade också på de minsta kobbarna. Ängarna började växa igen på allvar först under 1900-talets första hälft, tog fart under 1960-70-talen och fortsatte ända in på 1980-talet då parkens grundades.

Betande djur vårdar torplandskapet och ökar naturens mångfald. Samtidigt bjuder de på upplevelser åt parkens besökare. Foto Maija Mussaari, 2011.

De tidigaste omfattande restaureringsprojekten inleddes redan på 1980-talet. Igenvuxna objekt sköttes med hjälp intensivt bete, röjning och slåtter. På 2010-talet börjar de under årtionden skötta kulturlandskaperna nå ett idealtillstånd. Man har nått en vändpunkt, där vårdintensiteten småningom lättas, eftersom ett alltför kraftigt och långvarigt bete får artmångfalden att minska. Restaureringsåtgärderna koncentreras nu till områden utanför parken, till de nyaste naturskyddsobjekten.

Under EU-epoken har landskapsvården på många skärgårdshemman utvecklats till en produktionsgren som stöder boskapsskötseln. Vid många objekt erbjuder helheten möjlighet till yrkesmässig kulturlandskapsvård. Vården av dessa objekt kräver verkligen skicklighet, eftersom det här gäller de mest mångfacetterade kulturlandskapen i Finland. Specialiseringen gagnar såväl naturskyddsområdena som de lokala boskapsföretagarna. Parterna som sköter naturskyddsområden måste känna till särdragen i naturskyddsområdets skötsel och därför är yrkesmässiga företagare till fördel i nationalparken. Ur företagarens synpunkt ger en helhet bestående av flera objekt möjlighet att t.ex. skaffa transportmateriel, vilket är ytterst viktigt när det gäller skötseln av objekt ute på havet. Utmaningar inom skötseln av objekten kan utgöras av t.ex. stängsel, som delar betesmarkerna i skilda delar, vanligen för att stärka bestånden av hotade arter. Skötseln av betesmarker i naturskyddsområden stöder det lokala företagandet, vilket i sin tur är biosfärområdesverksamhet som bäst. Forststyrelsen strävar efter att hitta betesföretagare i skärgårdens närområden hellre än på fastlandet.

Många av öarna i nationalparken är kulturlandskapsobjekt med flera historiska skikt. Här påträffas t.o.m. medeltida bystrukturer. Speciella och exceptionellt fina är de objekt, som fortfarande är bebodda och där landskapet bildar en funktionell helhet.

Den hotade brudsporren skyddas mot slåtter och bete under sommaren.
Foto Maija Mussaari, 2017.

Under århundraden vårdade lövängar på Jungfruskär och i Berghamns by är unika exempel på boskapsskötsel i nordeuropeiska byar. De enda ängar som slås regelbundet i Skärgårdshavets nationalpark ligger just här. Kulturlandskapen är ypperliga utfärdsmål, eftersom ängarna växlar färg i snabb följd under sommaren. Juni månads blåa äng kan i juli blomma i alla regnbågens färger.

”Det moderna kulturlandskapet”

Den moderna kulturlandskapsvården strävar efter en landskapstyp med historiska skikt. Man strävar inte efter att efterlikna något speciellt århundrade, utan en kombination av kulturlandskap från olika epoker. Helheterna vårdas på de villkor som bestånden av sällsynta arter ställer, med respekt för det historiska landskapet och traditionella arbetsmetoder. I motsats till det historiska arbetssättet sparas dock varken lövfoder eller hö till vinterfoder, utan de bränns kort efter bärningen. Landskapet och mångformigheten har utvecklats till det moderna kulturlandskapets huvudprodukt.

Under historisk tid har det omväxlande landskapet garanterat en utkomst under stundom svåröversägliga väderleksförhållanden. De exceptionellt omfattande och vad gäller fuktighet och näringsrikedom mångsidiga ängsområdena är en speciellt betydande resurs i ett föränderligt klimat. Betesmarkerna bildar en flexibel mosaik av livsmiljöer, där artbeståndet har stora möjligheter att överleva framtida klimatförändringar.

Berghamns ängar vårdas med slåttertalkon och efterbetning.
Foto Maija Mussaari, 2017.

En torr Iloväng.
Foto: Maija Mussaari, 2017.

En fuktig Iloväng.
Foto: Maija Mussaari, 2017.

En färsk Iloväng.
Foto: Maija Mussaari, 2017.

Växtligheten varierar efter fuktigheten: En torr, en färsk och en fuktig Iloväng i juli.

Berghamn – en by på tre öar

Det kanske mest unika exemplet på en funktionerande landskaplig helhet är byn Berghamn, och till parken hör de viktigaste delarna av byns historiska näringsstruktur. Den medeltida skärgårdsbyn klarade sig väl över vintern på fiske och den näring som de tre öarna (Mälhamn, Boskär och Berghamn) producerade.

Byns ängar ligger också fördelare på över de tre öarna, som ligger i en tät klunga mitt i den yttre skärgården i Skärgårdshavets nationalpark. De ödsliga öarna döljer på sina sluttningar och i sina dalar en omfattande kalkrik kulturlandskapshelhet. Lövängarna, de solbelysta fälten och de friska och fuktiga ängarna bjuder tillsammans med de omfattande hagmarkerna på livsmiljöer både för ängsarter och ett stort antal krävande arter som växer i trädmiljöer. På Mälhamn och på Berghamn ligger skärgårdshavets enda slåtterängar. På Mälhamn och Boskär hittar man lövängar bevuxna med al, hasselbuskar och ask. Skogsbeten med ask och hassel kompletterar helheten. Hagmarkernas och skogsbetenas bestånd av svamparter har konstaterats vara särskilt mångsidigt.

Slätterna och ängarna på Berghamns huvudö befinner sig i strålande skick. Det samma gäller de intilliggande öarna Mälhamns och Boskärs lövängar och slåtterängar. Fast bara en liten del av huvudön hör till parken, betas nästan hela ön. Objektets förträfflighet understryks av områden utanför parken, vars skötsel vilar på skärgårdssläkter. Boskapen som betar på öarna kommer numera från Nystu hemman i Korpo.

En äng blir aldrig färdig. Bevarandet av artbeståndet förutsätter vård som siktar på ständig förändring. Ängarna och hagmarkerna som har vårdats i årtionden är växtplatser för många sällsynta ängsväxter. Den måhända mest intressanta är korskovallen, vars anspråk är en utmaning för planeringen av ängarnas skötsel. Efter decennier av vård har beståndet ökat från några hundra till tusen på Berghamn, där betet har begränsats. På Mälhamn har beståndet hållits konstant i skydd av den stenbundna marken på betesmarkerna men på Boskär förefaller det ursprungligen knappa beståndet ha försvunnit.

På Bergmans slingrar sig en naturstig, som börjat vid Västerby gård i nationalparkens område. Den löper över blommande öppningar till en hög klippa, där hela landskapet öppnar sig för betraktaren. Till slut leder stigen över en intressant, avlövad hagmark.

Mälhamns slåtterängar ligger mitt på ön och omges av mångsidiga betesmarker.
Foto Maija Mussaari, 2016.

Jungfruskär – lövängar och betesmarker mitt i Skiftet

Jungfruskär är en ögrupp med tre öar mitt på fjärden Skiftet, till vilken hör öarna Hamnö, Nölstö och Storlandet. Bosättningen på ön tog veterligen sin början först för ett par hundra år sedan, även om öarna länge har fungerat som fiskeläge och resemål. Det avlägsna läget i förhållande till de stora öarna var sannolikt

orsaken till att här inte fanns något hemman under medeltiden, utan ön brukades av Hypeisborna som sommarbete för boskapen. Uppenbarligen låg det på den tiden en krog på Hamnö, eftersom farleden från Stockholm till Åbo löpte mellan Hamnö och Nölstö. På 1800-talet bildades det emellertid torp på ögruppen, vilka beboddes ända till 1900-talets första hälft.

Korskovallen växer gärna invid en sten, under rosorna i skydd för försommarens tänder och klövar.
Foto Maija Mussaari, 2017.

En naturstig löper över ängen.
Foto Maija Mussaari, 2017.

Av öarna hör hela Nölstö till nationalparken liksom huvuddelen av Storlandet. Hamnö är helt i privat ägo och de gamla torpen har fått en ny funktion som sommarstugor. Storlandet är som namnet antyder den största av öarna, nästan 100 hektar. Jordmånen på Storlandet är sällsynt bördig. De unga, fuktiga och kalkrika ängarna och de omfattande fiskevattnen har tryggt försörjningen för en stor skara människor. Fem av de åtta torpen på Jungfruskär låg på ön Storlandet. Som mest bodde det 40-50 människor på ögruppen Jungfruskär.

Lövängarna på det inre av ön har en omfattning utan motstycke. Klibbalarna med sina krokiga toppar är det dominerande trädslaget, men det finns också rikligt med gamla björkar som användes vid lövtäkten. Objektet är ett skolexempel i Finland på vården av lövängar. Skötseln inleds årligen med en vårstädning, vilken tryggar en god höskörd och slåttermaskinens skick. I juli följer höbärgning med traktor och slåttermaskin. Till slut släpps nötboskapen ut på efterbete. Hamling görs med 5-7 års mellanrum.

De hamlade klibbalarna på Jungfruskär är lätta att urskilja på hösten, när hagmarkerna i bakgrunden gulnar.

Lövängens artrikedom är rekordartad i finländska förhållanden, hela 40 arter per kvadratmeter. Artinventeringar över lång tid vittnar om att kulturlandskapets skötsel har gett resultat. Ängar som har varit igenvuxna och utarmats på arter har ökat sitt artantal i jämn takt och detsamma gäller antalet exemplar av hotade arter. Den länge försvunna sumpstålörten hittade på en strandäng år 2012, den lika sällsynta blankstarren 2014 och till och med fältgentianan, en nykomling på fält och strandängar sedan tre år.

Lövängarna omges av tiotals hektar aspbevuxna hagmarker, skogsbeten och lundar. Insamlingen av brännved på ön upphörde efter torparepoken. Betesmarkernas trädbestånd har växt sig gammalt vilket väntas öka tillgången på murket virke av ovanliga trädslag på ön.

Naturstigen på ön ringlar sig genom många olika naturtyper. Det bästa tiden att besöka sevärdheten är mellan slutet av juni och mitten av juli. I mitten av juli, då blomsterhavet slås, invaderas ön av talkoarbetare. Skötseln av öns betesmarker handhas av Lillemor och Svante Engström från Nagu. Den betande boskapen kommer från Nagu, men tidvis förstärks nötboskapens betande av får från skärgården.

Monihaarainen lehdestetty tervaleppä, Jungfruskär.
Kuva: Maija Mussaari, 2015.

Aspen dominerar på Jungfruskärs hagmarker
Foto Maija Mussaari, 2015.

Jungfruskärin lehdesniityn tervalepät erottuvat hyvin syksyllä, kun taustan hakamaat muuttuvat keltaisiksi.
Kuva: Maija Mussaari, 2015.

Holma – en levande by i ett kulturlandskap

Ön Holma är så tillvida ett exceptionellt kulturlandskapsobjekt i nationalparken, att skötarna är bosatta på ön. Finska får och kor vårdar skärgårdens kulturlandskap också på andra öar. Byn med sina fähus ligger mitt i betesområdet. Hemman-sägaren Maria Sjöberg har skött ängarna på ön sedan parkens grundande, liksom hennes föräldrar före det. Nationalparkens största ängar hittar man bortom byn, i öns mellersta delar och de omges av smala ängar bevuxna med hasselbuskar och parkens enda ekhagar. Betesmarkerna sträcker sig ända till öns sydspets och en stor del av betesmarken är bevuxen med blandskog. Ängarna på Holma kommer att utvidgas under kommande år, då den planterade granskogen återställs till ängsmark. Från Holma löper en naturstig längs ängarna och de täta skogspartierna mellan ängarna.

Invid de öppna ängarna på Holma växer hasselbuske.
Foto Maija Mussaari, 2017.

Gammelby, Kimito. FOTO: MIP/ 2001.

En kommunplanläggares tankar om kulturmiljön

Kirsti Virkki

I byggnader görs historien konkret. Vi reser ofta för att beundra sevärdheter i historiska byggda miljöer, för att vi finner dem attraktiva. I miljöer med historiska skikt från olika tider kan man avläsa hur området har byggts upp under tidernas lopp. Under en viss tid byggde man alltid på ett visst sätt, med vissa resurser och ur vissa miljömässiga utgångspunkter. Som bakgrund till byggandet ligger samhälleliga faktorer, näringsliv, religion, krig, bildningsliv osv.

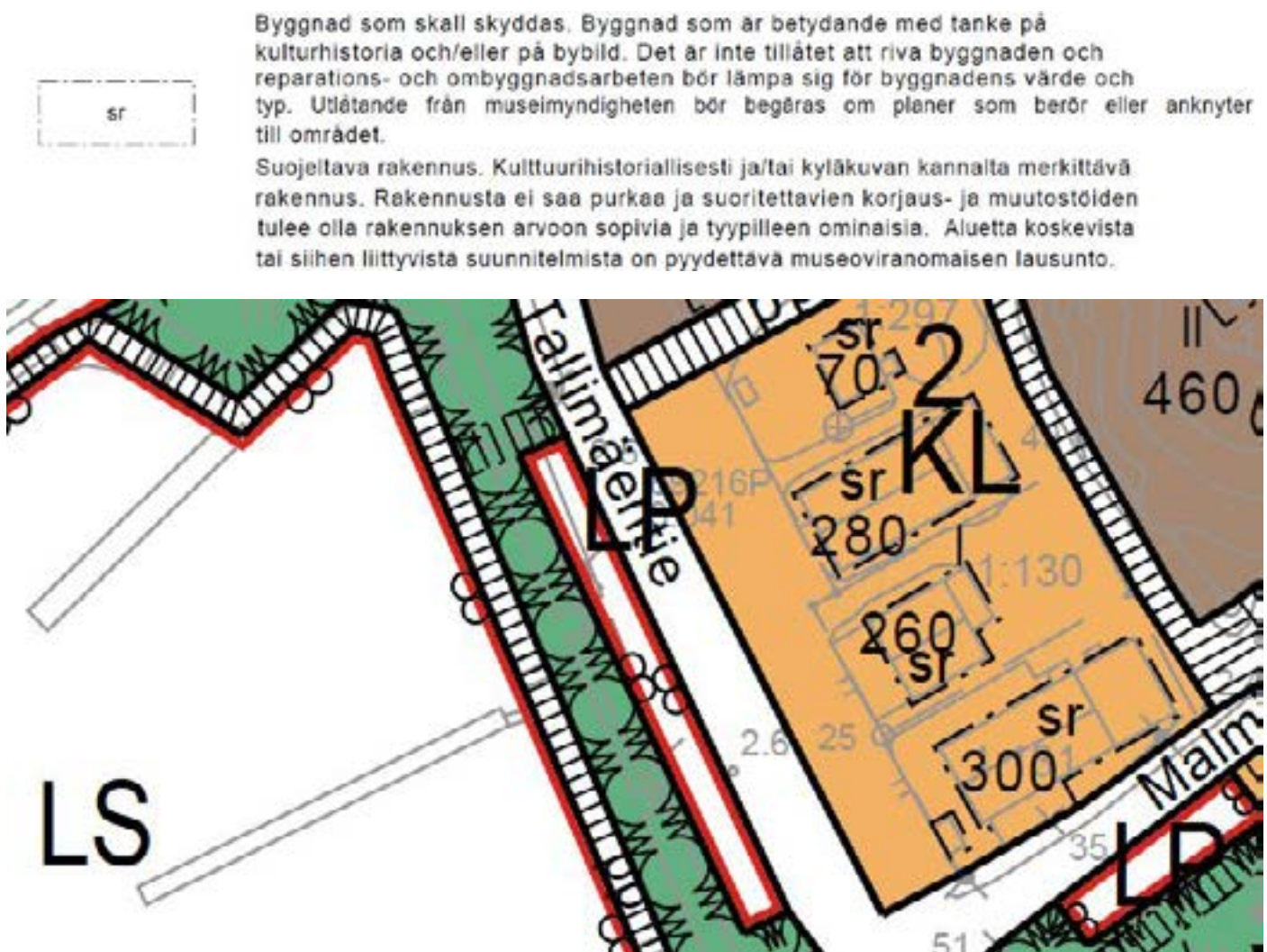
Kulturmiljön är också en marknadstrumf och ett visitkort för orten. Skyddade och väl skötta kulturmiljöer skapar dragningskraft i framtiden, vilket kan locka nya invånare, turister och företag. Det lönar sig av vårda en trivsamt kulturmiljö och dess framtid bör tryggas med nödvändiga skyddsåtgärder, för att säkerställa och bevara dess attraktivitet. Ett allmänt medvetande om kulturmiljöns värden behövs, eftersom dessa värderingar går hand i hand med intresset för att vårda miljön. Kommunen har ansvaret för planläggningen och därmed en viktig roll vid vårdandet av kulturmiljön, eftersom byggnadsskydd genom planläggning är det primära skyddsinstrumentet.

För kulturmiljöns vård finns olika instrument

År 2010 definierades Kimitoöns miljömålsättningar i samband med projektet EKO-logiskt. Kulturmiljön nämns i målsättningarna: "Kimitoöns natur- och kulturmiljöer innefattar värdefulla odlingsmarker, historiska landskap och skärgårdsområden. Bevarandet av detta arv och dess överförande till kommande generationer är allas ansvar. Kommunen värnar om kultur- och naturmiljöer vid planläggning och vid byggande."

Planläggningen

Det allmännaste skyddsinstrumentet är markanvändnings- och bygglagen som planläggningen grundar sig på. De bebyggda kulturmiljöerna, landskapsområdena, vårdbiotoperna och de enstaka byggnaderna kan skyddas på olika planläggningsnivåer, vilka är landskapsplanen, generalplanen och detaljplanen. De två senaste är uppgjorda och godkända av kommunen. Skyddsbestämmelsernas detaljnivå ökar då man från landskapsplanen rör sig mot följande planenivå, m.a.o. till generalplanen och vidare till detaljplanen. Den övre planenivån styr alltid utarbetandet av följande planenivå. Vid planläggningen beslutar man om vilka byggnader eller större helheter som skall skyddas och vilka som får rivas. Som stöd för beslutfattandet och planeringen behövs kunskap om kulturmiljön, vilket i praktiken förutsätter inventering av byggnadsbeståndet samt värderingar av byggnader och även större helheter, som utgår ifrån inventeringen. De erhållna värdeklassificeringarna framgår i planbeteckningar. Skyddande planbeteckningar och -bestämmelser rör huvudsakligen byggnaders exteriörer. Vid inventeringar av byggnadsbeståndet görs vid behov en särskild landskapsutredning. Fornlämningar är automatiskt skyddade av lagen om fornminnen, oberoende av planen. Fornlämningar som registrerats i fornlämningsregistret beaktas vid planläggningen och vid behov uppförs på planområdet en särskild fornlämningsinventering.

Dalsbruks hamns detaljplans sr-planebeteckningar och -bestämmelser är typiska skyddsbestämmelser i detaljplanen. T.ex. empiremagasinen i stranden är skyddade i detaljplanen.

Valtakunnallisesti merkittävä rakennettu kulttuuriympäristö.

Merkinnällä on osoitettu valtakunnallisesti merkittävän rakennetun kulttuuriympäristön rajaus RKY-inventoinnin perusteella.

Alueen kulttuuriympäristön ja maiseman ominaispiirteet tulee säilyttää. Alueella tapahtuva rakentaminen, ympäristönhoito ja muu maankäyttö tulee sopeuttaa alueen maisemallisiin, kulttuurihistoriallisiin ja rakennustaiteellisiin arvoihin. Alueelle ominaisia piirteitä, maisematilaa ja näkymiä ei saa rikkoa. Maisemakuvan sekä kulttuuri- ja rakennushistorian kannalta merkittävistä rakennuksista ja rakennelmista tulee huolehtia. Uudet rakennukset tulee mahdollisuuksien mukaan sijoittaa pellon ja metsän reunavyöhykkeelle, nykyisten teiden varsille ja vanhojen rakennuspaikkojen tuntumaan. Rakennuspaikalla tulee vahvistaa kasvillisuuden reunavyöhykkeitä ja säästää siirtolohkareita, avokallioita, jyrkenteitä sekä komeita piha- ja tienvarsipuita. Rakentamisessa tulee suosia alueen perinteistä rakentamistapaa ja sille ominaisia rakennusmateriaaleja ja värejä. Ennen merkittäviin rakennushankkeisiin ryhtymistä tulee museoviranomaisille varata tilaisuus lausunnon antamiseen.

Byggd betydelsefull kulturmiljö av riksintresse

Beteckningen anger områdesavgränsning för bebyggd kulturmiljö av riksintresse baserad på RKY-inventering.

Områdets kulturmiljö och landskapets särdrag bör bevaras. Byggnation, miljövård och annan markanvändning på området bör anpassas till områdets landskapsmässiga, kulturhistoriska och byggnadshistoriska värden. För området säregna drag, landskapsrum och vyer får inte fördärras. Landskapsbilden samt byggnader och konstruktioner som till sin kultur- och byggnadshistorik är betydelsefulla bör värdas. Nya byggnader bör i mån av möjlighet placeras i randzonen mellan åker och skog, invid befintliga vägar och i anslutning till gamla byggnadsplatser. På byggnadsplatsen bör växtlighetens randzoner förstärkas och flyttblock, berg i dagen, branter samt ståtliga träd på gårdar och invid vägar bevaras. Vid byggnation bör områdets traditionella byggnadsstil och för denna säregna byggnadsmaterial och färgnyanser gynnas. Före betydande byggnadsprojekt inleds bör museimyndigheten beredas tillfälle att ge utlåtande.

I Dragsfjärds östra skärgårds stranddelgeneralplans uppdatering använd planbeteckning för RKY-2009 områden, alltså bebyggda kulturmiljöer av riksomfattande värde.

Kimitoöns kommuns centrala tätorter är detaljplanerade. Därtill är några utanför centrum liggande områden detaljplanerade. Delgeneralplaner är uppgjorda för centrumområdena i Kimito, Dalsbruk och Västanfjärd. Nästan alla strandområden är generalplanerade, förutom Dragsfjärds insjöar. Därtill har uppgjorts några stranddetaljplaner, vilka har varit markägarnas egna planläggningsprojekt. Noggrannheten och omfattningen av hur kulturmiljöer behandlats i en plan beror på när planen är uppgjort. Den nuvarande lagstiftningen förutsätter att man beaktar tryggheten av kulturmiljövärden, varför situationen för kulturmiljön är god i den nyare planläggningen. Å andra sidan beaktar t.ex. Dalsbruks detaljplan från år 1985 skydd, men utgående från då gällande kriterier. Några planer är även föråldrade ur kulturmiljöns synvinkel, vilket utgör en särskild utmaning.

Vid planläggningen betonas helheternas betydelse. En gammal huvudbyggnad utan de till gårdstunet hörande uthusen förblir stympad. Ifall huvudbyggnaden bevaras och uthusen med tiden missköts och rivs, blir det inte mycket kvar av kulturmiljön. Generalplanens skyddsbestämmelser beaktar helheten, alltså hela gårdstunet och inte endast huvudbyggnaden. I detaljplanen har varje skyddad byggnad markerats med en särskild objektbeteckning. Objektbestämmelserna på varje planenivå gör det möjligt att använda sig av bestämmelser som berör vidare områden.

Ett typiskt skyddat objekt i generalplanen kan vara ett stamhemman som bevarats på sin historiska plats från före storskiftet, och som har ett välbevarat byggnadsbestånd.
Foto: Kirsti Virkki 2018.

Lokala särdrag i kulturmiljöerna lyfts fram då bebyggda miljöer inventeras och värderas. T.ex. på Kimitoön är skärgårdens gamla byar med sina byastränder typiska för området och de har en lång bebyggelsehistoria. Även anspråkslösa byggnader, såsom båthus, kan tillsammans forma en värdefull helhet och berättar om sin tid. Rosala byastrand är ett gott exempel. Speciellt i Dalsbruk är slaggtegel ett kännetecknande lokalt byggnadsmaterial, men det förekommer även på andra håll på Kimitoön. Även s.k. klintkonstruktioner har använts i området. En byggnadstyp som är karakteristisk för Dalsbruk är loftgångshusen i två våningar från slutet av 1800- och början av 1900-talet.

Byggnadsanvisningar

Byggnadsanvisningar är ett instrument för handledning av byggande och restaurering av byggnader. Ofta utfärdas på ett detaljplaneområde särskilda anvisningar, där man definierar till exempel nybyggnadens fasad, byggnadens placering eller gårdstunens ingärdning. Speciellt när det gäller kulturmiljöns värdefullaste områden vore det bra att utfärda byggnads- och restaureringsanvisningar. Det lönar sig att restaurera och sköta ett värdefullt hus med respekt för dess särdrag. På så sätt bibehålls också fastighetens ekonomiska värde. Ofta har ägaren till ett gammalt hus intresse för att reparera huset med respekt för det gamla. Således skulle det t.ex. i Kimitoön behövas byggnadsanvisningar för skärgårdens gamla byaområden, varav många är bebyggda kulturmiljöer av riksomfattande betydelse. I nuläget finns det byggnadsanvisningar endast för Dahlby-Gammelby och Brinkkulla detaljplaneområden.

Skydd med speciallag

Ett mera sällsynt skyddsinstrument är lagen om skyddandet av byggnadsarvet, som kan användas på oplanerade områden. Lagen kan tillämpas även på detaljplaneområden där det finns objekt av riksomfattande betydelse, så skydd genom planläggning är otillräckligt (t.ex. då det finns behov för skydd av den fasta inredningen), eller om det uppkommer särskilda orsaker beroende på detaljplaneringen. Byggnadsskyddsbeslut görs av Näringslivs-, trafik-, och miljöcentralen (NTM-centralen) med tillämpning av lagen om skyddandet av byggnadsarvet. I skyddsärendet hörs Museiverket, kommunen, landskapsförbundet, ägaren och grannar. I skyddsbeslutet ingår skyddsbestämmelser. NTM-centralens positiva skyddsbeslut bestyrks av miljöministeriet.

I Kimitoön finns för närvarande två områden som skyddats med lagen om skyddandet av byggnadsarvet; Sabbels-områdets fyra loftgångshus med gårdstun i Dalsbruk och Bengtskärs fyr. De kasernliknande tvåvåningsbyggnaderna byggdes i slutet av 1800-talet och i början av 1900-talet då den snabbt ökande arbetarbefolkningen snabbt behövde bostäder. Kaserner med loftgångar är sällsynta i Finland. Byggmaterialet och -teknikerna, slaggteglet, och de av plankändor "murade" väggarna, är sällsynta, men framstår som typiska material för bruks- och fabriksområden, där befintliga material utnyttjades på ett uppfinningsrikt och praktiskt sätt. Byggnaderna med sina gårdstun är även landskapsmässigt

Nu mer används Bengtskärs inom turismen. Fyren planerades av Florentin Granholm vid överstyrelsen för allmänna byggnader.
Bild: Kirsti Virkki, 2009.

Hitis korskylka från 1680-talet är den näst äldsta korskylkan i Finland.
Bild: Kirsti Virkki/MIP 2012.

viktiga för Dalsbruks historiska fabrikssamhälle. Byggnadernas värde har noterats redan tidigare. En av Museiverket utarbetad plan från 16.6.1975 innehåller skyddsrekommendation för Sabbels loftgångshus. I det nuvarande skyddsbeslutet ingår skyddsbestämmelser för bostädernas vård, restaurering och användning och om beaktande av kulturhistoriska värden. 1) Hittills har två av byggnaderna reparerats för bostadsbruk. Den för invid vägen liggade, för stadsbilden viktiga loftgångskasernens skick och förutsättningar för bevarande har försämrats p.g.a. försummande av underhåll och reparationer.

Ön Bengtskär med sin fyr ingår i Museiverkets riksomfattande inventering av betydande bebyggda kulturmiljöer eller den så kallade RKY 2009 –inventeringen. Den på en kal bergskobbe placerade, år 1906 uppförda fyren är ett dominerande element i landskapet. Arkitekturen i Bengtskär fyr och den intilliggande bastubyggnaden kan kallas nationalromantiskt. På båda byggnaderna är tegelstommen täckt med granit från byggplatsen. Fyrbyggnaden består av en bostadsflygel och ett fyrtorn. Bostadsflygelns fasaddisposition är speciell, för på vinden har man placerat en mistlur, som senare har ändrats till ett fönster. Bostadsflygelns utrymmen är ursprungligen planerade för tre fyrvaktare, en mistlursskötare och fyrmästaren med familj. Bengtskär var ett av de viktigaste projekten inom det systematiska utvecklande av farlederna i Finlands kustområden, som påbörjades på 1850-talet. Fyren bär även på en rik och spännande historia, av vilket man oftast minns det så kallade slaget vid Bengtskär (26.7.1941) under andra världskriget.²⁾

Det lönar sig att reparera gamla fönster, eftersom man ända till 1960-talet använde hårdare kvalitetssvirke än nu. Reparerade gamla fönster har en lång livscykel och de bevarar även byggnadens återförsäljningsvärde, såsom även övriga ursprungliga delar och material i byggnader.
Foto: Kirsti Virkki, 2018.

Kyrkorna är ofta ortens äldsta och värdefullaste byggnader. Byggnader skyddas även med kyrkolagen. En kyrklig byggnad, som är byggt före år 1917, är automatiskt skyddad i kyrkolagen. Byggnadens skydd innefattar även den fasta inredningen, därtill hörande målningar, konstverk samt byggnadens gårdstun.³⁾ Även på kyrkogården befintliga byggnader eller anläggningar, såsom klockstaplar, gravkapell, kyrkogårdsportar och stängsel skyddas i kyrkolagen. Dragsfjärds, Hitis, Kimito och Västanfjärds kyrkor är alla skyddade av kyrkolagen. Dalsbruks kyrka är från 1921 och är skyddad i generalplanen.

Utmaningar och behov vid värnandet om kulturmiljöer

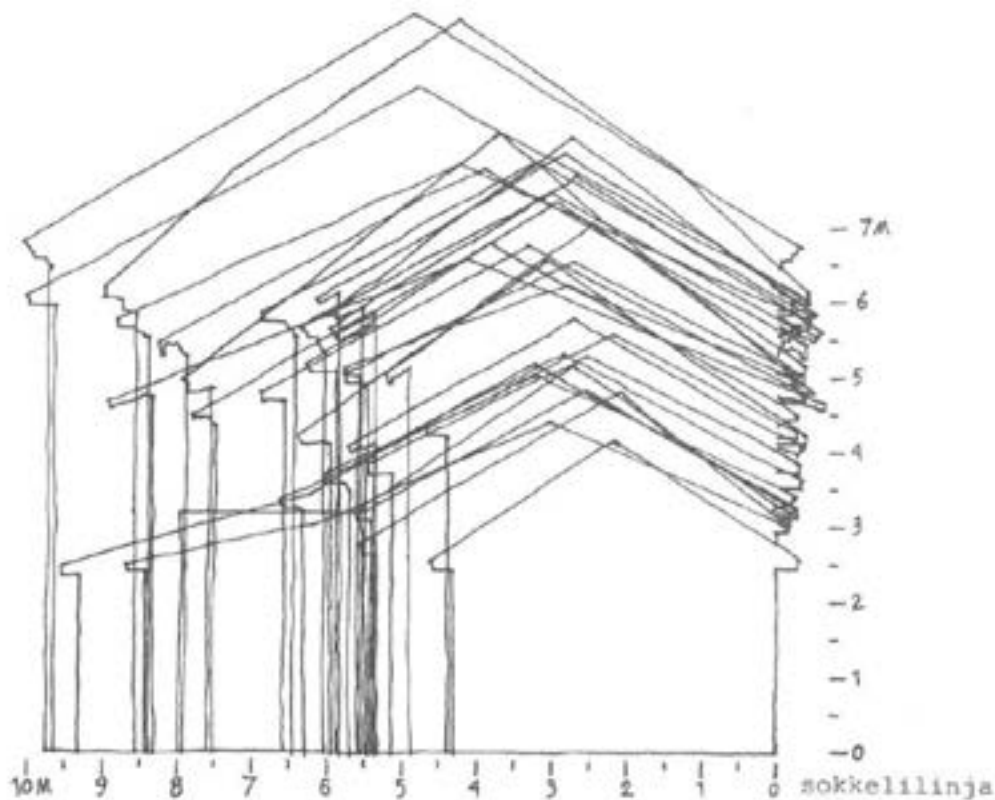
Hjälp, mitt hus är skyddat

Även om ett hus är skyddat, så kan man inte skydda husets funktion. Byggnaderna är alltid byggda för människor och deras liv. Jag har hört ägare till byggnader fråga "Har vår inredning nu musealiserats?" Kulturmiljöskydd innebär inte en musealisering av miljön eller byggnaden, utan innebär att byggnaderna bör underhållas och att det är bäst att byggnaden är i användning, även om användningsändamålet skulle ändras. Det viktiga är goda reparationsmetoder och anpassningen av de gjorda ändringarnas till miljön. Ett skyddat hus får inte rivas, men planens skyddsbestämmelser gäller byggnadens fasad, inte interiören. I sig får reparationsåtgärderna inte försvaga byggnadens kulturhistoriska värde. Kunskap om rätta reparationsätt får man t.ex. i Museiverkets reparationskort.

Reparationsplanen för en gammal, skyddad byggnad är krävande att utarbeta och markanvändnings- och byggnadslagen förutsätter, att projektet har en kompetent huvudplanerare. Huvudplaneraren, som bör ha tillräcklig kompetens och utbildning, ansvarar för helhetsplaneringen och kvaliteten. Till de allra mest krävande restaureringsobjekten krävs i praktiken arkitektexamen och tillräcklig relevant erfarenhet. Välplanerat är till hälften gjort och tiden som används till planeringen sparar arbetskostnader och hjälper att undvika fel. Det lönat sig att anlita en planerare som behärskar traditionella byggmetoder och byggnadens särdrag, vilket garanterar ett lyckat slutresultat. Ett av de vanligaste misstagen är att försöka tvinga in mer utrymmen än vad som ryms i en byggnad. Man kan helt enkelt inte lägga in 1,5 kg potatis i en ett kilos påse. Reparationer skall alltid planeras utgående från byggnadens egna utgångspunkter. Reparationen av en gammal byggnad lyckas bäst med en ödmjuk inställning och en känslig hand. Ibland kan det vara ett alternativ att sälja det lilla gamla huset och istället köpa ett större hus eller en tom tomt och bygga ett nytt hus.

Ny byggnad i gammal miljö

Ibland hör man sägas att restaurering är "arkitektens kungsgren", men lika utmanande är det att planera en nybyggnad i en gammal miljö bland gamla byggnader, så att den blir en naturlig del av miljön. En nybyggnad borde alltid förbättra tätorts- eller byabilden, inte tvärtom. En nybyggnad får se ut som en representant för sitt tidevarv och den nya arkitekturen kan anpassas till miljön, bara man skapar en behärskad kontrast och beaktar proportioner, placering, stil, material, färger och detaljer. Förståelsen för den gamla miljön och bevarandet av hierarkin är viktiga. Det viktigaste är, att byggnadens proportioner passar in i miljön. Proportionsfel hör till de värsta fel som en planerare kan göra. Ifall byggnaden t.ex. är oproportionerligt stor i förhållande till miljön, går det inte längre att korrigera med detaljplanering. Byggnadens fasadhöjd och byggnadskroppens djup spelar en viktig roll. Gamla byggnader i en traditionell byamiljö präglas ofta av en ganska smal och god hållning och stomdjup, vilket delvis beror på timmerbyggnaders dimensionering. Då resvirkeskonstruktionen blev allmännare blev byggnadsstommens planering friare. Traditionellt har en gammal byamiljös bostadshus varit en och en halv våning höga eller m.a.o. har det utöver bostadsvåningen traditionellt funnits en vind. Högre hus än så har varit främmande för byamiljöer. Med hjälp av material och färgsättning kan man få byggnaden att passa in i sin miljö. Ibland vill man lämna en bar timmeryta på huvudbyggnadens fasader, men detta är ingen traditionell lösning, och inte heller en byggnadstekniskt god lösning. Typiskt har huvudbyggnadens, alltså gårdstunets viktigaste byggnads, fasader brädfodrats, emedan uthusbyggnadernas timmerstomme kan ha lämnats synlig. Ett bra sätt att få byggnadsmassan mindre och bättre anpassad till miljön är att fördela den på flera byggnader. Till den traditionella gården hör ju huvudbyggnaden med sina uthus. Samma princip kan väl tillämpas även i nybyggande, där uthusen kan utgöras av t.ex. gårdsbastu, gäststuga, verkstad, kontor, lager eller bilgarage. Uthusen har i allmänhet varit underordnade huvudbyggnaden och till utseendet ganska enkla och odekorerade. Vid planering av uthusen är det bäst att inte dekorera fasaderna allt för mycket. Man kan ta modell av miljöns gamla byggnadsbestånd och byggnadssätt, även i planeringen gårdsplanen. Kulturmiljön har mycket att berätta, om man stannar upp och läser den.

Sture Balgård har forskat i nybyggens anpassning till gammal miljö och bl.a. analyserat gamla byggnaders proportioner. På bilden ett tvärsnitt av bostadshus i Östanbacken-området i Härnösand, som är placerade på samma sockel- och fasadlinje. Gårdssidans takkor kan man nästan sammanställa genom att dra några diagonaler. Detta tyder på att det i proportionerna finns avsiktlig analogi. ⁴⁾

Bild: Täydennysrakentaminen puukaupungissa, Balgård Sture, Rakentajain kustannus Oy, 1982.

Krävande moderna byggnader

En särskild utmaning är att definiera moderna värdeobjekt och bevarandet av dessa redan innan objektet är skyddat. I Kimitoöns planer har man markerat några 1950-talsbyggnader som skyddade, men periodens byggnader har inte blivit föremål för någon uttömmande inventering och värdering. Något yngre hus, från 1960-talet och 1970-talet, utgör för tillfället en utsatt grupp, vars skyddsbehov borde undersökas. Byggnader från den här tiden värdesätts inte och deras enkla och karga utseende har man ofta velat omforma genom olika fasadändringar. Emellertid borde man vid reparationer ta hänsyn till byggnadstidpunkten, även om huset skulle vara grått och **modernt**. Nyare objekt är svåra att värdera, för att inte tala om de allra nyaste byggnaderna. För den nya kvalitetsarkitekturens värnande finns det just inga medel. En heltäckande inventering av modern arkitektur och en värdediskussion skulle vara på sin plats. Framtidens kulturmiljöer skapas nu, varför planeringen av nya bostadsområdenas kräver klara synsätt och noggrann planering. Ur de områden som byggs idag utkristalliseras i framtiden de miljöer som man vill bevara och skydda för att vittna om vår tid. Vi får se hur vi kan svara på denna utmaning, både när det gäller planläggning, byggnaders planering och byggandets kvalitet.

Planläggningens roll vid skyddet av kulturmiljöer

Turkka Michelsson

Gamla Malmen är den största helheten i Pargas stad som skyddats genom detaljplan. En trähusstadsdel som bebyggts runt den medeltida kyrkan. Pargas stads bildarkiv.

Houtskär, Iniö, Korpo och Nagu kommuner samt Pargas stad bildade 1.1.2009 en ny stad, Väståboland, som antog 1.1.2012 namnet Pargas. De gamla kommunnamnen är dock fortfarande i bruk och betecknar nu respektive delområden i Pargas. Före kommunsammanslagningen har planering av markanvändning skötts på varierande sätt. I det gamla Pargasområdet har de planerade områdenas omfattning och täckning varit störst. Också i de övriga kommunerna förekom såväl lagakraftvunna planer som pågående planläggningsärenden. Fr.o.m. 2009 har stadens planläggningsenhet svarat för planering av markanvändning. Landskapsplanen, som stadfästes av Miljöministeriet år 2013, styr stadens egen planläggning. För landsbygdsområdena har utarbetats och utarbetas fortlöpande rättsverkande delgeneralplaner. Landsbygdsområdena inom Pargas innefattar omfattande strandområden. Delgeneralplanernas täckning inom ramen för den gamla kommunindelningen är varierande. Vissa av delgeneralplanerna har formen av s.k. strandgeneralplaner, där de områden som ligger utanför strandzonerna har lämnats obeaktade. Centrumområdenas bebyggande styrs av detaljplaner. Markägarna har för strandområdena utarbetat stranddetaljplaner, vilka i första hand styr fritidsbebyggelsen. Markägaren har rätt att utarbeta en stranddetaljplan för sin egen mark. Staden övervakar, behandlar och godkänner även stranddetaljplanerna. Inom Pargas stads område gäller planer av olika ålder och detaljnivå.

Stadens centrum byggdes ut västerut till andra sidan av Kyrksundet. Det nya centrumområdet blev känt som Nya Malmen. Största delen av byggnaderna är nuförtiden skyddade genom detaljplan. Detta säkerställer att den särpräglade stadsbilden kan bevaras.
Pargas stads bildarkiv.

Planerna som gäller stadsområdet är av olika ålder. I huvudsak har byggandet skett i enlighet med planerna, och härigenom kan de flesta planer också betraktas som tidsenliga. Den senaste nybyggnadsverksamheten på äldre planområden har man lyckats anpassa till de ursprungliga planerna och den miljö som redan har utformats. Vid utarbetandet av planerna har man under olika tider säkert bekantat sig med de rådande förhållandena och det existerande byggnadsbeståndet med varierande noggrannhet, men också i de äldsta planerna förekommer skyddsbe-teckningar gällande både enstaka byggnader och mera omfattande byggda miljöer. I de nyaste planerna har inventeringar av gamla byggnader och uppskattningar av kulturhistoriska värden fått en allt större betydelse vid sidan av andra förhandsutredningar. Planeringen av markanvändningen består allt mera av att styra kompletterande byggande i miljöer med särprägel och värden. När det gäller äldre planer är det möjligt att skyddsbe-teckningar saknas på grund

En gammal småindustri-tomt i centrum som blivit oanvänd ändrades till boendeändamål. Genom samma detaljplaneändring skyddades byggnaderna från olika tidsperioder på grannlägenheten.
Pargas stads bildarkiv.

av att det saknats inventeringar. Byggnadsinspektionen gör dock kontroller av byggnadens historiska värden i samband med rivningsansökningar eller -anmälningar. Naturligtvis kontrollerar man i samband med planändringar behovet av skyddsbeteckningar i ljuset av de senaste inventeringarna eller om sådana saknas görs en inventering i samband med planändringarna.

Förutom att vara en byggd kulturmiljö, ett område och ett objekt av riksintresse, har Qvidja slottsgård och herrgårdsmiljö också skyddats i detaljplan.
Foto: Saatsi Arkkitehdit Ab.

Planläggning och bygglovsförfarande är administrativa medel som används för att påverka den byggda miljön.

Planerna har en stor roll när det gäller att styra byggandet och kulturmiljöers utveckling. En god planläggning utgår från områdets historia, dess befintliga byggnadsbestånd samt naturförhållanden och landskap. Det går att bygga utan att skada miljön och viktiga objekt skyddas med hjälp av planläggningen. Ur kommuninvånarnas synvinkel är byggnadsinspektionens sakkunskap och rådgivning vid reparationsbyggande viktiga för att möjliggöra ett reparations- och kompletterande byggande som bevarar kulturmiljön.

Planerna bör basera sig på tillräckliga utredningar. Utredningarna och inventeringarna resulterar i nödvändiga beteckningar i planerna och i de lagstadgade planerna kan de betraktas som gemensamt överenskomna randvillkor, som beaktas vid uppgörandet av byggnadsplaner och vid utfärdandet av bygglov. Stora delar av kommunernas landsbygdsområden är inte föremål för heltäckande planering. De ovan nämnda stora öarnas inre, som ligger utanför strandbältet och byaområdena, lämnas med stor sannolikhet utanför den rättsverkande planeringen. I de här områdena har inventeringar och värderingar med utgångspunkt i objektens kulturhistoriska betydelse en stor roll. Det borde vara möjligt att göra inventeringar med stor täckning, för att uppgifter om värdefulla objekt skall finnas tillgängliga vid behandlingen av bygglov, oberoende av planläggningsläget i respektive områden.

Planeringen har en stor betydelse med tanke på förändringar i markanvändningen och skyddet av den byggda miljön. Också när det gäller implementeringen av byggnadsskyddet har en stor del av ansvaret och bedömningen ålagts den planläggande myndigheten. Den största delen av byggnadsskyddsåtgärderna sker på basen av förpliktigande i planerna. Planläggningsprojekt är arbetsdryga och bör genomföras i lagstadgad ordning, och dessutom förekommer intressekonflikter i samband med de flesta planeprojekt. Med utarbetandet av planerna sammanhänger en osäkerhet såtillvida, att alla planer aldrig får laga kraft. De undersökningar som görs i planläggningsprocessens utredningsskede är objektiva och den kunskap de alstrar är i kraft vare sig planen träder i kraft eller inte. Faktaregistren från utredningarna betjänar både fastighetsägare, byggnadsinspektionen och planläggarna. Det vore önskvärt att man kunde göra heltäckande inventeringar också oberoende av aktuella planläggningsprojekt.

Det betydande antalet historiskt värdefulla byggnader i Nagu centrum präglar den detaljplan som styr det kompletterande byggandet i centrum. Pargas stads bildarkiv.

Byggnader av olika ålder och i synnerhet gamla byggnader liksom den byggda miljön i sin helhet utgör betydande delar av kulturmiljön. Kulturmiljön innefattar också sådana av människan formade obebyggda områden och platser, där det endast återstår lämningar av människans tidigare verksamhet och byggande. Behandlingen av gamla byggnader är en fråga som väcker livlig diskussion och om vilken det framförs radikalt motsatta åsikter. Byggnadsskyddet innefattar de hjälpmedel, med vilka man garanterar att mångsidigheten i vår kulturmiljö och gammalt byggnadsbestånd bevaras. Efter att begreppet livscykel, d.v.s. byggnaders livscykel, upptogs i vår vokabulär, stärktes och utbreddes sig uppfattningen att byggnader har någon form av funktion- och hållbarhetstid räknad i år varefter de är förbrukade och värdelösa. Ett riktigt bruk och underhåll garanterar en lång livscykel för byggnaden. Ansökningar om rivningslov motiveras vanligen med byggnadens dåliga skick. Om underhåll och reparationer försummas under lång tid är det klart att byggnaden förfaller och att reparationskostnaderna till slut blir verkligt höga.

Byggnaders dåliga skick är emellertid inte den enda faktor som har konsekvenser för byggnadsbeståndets förnyande och rivning av gamla byggnader. Visserligen handlar det ofta om att förnya samhällsstruktur och med hjälp av nybyggande svara på ett reellt utrymmesbehov. Stora områden och hela stadsdelar har förnyats genom nybyggande.

Knappast finns det någon som anser att alla gamla byggnader bör bevaras, men å andra sidan borde inga rivningar företas utan välgrundade orsaker. Även om byggande är en betydelsefull ekonomisk verksamhet och intensivt byggande betraktas som ett tecken på högkonjunktur, borde man i byggandets yra komma ihåg att man under en enda generation inte borde bygga om "hela världen". Det är bra att känna till historien och veta vad som fanns förr i tiden. Gamla byggnader och byggnader av olika ålder bär på värdefull historisk kunskap och vittnar om skiktningen i den byggda miljön.

De flesta av oss minns från sin egen omgivning, i näromgivningen eller på längre håll, något objekt vars öde, bevarande eller rivning, har väckt livlig diskussion. Bevarande förespråkas i allmänhet av mindre grupper. Bevarande betraktas av det stora flertalet som ett irrationellt hinder för utvecklingen. "Under välten bara" betraktas ofta som en klar och förnuftig problemlösningssmodell. När det gäller slutförda projekt där något gammalt "byggnadskadaver" har iståndsatts och kanske också fått en ny funktion, är det ingen som kommer ihåg hur vettlöst och dyrt det blev. En högklassig miljö med historiska skikt innehåller kolossalt många värden, som är nästan omöjliga att mäta åtminstone i ekonomiska termer. Här framträder samma svårigheter som vid uppskattningen av miljövärden i allmänhet. Kostnaderna är lätta att räkna ut, men den uppnådda nyttan, de estetiska och historiska värdena och sådana som främjar välbefinnandet, är svåra att prissätta.

Vid konflikter som gäller byggnadsskydd är den grupp som understöder förnyande och de medborgare för vilka det är likgiltigt, betydligt större än den grupp som understöder skyddet av gamla byggnader. Därför är det svårt att förstå att också den grupp av medborgare är så betydande, som riktar ett anklagande finger mot gångna generationer, som gladeligen rev gammalt och byggde nytt. Det är svårt att i den allmänna diskussionen urskilja de argument som det här motstridiga förhållningssättet grundar sig på.

Utö, det sydligaste ösamhället i Pargas, har bebyggts tätt på en relativt liten ö. Genom en omsorgsfull och noggrann planering har man lyckats anvisa tillbyggnadsrätt för den kompakta strukturen. Skyddsmålen har presenterats i delgeneralplanen. Pargas stads bildarkiv.

En midsommarstång i Åselholm.
Foto:Anniina Lehtokari,
ÅMC, 2016.

Folkliga högtidsplatser i kulturlandskapet

John Björkman

Då man talar om kulturlandskap anses det självklart bestå av gammal bebyggelse och fornlämningar, samt odlingslandskap och eventuellt traditionsbiotoper. Till kulturlandskapet hör även element som fått sin betydelse av den folkliga föreställningsvärlden, inklusive dess seder och folktrö. Exempelvis träd, stenar, källor och berg som hedrats, ansetts som heliga, eller som tjänat som samlingsplatser för olika högtider kan räknas bland dessa.

Ett kulturmiljöelement på gamla gårdar som verkar ha varit ett mycket allmänt fenomen ännu vid början av 1900-talet, men så gott som okänt idag, är vårdträden. Ett vårdträd är ett enskilt träd som ofta står på gårdstunet som gårdens ägare haft vördnad för och hållit som fredat eller t.o.m. heligt. Fenomenet är välkänt i Sverige och även dokumenterat i största delen av Finland.

Tomas Ljung beskriver vårdträdens funktion i Dalarna så här: *I modern tid har man nog kanske uppfattat att vården i detta sammanhang har syftat på att trädet har varit omhuldat och vårdat, som en kontinuitetsbärande levande varelse som bevarar minnet av gårdens släktled och som frodas och växer i takt med att gården berikas och förmeras. Gamla berättelser finns upptecknade som skvallrar om att man i äldre tid även betraktade vården som ett tomteväsen som var bosatt i trädet och som vakade över gårdens väl och ve.*¹

1 Ljung, Tomas. Vårt levande kulturarv. Minnen och spår i landskapet. Dalarna 2017.

I Finland är uppteckningarna om vårdträd talrikast från Savolax, men fenomenet har även dokumenterats i Egentliga Finland. Många uppteckningar tyder ändå på att så gott som varje gård i tiderna haft sitt egna vårdträd. Traditionen har även upptecknats i Pargas:

Vissa dagar hälldes oskummad mjölk på rötterna av det träd, som stod närmast huset, ty det var gårdens jätte.²

Seden att offra av det första av varje slags skörd gården gav av, framför allt mjölk och spannmål, eller gett en del av festmaten vid högtider till vårdträdet har enligt dokumentationerna varit typiskt. Likaså tron på att trädets välmående är sammanbundet med gårdens välfärd och att den som försöker hugga ner ett vårdträd kommer att misslyckas eller straffas med olyckor.

Vårdträd verkar kunna vara av vilket träslag som helst. Uppteckningarna från Finland nämner bl.a. ekar, björkar, rönnar, furor och granar. I Åboland syns ställvis enstaka stora askar på sådana platser att de kunde tänkas vara vårdträd. Karaktärsdrag för ett vårdträd är att det står ensamt, och är av hög ålder, eftersom traditionen verkar ha börjat dö ut i början av 1900-talet.

Vårdträd ligger inte heller alltid i anslutning till en gård. Från Nikkilä by i Satava finns minnen om en "tomtebjörk", där det enligt sägen bodde en tomt.³ Tomtebjörken har legat på avstånd från gårdarna och utgjort ett rå för byn.

Seden att hedra ett levande träd på gården är sannolikt besläktat med seden att resa avhuggna festträd vid olika högtider. Ett tidigt omnämnande av Christfrid Ganander från 1789 talar om midsommarbjörkar, som man även offrade mat och dryck till.⁴

Mer kända i Åboland är kanske namnsdags- och bröllopsgranarna. Detta var oftast granar som kvistats förutom vid toppen, och dekorerades med girlander eller kransar. Bröllopsgranarna kunde ställas upp som en port vid ingången till gården där man firade bröllop.⁵

Från midsommarbjörkar och bröllopsgranar går det i sin tur att dra paralleller till midsommarstången - ett särpräglat skärgårdsfenomen.

Midsommarstänger, eller majstänger som de kallas på vissa håll, antas i första hand ha kommit till den svenskspråkiga skärgården och därifrån spritt sig till finsktalande grannsocknar. Midsommarstångskulturen har upplevt flere nedgångar och uppblomstringstider. Idag verkar traditionen vara särskilt livskraftig i trakterna kring Houtskär, Iniö och Gustavs.

Midsommarstången är en samlande punkt för byn som samhälle. Vanligen reses stången på öppet berg mitt i byn, så att stången syns på långt håll. En nyare variant är att midsommarstänger reses på platser som är populära bland sommargäster, t.ex. Sattmark i Pargas eller Lomavalkama i Gustavs.

2 Finlands svenska folkdiktning 1919

3 Ahola-Riikonen Ritva. Tuhat juttua Kakserrasta. Muistoja vuosilta 1900-1967. 2000. s. 97

4 Ganander, Christfrid. Mythologia Fennica. SKS 1984 (1789) s.65

5 Harva, Uno. Varsinais-Suomen henkistä kansankulttuuria. Varsinais-Suomen historia III,1. 1935

Traditionen har också levt på andra sätt: På Keistiö i Iniö brukade midsommars-tången i början av 1900-talet utföras som en port med två stänger som restes över byvägen (jfr. med bröllopsgranarna). Senare har man övergått till en "vanlig" stång som reses på ett berg.

Midsommarstången reses på midsommarafton och får sedan stå kvar i nästan ett år. Det vanliga händelseförloppet är att stången tas ned ca. en vecka före midsommar för underhåll. Det finns vanligen en person i byn som utsetts till ansvarsperson, som kan kallas "stångråd" eller "boss". Förutom stångrådet brukar underhållet av vissa dekorationsdelar ansvaras över av vissa hemman i byn.

Stångens dekorationselement varierar från by till by, men vanligen tillhör åtminstone en "fäktargubbe" och vimpel i toppen, en "sol", alltså färggrann vindsnurra, fyra segelbåtar samt brudstänger (två små granar) och kransar.

På midsommarafton samlas bybor, och nuförtiden även sommargäster för att gemensamt klä stången i sin lövskrud. I klädandet får alla delta. Vilka löv som används och hur dekorationerna utförs varierar från by till by, men vanligen används björk-, asp- och rönnlöv i olika variationer.

En midsommarstång i Hittis.
Bild: Laura Ruohonen, ÅMC, 2012.

Till midsommarfirandet anknyts även källor som ansetts heliga eller undergörande. I åbonejden är det känt att ungdomen samlats kring källor för att fira midsommar. Anknytningen mellan källor och midsommarfirande kan bero på föreställningen att man kunnat förutspå sin blivande make genom att titta i en källa vid midnatt på midsommarnatten. En annan trosföreställning är att källornas vatten på midsommarnatten förvandlades till vin.⁶

Det vanligaste dokumenterade bruket för heliga källor är sjukdomsbot. Man hämtade heligt vatten ur källan, och "betalade" för det genom att offra bl.a. nålar, mynt eller smycken i källan. Att ta av de offrade värdesakerna var tabubelagt och ansågs kunna resultera i att man själv fick de sjukdomar som föremålen offrats för.

Heliga källor är ofta nämnda efter helgon. Speciellt vanligt är källor med anknytning till st. Henrik. Detta har gett upphov till debatt om källkulten har sitt ursprung i katolsk eller förkristen tid.

Helgonkällor och kultkällor av olika slag kan från och med 1700-talet i upplysningens och rationalismens förtecken fått ett nytt bruk som hälsobrunnar. Det undergörande helande vattnet blev betraktades i stället som hälsovatten, vars medicinska egenskaper kunde bevisas med vetenskapliga undersökningar.

En känd offerkälla finns i Kimito, i skogen på gränsen mellan Dalkarby och Trotby: *i den kastade folk värdesaker, pärlor, knappar, m.m. för att vattnet skulle få helande verkan som ögonvatten.*⁷

Det är typiskt för såväl heliga källor som andra folkliga högtidsplatser, att de ligger vid gränser. Ett ytterligare exempel är de så-kallade Pyhävahagrunden, eller Bevallskären som ligger vid gränsen mellan Kakskertta och Pargas (Ålön). På Bevall har man ännu under 1900-talets första hälft samlats för att fira midsommar, både från Pargas och Kakskertta.⁸

6 Nikander 1970. s.283

7 Finlands svenska folkdiktning 1919

8 Ahola-Riikonen Ritva. Tuhat juttua Kakserrasta. Muistoja vuosilta 1900-1967. 2000. s. 215

En utsikt i Stubbås ö.
Bild: Laura Ruohonen, ÅMC,
2012.

Skärgårdshavets Unesco biosfärområde handlar om en balans mellan människa och natur

Katja Bonnevier

I århundraden har det i skärgården funnits ett samspel med människa och natur. Kulturen har alltid präglats av havet och öarna. Naturen har påverkats av att man nyttjat den som bete för boskapsdjur, vilket gjort att öarna hållits fria från tätare växtlighet. En mångfald av djur- och växtarter har anpassat sig till de varierande livsmiljöer som de öppna ängarna erbjuder. Än idag är skärgården ett av de allra artrikaste områdena i Finland.

Efter krigstiden genomgick skärgården stora förändringar gällande både befolkning och näringsliv. Näringsstrukturen har ändrats kraftigt. Jordbruket utövas med andra metoder än tidigare och det har utvecklats från småskaligt och självförsörjande till storskaligt och marknadsstyrt. Förbindelserna mellan öarna och fastlandet byggdes ut, men trots bättre kommunikationer minskade befolkningen kraftigt, speciellt på de små öarna. I samma takt som befolkningen och markanvändningen minskat, har även naturens mångfald minskat. Havets tillstånd har försämrats kraftigt på grund av de utsläpp av näringsämnen som härstammar från både jordbruk och samhälle.

På 70-talet sökte man efter lösningar för att bevara den rika naturen i skärgården, och som en följd grundades Skärgårdshavets nationalpark år 1983. När Skärgårdshavet blev utnämnt till Unesco biosfärområde år 1994, ville man på ett mer övergripande sätt beakta människans roll att värna om naturvärdena.

Natur och människa går hand i hand. Ekologiska, sociala och ekonomiska värden hänger starkt ihop. Det finns också en värdefull traditionell kunskap om havet och naturen. Detta kombinerat med vetenskap som baserar sig på kunskap från decennier av forskning i skärgården, ger ett bra underlag för att utveckla hållbara lösningar för skärgården, både idag och i framtiden.

Förändringar pågår ständigt, både naturliga och de som människan orsakar. För att främja en livskraftig skärgård, måste vi hitta hållbara lösningar som är anpassade till både dagens situation och till förväntade förändringar i framtiden. För att bromsa avfolkningen är det viktigt att hitta nya sätt att sysselsätta sig på i skärgården. De nya möjligheter som turismen och trender inom livsmedelsproduktionen hämtar med sig är av stor betydelse.

All verksamhet har en stark koppling till havet och dess tillstånd. Alla som är verksamma i skärgården är delaktiga, och tar ansvar över sina egna handlingar och de spår man lämnar efter sig. Genom samarbete bygger vi upp ett hållbart samhälle.

Vi är alla en del av biosfären!

Biosfärområdet idag

2017 fanns 669 biosfärområden i 120 länder, varav Skärgårdshavets biosfärområde är ett av två i Finland. Det andra finns i Norra Karelen. Inom Skärgårdshavets biosfärområde finns skärgårdsområdena i Pargas stad och Kimitoöns kommun; vilket betyder kommunområdena Houtskär, Korpo, Nagu och Iniö i sin helhet och delar av Pargas, Dragsfjärd, Västanfjärd och Kimito. Ytan är 5400 km², varav 820 km² är land och 4580 km² är vatten. Biosfärområdet omfattar alla skärgårdszoner från innerskärgård till havsband. Internationellt sett utgör det en unik helhet av naturtyper. Biosfärområdet har 3535 invånare, varav 363 bor på mindre öar utan landsvägsförbindelse (2015). Befolkningen är i huvudsak svenskspråkig och medelåldern är relativt hög jämfört med övriga landet. Fritidsboende finns det mångdubbelt fler av och det blir allt vanligare att använda den välutrustade fritidsbostaden som ett andra hem.

För Skärgårdshavets biosfärområde är verksamhetens kärna att genom samarbete hitta hållbara sätt att bo och verka i skärgården - sätt som främjar en positiv skärgårdsutveckling och ett rent hav. Biosfärområdets kontors roll är främst att skapa förutsättningar och underlätta för andra att bidra till en hållbar samhällsutveckling.

Bevara

Att bevara skärgårdens kulturarv, naturens mångfald, ett traditionellt kulturlandskap och ett välmående Skärgårdshav. Vi vill bevara skärgårdens mångfald av arter och naturtyper men även människans kultur och traditioner. Vården av kulturlandskap och därmed bevarandet av naturens mångfald, är ett exempel på verksamhet som stöder både ekologiska och ekonomiska värden.

Utveckla

Att förverkliga utvecklingsprojekt som främjar bosättning året om, sysselsättning, hållbar turism och innovationer kring hållbarhet i skärgårdsmiljö och för att främja en cirkulär ekonomi. Vi arbetar för en ekologiskt, ekonomiskt, kulturellt och socialt hållbar utveckling av skärgårdssamhället. En viktig aspekt för skärgården är att det skapas arbetsmöjligheter och att det går att hitta attraktivt boende. Biosfärområdet fungerar som en katalysator för olika instansers utvecklingsprojekt, genom att sammanföra människor, organisationer, idéer, kunskap och finansiering.

Stödja

Att förmedla kunskap, goda erfarenheter och kontakter, samt inspirera alla som bor och verkar i Skärgårdshavet att hitta sin roll i en hållbar samhällsutveckling. Vi vill inspirera alla som bor och verkar i vårt biosfärområde att hitta sitt sätt att bidra, genom att erbjuda en neutral arena kring vad som är hållbar samhällsutveckling.

<https://biosfar.fi/>

En utsikt i Vänö ö.
Foto: Laura Ruohonen, ÅMC,
2007.

Dalsbruks Masugnen
Foto: Laura Ruohonen, ÅMC.

Dalsbruks kulturmiljö hur har den utformats och vad kan vi se idag?

Hans Ginlund

Kulturmiljön i Dalsbruk har i huvudsak formats av den järnindustri som verkat på orten i över 300 år men som nu anno 2017 tar en ände i och med att den sista produktionsanläggningen, tråddrageriet läggs ner. Den av naturen formade miljön i Dalsbruk dominerades då den första masugnen byggdes år 1686 av två träsk med en bäck som rann ut i havet nära några små holmar. Terrängen var bergig och svårtillgänglig med en strandremsa som mätte dryga en kilometer. Det var de två träsken och bäcken med möjlighet till vattenkraft och havsstranden med en djup naturhamn som gav förutsättningar till att järnbruket kunde grundas.

Det gamla bruksområdet

Den första masugnen byggdes vid bäcken från de två träsken, men på 1720-talet byggdes en damm som möjliggjorde mera vattenkraft och som medförde att masugnen flyttades ett stenkast närmare havsstranden. Idag kan ännu ruinerna av den sista masugnen byggd år 1850 ses på samma plats. Masugnen i Dalsbruk var under närmare tvåhundra år hjärtat i Dalsbruk och den bebyggda miljön i Dalsbruk har utvecklats som koncentriska cirklar utgående från masugnen. Så att ju längre från masugnen man rör sig idag så desto nyare är bebyggelsen, hinder ss. berg och träsk medförde en fördröjning i exploateringen av bakomliggande områden.

Det gamla bruksområdet kring masugnen domineras idag av en mekanisk verkstad av slaggtegel från 1850-talet och ett tackjärnsgjuteri från 1700-talets mitt. I närheten ligger dessutom Dalsbruks äldsta bevarade arbetarbostäder från 1700-talets mitt samt dito från 1800-talet och 1930-talet och moderna sexvånings hus från början av 1970-talet. Det att man på många platser i Dalsbruk inom ett lite område

kan se hur kulturmiljön har påverkats under olika historiska tidsperioder, ss. här på det gamla bruksområdet gör Dalsbruk så intressant. Den av naturen formade miljön har inte förändrats så mycket kring masugnen som i det övriga Dalsbruk. Beroende främst på att den industriella verksamheten aldrig blev så omfattande på området då ett nytt industriområde togs i bruk i samband med att järnbruket expanderade enormt under andra delen av 1800-talet.

Det nuvarande industriområdet

De största förändringarna i kulturmiljön i Dalsbruk har skett på det område som idag är ett inhägnat industriområde. Då verksamheten på området i och med byggandet av ett valsverk inleddes år 1860 var det en holme som hette Skeppsholmen. Holmen fick senare namnet Valsverksholmen.

På den relativt lilla holmen kom det med åren att byggas många industrianläggningar ss. puddelverk, siemens-martin ugn, stålgiuteri mm. Till att början med byggdes också arbetarbostäder på området allt från små stugor till stora kaseraner. Allt detta medförde att man fyllde ut området och byggde holmen allt större för att i slutet av 1940-talet fylla ut den kanal som skilde Valsverksholmen från fastlandet. Idag löper landsvägen in till Dalsbruk där kanalen tidigare fanns. Idag finns inga spår kvar som visar att Skeppsholmen/ Valsverksholmen funnits till. Man kan med fog säga att den största förändringen i kulturmiljön i Dalsbruk har skett pga. att industrin i Dalsbruk under åren har behövt allt större markområden för sin verksamhet. Valsverksholmens areal har med åren vuxit sig fem gånger större än den var.

Dalsbruks centrum

Ifall de förändringar som skett på industriområdet har varit stora så kan man som kontrast se på området närmast intill dvs. området kring Dalsbruks innerhamn och park som ett av de bäst bevarade områdena med byggnader i huvudsak från 1700-talet till slutet av 1800-talet. Strandmagasinen, kontoret, brukspatronens villorna samt kejsarinnans utedass är byggnader som under närmare två hundra år präglar bilden av Dalsbruk.

Dalsbruks kyrka.
Bild: Laura Ruohonen /
ÅMC, 2011.

Ytterligare ett område med en speciell kulturmiljö i Dalsbruk som bör nämnas är det kommersiella centrumet med torg och ämbetshus. Torget som till en början var ett fuktigt vassområde utfylldes på 1850-talet och området blev en livsviktig handelsplats för Dalsbrukborna. Torgets situationsplan är den samma som i slutet av 1800-talet men byggnaderna är alla förutom posthuset modernare. Torget i sig har också moderniserats med en stenbeläggning. När man fortsätter från torget mot havet (idag gästhamnsområde) så ställs man inför en märklig syn. Framför ens ögon framträder 11 stycken kolugnar från 1800-talet byggda av slaggtegel som kontrast till alla nya byggnader ss. det kommunala ämbetshuset och affärshus från 1980-talet. Området har påverkats hårt av bankboomen på 1980-talet då flera hus i Dalsbruk fick ge vika för nya stora bankhus, vilket idag känns lite märkligt då vi inte har en endast bank kvar i Dalsbruk, bara husen.

Östra och västra Dalsbruk

Som bevis på att byggnationen i Dalsbruk är som koncentrisk ringar runt industrin så finns på såväl den östra som västra delen av Dalsbruk miljöer som helt och hållet domineras av arbetarbostäder. Framför allt i det östra Dalsbruk finns många välbevarade Laubengang-kaserner (loftgångs kaserner) samt mindre arbetarbostads hus. I området finns också kvar ett område med många jordkällare samt några potatisland. Dylika hushållsland är någonting som annars nästan helt försvunnit från kulturmiljön i Dalsbruk. Som kontrast till östra Dalsbruk har den västra delen av Dalsbruk, speciellt Sabbelsområdet, genomgått en mera omfattande förändring. Nybyggnation och misslyckade renoveringar har inverkat på området.

Slutligen bör två slaggstensbyggnader i Dalsbruks kulturmiljö lyftas fram. Dalsbruks kyrka som är Finlands enda kyrka byggd av slaggtegel samt Dalsbruks skola från år 1908.

Storskolan.
Bild: Laura Ruohonen, ÅMC,
2011.

Erik Bryggman i Åboland

Mikko Laaksonen

En betydande del av arkitekten Erik Bryggmans (1891 - 1955) produktion ligger i Åboland, inom nuvarande Pargas och Kimitoöns kommuners område. I skärgården finns företrädare för såväl klassicismen och för nyrealismen.

Erik Bryggmans föräldrar härstammade från skärgården – fadern kom från skärgården och modern var hemma från Karuna och att döma av bevarat material hade hon livliga kontakter med skärgården. I en fotografisamling har hittats en bild av Bryggman seglande en traditionell skärgårdsbåt. Under kriget, år 1942, vistades sonen Johan Bryggman hos Gustaf Karlby på Karlby i Kökar. Familjen Bryggmans sommarställe på Kulho låg på en båtresas avstånd från Pargas, och t.ex. en butiksresa tog lika lång tid att sköta i Pargas som i Åbo. Bryggman hade båtar och segling som hobby, vilket bilder i fotoalbum vittnar om.

Under arbetet med boken Erik Bryggmans arkitektur och i samband med tidigare byggnadsinventeringar hittades i Åboland flera av Bryggman ritade villor som tidigare varit kända enbart från hans verkförteckning. I hans ritningssamling finns fortfarande några villaritningar, som inte har lokaliserats och om vilka man inte med säkerhet vet, huruvida byggnaderna uppfördes eller inte. Ifall fler byggnader av Bryggman ännu står att finna, hittas de med största sannolikhet just i Åbolands skärgård.

Privathus, Lilltervo, Pargas 1914

Bryggman planerade detta hus i en och en halv våning för en släkting. Huset med sitt höga sadeltak är fortfarande jugendinspirerat, men ganska nedtonat i sin arkitektur. Huset har vertikal brädfodring och är byggt på en stenfot av granit. Planenligt utrustades huset med smårutiga fönster, av vilka en del finns kvar. De inre fönstren har bara en ruta. I södra gaveln finns en sal med burspråk, i nordvästra hörnet ett kök och på östra sidan två rum. Ursprungligen fanns en öppen veranda på östra sidan, men den har omvandlats till ett burspråk. Vid västra sidan har en ny förstuga byggts. I vindsvåningen finns fyra rym, och rummen i gaveln var angivna som sovrum, sidorummen har taklyktor. I östra rummet finns en balkong. Huset är synligt på långt avstånd i landskapet på Lilltervos östra strand.

Sommarvillan i Lilltervo sedd från stranden.
Bild: Mikko Laaksonen, 2014.

Grännas, Nagu 1922

Grännas var en släktgård tillhörig Erik Bryggmans företagskompanjon, ingenjör Ruben Granqvist. Gården var i hans ägo sedan år 1918. Bryggman föreslog flera ändringar i huvudbyggnaden, och av dessa förverkligades den pelarförsedda verandan och fasadens nya ribbverk och fönsterindelning. Den nuvarande salen fick ett nytt bjälktak och en putsad tegelspis. Förslaget om en danssal i andra våningen förverkligades inte. För arbetare byggdes år 1922 den nya sidobyggnaden "Stenbacka", som hade bagarstuga, drängbostad med kök och kammare samt ett rum med spis för mjölkpigan. Byggnaden revs under 1990-talet.

Farstun på Grännas.
Bild: Mikko Laaksonen, 2014.

Grännas före ombyggnaden.
Bild: ÅABS

Kimito sparbank, 1923–1925

Sparbankens byggnad står vid landsvägen i Kimito kyrkby, där den har dominerat odlingslandskapet. Huset är inspirerat av italienska palats. Huvudingången betonas av en portal formad av fyra höga pelare. Mellan portalens pelare finns tre välvda nischer, i den mittersta finns ingångsdörren och i sidonischerna finns fönster. I andra våningen finns fem höga fönster, dekorerade med balustrar. De tre fönstren i mitten är franska balkonger, men bara det mittersta, den enda riktiga balkongen, ligger inne i portalen. Bottenvåningens fönster är kvadratiska. Gavelfasaderna har höga fönster.

Huvudutrymmena, det vill säga banksalen, direktionens och direktörens rum och direktörsbostaden är i enlighet med en italiensk piano nobilelösning belägna i andra våningen. Entrén till banksalen går via paradtrappan i byggnadens sydvästra hörn. Entréhallen i bottenvåningen är dekorerad med kassettak, kupolen i trappan har en klassicistisk dekorativ målning. Banksalen är avdelad med två takbjälkar, som stöds av fyra pelare.

I bottenvåningen finns bankvalv, förvaringsutrymmen och gårdskarlsbostad. Byggnadens plan är svagt L-formad, men detta syns inte i huvudfasadens riktning, varifrån byggnaden ser ut att vara kvadratisk. I sluttningen mot gården finns ett trappstorn, sidotrappan, som leder till en vindslägenhet med två rum och kök. Stapeltakens sidor är böjda i holländsk stil.

Förebilden till lösningen var byggnader av Ragnar Östberg som Bryggman såg i Stockholm år 1923, såsom Stockholms stadshus (1902 - 1923) och Villa Geber (1911 - 1913). De slutgiltiga ritningarna utarbetades i juni 1923 efter att Bryggman hade återvänt från sin resa. Bryggman planerade i maj 1924 en klassicistisk uthus-byggnad, som senare har rivits. Byggnaden byggdes om till tingshus 1986 - 1987 och en ny inredning ritades av Carin Bryggman.

Kimito sparbank.
Foto: Mikko Laaksonen, 2016.

Kimito sparbank under byggnad.
Foto: ÅABS

Sven Hollstens bondgård Skogsböle, Kimito 1924–1929

Skogsböles huvudbyggnad är byggd på en plats där en gammal bondgård tidigare stod, och i byggandet har den gamla stenfoten och gammal timmerstruktur använts. I västra änden finns en grundsten med året 1699 inristat. På grund av att man använt en gammal struktur är huvud- och sidobyggnaden inte i rät vinkel, som i ritningarna. Huvudfasaden vetter mot Norrlångvik, eftersom man oftast kom till gården med båt.

Bryggman skriver själv: *Gården ligger vid en av Kimitoöns djupa, fjordliknande vikar, Norrlångvik. På platsen fanns tidigare två byggnader, av vilka rester av den ena ingår i det nuvarande komplexet och har denna omständighet rätt mycket påverkat den inre plangestaltningen. För övrigt har det synnerligen vackra lägets möjligheter tillvaratagits, isynnerhet utsikten, som åt väster, norr och öster ut över viken är enastående. Den mot norr och öster slutna gården ansågs på grund av det för blåst ganska utsätta läget önskvärd.*

I den norra, smala huvudflygeln finns huvudutrymmen: salen, hallen, spisrummet, kontorsutrymmet och två sovrum, av vilka det ena är försett med badrum. Vid hallens sida mot innergården finns ett högt fönster och en dörr mot terrassen, vars tak bärs upp av fyra pelare, och räcken med balustrar. Vid sjösidan ligger en dörr till terrassen, vid vilken fönstren betonas av pilastrar. Under fönstren finns balustrar. I östra flygeln finns kök, bakstuga och bakom en portal matbodar och en vedbod. Gården ägs fortfarande av den ursprungliga byggherrens släkt.

Skogsböle havsfasad, gammal stenfoot.
Foto: Mikko Laaksonen, 2014.

Skogsböle från sjösidan före ombyggnad.
Bild: ÅABS

Skogsböle från sjösidan, fasadritning.
Bild: MFA

Skogsböles gårdsfasad.
Bild: Mikko Laaksonen, 2014.

Bild: Anniina Lehtokari, ÅMC, 2016.

Alvar Dahléns bondgård, Druckis, Nagu 1927

Druckis huvudbyggnad är en tydligt gestaltad, långsträckt byggnad med brädfasad och stenfot i natursten. I södra änden finns en stor sal och i nordöstra hörnet enorstuga, och mellan dessa finns det på östra sidan två kammare och en matsal. Vid landsvägen finns en liten veranda. I norra gaveln finns bredvid vindsfönstret två små fönster. I ritningarna för Druckis planerades balustrar under fönstren och en danssal i andra våningen, men dessa förverkligades inte.

Bild: Anniina Lehtokari, ÅMC, 2016.

Aina Janssons sommarvilla, Pargas 1931

Sommarvilla med fasader i lockläktspanel i Lilltervo, på stranden av sundet, känns som om den var ett årtionde före sin tid. Tvåvåningsvillan har asymmetriskt sadeltak, östra fasaden mot havet är två våningar hög och vid ingången fortsätter taket över terrassen.

Vardagsrummet har ett stort hörnfönster mot sydost, och köket är beläget i bottenvåningens nordvästliga hörn som har ett litet burspråk. I nordöstra hörnet finns en glasveranda, med dörr till taket från övre våningen. Övre våningens sovrum har stora fönster. Vindsgavlarna har fyra små fönster i rad, vilket upprepas som en rad av tre fönster i källaren.

Bryggman planerade sommarvillan noggrant. Det gjordes till exempel en modell varav bilder finns bevarade. På stranden finns en liten bastu, som ursprungligen hade ett helt räcke runt terrassen. Pelare har senare byggts för att hålla upp taket, därför liknar byggnaden idag ett tempel.

Villans lutande tak och terrassen där man har havsutsikt från gårdssidan.
Bild: Mikko Laaksonen

Bastu.
Bild: Mikko Laaksonen

Pargas begravningskapell, 1929–1930

Pargas begravningskapell kombinerar element från funktionalism och klassicism. Kapellets enkla form med lågt sadeltak liknar ett klassiskt tempel, och bjälktaken i interiören för tankarna till klassicism. Bryggman presenterar sina lösningar så här:

Kapellet är uppfört i anslutning till kyrkogården vid Pargas gamla kyrka. Platsen har ett rikt bestånd av gamla, vackra träd, av vilka några stå tätt intill kapellet. Kapellet är placerat med koret mot öster och så, att en del av byggnaden faller innanför kyrkogårdsmuren, medan resten och större delen ligger utanför denna. Härvid har den nivåskillnad (ung. 2 mtr), som existerar mellan marken innanför och utanför muren, utnyttjats för nödiga sekundärutrymmen. Entrén till kapellet är från kyrkogården. Kapellets golv ligger endast ett steg över denna. Vid ljusfördelningen i kapellrummet har eftersträfvats en koncentration av ljuset mot katafalk och kor. Å körväggen är anbragt en på grönt siden i vitt, grått och guld broderad textil. Krucifixet ovanför denna är gammalt och har i tiden hängt i församlingens kyrka. Härifrån stämma även tennljusstakarna och ett rikt broderat bokkläde.

Kapellet står vid kyrkogårdens mur, den avlidne transporteras från gatunivån till bårhuset, därifrån upp till katafalken och via kapellet till välsignad jord. Vid altaret finns ett högt sydfönster, varifrån ljuset faller på väggen bakom altaret. Detta motiv liknar Sigurd Lewerentzs Uppståndelsekapell (1925) på Skogskyrkogården i Stockholm. Orgelbalkongen, som nås via en skulptural spiraltrappa, får ljus från ett runt fönster. Ursprungligen fanns det tre PH-lampor i råglas med sju reflektorer, vilket utgjorde den mest uttalat modernistiska delen av kapellet.

Byggnaden är uppförd av cementtegel på betonggrund, putsad ut- och invändigt och målad med kalkfärg. Golvet med 60 x 60 cm rutmönster är av slätslipad cement från Åbo Asfaltfabrik Ab. Portalen är i marmor och koppardörrarna levererades av W. Ahlfors. Byggmästare var Järvinen från Pargas, och Karl Sundell övervakade arbetet från församlingens sida.

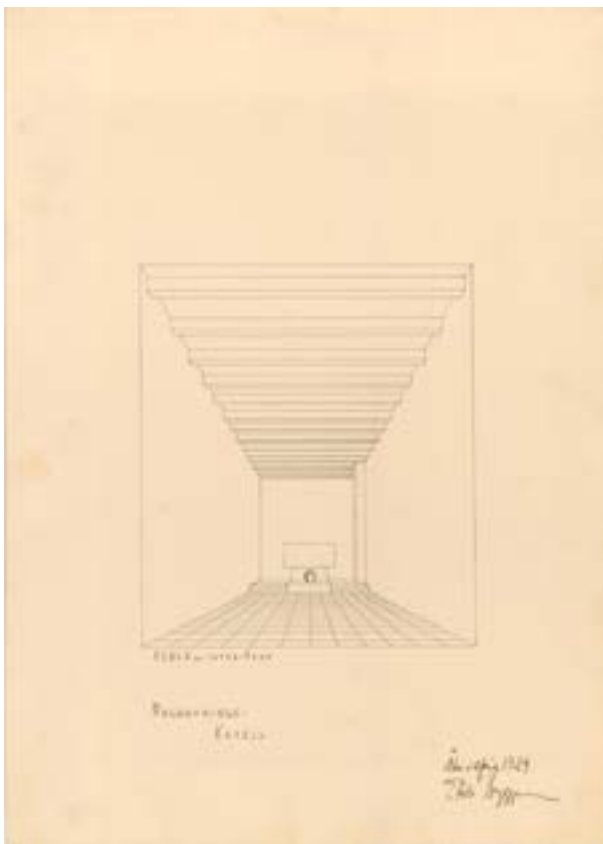
Den förfinade kapellet blev föremål för internationellt beröm. Det publicerades i tidningen Bauwelt år 1935 och Herbert Johansen byggde på Liiva gravplats i Tallinn år 1935 ett kapell i paekalksten, som liknar Pargas kapell.

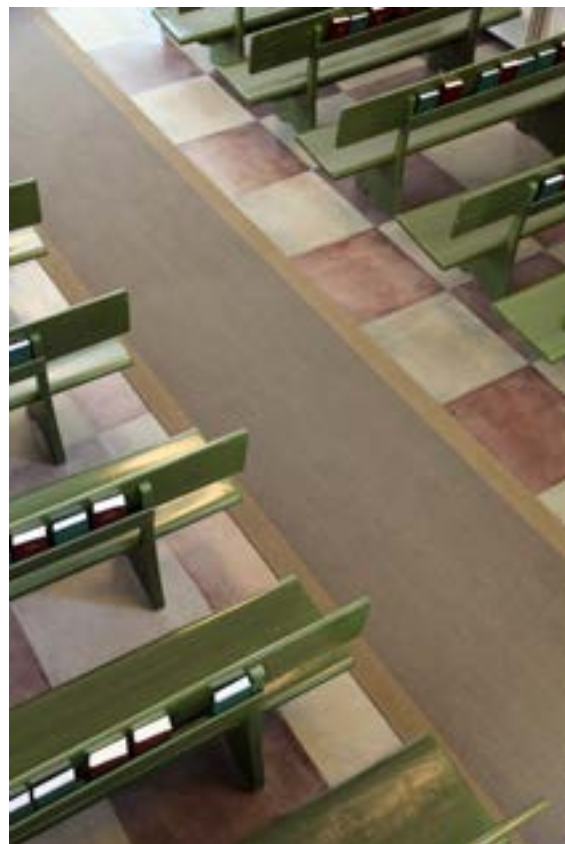
Pargas begravningskapell sett från Kyrkoeshplanaden i Pargas.
Bild: Milla Järviopetäjä, 2011.

Begravningskapellet i Pargas, orgelläktaren. Märk den skulpturala, moderna spiraltrappan.
Bild: Milla Järvi-Perälä, 2009.

Pargas begravningskapell, perspektiv av interiören.
Bild: MFA, 1929.

Pargas begravningskapell, interiör.
Bild: Milla Järvi-Perälä, 2009.

Fasad mot Skärgårdsvägen.
Bild: Mikko Laaksonen, 2014.

Villa E. Rönn, Pargas 1930-talet

Söder om Skärgårdsvägen ligger en stor tvåvåningsbyggnad, med fronton mot gården. Byggnaden har för Bryggman typiska detaljer, såsom klassiska pelare på terrassen och en rad av fyra små fönster i vindsgaveln. Byggnaden motsvarar delvis de ritningar som märkts som E. Rönns sommarvilla.

Dragsfjärd hjältegrav.
Bild: Mikko Laaksonen, 2014.

Dragsfjärd hjältegrav 1944–1954

I Dragsfjärd hjältegrav är de individuella gravarna markerade med små vita träkors. I ett tredelat stenblock i röd granit har alla stupades namn, födelse- och dödsdatum huggits in.

Pargas hjältegrav.
Bild: Mikko Laaksonen, 2014.

Pargas hjältegrav, 1941, 1944–1945, 1952, 1953

Pargas hjältegrav är placerad utanför begravningsplatsens mur, i en sluttning. Huvudmonumentet utgörs av ett stenblock, i svart Skuru-granit, som är placerat på en höjd i urberget mitt i den trappa som leder upp från Kyrkoesplanaden. De stupades namn är inhuggna i stenen. Framför monumentet finns ett skifferfält för minnesstunder. Separata gravar har placerats i rad på båda sidor av stenen.

Gaveln av Kimito församlingshus.
Bild: Mikko Laaksonen, 2014.

Kimito församlingshem, 1948–1949

Bryggman planerade en ombyggnad och nya fönster i bönehuset, som prosten Karl August Mellberg hade donerat 1899 och som hade föstorats 1930. Byggnaden fick vertikal brädfodring och en ny veranda med sadeltak byggdes på södra sidan. De stora fönstren har sex eller åtta rutor. Byggnaden har byggts ut mot väster 1970–1971, och verandan fick pulpettak. Östra gaveln och fönstren mot norr har fortfarande den skepnad som Bryggman planerat.

Villa Roland Lund vid Kirjais sunds strand.
Bild: Mikko Laaksonen, 2016.

Roland Lunds veckoslutstuga och bastu, Pargas 1940–1944.

Den enkla brädfodrade villan ligger på stranden av Kirjais sund. Byggnaden har ett osymmetriskt sadeltak. Vardagsrummet har ett välvt innertak, i sydvästra hörnet ett fönster och i ostfasaden ett stort, sexrutigt fönster med havsutsikt. I villan har bevarats en betydande del av den fasta inredning som Bryggman planerade. Villan är numera målad i en ljus färg, fast den på ett gammalt forografi är mörk med ljusa foderbräden.

Bild 1: Villa Grandell sedd från stranden.
Bild: Mikko Laaksonen, 2016.

Bild 2: Detalj av trappräcke.
Bild: Mikko Laaksonen, 2016.

Bild 3: Ekonomibyggnad.
Bild: Mikko Laaksonen, 2016.

Bild 4: Spisen i bastuns gästrum.
Bild: Mikko Laaksonen, 2016.

Prof. Axel Grandells sommarvilla, Pargas 1945–1946.

Den två våningar höga sommarvillan med sadeltak och lockläktspanel byggdes för Axel Grandell, professor vid Åbo Akademis handelshögskola, på en vacker plats på ett näs mot söder. Den övre våningen är smalare än bottenvåningen. I den västra gaveln finns en hallbalkong som bärs upp av pelare, balkongen är samtidigt ingångstak.

Fönstren i södra och östra fasaden är särskilt stora, och i sydosthörnet i den nedre våningen finns vardagsrummets stora, flerrutiga fönster. Ytterdörren till gården finns i mitten av söderfasaden. Stenfoten är murad av ojämna små naturstenar.

Köksingången ligger den norra i fasaden och över den bredare delens tak finns en rad av små fönster till korridoren på övre våningen. Gavlarna har små kvadratiska vindsfönster. I vardagsrummet finns ett tätlagt bjälktak, som stöder övre våningen. Golven är i omålat trä. Trappan har ett vackert, buktigt läderklätt räcke. På övre våningen bredvid trappan finns en tapet med mönster som Bryggman planerade under 1920-talet.

Den öppna spisen placerades mot Bryggmans förslag i hjärtmuren och inte vid sjö vyn, och muren vid ingången byggdes inte. Villan är målad vit, med blåa lister och takfot. Norr om villan finns en ekonomibyggnad. I stranden finns bastu som planerades av Bryggman, vars dörr är dekorerad med diagonala snickerier. Omklädningsrummet, bastukammaren och bastun har sneda innertak. Vid stranden finns en stuga planerad som båtskjul.

Forstmästare Bo Eric Blumenthals sommarvilla, Pargas 1948–1949

Sommarvillan är placerad på sydöstra näset av Trollö, på berget vid den öppna fjärden. Byggnaden har pulpettak och träfasad. Planen är en version av den för Bryggman typiska flygellösningen kring ett stort vardagsrum. Vardagsrummet ligger mot sydväst och har utsikt mot fjärden, i mitten av väggen finns en eldstad. Flygeln skapar vid nordöstra sidan av byggnaden en skyddad gård. Byggnadens utsida är målad i mörkbrunt, gårdssidan i gult. Bredvid den indragna huvudingången finns två pelare som för tankarna till klassicism. Huset är en privat sommarbostad.

Villan smälter in med Trollös skärgårdslandskap.
Bild: Mikko Laaksonen, 2014.

Bakom huset med tre flyglar finns en skyddad gård.
Bild: Mikko Laaksonen, 2014.

Åbolands sjukhus, Åbo 1948–1954

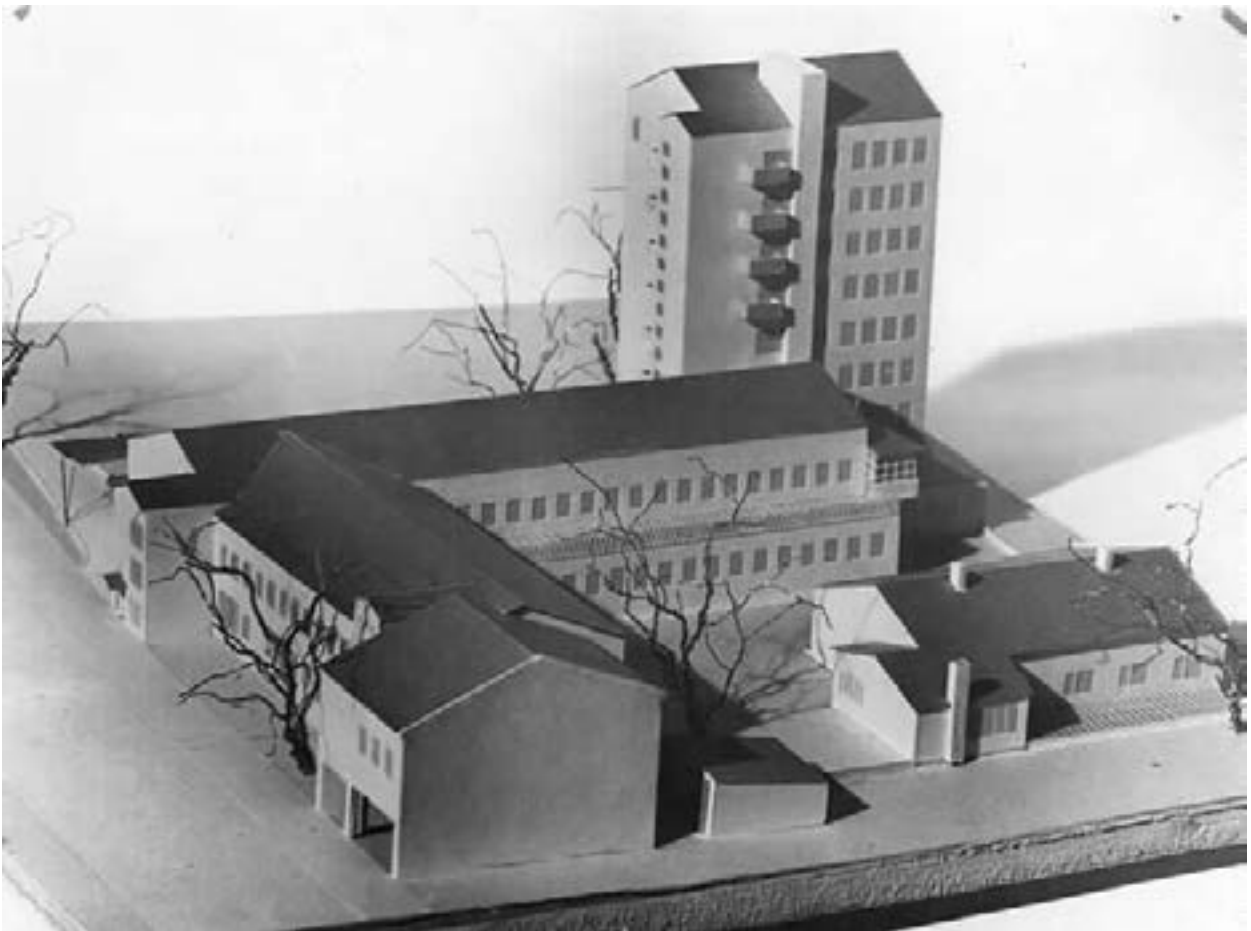
Den största av Erik Bryggmans byggnader som betjänade Åboland, ligger inte i Åboland, utan i Åbo. Läkaren Gert von Sydow från Göteborg, som åren 1941–1942 arbetade i Åbolands skärgård, uppskattade att barnavården i Åboland behövde en sjukvårdscentral. Röda korset i Åboland och i Göteborgs och Bohus län samlade in medel till ett gemensamt sjukhus för skärgårdskommunerna. För de i Sverige insamlade kronorna köpte man kaffe, vars värde i finska mark var mångdubbelt. Förutom barnsjukhuset inrymdes i byggnaden Röda korsets, Mannerheims barnskyddsförbunds och Folkhälsans utrymmen och Fruntimmersföreningens barnhem.

Den grovrappade byggnaden med sadeltak har grupperats i flyglar vid Sirkkalagatan och Kaskisgatan; ingången har placerats under ett skyddstak i hörnet. På gårdssidan fanns terasser och en gårdsbyggnad som inrymde ett barnhem. Byggnaden accentuerades av en personalbostadsbyggnad i åtta våningar. Det första byggnadsskedet blev färdigt 1951. Flygeln vid Sirkkalagatan förhöjdes senare till tre våningar och gavlarna förändrades.

Terrasserna byggdes åren 1965 och 1971 och trappan i ingångsvestibulen avlägsnades 1972. Tillbyggnaden vid Kaskisgatan i två våningar är ritad 1984–1985 av Sigvard Eklund.

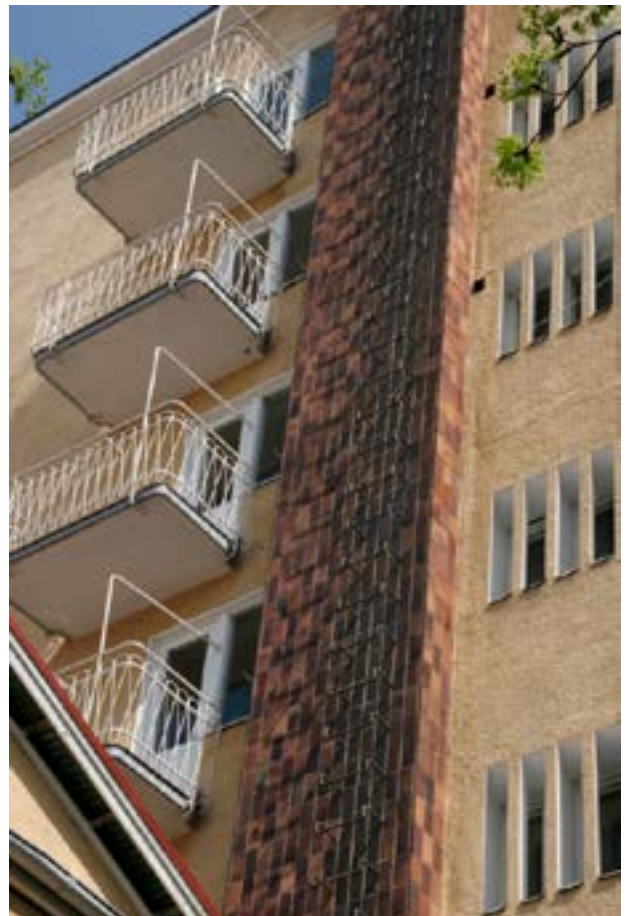
Fasaden mot Sirkkalagatan.
Bild: Milla Järvipetäjä, 2019.

Modell av Åbolands sjukhus.
Bild: ÅMC

Dörr i sköterskornas bostadstorn.
Bild: Milla Järvipetäjä, 2010.

Fasaddetalj.
Bild: Milla Järvipetäjä, 2010.

Malms folkskola i Pargas, 1950–1955

Bryggman ritade i övergången mellan 1940 och 1950-talen två folkskolor, Övernäs folkskola i Mariehamn och Malms folkskola i Pargas. Bryggman bekantade sig med skolor under en resa till Köpenhamn år 1946 och en resa till Sverige 1948. I synnerhet skolor planerade av Nils Ahrboms och Helge Zimdahl, Wiesel-grenskolan i Helsingborg (1947) och Södra flickläroverket, senare Skanstulls gymnasium i Stockholm (1947 - 1948). Från de svenska skolorna anammade Bryggman i synnerhet bruket av tegel och klassflyglarna, där det fanns klassrum bara på korridorrens södra och sydvästra sida. Samma grundplan tillämpades i Åbo husbyggnadsavdelnings plan för Pansio skola (Totti Sora, 1948 - 1950) och Hammarbackens skola (Veijo Kahra, 1952 - 1953).

Byggnaden byggdes efter att Bryggman tilldelats första pris i en bjudtävling. En stor del av fasaden har grov gul puts och vit slät puts, i stenfoten skiffer och i södra flygeln gult tegel. Mot norr sträcker sig en förbindelsedel som omfattar fest-/idrottssal och matsal, i änden finns en relief utförd av Heikki Nieminen, avtäckta 1955. I matsalen finns en originalmodell av byggnaden. Ingången, som betonas med tak och låg trappa, ligger mellan förbindelselängan och den västra klassrumsdelen. Bredvid den finns ett auditorium. Den tre våningar höga klassrumsflygeln mot väster har klassrum på den södra sidan av korridoren med tegelgolv. I bottenvåningen finns en simbassäng och i gaveln en sal för tekniskt hantverk, med sluttande tak och stora fönster. I klassrumsflygelns ände finns en stor klocka. I den södra flygeln i en våning finns bland annat kanslier. Korridorer har för Bryggman typiska tegelgolv och flera rum har sadeltaksliknande innertak.

Utbyggnaden (Pekka Mäki, Silja Törnström / Arkitektbyrå Sigge 2005) finns i den södra flygelns södra ände. Lågt sadeltak, rappad fasad och skiffer i stenfoten kopplar byggnaden till den gamla delen. Utbyggnaden ingick redan i Bryggmans ursprungliga plan.

Wieselgrensskolan, Helsingborg, Nils Ahrbom ja Helge Zimdahl 1947.
Bild: Erik Bryggman, ÅABS, 1948.

Malms skola.
Bild: Mikko Laaksonen
2013.

Malms skolas gymnastiksal.
Bild: Mikko Laaksonen, 2011.

Fascinerande Vädervanar

Kirsi Horn

Bild: Kirsti Horn, 2016.

Innehåll

Vad är det som intresserar i en kvarn?

- Historia
- Landskapsmässiga värden
- Byggnaden
- Maskineriet

Väderkvarnarnas antal

- Utgångspunkten
- Väderkvarnars antal under åren 1900, 1947 och 2017 – i hela landet och i Egentliga Finland.

Hur fungerar väderkvarnar?

- Vad maldes i kvarnen?
- Väderkvarnens övriga användningsformer
- Medeltida maskinteknik: väderkvarnens funktionssätt
- Kraftöverföringen

Åbolands kvarntyper och deras förekomstplatser

- Kartor över kvarntypernas i Egentliga Finland
- Stolpkvarnar
- Stolpkvarnarnas förekomstställen i Egentliga Finland
- Den åboländska stolpkvarnens konstruktion och detaljer
- 1700-talets värdefulla stolpkvarnar
- Holkkvarnar
- Holkkvarnarnas utbredning i Egentliga Finland
- Särskiljande drag för de åboländska holkkvarnarna
- Mamsellkvarnar

Flyttning av kvarnar

Sammandrag och tackar

Vad är det som intresserar i en kvarn?

En traditionell väderkvarns har en mångfacetterad betydelse och dragningskraft. Kvarnen har för det första ett snillrikt maskineri, som är inbyggt i en intressant byggnad. Dessutom har den i allmänhet stått på den högsta punkten i kulturlandskapet, och den har alltid någonting att berätta.

Historia

Väderkvarnarnas historia går i västländerna tillbaka till tidig medeltid. De har haft en nyckelställning i jordbrukets, livsmedelsproduktionens och industrins utveckling. Man förmodar att korsfararna hämtade idén från östliga länder, där man vet att väderkvarnar funnits sedan urminnes tid. Därefter har maskineriet i väst utvecklats från stolpkvarnen till allt mera invecklade former. I Finland infördes tekniken via Sverige under 1400-talet. Början till slutet på denna historia infaller vid övergången till ångkraft och till slut till elkraft. Nästan varje gård hade en väder- eller vattenkvarn ännu i slutet av 1800-talet, men dessa hushållsmaskiner, som drevs med ren energi, förlorade överallt i världen väldigt snabbt sin betydelse under det följande århundradets första år. Efter andra världskriget har väderkvarnar inte använts i Finland. Väderkvarnarna blev sysslösa också i gårdar där man förstod att bevara fädernas arv. Många som inte hade resurser att upprätthålla sin kvarn, skänkte den till något närbeläget hembygdsmuseum. Följaktligen har väderkvarnarnas historia ännu inte nått sitt slut. Det är i alla händelser klart, att utan omsorg och uppskattning skattar vilket som helst historiskt monument åt förgängelsen – speciellt då det är gjort av trä.

Landskapsmässiga värden

En väderkvarn på en åkeröppning eller på ett berg är en uppseendeväckande detalj i landskapet. Den behöver vind för att fungera och samtidigt utgör den säkert också husbondens ögonsten för förbipasserande att beundra. De kvarnar som är belägna på sina ursprungliga platser har i Egentliga Finland ofta blivit kringvuxna av skog, vilket förändrat deras värde som en del av kulturlandskapet. Att korrigera detta torde inte vara alltför svårt att genomföra. Friluftsmuseitomter har ofta begränsade arealer och därför har många väderkvarnar fått en för sin funktion otypisk plats.

Byggnaden

Rent funktionellt representerar kvarnbyggnaderna en konstfull och kraftfull almoge-estetik. Kvarnens mantel är egentligen en del av maskineriet, och där finns allt det nödvändiga, men ingenting onödigt. Alla Egentliga Finlands väderkvarnar är vackra och harmoniska byggnader.

Maskineriet

Det första vi lägger märke till är vingarna, dvs. tekutnyttjas. För länge sedan har dessa slutat rotera, men de väcker fortfarande ett intresse hos åskådaren och man undrar hur detta maskineri egentligen har fungerat? Väderkvarnens maskinteknik härstammar från medeltiden och verket är helt av trä. Vilket var trädslaget? Vem täljde? När? För vem? Var finns ritningarna? I tankarna väcks många frågor redan innan man gått in genom dörren, och det är då man ser det fantastiska maskineriet. (Pärmbild) På alla frågor har jag inte funnit något svar, men bilden har ändå klarnat under två år av inventeringar i Egentliga Finland. Varje kvarn har någonting nytt att lära, för det finns inte två likadana väderkvarnar.

I Finland fanns ett enormt antal väderkvarnar under 1800-talet, men de har huvudsakligen varit små husbehovskvarnar, medan kvarnarna i mera utvecklade och industrialiserade länder till stor del har varit veritabla industrianläggningar. För att få en uppfattning om vårt egen tradition, bör man först kartlägga frekvensen och den geografiska förekomsten. Efter det kan man sätta sig in i typologi, regionala variationer och till slut detaljer.

Väderkvarnarnas antal

Utgångspunkter

Senast utfördes mera omfattande forskning kring väderkvarnar i Finland av fl. lic. Auvo Hirsjärvi och den kända engelska industriarvsforskaren, maskiningenjör Rex Wailes under 1960- och 70-talet.¹ Den nederländska forskaren Dirs L.P. Van der Drift är bäst inkommen i dagens situation, och han har framställt en uttömmande lista över väderkvarnarna som har bevarats i vårt land. Han har också gjort många långa fotograferingsresor i hela Finland i syfte att klargöra alla kvarnars noggranna platser och typer med tanke på en internationell kvarndatabas uppehållen av hans kvarnförening - The International Molinological Society.² Som källor har han använt Hirsjärvis och Wailes böcker och dessutom internet, Museiverkets och Mills Archives³, arkiv, kartor, Google Earth, gamla postkort samt den lista som skribenten i samarbete med landskapsmuseerna uppgjort över 550 kvarnar, som publicerades år 2014⁴. Senare har ytterligare 100 kvarnar hittats och fler tycks man hitta varje gång då man träffar representanter för lokalmuseer, kvarnägare och hembygdsaktiva.

Väderkvarnars antal under åren 1900, 1947 och 2017 – i hela landet och i Egentliga Finland

Det närmaste jämförelseobjektet när det gäller antalet väderkvarnar i dagens lista är etnolog prof. Ilmar Talves publicering av 556 väderkvarnar i vårt land förutom Åland år 1947.⁵ Motsvarande siffra idag är 463. År 1900 beskrev de finländska guvernörerna de finska länens tillstånd. I dessa nämns bl.a. husdjur som dödats av rovdjur, personuppgifter i personregister och kyrkoböcker, prisvariationerna

1 Hirsjärvi 1909-1998; Wailes 1901-1986

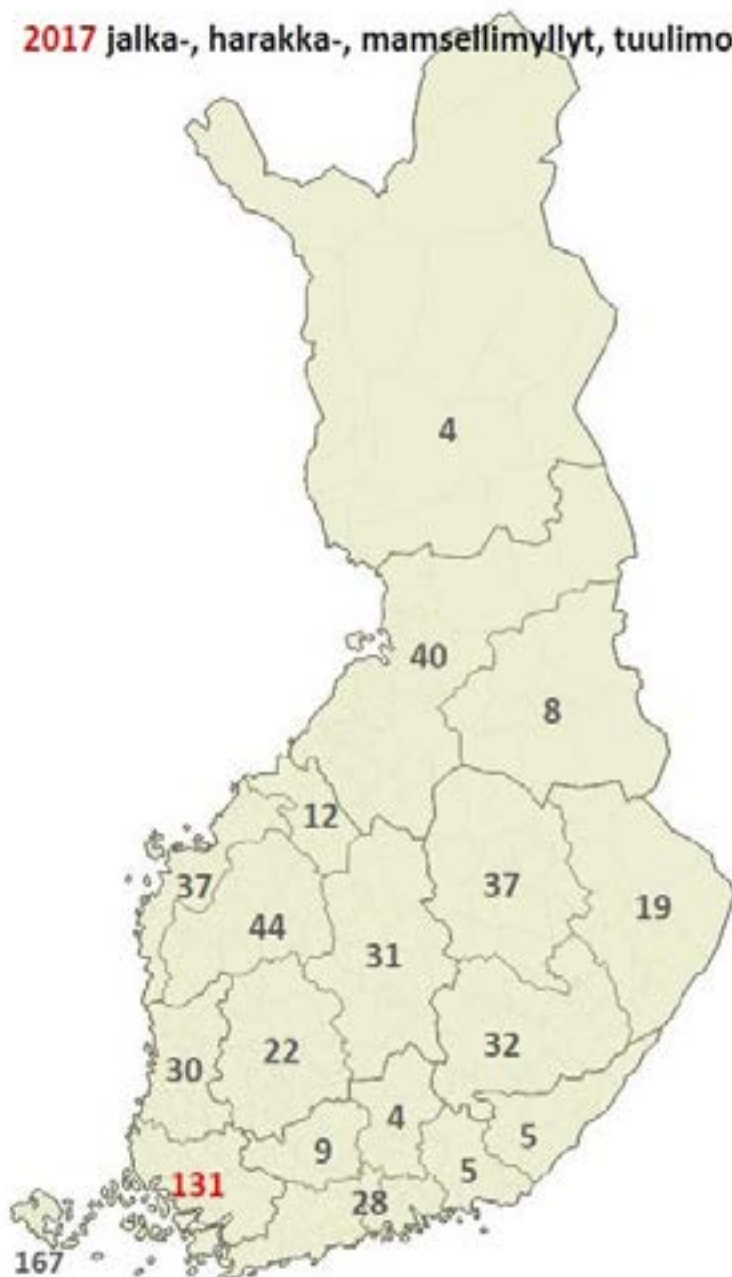
2 <http://milledatabase.org>,

3 <https://catalogue.millsarchive.org/finnish-mills-material>

4 <http://www.sustainableheritage.eu/tuulimyllyt/>

5 Suomen kansankulttuuri SKS 1979, sida 57.

2017 jalka-, harakka-, mamsellimyllyt, tuulimoottorit: 665 kpl

Karta 1: Efter många år av forskning har man fastställt antalet väderkvarnar i Finland år 2017 till 665.

Karta: Kirsti Horn.

för en hektoliter råg och andra viktiga frågor. Häribland också kvarnars antal. År 1900 fanns i Finland 268 ångkvarnar, 3905 vattenkvarnar och 8933 väderkvarnar.⁶ Enligt beräkningar från år 1917 fanns det bara 630 traditionella kvarnar kvar. Därtill har i vårt land bevarats åtminstone 22 väderpumpar från 1900-talet, 11 ruiner av traditionella kvarnar samt 2 repliker (Karta 1).

Väderkvarnarnas antal har alltså minskat ner till ca. 7 procent i jämförelse till år 1900 och 83 procent i jämförelse till situationen efter kriget. För 120 år sedan låg hälften av väderkvarnarna i det dåvarande landskapet Egentliga Finland, som omfattade även nuvarande Åland och Satakunda. I detta område finns fortfarande hälften av de bevarade traditionella väderkvarnarna, alltså ca 330 st. Som jämförelse kan nämnas, att Hollands areal är endast två gånger så stort som det forna Åbo- och Björneborgs län. Där har det år 1900 funnits ca 6250 väderkvarnar, av vilka 1084 har bevarats till våra dagar, m.a.o. 17 procent. De flesta fungerade i sin ursprungliga funktion inom livsmedelsproduktion och som vattenpumpar.

Hur fungerar väderkvarnar?

Vad maldes i kvarnen?

Då man i den övriga världen använde vindkraft till malandet av diverse råvaror, användes de finska husbehovskvarnarna specifikt till att mala spannmål till mjöl. De äldsta sädesslagen var korn, råg och havre. Vete har odlats endast i landets sydvästra och södra delar och i större skala först från slutet av 1800-talet. Sädeskornen rensades från skräp innan malandet inleddes och därefter rengjordes säden med hjälp av luftdrag, endera så att man kastade säden för hand eller med hjälp av en kastmaskin. Bara i de allra största kvarnarna fanns det utrymme för en sållningsmaskin, varför råmaterialet skulle vara rent och torrt då det kom in. Fuktig säd klumpade nämligen fast i stenarna och orsakade mycket förtret. Sädeskornen maldes med skalet på. En sista silning gjordes precis innan mjölet bakades.

I kvarnen hälldes sädeskornen i en trätt, varifrån de rann till en ränna, som man kallade för skon. Den leder sädeskornen till löparstenens kvarnöga. Både tratten och skon hänger fristående från konstruktionen i ett rep (i en del kvarnar står tratten på fötter på locket till en låda som omger stenarna). Kornens rörelse kunde justeras med en tull. Skon placerades så, att den kantiga lyktans skaft knuffade till den då den roterade, varvid kornen rann framåt. Med Samuel Roos ord - *"i Våra vanliga malkvarnar rullar löparen omkring, skär med sin skärpa, krossar med sin vikt och gnider med sin rörelse kornen till mjöl, som rullar iväg med kraft under den."*⁷ Härifrån fortsätter mjölets väg via röret till tunnan och vidare till säcken (Bilderna 1 och 6).

7 Roos 1851.

Foto 1: Tratten som kornen hälldes i och skon som ledde dem till kvarnögat har olika utförande i alla kvarnar. Foto: Kirsti Horn, 2016.

Väderkvarnens övriga användningsformer

Vid tillverkning av pärttak behövdes spikar och industriell tillverkning av spikar inleddes vid mitten av 1800-talet, varefter täckmaterialet vann en stor popularitet. Pärtor användes ännu på 1950-talet, tills hållbarare och brandsäkrare material ersatte dem. Pärtorna tillverkades alltid lokalt med olika maskiner som fungerade för hand, med hästkraft, eller i skärgården med vindkraft. De åboländska väderkvarnar som försetts med en krok ovanför dörren i fasaden, har använts till att driva en pärthyvel. I många kvarnar har det dessutom funnits ett stöd för pärthyveln på väggen inne i väderkvarnen. I drivaxelns bakre del fanns en krok där man hängde en stång, som ändrade krokens roterande till en av och an-rörelse. Stången lyfte och sänkte den på skenor ställda stora hyveln. I Nagu och Korpo har pärtframställning med hjälp av väderkvarnar varit populärt. I tolv bevarade kvarnar finns ännu delar av hyveln kvar och en fungerande hyvel finns i Korpo (Bild 2).

Med hjälp vindkraft har man också sågat bräder. Av sågkvarnar finns den präktigaste på Åselholm i Åboland. Denna småindustriella anläggning fungerar med mera utvecklad järnmaskinteknik än i träkvarnarna.

Foto 2: Pärthyvel från skärgården på väggen i en kvarn.
Foto: Kirsti Horn, 2016.

Väderkvarnens övriga användningsformer

Vad som ofta väcker den största uppskattningen hos väderkvarnarna är deras maskinerier av trä. Materialet är huvudsakligen tätvuxen furu och gran. Delar som fick utstå hårt slitage – kugghjulens kuggar och lyktans ekrar – gjordes i oftast av björk. Dyrbart järn och smidesarbete har använts sparsamt endast till den upprätta axelns olika delar, lyktans, drivaxelns bakända och halsens lagring och ibland till löparstenens stärkning. De delar av maskineriet som oljats syns som mörkare partier. Tjärblandat fett har ofta runnit längs med väggen och maskineriet. Då kvarnen är igång bildas den största friktionen i drivaxels med flatjärn stärkta hals, i drivaxelns bakändas lager och nålens nedre del, vilka skulle övervakas vid behov smörjas under malningen, så att de inte blev för varma och tände eld på hela verket.

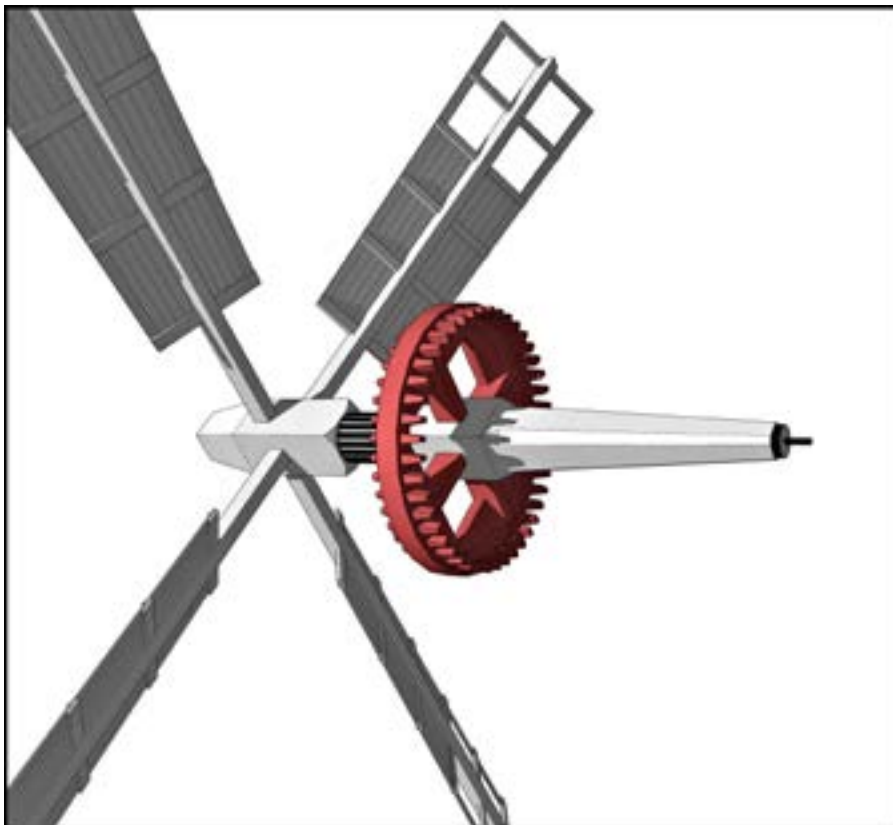
Kraftöverföringen

Ritningarna 1–4 visar maskineriets delar i sina verkliga proportioner. Överföringen av vindkraften sker i alla väderkvarnar stegvis, tills vingarna får drivaxeln att rotera (Ritning 1). Bortsett från några undantag har kvarnarna i Egentliga Finland och Åboland fyra symmetriska, kilformade vingar. Två motsatta vingar formar 10–11 meter långa par. De är byggda så, att vingens bog fästs på sin plats i vingarnas gemensamma arm på marken. De andra delarna görs färdiga, men väntar tills armen är träd och kilad i drivaxelns hål. Den färdiga vingarmen lyfts upp och därefter snickras den andra vingen genom den ena så att man först monterar den ena vingen nedifrån uppåt genom att installera tvärsån eller sprintar i hål gjorda i armen. Längs med sprintarna kan en smidig snickare sedan klättra upp och fästa vingens bräder. Installeringen av vingarna är kvarnens sista byggfas, men man nödgas upprepa arbetet med några årtiondens mellanrum, då armarna och också vingstubbens ända murknar och bryts av vinden. Vid vingarnas ändar finns öppna portar, där man fäste luckor då kvarnen sattes igång. Då kvarnen "vilade" tjuvrade man vingarna fast i väggen med en stadig järnkedja.

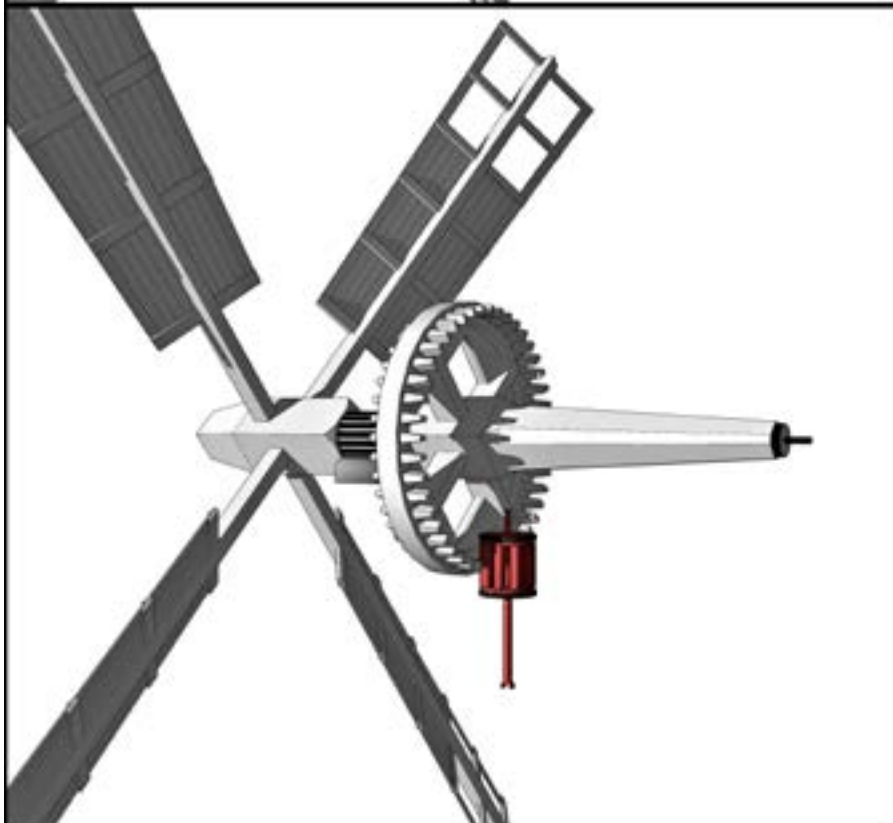

Ritning 1: Väderkvarnens maskineri.
Vingarna och vingarmen.
Ritning: © Stephan Horn.

I drivaxeln fäste man ett stort kugghjul, som roterade i samma takt som vingarna (Ritning 2). Kugghjulets diameter växlar mellan 150 och 210 cm, beroende på kvarnens storlek och typ. Via den s.k. trellan eller lyktan förflyttar sig kraften och får den övre kvarnstenen att rotera, ca 4,5 gånger snabbare än kugghjulets rotation (Ritning 3). Det allmännaste antalet kuggar är 44, då trellans drivvalars antal oftast är nio. För att trädelarna som gnids mot varandra skall slitas jämnt, är det viktigt att kuggarnas antal inte är delbart med drivvalarnas, så att inte samma delar hela tiden skulle möta. Endast i de fåtaliga kvarnar där det finns två eller flera par stenar, behövs flera växlar. I Åboland har inga sådana kvarnar bevarats.

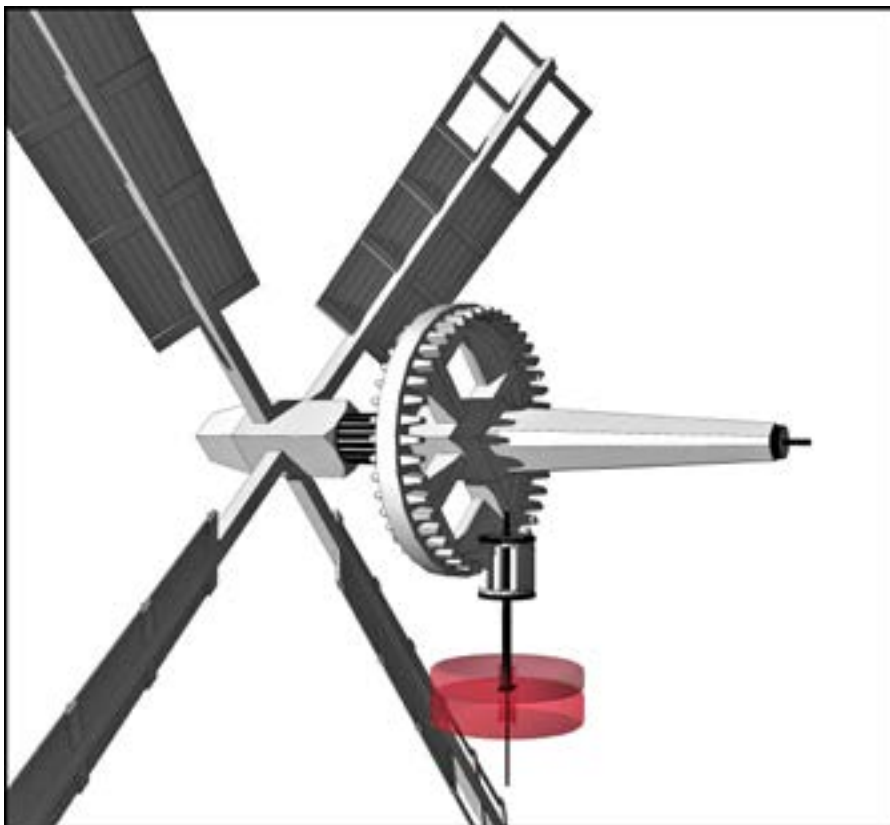

Ritning 2: Väderkvarnens maskineri.
Det stora kugghjulet.
Ritning: © Stephan Horn.

Ritning 3: Trellan och dess axel, vars underdel är kluven.
Ritning: © Stephan Horn

Kvarnens hjärta är naturligtvis kvarnstenarna (Ritning 4). Av dem ser man sällan annat än löparens hål eller öga, eftersom att de befinner sig i en åttkantig – mera sällan rund - med lock täckt låda eller mjölkar, vilken man inte kan öppna utan att montera ner en del av maskineriet (Bild 3). Därför lönar det sig att stanna och undersöka kasserade kvarnstenar, vilka man ofta ser som trappor, trädgårdsbord eller prydnader, som minne av på platsen tidigare befintliga men nedmonterade kvarnar. Liggerstenens botten kan ses i stolpkvarnens nedre våning, eftersom stenarna finns i den andra våningen, inbyggd i ett ramverk som är öppen nedtill. I andra kvarntyper är ingen del av stenarna synlig. Av den dammfria liggerstenens bottenyta kan man bäst gissa sig till dess stenart och ursprung (bild 4). Stenarna har bearbetats mot varandra, mot kanterna och hålen. På grund av löparstenens jämna rotation är den limpformad i botten. Endast de nyaste stenarna har slät yta. Stenarnas tjocklek varierar mellan 15–30 cm, beroende på hur slitna de är och hur tunga stenar vingarna orkade rotera. De mot varandra ställda ytorna har i allmänhet hackade radiala spår eller räfflor och mellan de små groparna. (Bild 5). Räffloras uppgift är förutom att effektivera malandet även att leda det färdigmalda mjölet mellan stenarna till den omgivande mjölkaret, varifrån det leds vidare till säckar eller mjöltunnor. I stolp- och holkkvarnar finns för detta ändamål ett av bräder förfärdigat fyrkantigt mjölrör (Bild 6).

Ritning 4: Kvarnstenarna, seglet och nålen.
Ritning: .© Stephan Horn

Foto 3: Mjölkkaret omger kvarnstenarna och hindrar mjölet från att rinna till arbetsutrymmet.
Foto: Kirsti Horn, 2016.

Foto 4: Liggarens synliga botten i en stolpkvarn.
Foto: Kirsti Horn, 2016.

Foto 5: En vacker löparsten, som har bevarats från en igenrasad kvarn. Lägg märke till fördjupningarna i seglets järn.
Foto: Kirsti Horn, 2016.

Löparstenens höjd och därigenom mjölets grovlek kan regleras genom att höja eller sänka bommen eller nålbänken, som har som underlag en fettkopp, metallskiva eller sten eller både och (Bild 7). Nålbänkens reglagespakar finns på sidoväggen. Nålen löper under den i liggerstenens öga kilade trätappen eller bussen och bär löparstenen med flatjärnet eller seglet, som installeras på i löparstenens botten gjorda gropar (Bild 4 och 8). Nålens udd passar in i ett hål i seglets mitt. Då kornen leds emellan stenarna från ovan genom löparstenens öga, hindrar bussen kornen från att rinna direkt ner på golvet. Genom löparstenens öga kan man se en del av seglet och trellans axel eller den i gaffelns nedre del fösta förgrenade gaffeln, som tar tag i seglet och sålunda får löparstenen att rotera (Bild 9).

Foto 6: Röret av trä förlängdes ofta med ett tyg. De den bakre väggen syns liggarens reglage.
Foto: Kirsti Horn, 2016.

Foto 7: Nålen rullar i sin fettkopp, tränger igenom kvarnögats trätapp och driver löparstenen med seglets förmedling. Husbonden Veikko Kotirantas sammanfattar proceduren: "Hela maskineriets roterande koncentreras till en yta stor som en slant". Foto: Kirsti Horn, 2016.

Foto 8: Segel ur Göran Dahls samling, Saltvik, Åland. Foto: Kirsti Horn, 2017.

Foto 9: Denna vy genom löparens öga är ovanligt tydlig, eftersom liggarens tapp har trillat bort och seglet sitter i lyktans grepp. Foto: Kirsti Horn

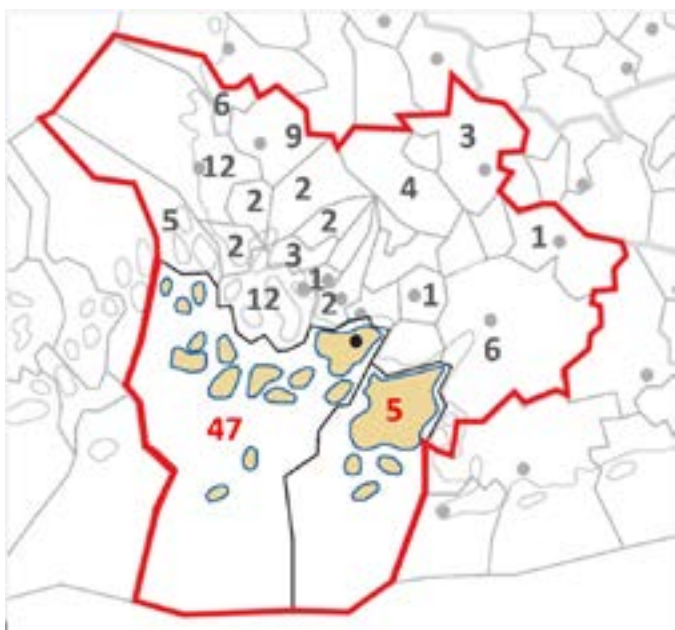
De Åboländska kvarntyperna och deras förekomstområden

För att förtydliga helhetsbilden av de i Egentliga Finland förekommande traditionella väderkvarnarnas förekomst finns det kartor. Enstaka kvarnars noggranna position hittar man t.ex. i den internationella kvarndatabasen, "milldatabase". Förutom i det föregående beskrivna tekniska data, beskrivs här två kvarntypers konstruktion och några av deras detaljer.

Kartor över kvarntypernas förekomster i Egentliga Finland

Åboland behandlas i de bifogade kartorna 2–7. som en del av Egentliga Finland. Härifrån fördes väderkvarnstekniken till hela landet, och den vägen nådde också denna västliga innovation till hela den sydvästra skärgården.

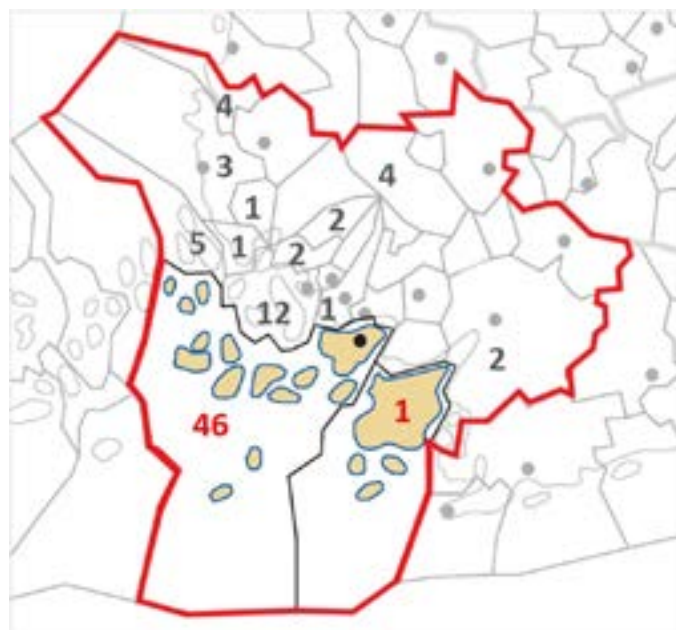
I Åboland finner man huvudsakligen två av tre allmänt förekommande traditionella kvarnar; stolp- eller stubbkvarnar och holkkvarnar. Den tredje kvarntypen, mamsellkvarnen, har som enda företrädare en unik sågkvarn på Åselholm i Iniö. Skillnaden mellan dessa kvarntyper består i sättet hur vingarna vänds mot vinden. Detta klargörs då man ser på kvarnen utifrån, men utseendet reflekterar även dess invändiga organisation och funktion. Även om maskineriets funktionssätt alltid är såsom beskrivits ovan, har det konsekvenser för kvarnens mantelkonstruktion och formgivning. I traditionella väderkvarnars maskineri förekommer variationer i hur man har löst vändandet av vingarna och hur byggnaden är skyddad, och detta är en oskiljaktig del av maskineriets funktion.

Karta 2: Egentliga Finlands samtliga kända väderkvarnar år 2017: 131 kvarnar, av vilka 52 st är belägna i Åboland. Talet innehåller såväl traditionella väderkvarnar som vindmotorer.

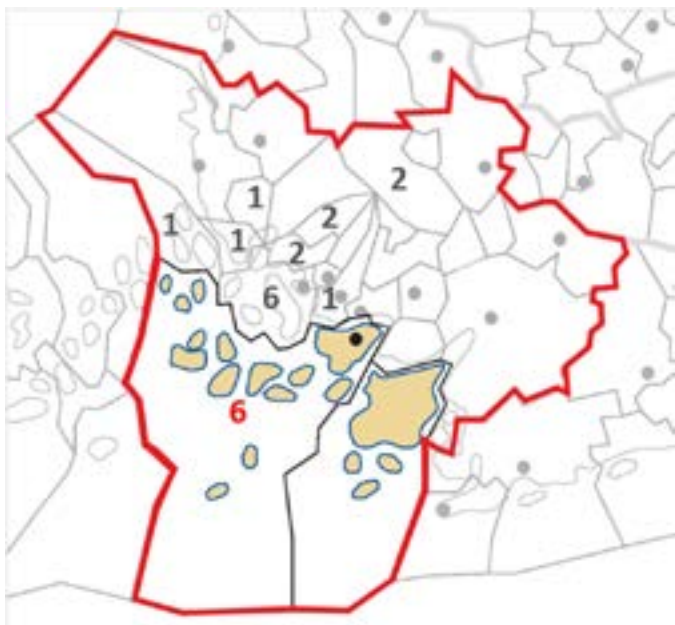
Karta: Kirsti Horn.

Som bottenkarta har använts Lantmäteristyrelsens karta SUOMEN KUNNAT, MAAKUNNAT JA ALUEHALLINTOVIIRASTOT.

Karta 3: Resta stolpkvarnar i Egentliga Finland år 2017: sammanlagt 84 st, av vilka 47 ligger i Åboland

Karta: Kirsti Horn.

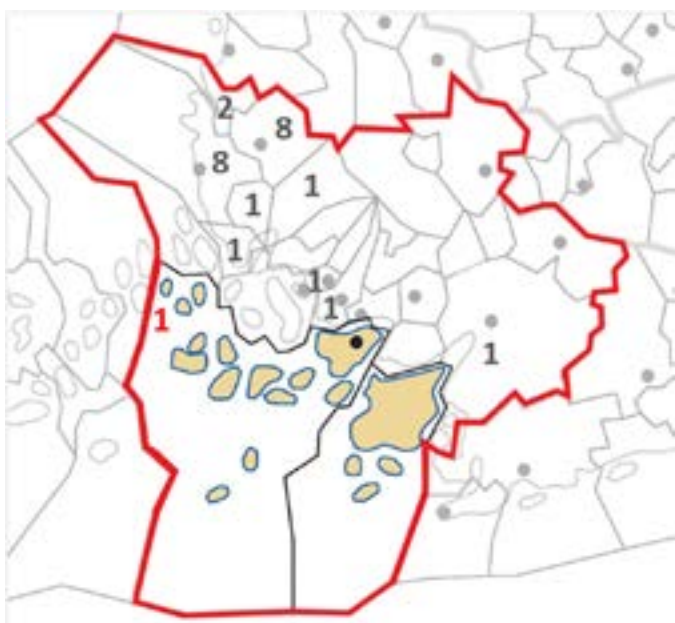
Karta 4: Stolpkvarnarna från 1700-talet är koncentrerade till skärgårdens norra delar: sammanlagt 22 st, av vilka 6 i Åboland.

Karta: Kirsti Horn.

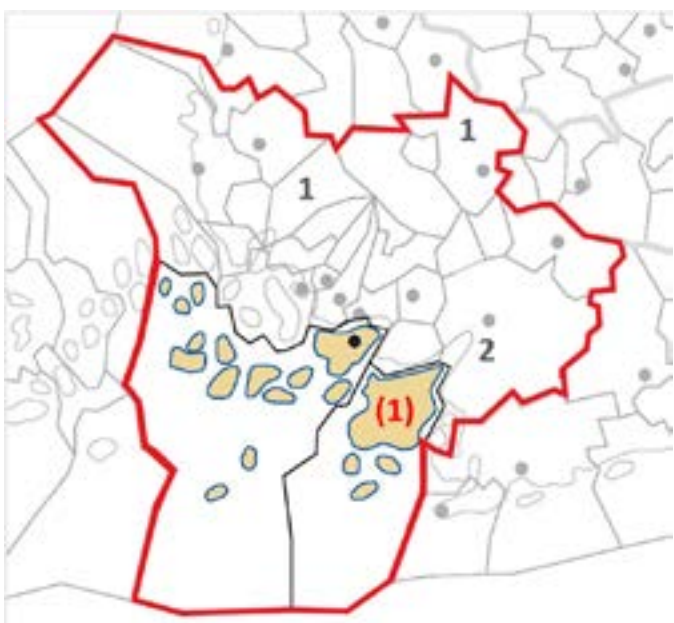
Karta 5: Resta holkkvarnar i Egentliga Finland år 2017: sammanlagt 12 st, av vilka 4 i Åboland. Understreckningen betecknar 9 kvarnar, som har en kvadratisk underdel med pyramidtak och en smal överdel; med ringar betecknas stora kvarnar, med två par stenar.

Karta: Kirsti Horn.

Karta 6: I Egentliga Finland finns det 25 mamsellkvarnar, av vilka 1 finns i Åboland.

Karta: Kirsti Horn.

Karta 7: Resta vindmotorer känner man i Egentliga Finland år 2017 till 4 st. Åbolands sista vindmotor revs år 2016.

Karta: Kirsti Horn.

Foto 10: En skärgårdsväderkvarn på en öppen klippa kröner landskapet i Nötö by. Kvarnen är i privat ägo.
Foto: Willem van Bergen, 2017.

Stolpkvarnar

I Aboland känner man till 47 stolpkvarnar och 5 ruiner av stolpkvarnar år 2017. Åtminstone 11 stolpkvarnar i Åboland är i behov av omedelbar reparation (och 5 på andra orter, där taket är sönder eller grunden ger efter.)

Stolpkvarnarnas förekomstställen i Egentliga Finland

Kartan 3 visar att stolpkvarnarna i Egentliga Finland huvudsakligen ligger i skärgården och i kustkommunerna. Endast sex av dem ligger inne i landet, nämligen fyra i Pöytis och två i Nousis. Pargas har den överlägset största mängden stolpkvarnar. Femtiotvå stolpkvarnar delas mellan de tidigare skärgårdskommunerna. På Ålön i Pargas finns sex kvarnar, Nagu har tolv (och en ruin), i Korpo finns sexton (och en ruin), Houtskär tio (och två ruiner) samt Iniö två (och en ruin). Kvarnarnas antal i skärgården är dock obetydlig jämfört med hur många det fanns för 100 år sedan (Bild 11). På marken liggande kugghjul och kvarnstenar berättar om de senaste årtiondenas trend på byarnas gemensamma kvarnberg. Ursprungligen öppna, röjda och blåsiga berg är nu oftast bevuxna med tät tallskog eller en. De under träden stående kvarnarnas väggar blir mossbelupna, stolparna ruttnar och småningom glöms kvarnarna bort. Sorgligast är situationen på de holmar där byggnaderna har lämnats åt sitt öde efter att människorna har flyttat bort i jakt på bättre inkomster eller bekvämligheter.

Foto 11: Gammalt fotografi från kvarnberget i Björkö i Houtskär. Endast en av kvarnarna har bevarats till våra dagar.
Foto: Siv och Bjarne Fagerlunds samling.

Den Åboländska stolpkvarnens konstruktion och detaljer

Stolpkvarnens ryggrad är en i mitten stående drygt tre meter hög stolpe, på vilken vilar hjärtstocken som bär upp kvarnen. Endast stolpen står på stället, då kvarnen vänds mot vinden.

Stolpen: De åboländska stolpkvarnarna är till det yttre väldigt lika varandra, men då man tittat under fällan visar sig de största olikheterna i deras konstruktion. Alla skärgårdens kvarnar är byggda på berg. De traditionella skärgårdsväderkvarnarnas underrede eller foten består av två eller fyra i korsform på stenar timrade timmerpar. Stolpen står i kvarnens mitt på ett berg eller på stenar på de timrade stockarna och den stöts av åtta eller sexton snedlagda stöttor med skåror i ändan och stöds mot stolpen. I åtminstone sjutton kvarnar finns en av flera timmervarv i pyramidform timrad piedestal, varvid snedstöttorna inte behövs. Den för väder utsatta piedestalen där skyddad endera med traditionell brädfodring, med näver som vattenisolering eller på modernare vis med takfilt. (Bild 12)

Eftersom väderkvarnarna betraktades som lösöre, kunde de byta ägare och plats många gånger. I samband med flyttningen förnyade man naturligtvis grunden för att passa den nya platsen. Byggnadstekniken varierade alltefter den nya ägarens eller den lokala kvarnbyggmästarens behag. Sålunda finns det i Korpo t.ex. sju kvarnar, som inte alls har fot utan stolpens har snedstöttor som fästs i järntappar som borrats in i berget. I sex kvarnar är stolpen gjuten i betong. Av materialet kan man sluta sig till att de sista kvarnflyttningarna har gjorts först under 1900-talet.

Konstruktion: Till sin konstruktion är Egentliga Finlands stolpkvarnar likadana som de gotländska och estniska stolpkvarnarna. Den vändbara kvarnboden är en korsformad låda, som bokstavligen hänger med sitt maskineri på hjärtstocken (Bild 13). Stolpens övre ända har täljts till en solid tapp och hjärtstocken har ett motsvarande hål. Leden smordes med tjära och fettblandning innan kvarnen vändes mot vinden genom att man skuffade vindhästens långa svansträ som ligger bakom kvarnen och som fungerar som en hävstång vid vändandet. Den är utsatt för väder och vind och har murknat på många kvarnar. På stolpen vilar alltså hela kvarnens tyngd i motsats till vad som är fallet i Finlands nordliga och östra delar. Där förekommer enbart timmerbyggda stolpkvarnar, där stolpen fungerar som ett gångjärnstapp, runt vilken kvarnen vänds. Den korsformade konstruktionen håller för kvarnens skakningar på grund av sina elastiska fogar och täljda trätappar av björk eller gran.

Foton 12: Stolpkvarnarnas socklar uppvisar många slag av lösningar för att säkra att de höga byggnaderna och det dunkande maskineriet hålls upprätt.

Foton: Kirsti Horn, 2016 & 2017.

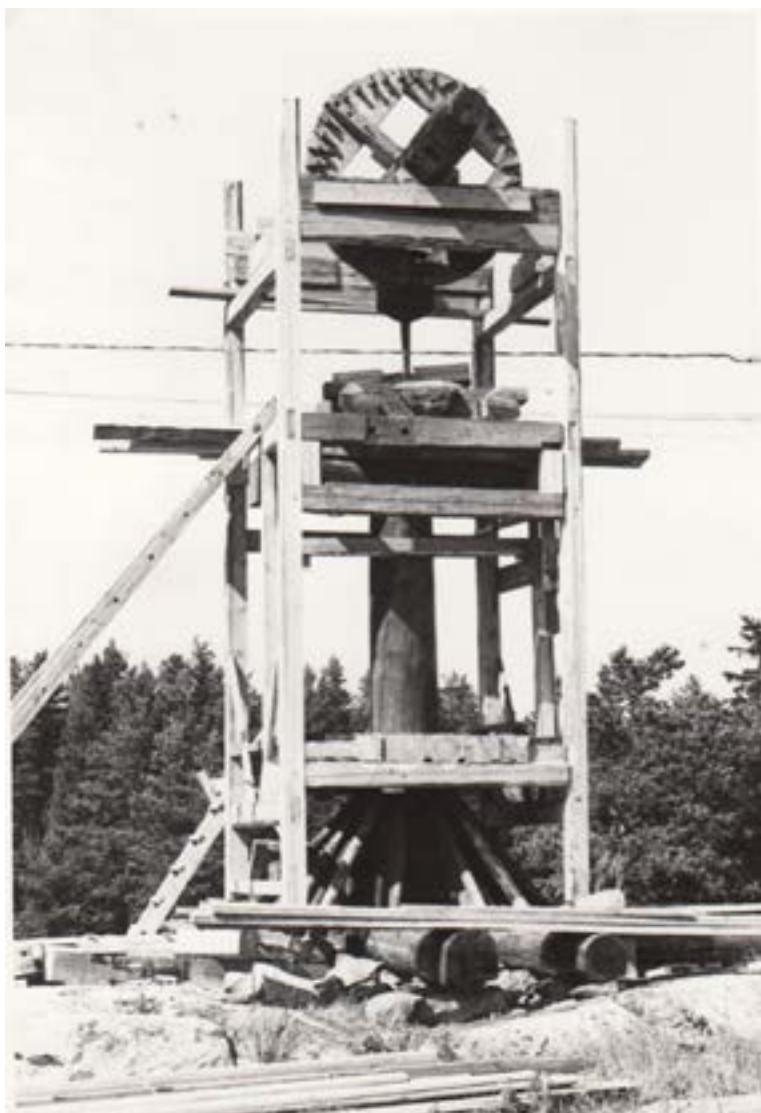

Foto 13: Stolpkvarn under byggnad. Stubben och hjärtstocken formar ett T, som bär upp hela kvarnen med maskineri. Drivaxeln vilar på korsverkskonstruktionens övre balkar.

Bilden: Timo Söderholms samling

Mått: Stolpkvarnen har två våningar, där det i den övre finns maskineri och arbetsutrymmen. I Åboland är stolpkvarnens sidoväggar ca 5 meter höga och botten har formen av en kvadrat eller rektangel, där kvarnen från dörren sett är 10 - 30 cm längre än på bredden. Bredden är i genomsnitt 230 cm. Detta ger kvarnen vackrare proportioner. Det estetiska framhålls av den uppräta brädfodringen och i många kvarnar av att väggarna breddas uppåt.

Ingång: Dörren är snickrad av bräder med smidda gångjärn och nyckelbleck och ofta ett kolvås. I Åboland finns framför dörren i allmänheten en av konstruktionen och svansträet bestående plan yta, dit man klättrar längs en steg. I en kvarn finns en sluten kvist, på andra håll i Finland består kvisten av ett enkelt räcke med tak. I Pargas finns på sju kvarnar en sådan öppen kvist. (Bild 14).

Foto 14: Korpo museums kvarn har en öppen kvist. Brädtak och bara strävor som stöder hjärtstocken.
Foto: Kirsti Horn, 2016.

Taket: Taket, som ligger i vingaxelns riktning, lutar i allmänhet i 45 graders vinkel, och täckmaterialet är lockbräden (Bild 14). Eftersom det högt belägna taket är svårt att underhålla har många ägare övergått till att använda takfilt. Ibland ser man också taktegel av betong eller takplåt. I Åboland har elva kvarnar spån-, fem plåt-, sex filt- och två tegeltak. Utan tak är åtminstone fem kvarnar.

1700-talets värdefulla stolpkvarnar

Foto 15: Jackos gammelkvarn från 1736 på Iniö avviken inte till det yttre från senare stolpkvarnar. Kvarnen är i privat ägo.
Foto: Kirsti Horn, 2017.

Mycket intressanta och speciellt värdefulla bland Egentliga Finlands bevarade väderkvarnar är de på 1700-talet och 1800-talets början byggda drygt tjugo kvarnarna, av vilka åtminstone sex befinner sig i Pargas norra delar. Kvarnarnas förekomstplatser syns på kartan 4. På museiområden finns kvarnar från museernas närområden, medan privata kvarnar enligt sina ägare står på sina ursprungliga platser. Sexton kvarnar är märkta med årtal, av vilka en är 1732. Denna till sin formgivning enhetliga grupp av kvarnar kan på grund av sin ålder räknas bland de mest värdefulla i Finland och borde undersökas noggrannare genom mätningar och t.ex. 3D scanning samt genom att dokumentera detaljer med ritningar och fotografier. Vilka var de mästarbyggare som uppförde dessa kvarnar och bevarade sin stil och teknik i detalj under 70 års tid?

Utanför Egentliga Finland finns kvarnar från 1700-talet som är svåra att skilja från varandra. På insidan ser man att de är stadigare byggda än de nyare (Bild 15). I deras inbördes väldigt likadana detaljer kan man se timmermannens och snickarens omsorg i materialval och t. om. i de sparsamma dekorationerna i dörrens karm, stenens reglagehandtag och i stenens och nockstockens utformning. I tre kvarnar finns den ursprungliga brädfodringen på plats. I en fjärdedel av fallen har provstycken bevarats. Intressanta är också de bilder och skrifter som bevarats i nyare kvarnar. En systematisk dokumentation och forskning av dessa kunde fördjupa perspektivet på allmogens liv under denna tid.

Av Åbolands sex stolpkvarnar som är över 200 år gamla är två i kritiskt tillstånd, men ännu möjliga att rädda. I Finland är gamla byggnader så sällsynta att det skulle vara möjligt att i samförstånd med ägarna skapa en detaljerad plan för kvarnarnas bevarande samt att få stöd till detta av samhället och kvarnspecialister.

Foto 16: Amos Andersson lät flytta en holkkvarn från en närbelägen ö till ögonfröjd på sin egendom Söderlångvik. Utsikt från huvudbyggnadens takterass.
Foto: Stephan Horn, 2017.

Holkkvarnar

I Aboland finns fyra holkkvarnar år 2017. Holkkvarnarna finns på Kimitoön och dess omgivning. De är byggda i början av 1800-talet.

Holkkvarnarnas utbredning i Egentliga Finland

Kartan 5 visar, att det finns endast tre holkkvarnar på Kimitoön och en på dess södra sida. De för sydvästra Finland typiska kvarnarna är till sin nedre del kvadratiska och till sin övre del smala kvarnar (Bild 16) Den här typen av holkkvarn är den mest sällsynta i landet, då det endast finns fem i Egentliga Finland, två i Nyland, två i Tavastland och fyra på Åland. Med ett undantag är alla bevarade holkkvarnarna hela.

Särskiljande drag för de åboländska holkkvarnarna

Konstruktion: I Egentliga Finland är holkkvarnars nedre delar timrade av stock. Bottnen är i till sina yttre mått i genomsnitt ca. 4,5 x 4,5m och väggarnas höjd dryga 2 m. Ramverket av timmer står på stenfot ovanför marken och rummet har jordgolv. Kvarnstenarna finns i mitten av rummet. Ovanför det pyramidformade taket finns kvarnens maskineri i en skild kvarnlikande kvarnlikande byggnad med brädväggar. Vindhästen, som finns till för vändandet av den övre delen spretar högt i vädret som en skatas stjärt. Därför kallas holkkvarnar lokalt även för skatkvarnar.

Maskineriet: Holkkvarnens maskineri fungerar enligt samma princip som stolpkvarnens. Skillnaden är den nya lösningen att placera maskineriet i en egen koja ovanför det timrade arbetsutrymmet. Kugghjulets reglage har placerats i den ihåliga stolpen. I stolpens övre ända finns hjärtstocken, som bär den upp övre delens konstruktion och maskineriet på samma sätt som i stolpkvarnen och dessutom sammanfogar kvarnens delar till en helhet. Under dess nedre ända finns kvarnstenarna. Den ihåliga stolpen är alltså inte stöttad från ändan utan med snedstöttor i den timrade nedre delens hörn, väggar och två tvärträn. En dylik holkkvarns stående axel är 5–6 m lång, varvid stolpen är ca. 1 m kortare (Bild 17). Nålen som reglerar löparstensens höjd bär bommen och dess reglagemekanism finns under malstenarna nära markytan.

Foto 17: Ugröpt stubbe med trellans axel infogad, från holkkvarnen i Sagalunds museum.
Foto: Kirsti Horn, 2016.

Tekniskt sett har man i holkkvarnen löst åtminstone arbetsskydds- och aerodynamiska problem, vilka är stolpkvarnens nackdel. För det första underlättas arbetet i holkkvarnen avsevärt, då arbetet utförs i ett plan och säckarna med säd inte behöver bäras i det trånga utrymmet till den andra våningen längs en stege som i stolpkvarnen. För det andra befinner sig maskineriet i ett avskilt utrymme, varför mjölnaren inte löper risk att hamna mellan kugghjulen och trellan. I tidningar från 1800-talet finns tragiska berättelser om olyckor som inträffade i kvarnar. Ett exempel är "en tursam ung mans" berättelse:

27.6.1887 Underrättelser från Åbo

En luftfärd gjorde i Rimito en dräng onsdagen helt överraskande då han var i en väderkvarn för att mala sädeskorn. Han vände kvarnen mot vinden, men höll fast i vingen. Plötsligt började vingarna rotera och förde med sig mannen som gjorde ett helt varv. Då han kom ner, släppte han vingen och föll på berget... Ett mirakel var det att han klarade rundturen tillbaka.

Vingarna: Till sin formgivning är holkkvarnarnas vingar likadana som i andra kvarnar i Egentliga Finland, men mindre. Det bästa exemplet finns i Sagalund (Bild 18). Vingarna ligger så högt, att man inte når dem, och de kan inte slå förbipasserande till döds såsom ibland inträffade vid stolpkvarnar och mamsellkvarnar när deras långa vingar rullade. Kvarnens övre del kan inte orsaka lika starka virvelvindar som stolpkvarnar eftersom de har en bredare fasad och vingarna roterar jämnare och snabbare.

Foto 18: Den smäckra museikvarnen på Sagalund.
Foto: Kirsti Horn, 2016.

Foto 19: Åselholms privatägda sågkvarn
Foto: Kirsti Horn, 2017.

Mamsellkvarnar

I Aboland finns endast en mamsellkvarn år 2017. Den finns på Åselholm och är en sågkvarn, vilket är unikt även internationellt.

Åselholms mäktiga, sexvingade sågkvarn är byggd år 1902. (Bild 19, karta 6) Maskineriet är delvis av gjutjärn och hämtat från Sverige och det är fortfarande på plats, förutom stolpen, vars funktion var att lyfta och sänka sågeggens ram. Med sina mäktiga proportioner har den i vårt land unika mamsellkvarnen restaurerats på lokalt initiativ och huvudsakligen med lokala krafter. Kvarnen är i privat ägo.

Flyttning av kvarnar

Väderkvarnar är lätta att demontera och montera igen. Därför är många kvarnar redan på sin tredje eller fjärde plats, ty de ansågs vara lösegendom som togs med då man gifte sig eller i samband med arvskifte. I själva verket var kvarnen också en maskin, som vid behov kunde också säljas. I 1800-talets tidningar förekom ofta annonser om tillsaluvarande väderkvarnar. Givetvis säljs, köps och flyttas kvarnar ännu idag, och detta är också många förfallande kvarnars räddning. En kvarn som flyttats till ett främmande landskap med andra slags kvarnar och målats grann, kan se ut som en exotisk trädgårdsmöbel, medan den skulle ha varit mer hemmastadd t.ex. på ett byaberg på grannön.

För hundra eller tvåhundra år sedan var det lättast att flytta kvarnar över vinterisen. Vissa kvarndelar, speciellt stolpen och malstenarna, väger ansenligt, så att en färd till den yttre skärgården har säkert krävt mycket uthållighet. Speciell uppskattning förtjänar de tre Jurmobönderna, som skaffade en egen kvarn till sin holme i yttre skären, där det varken finns skog till byggmaterial eller stora åkerarealer.

Sammandrag

I Finland minskade kvarnarnas antal redan år 1890, då vattenkvarnarna och speciellt ångkvarnarna ökade. Egentliga Finland har alltid haft den största kvarntätheten men på många orter har de redan försvunnit helt. Åboland är i detta hänseende ett undantag; av landskapets 131 traditionella kvarnar finns hela 52 stycken på Åbolands öar.

Många kvarnar sägs vara funktionsdugliga, men i vår kulturmiljö har inte en enda av kvarnarna roterat på länge, inte ens i demonstrationssyfte. Hela 91% av skärgårdens kvarnar är i privat ägo. I hembygds museer längs Skärgårdens ringväg finns kvarnar bl.a. i Pargas hembygds museum, Skyttala museum, Korpo hembygds museum, stolpkvarnarna i Houtskärs skärgårdsmuseum i Näsby och Sagalunds museums holkkvarn i Kimito. Kunde man tänka sig att få någon av dessa att rotera som exempel för andra och förmedla lokal rådgivning till de 52 privata ägarna? Varför inte ta modell från Ösel och Dagö?

Tack!

Till slut vill jag rikta ett varmt tack till alla som har öppnat dörrarna till dessa fantastiska byggnaders och maskiners fascinerande värld.

Lyhenteet / Förkortningar

MFA = Museum of Finnish Architecture

TMK = Turun museokeskus

VARELY = Varsinais-Suomen ELY-keskus

ÅABS = Åbo Akademis bildsamlingar

ÅMC = Åbo Museicentralen

Lähteet ja kirjallisuus / Källor och litteratur

Internet

[Arkeologisen kulttuuriperinnön opas](#)

[Kirkkolaki. Suomen säädöskokoelma 1054/1993.](#)

Laukkanen, Esa 2014. [Kivi- ja pronssikauden rantoja ja kivilatomuksia niillä.](#)
Varsinais-Suomen kulttuuriperintöblogi.

Lehtonen, Kaisa & Ratilainen, Tanja 2013. [Kalkkiuuneja Paraisilla.](#)
Varsinais-Suomen kulttuuriperintöblogi.

Lehtonen, Kaisa 2014. [Kemiönsaaren pronssikirves - ainoa laatuaan Suomessa.](#)
Varsinais-Suomen kulttuuriperintöblogi 7.1.2014

Lehtonen, Kaisa & Immonen, Visa 2014. [Hopeasormus Kemiönsaareltä.](#)
Varsinais-Suomen kulttuuriperintöblogi.

Muinaismuistolaki www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1963/19630295

Museovirasto. Kulttuuriympäristön palveluikkuna / muinaisjäännösrekisteri
www.kyppi.fi

Museovirasto / Lausunto Bengtskärin majakan suojeluasiassa, 3.2.2017
Museovirasto www.nba.fi

Museovirasto / Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt
RKY www.rky.fi

Painamattomat lähteet / Otryckta källor

Erik **Bryggmanin** piirustuskokoelma, Suomen arkkitehtuurimuseo, Helsinki

Erik **Bryggmanin** ja Carin Bryggmanin yksityiset valokuvat ja asiakirjat,
Åbo Akademins bildsamling, Åbo

Kemiönsaaren ja Paraisten alueiden arkeologiset inventoinnit (ks. [Liite](#))

Kemiönsaaren ja Paraisten alueiden arkeologisten tutkimusten kaivaus- ja tarkastusraportit.

[Museovirasto 2017. Museoviraston lausunto Bengtskärin majakan suojeluasiassa, 3.2.2017](#)

Mäntylä-Asplund, Sari 2016. Hiittisten Kyrksundetin opastaulun teksti.
Kemiönsaaren seurakunta.

Mäntylä-Asplund, Sari 2016. Hiittisten Kyrksundetin opastaulun teksti.
Kemiönsaaren seurakunta.

Ympäristöministeriö. Sapelin kasarmien suojelupäätöksen vahvistaminen
24.10.2014.

Kirjallisuus / Litteratur

Ahola-Riikonen, Ritva 2000. Tuhat juttua Kaksikerrasta. Muistoja vuosilta 1900–1967.

Alopaesus, Eila., **Lindgren**, L., **Marttila**, E., **Sundberg**, V. & **Tuovinen** T, 2008. Jungfruskär I Skiftet. Houtskärs kulturgille r.f. Painotalo Gillot Oy. Åbo

Asplund, Henrik 1990. Förhistoriska kulturspår i Kimitobygden. *Skärgård* 3/1990.

Asplund, Henrik 1997. Kemiön suurpitäjän esihistoria. *Kemiön suurpitäjän historia I*. Tammisaari

Asplund, Henrik 2000. Tid, människor och landskap. En bok om arkeologi i Pargas. Pargas hembygds-förenings publikation nr 15. Åbo

Asplund, Henrik 2001. Krouvi vai paja? Pari ajatusta Dragsfjärdin Krogaruddenin satama-alueen funktiosta. *SKAS* 3/2001.

Asplund, Henrik 2007. [Mycket sten, lite avslag och ben. Undersökningen av Koupo Rösbacken i Pargas. Arkeologia NYT! Arkeologi NU! 4/2007.](#)

- Asplund**, Henrik 2008. Kymittæ. Sites, centrality and long-term settlement change in the Kemiönsaari region in SW Finland. Turun yliopiston julkaisuja. *Annales universitatis Turkuensis. Sarja-ser. B. Humaniora*. Osa Tom. 312. Turku
- Asplund**, Henrik 2009. Reflektioner kring Kimitoöns förhistoria. *Skärgård* 3/2009.
- Asplund**, Henrik 2009. Arvoitusta ratkaisemassa – arkeologian opetuskaivaus 2009. *Henrikinkadun Helmi. Turun yliopiston kulttuurien tutkimuksen laitoksen tiedotuslehti* 2/2009.
- Asplund**, Henrik & **Vuorela**, Irmeli 1989. [Settlement studies in Kemiö – Archaeological problems and palynological evidence](#). *Fennoscandia Archaeologica* VI.
- Balgård**, Sture 1982. Täydennysrakentaminen puukaupungissa. Rakentajain kustannus Oy
- Bryggman**, Erik. 1931 Paraisten hautauskappeli. *Arkkitehti* 1/1931.
- Bryggman**, Erik 1929. Skogsbölen talo. *Arkkitehti* 5/ 1929.
- Bryggman**, Erik. 1931 Pargas begravningskapell. *Arkitekten* 1 /1931.
- Bryggman**, Erik 1929. Skogsböle gård. *Arkitekten* 5/1929.
- Chapel in Pargas, Finland: Erik Bryggman, architect. *Architectural Record* 78, Summer 1935.
- Cleve**, Nils 1942. Kimitobygdens forntid. *Kimitobygdens historia II:1*. Åbo
- Edgren**, Torsten 1977. Medeltidsarkeologi i Skärgårdshavet. *Historisk Tidskrift för Finland* H. 4 1977.
- Edgren**, Torsten 1997. Varhaisia saviastioita Dragsfjärdin Purunpään vesiltä. *Nautica Fennica* 1997.
- Edgren**, Torsten 1995. Kyrksundet i Hitis. Ett arkeologiskt forsningsprojekt kring en av ”det danska itinerariets” hamnar i sydvästra Finlands skärgård. *Budkavlen* 1995.
- Edgren**, Torsten 1995. ”..De Aspø usque Ørsund.vi.Inde usque Hangethe.iij ..” – An archaeological research project concerning one of the harbours in Finlands south-western archipelago referred to in ”the Danish itinerary”. Olaf Olsen, Jan Skamby Madsen and Flemming Rieck (ed). *SHIPSHAPE*. Essays for Ole-Crumlin Pedersen. Roskilde
- Edgren**, Torsten 1977. Arkeologi i Hitis utskär. *Skärgård* 3/1990.
- Edgren**, Torsten 1999. Fornlämningar och fornfynd i Hitis utskär. Sagalundsgillet. Ekenäs
- Edgren**, Torsten & **Saló**, Unto & **Lehtosalo-Hilander**, Pirkko-Liisa 1984. *Suomen historia 1*. Espoo
- Edgren**, Helena & **Hiekkanen**, Markus 1990. Havet, kapellen och franciskanerna. *Skärgård* 3/1990.

Ekelund, Hilding (toim.) 1932. Suomen rakennustaidetta. Byggnadskonst i Finland. Helsinki.

Ericsson, Christoffer H. 1989. Timrade bryggkonstruktioner vid Högholm i Hitis. *Jungfrusund 2*.

Fagerlund, Rainer 1992. Förhistorisk tid och medeltid. *Nagu sockens historia I*. Nagu kommun. Åbo

Friedshofskapelle zu Pargas in Finnland: Erik Bryggman Architekt. Monatshäfte für Baukunst und Städtebau 19, März 1935.

Finlands svenska folkdiktning VII. Folktro. 1. Övernaturliga väsen. SLS 1919.

Gallén, Jarl 1989. Kökar, klosterbröderna och havet. Ericsson, Christoffer H. & Montin, Kim (toim.) Maritima medeltidsstudier. *Jungfrusund 2*.

Gallén, Jarl 1993. Det "Danska itinerariet". Franciskansk expansionsstrategi i Östersjön. *Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland* Nr 579. Helsingfors

Ganander, Christfrid. Mythologia Fennica. SKS 1984 (1789)

Hackman, Alfred 1897. .Die Bronzezeit Finnlands. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja XVII*.

Haggrén, Georg, **Halinen**, Petri, **Lavento**, Mika, **Raninen**, Sami & **Wessman**, Anna 2015. Muinaisuutemme jäljet. Suomen esi- ja varhaishistoria kivikaudelta keskiajalle. Gaudeamus.

Halpoja kesäasuntoja. Aitan piirustuskilpailussa v. 1928 palkitut ja lunastetut ehdotukset. 1928, Helsinki.

Harva, Uno 1935. Varsinais-Suomen henkistä kansankulttuuria. Varsinais-Suomen historia III,1.

Hiekkanen, Markus 2010. Burial Practices in Finland from Bronze Age to the Early Middle Ages. Nilsson, Bertil (toim) *Från hedniskt till kristet. Förändringar i begravningsbruk och gravskick i Skandina-vien c:a 800-1200*. Sällskapet Runica et Mediævalia. Stockholm

Hirsjärvi, Auvo. & **Wales**, Rex 1970-71. Finnish Mills, Part II: Mamsel or Smock Mills (Excerpt Transactions of the Newcomen Society Vol. XLIII, 1970-71) London

Hirsjärvi, Auvo. & **Wales**, Rex 1971-72. Finnish Mills, Part III: Hollow Post Mills (Excerpt Transactions of the Newcomen Society Vol. XLIV, 1971-72) London

Hirsjärvi, Auvo. & **Wales**, Rex 1970-71. Finnish Mills, Part IV: Post Mills (Excerpt Transactions of the Newcomen Society Vol. XLV, 1972-73) London

Horn, Kirsti 2015. [Windmills in Estonia, Sweden and Finland](#). Enja publishing, Vantaa

Huokeita kesäasuntoja / Toimitus. 1913 Otava : 1913 : 4.

Jokelainen, Timo 1993. [Lakeuden tuulimyllyt](#). Oulun Yliopisto, Arkkitehtuurin osasto Julkaisu C 65. Oulu

Jumppanen, Riitta. **Kouri**, Raija. & **Mikola**, Eeva 2002. Veden ja tuulen voimalla Loimaa-Seura ry. Loimaan Kirjapaino Oy, Loimaa

Kallberg, Ulla 1990. Var Purunpää en hamn under medeltiden? *Bottnisk kontakt* V. Raumo

Kallio, Paavo 1939. Tuulimyllyt Turun asumusrannikon maisemassa (*Eripainos Suomen Maantieteellisen Seuran Aikakauskirjasta "Terra" 51:1 1939*)

Kivikoski, Ella 1966. Suomen kiinteät muinaisjäännökset. Suomalaisen kirjallisuuden seura. Tietolipas 43. Helsinki

Koivula, Seppo 2015. Paikallismyllyjemme historiaa ja nykypäivää, Myllyliitto ry 70 vuotta. Eura Print, Eura

Korhonen, Teppo 1993. Vesimyllyt – Historia, rakenne, käyttö ja kunnostus. Vammalan kirjapaino Oy, Vammala

Laaksonen, Mikko & **Nummelin**, Juri 2013. Turun seudun arkkitehtuuriopas. Kustantaja Laaksonen

Lahti, Juhana (toim) 2000: 20th century architecture
Mortuary Chapel at Parainen: Erik Bryggman, architect. Architectural Forum 63, Summer 1935.

Lehto, Ture 1959. Pargasbygdens historiska öden intill 1865. *Pargasbygdens historia II*. Åbo

Lehtomaa, Leena 2000. Varsinais-Suomen perinnemaisemat : Egentliga Finlands vårdbiotoper. Alueelliset ympäristöjulkaisut. Lounais-Suomen ympäristökeskus. Edita.

Lehtonen, Kaisa 2014. [Menneen jälkiä: maan vanhin reunakirves](#). *Aamuset* 8.1.2014.

Lindgren, Leif 2000. Saariston laitumet. Metsähallitus. Edita.

Ljung, Tomas 2017. Vårt levande kulturarv. Minnen och spår i landskapet. Dalarna.

Lukas, Dan 2015. Eesti tuuleveskite ehituslik/arhitektuurne uurimus, Väärtused ja kaitsevajaduse eksperthinnang puidust, Hollandi tüüpi tuuleveskite näitel, Magistritöö, Eesti Kunstiakadeemia, Tallinn

Mussaari (toim), Maija., **Käyhkö**, Niina., **Haggren**, Georg., **Jansson**, Henrik., **Lindgren**, Leif., **Pitkänen**, Timo. & **Raatikainen**, Katja 2012. [Management guidelines for semi-natural landscapes – integrating historical perspectives and GIS into planning process. 2012](#). Metsähallitus & University of Turku.

Myhrman, Hans 1990. *Från säljagare till rösbyggare. Stenåldern i Dragsfjärd ur en amatörarkeologs synvinkel*. Åbo

Mårtensson, Bernt 2007. Midsommarstänger i Houtskär under 100 år. Houtskär

Mäkikalli, Maija ja **Grägg**, Ulrika (toim.) 2004. Moderni Turku 1920- ja 1930-luvuilla. Det moderna Åbo under 1920- och 1930-talen K&h, Turun yliopisto, kulttuurihistoria.

Mäntylä, Sari 2005. Muinaisjäännökset, esihistoria ja matkailu. Pirkanmaan maakuntamuseo ja Pirkanmaan liitto. *Pirkanmaan kiinteät muinaisjäännökset. Osa 1. Arkeologinen kulttuuriperintö ympäristössämme*. Tampere

Nikander, Hagar 1970. Pargasbygdens historia IV. Allmogekulturen. Åbo

Nikula, Riitta (toim.) 1991. Erik Bryggman 189–1955 arkkitehti. Suomen rakennustaiteen museon monografiasarja. Helsinki. Otava, Helsinki.

Nikula, Riitta. 2003 Bryggman, Erik (1891-1855). Suomen kansallisbiografia. 2, s. 28-31

Niukkanen, Marianne 2009. [Historiallisen ajan kiinteät muinaisjäännökset. Tunnistaminen ja suojele](#). Museoviraston rakennushistorian osaston ohjeita ja oppaita 3, Museovirasto rakennushistorian osasto. Helsinki

Nordman, C.O. 1940. Medeltidskyrkogården i Hitis. *Finskt Museum* XLVI 1939.

Nyberg, Ragnar 1985. Våra rösgravar. En inventeringsrapport från Pargas. Pargas Hembygdsförenings publikationer nr 8.

Orrman, Eljas 1986. Bebyggelsen i Pargas, S:t Mårtens och Vemo socknar i Egentliga Finland under senmedeltiden och på 1500-talet. Historiallisia tutkimuksia 131.

Orrman, Eljas 1990. Den svenska bebyggelsens historia. "Finska skären". *Studier i åboländsk kulturhistoria utgivna av Konstsamfundet till dess 50-årsjubileum 1990*. Helsingfors

Pietiläinen, Petteri 2001. Jatulintarhan määritelmästä. Ranta, Helena (toim.) *Kentältä poimittua 5. Kirjoitelmia arkeologian alalta*. Museoviraston arkeologian osaston julkaisuja n:o 9.

Pihlman, Sirkku 2004. Väestöräjähdys historiallisen ajan taitteessa? Voisiko aineistoja tulkita toisinkin? *ABOA. Turun maakuntamuseo. Vuosikirja* 66–67/2002-2003.

Purhonen, Paula (toim.) 2001. Maiseman muisti. Valtakunnallisesti merkittävät muinaisjäännökset. Museovirasto. Helsinki

Raatikainen, Katja (toim.) 2018. [Tavoitteet teoiksi! Metsähallituksen luontopalveluiden suuntaviivat perinnebiotooppien hoidolle 2025](#). Metsähallitus. Vantaa

Raatikainen, Kaisa., **Mussaari**, Maija., **Raatikainen**, Katja. & **Halme**, Panu 2017. [Systematic targeting of management actions as a tool to enhance conservation of traditional rural biotopes](#). *Biological conservation* 207.

Roos, Samuel 1851. Muutamia mieleen pantawia Asioita Myllyn Rakentajoille Suomessa. JW Lillja & Co. Kirjapaino, Turku

Salo, Unto & **Tuovinen**, Tapani & **Vuorinen**, Juha-Matti 1992. Luettelo Suomen rannikon hautaraunioista. *Karhunhammas* 14.

Schildt, Göran 1985. Moderna tider. Alvar Aaltos möte med funktionalism. Helsingfors. SRM, Tku.

Soiri-Snellman, Helena 2010. Atrium, Erik Bryggman ja Turun arkkitehtuuri. Lönnberg Print, Helsinki.

Stigell, Anna-Lisa 1965. Erik Bryggman. Ekenäs. (Särtryck ur Finländska Gestalter IV.)

Suistoranta, Kari 1985. Paraisten historia. Paraisten kaupunki. Turku

Suistoranta, Kari 1997. Kemiön suurpitäjän historia I. Tammisaari.

Talve, Ilmar 1979. Suomen kansankulttuuri, SKS Helsinki

Tervonen, Päivi 1994. Kainuun tuulimyllyt, inventointi ja kunnostus. Kainuun Museon julkaisuja.

Tuovinen, Tapani 1985. Saaristomeren varhaismetallikautiset hautarauniot. *Karhunhammas* 10.

Tuovinen, Tapani 1990. Fornfynden och deras uttolkning. "Finska skären". *Studier i åboländsk kulturhistoria utgivna av Konstsamfundet till dess 50-årsjubileum 1990*. Helsingfors

Tuovinen, Tapani 1990. Om maritim anpassning. *Skärgård* 3/1990.

Tuovinen, Tapani 1993. Turunmaan saariston ja Kemiönsaaren kivirauniot. Purhonen, Paula (toim.) 1992. *Lapinraunioita ja hiidenkiukaita. Kansallismuseossa 17.10.1991 pidetyn "Epämääräisiä kiviröykkiöitä" koskevan seminaarin alustukset*. Museovirasto. Arkeologian osasto. Julkaisu n:o 3.

Tuovinen, Tapani 1993. Fieldlabyrinths in the Baltic Sea Area. *Karhunhammas* 15.

Tuovinen, Tapani 2000. Ulkosaariston arkeologiaa. Saaristomeren kansallispuiston yhteistoiminta-alueen inventointi 1994-1997. *Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisuja Sarja A No 122*. Vantaa

Tuovinen, Tapani 2002. [The burial cairns and the landscape in the archipelago of Åboland, SW Finland, in the Bronze Age and the Iron Age](#). *Acta Universitatis Ouluensis, Series B, Humaniora* 46. University of Oulu. Oulu

Tuovinen, Tapani 2005. Kring skärgårdsarkeologi. *Nordenskiöld-samfundets tidskrift* 65.

Utas, Jansson. & **Salomonsson**, Anders 1977. Väder- och vattenkvarnar på Gotland. Barry Press förlag, Visby

Valonen, Niilo & **Vuoristo** Osmo 1994. Suomen kansanrakennukset. Vammalan kirjapaino, Vammala

Vuorela, Toivo 1976. (toim.) Suomen kansankulttuurin kartasto. Werner Söderström Oy, Helsinki

Vuorela, Toivo 1975. Suomalainen kansankulttuuri. Werner Söderström Oy, Helsinki

Vuorinen, Juha-Matti 2000. Röykkiöiden inventointia lounaisessa Suomessa. Maaranen, Päivi & Kirkinen, Tuija (toim.) *Arkeologinen inventointi. Opas inventoinnin suunnitteluun ja toteuttamiseen*. Museovirasto

Varsinais-Suomen rakennuskulttuuri /
Varsinais-Suomen maakuntamuseo,
Varsinais-Suomen liitto
(ISSN 0784-2457)

N:o vuosi

1. 1987 Ruskon kulttuurimaisema ja vanha rakennuskanta / Eija suna / 1987. ISBN 951-9125-62-0; ISBN 951-9290-79-6. (Toinen uudistettu painos 2002. ISBN 951-595-088-0)
2. 1990 Someron ja Somerniemen kulttuurimaisema ja vanha rakennuskanta / Kaarin Lehtonen / 1990. 504 s., kuv., kartt. ISBN 951-9125-77-9; ISBN 952-9532-05-9. nid.
3. 1993 Mietoisten kulttuurimaisema ja vanha rakennuskanta / Sinikka Kauko-Vainio / 1993. 183 s., kuv. kartt., 9 karttaliit. ISBN 951-9125-96-5; ISBN 952-9532-44-X. nid.
4. 1996 Merimaskun kulttuurimaisema ja vanha rakennuskanta / Sanna Kupila, toim. Kaarin Lehtonen / 1996. 175 s. kuv. kartt., 8 karttaliit. ISBN 951-595-026-0; ISBN 952-9532-79-2. nid.
5. 1997 Raision kulttuuriympäristö ja vanha rakennuskanta / Tapio Laaksonen et al, toim. Kaarin Lehtonen / 1997. 207 s. kuv. kartt. ISBN 951-595-030-9; ISBN 952-9532-89-X. sid.
6. 2000 Lemun kulttuurimaisema ja vanha rakennuskanta / Elina Pursimo et al, toim. Kaarin Kurri / 2000. 168 s. kuv. kartt., karttaliite. ISBN 951-595-064-3; ISBN 951-9054-42-1. nid.
7. 2001 Rymättylän kulttuurimaisema ja vanha rakennuskanta / Heljä Brusila et al. toim. Kaarin Kurri / 2001. 373 s. kuv. kartt. ISBN 951-595-070-8; ISBN 951-9054-57-X. nid.
8. 2002 Nousiaisten kulttuurimaisema ja vanha rakennuskanta / Anu Johansson, Eija Suna / 2002. 303 s. kuv., kartt. ISBN 951-595-080-5; ISBN 951-9054-67-7. nid.
9. 2010 Liedon kulttuurimaisema ja vanha rakennuskanta / Sinikka Kauko-Vainio et al., toim. kaarin Kurri (1998), Timo Raunio (2001), Viivi Vuorinen (2004), Tellervo Saukoniemi (2006), Paula Saarento (2009). 358 s. kuv. kartt. ISBN 978-951-595-114-4; ISBN 978-952-5599-15-2. nid.

- 10.** 2006 Naantalin vanhankaupungin rakennuskanta / Margaretha Ehrström et al. toim. Paula Saarento, Tellervo Saukoniemi / 2006. 236 s. kuv. kartt. ISBN 951-595-115-1; ISBN 952-5599-16-7. sid.
- 11.** 2008 Sauvon kulttuurimaisema ja vanha rakennuskanta / toim. Paula Saarento, Tellervo Saukoniemi / 2008. 414 s. kuv. kartt. ISBN 978-951-595-127-4; ISBN 952-5599-29-9. sid.
- 12.** 2007 Maskun kulttuurimaisema ja vanha rakennuskanta / Titta Löppönen et al. toim. Paula Saarento, Tellervo Saukoniemi / 2007. 264 s. kuv. kartt. ISBN 978-951-595-128-1; ISBN 952-5599-28-0. sid.
- 13.** 2008 Naantalin luonnonmaan kulttuurimaisema ja vanha rakennuskanta / Mari Termonen et al. toim. Paula Saarento / 2008. kuv. kartt. ISBN 978-951-595-135-9; ISBN 952-5599-37-X. sid.
- 14.** 2009 Paattisten taloja ja tarinoita, Paattisten kulttuurimaisema ja vanhat rakennukset / toim. Sanna Kupila / 2009. kuv. kartt. ISBN 978-951-595-144-1; ISBN 978-952-5599-47-3. sid.
- 15.** 2011 Naantalin kulttuuriympäristö ja vanha rakennuskanta Ailostenniemeltä Ladvoon / Kari Appelgren et al. toim. Paula Saarento / 2011. 207s. ISBN 978-951-595-157-1; ISBN 978-952-5599-69-5. sid.
- 16.** 2014 Velkuan, Livonsaaren ja Lempisaaren kulttuurimaisema ja vanha rakennuskanta / Milla-Lotta Kemiläinen et al. toim. Paula Saarento, Sara Tamsaari / 2014. 263s. ISBN 978-951-595-176-2; ISBN 978-952-5599-92-3. sid.
- 17.** 2019 Turunmaa, yhteinen kulttuuriympäristö - Åboland, vår gemensamma kulturmiljö. toim. Paula Saarento / 2014. ISBN 978-951-595-211-0; ISBN 978-952-320-023-4.